STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07464

DER MESHUGENER FILOZOF IN ENGLAND

Morris Winchevsky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

VOL. I.

מאָררים ווינטשעווסקי'ס
שריפטען.

מאָטטאָ:

„עס איז אַ וואונדערבאַרע זאַך
„מיט מיין געלעכטער און געוויין:
„איך בין ניט לוסטיג ווען איך לאַך,
„איך טרויער ניט בשעת איך וויין."

—דער משוגענער פילאָזאָף.

Copyright, 1920, by
LEOPOLD BENEDICT
All rights reserved.

דעם אנדענקען פון

קאָנסטאַנטין גאַללאָפּ

איינעם פון די ערסטע,

ערגעבענסטע און פּייהיגסטע

פריינדע און פאָרקעמפפער

פון דעם

אידישען אַרבייטער

אין ענגלאַנד

איז דיעזער בוך מיט ליעבע

און דאַנקבאַרקייט

געווידמעט.

MORRIS WINCHEVSKY'S
WRITINGS

*

The Crazy Philosopher in England

Rambling Thoughts
Fantasies, Sayings and Musings
The Sage's Autobiography

Published by
THE FORWARD ASSOCIATION
175 East Broadway,
New York, U. S. A.

4

מאָררים ווינטשעווסקי׳ס
שריפטען

*

דער משוגענער פילאָזאָף
אין ענגלאַנד

צושלאָגענע געדאַנקען.
בילדער, ווערטער און חקירות.
דעם פילאָזאָף׳ס לעבענס-געשיכטע

פאָרווערטס-פערלאַג
175 איסט בראָדוויי
ניו יאָרק
5

פאָרוואָרט

צו דער ערשטער אויפלאַגע.

אַ מתנה פאַר דעם אידעשען אַרבייטער פון דעם משוגענעם פילאָזאָף איז דיעזער בוך געוועזן בשעת ער איז ערשיענען בלעטערווייז, קאַפּיטעלכווייז מיט אַ יאָהר אַכטצעהן — ניינצעהן צוריק. היינט איז דער פילאָזאָף פון מינסק 83 יאָהר אַלט (זעהט זיין לעבענסגעשיכטע אין דיעזען באַנד) און דער אידעשער אַרבייטער פּרעזענטירט איהם מיט זיין אייגענעם בוך — אַ מתנה צו זיין 83-טען געבורטסטאָג.

געליעבטע און ליעבענדע, לעבעדיגע און טויטע, יונגע און אַלטע געשטאַלטען שוועבען אַרום אין דיעזע בלעטער און זיי אַלע בעגריסען דעם גרויז־גרויען מאַן וואָס האָט אַזוי לאַנג געלאַכט וויינענדיג און געוויינט לאַכענדיג בעת ער האָט אויסגעדריקט אין צושלאָגענע געדאַנקען דעם אינהאַלט פון צובראָכענע הערצער.

מיין וואונש וואָלט געווען אַז דיעזע ערסטע זאַמלונג פון דעם משוגענעם פילאָזאָף׳ס שריפטען זאָל ערשיינען אין אַ פאָרם, וואָס זאָל צום ערסטען מאָל וויזען אידעש אַלס אַ שפּראַך מיט א בעשטימטע אָרטהאָגראַפיע (ספּעללינג), ־אָבער דער אידעשער אַרבייטער, זאָל לעבען, האָט זיך גענומען צום אַרויסגעבען דיעזען בוך סך הכל מיט אַ יאָהר 16 צוריק, און — נו, פון אַיילענעם קומט, ווי איהר ווייסט, קיין גוטס ניט אַרויס. עלעגאַנטער וואָלט דער בוך אפשר אויך אויסגעזעהן אונטער אַנדערע פערהעלטניסע, אָבער דאָס איז אַ קלייניגקייט; דעם משוגענעם פילאָזאָף׳ס לעזער זיינען ניט געוואוינט צו עלעגאַנטע זאַכען, זיי האָבען זיך ניט געהאָדעוועט אין פּראַכט און גלאַנץ און פאַר זייער קעשענע איז די אויסגאַבע עלעגאַנט גענוג.

ענדליך אָבער איז דער בוך פאָרט אַרויסגעקומען! עס איז אמת דאָס האָט גענומען אַ יאָהר 16, אָבער ערשיענען איז ער ענדליך דאָך.

פאַר דעם אַלטען און פאַר אונז אַלעמען איז דאָס דער עיקר, און איך בין איבערצייגט, אַז „דער משוגענער פילאָזאָף אין אַמעריקא“ וועט אַרויסקומען גיכער — אפשר נאָך פאַר דעם ענד פונ׳ם יאָהר 1909.

איצט אייניגע קורצע בעמערקונגען וועגען דעם אינהאַלט:

שעהנע עטליכע אַרטיקלען זיינען אויסגעלאָזען געוואָרען, ענטוועדער ווייל זיי האָבען פאַר היינטיגען לעזער מעהר קיין אינטערעס ניט, אָדער ווייל מען וואָלט געמוזט צו זיי שרייבען לאַנגע פּירושים.

וועגען דעם פּאַלעסטיניזמוס, וועלכער ווערט אָפט אָנגעגריפען אין דיעזע בלעטער, האָט דער משוגענער פילאָזאָף זיין מיינונג ניט בעדייטענד געענדערט. ער גלויבט נאָך עד היום ניט אין די מעגליכקייט פון בעזעצען אידען אויף זייערע עלטערנ׳ס לאַנד, אפילו ניט אין די מעגליכקייט פון דאָס וואָס מען רופט היינט טערריטאָריאַליזמוס. פון דעסטוועגען וואָלט דער טאָן געווען אַן אַנדערער, אַ מילדערער, ווען די אַרטיקלען וואָלטען געשריעבען געוואָרען היינטיגען טאָג.

וואָס מען דאַרף פערשטעהן איז, אין צוויי ווערטער, פאָלגענדעס:

אין יענע צייטען זיינען נאָך קיין סאָציאַליסטישע נאַציאָנאַליסטען ניט געווען. אפילו סאָציאַליסטען מיט אַ נאַציאָנאַלע פּראָגראַם, אַזוינע, למשל, ווי דעם „בונד׳ס“ זיינען ביי אונז דאַן כמעט נאָך ניט געווען אפילו דענקבאַר. אונזערע ענגלישע פּאַלעסטינצעס, מייסטענס געוועזענע סאָציאַליסטען, האָבען נור געקענט בעטראַכט ווערען אַלס „אָבטרינניגע“, אַלס „משומדים“, אַלס פעררעטהער געגען דעם סאָציאַליזמוס און מיר האָבען זיי אַזוי בעהאַנדעלט.

דערפון קומט אָפט דער גרימצאָרן ביים משוגענעם פילאָזאָף ווען ער רעט וועגען זיי.

* * *

אין דער צייט ווען די אַרטיקלען זיינען געשריעבען געוואָרען האָט נאָך איבער ענגלאַנד געקיניגט די אַלטע וויקטאָריאַ, מיט דעם „גרויסען אַלטען“ גלעדסטאָן אַלס הויפּט־פיגור אין דער ענגלישער פּאָליטיק.

אין דייטשלאַנד האָט ביסמאַרק׳ס שטערן שוין געהאַלטען אין זינקען, וועהרענד דער איצטיגער קייזער — ווילהעלם — האָט נאָר וואָס געהאַט בעשטיגען דעם טהראָן און אקארשט אָנגעפאַנגען זיינע קונצען. מיט ביסמאַרק׳ן איז דאַן געפאַלען דער סאָציאַליסטען־געזעץ, וועלכער האָט געהאַלטען אין צוויק די סאָציאַל־דעמאָקראַטיע גאַנצע צוועלף יאָהר.

אין רוסלאַנד האָט אלכסנדר דער דריטער געפיהרט די גרענדע.

אין אונזערע אייגענע קרייזען אין לאָנדאָן איז דאַן ק. גאַללאָפּ נאַר־וואָס געווען אַריינגעקומען אַלס רעדאַקטאָר אינ׳ם „אַרבייטער פריינד“. כמעט אַלע דיעזע אַרטיקלען זיינען געווען געשריעבען אונטער זיין רעדאַקציע און דורך זיין ערמונטערונג. — וועגען דעם וועט אויספיהרליך גערעט ווערן אין מיינע „עראינערונגען“. — דער „יונגער מאַן“ אין דעם אַרטיקעל „ער, איהר און איך“ (אויף זייטע 268) איז ק. גאַללאָפּ; ער

איז דאָן שוין געווען טויט. — דער אַרטיקעל „קלאָר און דייטליך״ (אויף זייטע 161) איז געווען געשריעבען געגען גאַללאָפּ׳ס קריטיקער, וועלכע פלעגען אָנגרייפען זיין סטיל.

* * *

אין דיעזען בוך קען כמעט יעדער אַרטיקעל געלעזען ווערן פאַר זיך. ווי אין דער תורה איז דאָ ניטאָ קיין „מוקדם ומאוחר״ און מען קען אָנהויבען לעזען וואו מען וויל. מענשען, וועלכע שעמען זיך מיט אַ אידעשען ספר אין עפענטליכע פלעצער, ווי, למשל, אויף דער אייזענבאַהן, קענען אָנהויבען פונ׳ם סוף און לייטע וועלען מיינען, אַז דאָס לעזען זיי אַ רעספּעקטאַבלען אומות־העולם׳דיגען בוך.

* * *

געקומען איז די צייט אַייך צו זאָגען וועגען דעם משוגענעם פילאָזאָף עטוואָס מעהר ווי דאָס וואָס מען קען אַרויסנעהמען פון זיין אייגענע לעבענסבעשרייבונג.

דער אַלטער — דאָס איז יגלי איש הרוח, הוא יגלי, וועלכער האָט אין די יאָהרען 1877, 1878 און 1879 גערעט צום אידעשען עולם (קיין אידעשער אַרבייטער — קיין האַנד — איז דענסטמאָל נאָך ניט געווען) לשון קדש. פון איהם שטאַמען די חזיונות איש הרוח. ער און ער זיינען ביידע איינער.

צום אַלטענ׳ס משפחה געהערען:

איך אַליין, בן־ניץ, ט. ע. דעבקין, חנה באַלבעטון, יאַנקעלע טראַשקע, דער אייניקעל, זיין פּלונית׳טע (חתונה געהאַט מיט אַ יאָהר פיער צוריק), דזשים פון בעטהנאַל גרין און פיעל אותיות פונ׳ם אלף־בית.

דער „דאַזיגער״ איז אויך זיינער אַ קרוב.

דער אַלטער קלייבט זיך נאָך צו לעבען שעהנע עטליכע יאָהר.

מ. ווינטשעווסקי.

ניו יאָרק, 8 יולי, 1908

אינהאַלטס־פֿערצייכניס

ערשטער טהייל

די צושלאָגענע געדאַנקען פֿון דעם משוגענעם פֿילאָזאָף

(1889 — 1892 ; געשריעבען אין ענגלאַנד)

צושלאָגענע געדאַנקען
1889

	זייטע
אַ שווערער אַנהויב	17
גאָר קיין אַנהויב ניט	20
אַ ויכוח מיט די וועלט	24
משה בוך — זיין בריעף	28
פּראָסט געפּלאַפּערט	32
אַלץ ניט דאָס	36
אויגען	40
דער מלאך המות	44
דוד גאָרדאָן, צעהנדליגע, פֿליעגען	48
אַרום אַלץ קען מען ניט טראַכטען	52
וואָס פֿרומע אידען טאָרען ניט לייענען	56
תמוז	60
דזשעק דער ריפּער	64

אָה, ווי ווערט מען אַ דיכטער ! 68
נאָך אַמאָל: ווי ווערט מען אַ דיכטער 72
וואָרום איך קען ניט ווערן אַ סאָציאַליסט 76
דער רעגען און מיינע שטיוועל 80
שאָשענאוהר פילאָזאָפיע 84
נאַטור־געשיכטע: אַ דרשה פאַר פערד 88
אַנדערע קענען, איך ניט 92
חומש מיט אַ נייעם פירוש 96
מידאַס 100
אַלערליי בעטראַכטונגען 104
דער קנעפּעל פון מיין וועסט 108
קאָפּשמערצען און איבעלקייט 112
פענסטער — פינסטער 116

צושלאָגענע געדאַנקען
1890

ווערטער 123
נאָך ווערטער אָהן אַ טאָלק 127
ביסמאַרקיזמוס 131
אַ בריעף צו מיין פעדער 135
וואָס איך האָב געוואָלט שרייבען 139
אַ בריעף פון פירסט ביסמאַרק 142
אַלץ הייסט פילאָזאָפיע 146
אַ צוויי פּיסיגע קאַטערינקע 150
מורא פאַר די באָבען 154
נאַרעשקייט 158
קלאָר און דייטליך 161
פעדדי און ישראָליק 165
געלד 169
וואָס מען קען ניט קריעגען פאַר געלד 173
רעפאָרמירטע נעזער 177
געדיכטע און שיטערע 182
פאַרנעל 186
שלעכטע גוטסקייט 191
אינהאַלט: איך 194

צושלאָגענע געדאַנקען
1891

היהנעראָויגען־פילאָזאָפיע 201
שנת תרכד לפ"ק 205
טיי, ברויט, פוטער און פּאַלעסטיניזמוס 209
היינט איז מיר גוט 213
דער הונד און דער בער — אַ קאָררעספּאָנדענץ 217
געטליכע ליעבע 221
קאַסאַנדראַ 225
צו וויזען וואָס דער נעקסטער וועט זיין 229
געלערענטע אייזלען 233
אַ גרינער איד פון מינסקער גובערניע 237
נאָך מיין טויט 243
אָבגעלעבט און אויסגעוועבט 250
וואָס איך האָב געטראַכט דעם 15 טען אַפּריל 258
ענגלישע פרייהייט 262
ער, איהר און איך (1892) 268

צווייטער טהייל

בילדער, ווערטער און חקירות

1889—1893

דער שווערד פון דאמאָקלעס 277
קורצע אָבער ניט צושלאָגענע רייד 281
טאַנטאַלוס 284
וואָס איך האָב דעם יונגען מאַן געזאָגט 288
וויעדער דער יונגער מאַן 292
דאָס יאָהר 1889 296
אַן אלף בית פיר אַרבייטער־קינדער 300
ר' פּנחס'ל דער מטורף 304
זיי, איך און די דיקע וויבעל 308
די גרויסע אסיפה 313
לעזעשטאָף פאַר יונגע לייט 319
נייע געזעצע פאַר אידען 324
יום־כפור — היינט און אַמאָל 330
קעלט 335

דער פריוהייטס־גייסט:

די דריי קעסלען 338
דער יאַמערטהאַל 341
עמק יהושפט 345
די הקדמה צו אַ בילד 350
די גרויסע פּלאַטע 354
דער מאַנסטער און דאָס קינד 358

דריטער טהייל

די לעבענסגעשיכטע פון דעם משוגענעם פילאָזאָף

הקדמה ....
מיין געבורטסשטאָדט 365
איך אַלס עופ'על 366
וואַקסענדיג פּאַק איך און מאַזעל 368
איך ווער אַ חדר־אינגעל 370
ווערים ־ קרויט 371
פון די כאָלעריע ביז די חופּה 372
אַן אָבשטעל אין דעמזעלבען קאַפּיטעל 374
די וואונדערבאַרע ערשיינונג 375
מיין הייליגע שבועה 377
מען כראַשקעט אין דער קאַפּאָטע 379
ר' טרייטעל פאַר זיך 381
איך בלייב אין מיטען דערינען 384

ערשטער טהייל

די צושלאָגענע געדאַנקען פון דעם משוגענעם פילאָזאָף

1889—1892

צושלאָגענע געדאַנקען

1889

I.

א שווערער אָנהייב.

כסדר אזוי . . . וואו זיינען מיינע ספּאַקולען ? איך ווייס ניט וואָס איך שרייב, ווען איך האָב זיי ניט פאַר די אויגען . . . עס איז דאָ א שרייבער, מען זאָגט — א סך שרייבערס, וואָס ווייסען ניט וואָס זיי שרייבען אַפילו מיט ספּאַקולען, אָבער דאָס איז ניט מיין זאַך, איך משפּט קיינעם ניט. לאָז יעדערער שרייבען ווי ער קען . . . אָט זיינען מיינע ספּאַקולען, איצט קען איך שרייבען.

כסדר אזוי . . . מיין פעדער שפּריצט זעהר שטאַרק, זי איז שוין אַלט, צו פיעל אויסגעניצט ; איך מוז קריעגען א נייע פעדער. א וואונדערבאַרע זאַך איז א פעדער ! בעטראַכט נור : זי קומט אריין ניי און בלאַנק אין אייערע הענד, זי ווערט פערשווארצט ארבייטענדיג פאַר אייך, איהר לאָזט זי פערראָסט ווערען, און ווען זי איז שוין אזוי אויסגעמוטשעט, אזוי פערשווארצט און פערראָסט, אז זי קען אייך שוין בשום ענין ואופן ניט מעהר דיענען, ווארפט איהר זי אוועק מיט כעס . . . וואונדערבאַר ! וואָס זאָגט איהר ? ניין ? א פעדער האָט כמעט אזא מזל, ווי א גוטער משרת ביי א קצין, אָדער ווי אן ארבייטער אין א פאַבריק . . . איך קען ניט שרייבען — איך מוז קריעגען א נייע פעדער. איך האָב זעהר א וויכטיגען ענין צו שרייבען, וואו נעהם איך א פעדער ? עס איז דאָ ! זעהר גוט ! היינט קען איך אָנהויבען.

כסדר אזוי . . . אז מען זאָל נעהמען בעטראַכטען . . . אָה, ווי קאַלט ביי מיר אין צימער איז ! קאַלט, זעהר קאַלט ! ווי

שרייבט מען אין קעלט ? עס איז אלץ גוט ווען מען איז יונג, דאן ארט קיין זאך ניט ; אבער איך בין, לא עליכם, שוין אלט . . . וואס קרימט איהר זיך ? איך זאג ניט „לא עליכם אלט“, ווייל איך וויל אייך שילטען : אלט ווערען אין דלות איז גאר ניט אזוי גוט, ווי איהר יונגע לייט מיינט ; פרובירט נור — וועט איהר זעהן. ניט צו האבען א צאהן אין מויל און ניט צו קענען בייסען איז געווים קיין ווילאדע ניט, אבער ניט צו האבען קיין ציינער און ניט צו קענען בייסען און דערצו נאך ניט צו האבען וואס צו בייסען איז פיעל ערגער . . . נאר איידער וואס־ווען, איצט זיינען מיינע פינגער פערקאליעט און איך קען ניט שרייבען. וואס זאגט איהר ? עס שרייבט זיך משמעות דאך ? גערעכט כ׳לע־בען ! לאמיך־זשע אנהויבען.

כסדר אזוי . . . איך הויב אן . . . האלט ! מוז מען דען אייגענטליך אימער אנהויבען ? איך האב אפט ארום דעם געטראכט. מוז דען אלץ האבען אן אנהויב און אן אויסלאז ? ווען האט זיך אנגעהויבען די צייט ? ווען — דעם מענשענ׳ס צרות ? ווען — די ממשלה פון געלד ? ווען — די חכמה פון לעבען אהן ארבייט ? ווען . . . נאר איך פערקריעך אין צו ווייטע דרכים, און ניט ארום דעם וויל איך שרייבען. איך האב א וויכטיגען ענין אין קאפ און דארף נור מאכען אן אנהויב . . .

כסדר אזוי . . . אז מען זאל נעהמען בעטראכטען ווי די . . . ווארט א ווייל׳ינקע ! מען קלאפט ביי מיר אין טיר . . . קאם־אין ! דאס איז מיין אייניקעל, קומט א פערפראָרענער פון שול. ווער וויים צו עס לוינט צו געהן אין קעלט און פריערען צוליעב די תורה, וואס מען לערענט זיי, בעונותינו הרבים, אין די שו־לען ? צייטענווייז טראכט איך, אז עס איז גראד גוט וואס די קינדער לערנען זיך אוים אזוי ווייניג אין די שולען. וואס מעהר איהר לערענט א קאץ ווערט זי רק צאהמער — ווי די אשכנזים זאגען — דאס ווערט אנגערופען, זי פערליערט אלץ מעהר איהרע נאטירליכע בראבראסט און לאזט מיט זיך טאן אלץ, וואס מען וויל. אייערע קינדער זיינען געבארענע ארעמע לייט — דאס

ווייסט איהר אזוי גוט ווי איך. ווען איהר זאָלט זיי לאָזען אויפ־וואקסען ווילד וואָלטען זיי אפשר זיך וועהרען (געגען די וואָס האָלטען זיי אָרעם,) מיט זייערע נעגעל און מיט זייערע ציינער; אין די שולען אָבער, מאכט מען זיי פאר „רוהיגע, פריעדליכע בירגער": די קאַץ פערגעסט אז זי קומט ארויס פון דעם לייב'ס פאמיליע און לאָזט זיך בעהאנדלען ווי א נארישע גאנז. זי מיאו־קעט, למשל, א מאָל אין א ווינקעלע, אָבער מען הערט איהר ווי — די קאַץ. פון דעסטוועגען האט מיין אייניקעל'ס קומען אהיים צושטערט מיינע געדאנקען . . . איך מוז פאָרט זעהן צו מאכען אן אָנהויב.

כסדר אזוי . . . אז מען זאָל נעהמען בעטראכטען ווי . . . נאָך א מאָל: אז מען זאָל נעהמען בעטראכטען . . . איך זאָג, פערשטעהט איהר מיך, בעטראכטען, גוט בעטראכטען ווי . . . ווי וואָס? ווי איהר זעהט מיך א אידען — איך האָב פערגעסען ארום וואָס איך האָב געוואָלט אָנהויבען צו ריידען . . . וואָס טו איך איצט? גיט אן עצה, ברידער, העלפט! איהר שווייגט? געווים שווייגט איהר. ווער העלפט עפּעס אן אלטען מאַן אין א שווערע לאגע היינטיגע צייטען? זאָל איך אָנהויבען פון מיטען? שיקט זיך עפּעס נים. דאָס וואָלט פּאסען פאר א שרייבער, וואָס נעהמט זיך אויף דעם שניט פון א סוועטער: נים ער הויבט אָן, נים ער לאָזט אויס, ער קומט אריין אין מיטען און מאכט זיין אָנהויב. איך זאָג: דאָס טויג נים. איך מוז זעהן זיך צו דערמאָנען . . . גוט! איך האָב עס! הערט נור צו:

כסדר אזוי . . . אז מען זאָל נעהמען גוט בעטראכטען, ריכטיג בעטראכטען, פון אלע זייטען, פערשטעהט איהר, בעטראכטען, ווי די וועלט פיהרט זיך, איז . . . איז . . . איז גלייכער גאָר צו לאָזען דעם אָנהויב אויף אנאנדער'ס מאָל.

II.

גאָר קיין אָנהויב ניט.

דערביי בלייבט עס ! איך הויב גאָר ניט אָן. אמת, איך האָב אייך צוגעזאָגט אָנצוהויבען, אָבער צוזאָגען און מקיים זיין איז גאָר ניט אַזוי נויטיג ווי פּראָסטע מענשען גלויבען. ווער האַלט היינטיגע צייטען וואָרט ? קיינער ניט, חוץ — אַ קאָלעקטאָר פון טעקסעס*), ווען ער קומט נאָך געלד און קריגט ניט און זאָגט אייך צו, צו קומען נאָך אַ מאָל ; אָדער אַ פּראָצענטניק, ווען ער זאָגט אייך צו, אַז אייער משכן וועט זיין פערפאַלען, ווען איהר וועט עס ניט אַרויסנעהמען אין אַ געוויסע צייט ; אָדער, אַ פאַבריקאַנט, ווען דאָס געשעפט געהט ניט גוט, און ער זאָגט צו די אַרבייטער אַרונטערצונעהמען אַזוי פיעל און אַזוי פיעל פּראָצענט פון די שכירות ; אָדער אַ לענדלאָרד, ווען ער גיט אייך זיין עהרענוואָרט, אַז ער וועט אייך אַרויסוואַרפען פון דירה, אויב איהר וועט איהם ניט אַריינטראָגען די הינטערשטעליגע דירה־געלד אין אַ וואָך צייט ; אָדער . . . נור וואָס זאָל איך דאָ פיעל בראַייען ? האָב דעם לענדלאָרד, דעם פאַבריקאַנט, דעם פּראָצענטניק און דעם קאָלעקטאָר פון טעקסעס (און איבערהויפּט דעם קאָלעקטאָר !) צעהן פינסטערע שוואַרציאָהר ! — פון זייער וואָרט האַלטען נעהם איך מיר קיין ביישפּיעל ניט. איך קוק אויף העכערע מענשען, קרוינפּרינצען, מיניסטער, דעפּוטירטע פון פּאַרלאַמענט — אויף זיי קוק איך ! און אויב עס וועט מיר ווער עס איז בעווייזען, אַז איינער פון זיי האָט ווען עס איז גע־

*) אין ענגלאַנד צאָהלט דער טענאַנט די טעקסעס דירעקט, ניט אַרויפ־ גערעכענט אויף די רענט, דורכ'ען לענדלאָרד.

האלטען וואָרט, וועל איך אויך האַלטען וואָרט און וועל מאַכען אַן אָנהויב; ניט פריהער!

אַלזאָ, דערביי בלייבט עס! איך הויב גאָר ניט אָן! איי — וועט איהר פרעגען — וואָס מכוח דעם וויכטיגען ענין ארום וועלכען איך האָב געוואָלט רעדען? ענטפער איך אייך, אַז איך בין אייך ניט מחויב צו ענטפערען; איך האָב אייך גאָר קיין שום דין וחשבון ניט אָפּצוגעבען. וויל איך — רעד איך, וויל איך ניט — רעד איך ניט. פרעגען קשיות איז איבערהויפּט אַ מיאוסע טבע. אָט איז מיין אייניקעל — ער וויל אַלץ וויסען; רק ער פרעגט, איין וואָרט ער פרעגט קשיות. איך האָב איהם נעכטען געגעבען אַ פּאַטש פאַר איין קשיא, און ער האָט זיך פאַנאַנדער געוויינט; אין מיטען וויינען אָבער האָט ער געפרעגט אַ נייע קשיא, — זיידע, זאָגט ער, פאַרוואָס פּאַטשסטו מיר? — פאַרוואָס? — זאָג איך — פאַרדאָס!

פרעגען קשיות איז אַ מיאוס'ע טבע, זאָג איך אייך, און אַז מען געוואוינט זיך צו דערצו, בלייבט מען דערביי. היינט פרעגט אַזאַ חברה־מאַן, ווי מיין אייניקעל, ווארום איך גיב איהם אַ פּאַטש; מאָרגען וועט ער פרעגען, פאַרוואָס ער געהט אין צוריסענע פלודערקעס און חיים דעם מלוה'ס אינגעל האָט צוויי פּאָר נייע; אין אַ יאָהר ארום וועט ער נעהמען פרעגען קשיות אויף גאָט, אויף זיין פיהרונג, אויף . . . ווער ווייס נאָך וואָס? גלייכער אָפּצוהאַקען די טבע גלייך אין אָנהויב און איהם צו ענט־פערען: פאַרדאָס, אויף יעדען פאַרוואָס, און ניט ווייטער. אַזוי ענטפער איך אייך, דאָס הייסט איך ענטפער גאָר ניט, און אַ סוף!

עס בלייבט דערביי! איך הויב גאָר ניט אָן. ווייסט איהר וואָס איך וועל אייך נאָך זאָגען? אָנהויבען איז צייטענ־ווייז אַ געפעהרליכע זאַך. איך וועל אייך דערצעהלען, וואָס מיר אַליין האָט נעכטען נאָך אַ האָאָר געטראָפען. איך בין ארויס־געגאַנגען אין גאַס כאַפּען אַ ביסעל פרישע לופט. דיא לופט איז אפילו ניט געווען איבעריגס פריש, אָבער פרישער וויא אין

מיין קאטוך, און איך האָב זיך פערטראכט. איך האָב אנגעהויבען צו פילאָזאָפירען:

מען זאָגט, אז צו דענקען איז אומעטום פריי, און אז לופט איז אומעטום וואָלוועל — איז דאָס אמת? יעדער מענש, לאָמיר רעכענען, קען דענקען אפילו אין אסטראָג. דאָס איז גאַנץ ריכטיג. אָבער צושטערט ניט דער אָסטראָג די געדאַנקען? ווען איך עס ניט גענוג און דערצו נאָך שלעכט; ווען איך שלאָף ווייניג און דערצו נאָך אויף א היילע באַנק; ווען איך קום צום טיר פון מיין צימער און בלייב שטעהן, ווייל איך קען ניט געהן ווייטער — זיינען מיינע געדאַנקען פריי? זיינען זיי ניט צושטערט? קען איך דענקען אזוי פריי, און מיט אזא קלאָרע קאָפּ, ווי איינער וואָס איהם איז גוט אויפ'ן הארצען? ווי דענקט זיך, למשל, דעם אָרעמאַן אפילו אין א פרייע מדינה? — היינט נעהמט די לופט... אָט איז די לופט... איך האָב אָנגעהויבען א לאַנגע פילאָזאָפיע וועגען די לופט, ווען איך האָב מיט א מאָל דערהערט א געשריי פון א דראָשקאָווניק און האָב געפיהלט א מאָרדע פון א פערד איבער מיין קאָפּ און האָב דערזעהן מיין היטעל אין בלאָטע נעבען מיינע פיס. בקיצור, מען האָט מיך שיעור ניט אריבערגעפאָהרען, און אלץ ווייל איך האָב מיך אריינגעלאָזען אין פוסטע רעיונות און האָב אָנגעהויבען... אָנגעהויבען צו פילאָזאָפירען. אָנהויבען, זעהט איהר, איז צייטענווייז א געפעהרליכע זאַך און רערפאַר —

בלייבט עס דערביי, איך הויב גאָר ניט אָן! נאָר איך זעה אז איהר ווילט וויסען וואָס פאר געדאַנקען איך האָב געהאַט וועגען די פרישע לופט. איהר מעגט דאָס וויסען. פרישע לופט, זאָגט מען, איז וואָלוועל. איך האָב גענומען די זאַך גוט בעטראַכטען, האָב בעטראַכט און האָב בעשלאָסען, אז דאָס איז א ליגען. ווארום א ליגען? אָט הערט: צווייטענס ווייל אין גרויסע שטעדט איז איבערהויפּט ניטאָ קיין פרישע לופט; דריטענס, ווייל דער אָרעמאַן קען ניט וואוינען אויסען שטאָדט, און אפילו ווען ער וואָלט דאָס קענען, איז יעדער אָרעמאַן אַן ארבייטער,

וואָס אַרבעט פון אויפשטעהן אין דער פריה ביז'ן לייגען־זיך שלאָ־פען ביי נאַכט און האָט קיין צייט ניט צו געניסען די פרישע לופט ; פיערטענס, ווען אַן אָרעמאַן געניעסט אַ ביסעל פרישע לופט, קריעגט ער אַפּעטיט צום עסען, און עסען קאָסט געלד ; פינפטענס . . . נור גענוג ! איהר זעהט גאַנץ קלאָהר, אַז פרישע לופט קען גאָר ניט יעדער מענש אַזוי לייכט האָבען, ווי מען מיינט, און אַז איך בין גערעכט. איצט, פרעגט איהר אָבער, ווארום איך האָב אָנגעהויבען פון „צווייטענס". בהמות ! אַז איך וואָלט געזאָגט : ערסטענס, וואָלט דאָך דאָס געווען אַ מין אָנהויב, און איך וויל בשום אופן הײנט קיין זאַך ניט אָנהויבען.

יע, עס בלייבט דערביי ! איך הויב גאָר ניט אָן.

III.

א ויכוח מיט די וועלט.

ווי איך זעה, רופט מיך די וועלט, „משוגענער פילאָזאָף“. וועלט, איך לאַך פון דיין קאָפּ! וועלט, איך שעהם זיך דערמיט ניט א ברעקעל! וועלט, דו ביזט אַ קלאָרער נאַר, אויב איך בין אַ משוגענער פילאָזאָף! וועלט, איך וועל דיר דאָס בעווייזען. הער נור גוט צו.

פאַרוואָס רופסטו מיך משוגע? משמעות, ווייל איך רעד ניט סקלאַדנע, ווייל איך פיהר ניט אויס, וואָס איך הויב אָן, אָדער אפשר, ווייל איך זאָג צו ניט אָנצוהויבען, גאָר ניט אָנצו־הויבען, און פיהר אויס. דאָס רופסטו משוגע, וועלט? דו רופסט אַ מענשען משוגע ווייל ער טוט ניט ווי „אַלע“ טוען — האַ? זאָג־זשע מיר, וועלט־קרוין־לעבען, איז דאָס גוט וואָס אַלע טוען? איז עס רעכט, אָט דאָס וואָס דיינע „אַלע“ טוען? איז עס קלוג, וואָס דיינע ליעבהאַרציגע „אַלע“ טוען? זאָג, זאָג! איך גיב דיר צוויי מינוט צייט צו איבערלעגען. בעטראַכט מיין פראַגע גוט און גיב מיר אַן ענטפער. דערווייל קען איך רעדען מיט מיינע לעזער.

* * *

ליעבע לעזער, ווי האָט איהר צוגעבראַכט פסח? וואָס זאָגט איהר? מיר זיינען אָרעמע לייט, זאָגט איהר, און מיר ברענגען צו פסח ווי אַ גאַנץ יאָהר? איהר זייט גערעכט: כהאָ לחמאָ עניאָ דאַכלאָ אַבהתנאָ באַרעאָ דמצרים — די אָרעמע ברויט עסען מיר נאָך ביז היינטיגען טאָג, און אַנדערע האָבען דאָס אויך ניט. ווייסט איהר, ליעבע לעזער, אַז איהר זייט גרויסע בהמות?

מיט וואָס ? פרעגט איהר. גוט, איך וועל אייך ערקלערען. די צוויי ערשטע נעכט פון פסח זיינען געזעסען א סך רייכע פרומע אידען אויף היסב־בעטען און האָבען געזאָגט : כל דכפין ייתי וייכול, כל דצריך ייתי ויפסח. ווארום זייט איהר ניט געגאַנגען צו זיי עסען ? איהר זאָגט, איהר ווילט זיך ניט אראָפּוואַר־פען — אייך פּאסט ניט ביי זיי צו בעטלען. גאַנץ רעכט. בני מלכים דאַרפען זיין שטאָלץ. אָבער אויספּרובירען האָט איהר זיי געמעגט. איהר וואָלט דאַן געזעהן, ווי פאַלש זיי זיינען. איהר וואָלט דאַן פערשטאַנען, אז זייער אמונה איז א שקר, א בעטרוג. איהר וואָלט דאַן איינגעזעהן, דאָס וואָס איך האָב שוין איינגעזעהן מיט דריי־און־פערציג יאָהר צוריק, דאָס איז : — אז זיי עפענען די טיר פאַר אליהו הנביא נישט מעהר ווייל זיי ווייר־סען, אז ער וועט ניט קומען ; אז זיי גרייטען איהם אָן א כוס, א גרויסען כוס וויין, נישט מעהר ווייל זיי ווייסען, אז ער וועט ניט טרינקען . . . לאָז צו זיי קומען אַן אָרעמאַן, וועלען זיי איהם אפילו א קליינע גלאָז וואסער ניט געבען. דאָס וואָלט איהר איינזעהן, ווען איהר וואָלט געקומען, ווען זיי האָבען אייך איינגעלאַדען מיט די ווערטער : כל דכפין ייתי וייכול. און נאָך וואָס וועל איך אייך זאָגען . . . נאָר ווארט. די צוויי מינוט צייט זיינען פאַרביי, און איך מוז זיך אומקעהרען צו די וועלט און הערען וואָס זי האָט מיר צו ענטפערען. איין ווייל'ינקע, ליעבער לעזער, מיר וועלען באַלד ווידער שמועסען.

* * *

דו שווייגסט, וועלט ? דו ענטפערסט ניט ? געה לעג צריין דיין קאָפּ אין א קעסטיל זאמד, דו ביזט אויסגעוועבט און אָפּגעלעבט. אָבער איך וועל ענטפערען פאַר דיר. הער מיך אויס : וואָס דיינע „אלע" טוען איז ניט גוט, איז ניט רעכט, איז ניט קלוג, און איך וועל זיי ניט נאָכטאָן — דו מעגסט מיך רופען משוגענער, ביז דו וועסט הייזעריג ווערען רעדענדיג. דיינע „אלע" האָבען פיעל נעמען, זיי בעשטעהען פון פיעל קלאַסען, זיי געהערען צו פערשיעדענע נאַציאָנען און רעדען אלערליי שפּראַ־

כען. איך אָבער טהייל זיי איין אין צוויי קלאַסען. די צוויי קלאַסען רוף איך נאַררען און שופטען. דו דאַרפסט ניט מיינען אז איך האָב פאר זיי קיין פיינערען נאָמען ניט געקענט געפינען. ווען איך וואָלט וועלען נור געוואָלט, וואָלט איך זיי געקענט רופען: שעפּסען און וועלף, אָקסען און שוחטים, ארבייטער און מייסטער, בוימער און העק, בעטראָגענע און בעטריגער, קנעכט און הער־שער, בלוט און פּיאווקעס, נעגעל און האמערס, בלאַסע און רויטע, שוואַכע און שטאַרקע, אונשולדיגע און הינטערליסטיגע און טויזענד אַנדערע אזעלכע מליצה'דיגע נעמען, אָבער איך וויל ניט; איך רוף זיי גאַנץ איינפאַך נאַררען און שופטען.

היינט איז אזוי, די גאַנצע מאַסע נאַררען און שופטען וואָס דו, וועלט, רופסט זיי „אַלע" וואָס, בעטראַכט נור, טוען זיי? די נאַררען ארבייטען און שמאַכטען, די שופטען געהען ארום ליידיג און געניסען! — איז דאָס גוט? די נאַררען געהען פאר דער צייט אין ד'רערד אריין, אום די שופטען זאָלען לעבען פערגניגט — איז דאָס רעכט? ביידע צוזאַמען ווייסען ניט פון קיין ריכטיגען, פערנינפטיגען לעבען: די שופטען, ווייל זיי איז צו גוט, די נאַררען, ווייל זיי איז צו שלעכט — איז דאָס קלוג? און אויב דאָס, וואָס זיי טוען איז ניט קלוג, ניט רעכט און ניט גוט, ווארום זאָל איך זיי — דיינע ליעבהארציגע „אַלע" נאָכטאָן? און אויב איך דאַרף זיי טאַקע ניט נאָכטאָן, פאר וואָס־זשע רופסטו מיך משוגע, הא?

וועלט, דו ביזט א בהמה! לאָמיך זיך אומקעהרען צו מיינע לעזער . . .

* * *

יאָ, ליעבע לעזער, איך וויל אייך נאָך וואָס זאָגען. צוויי מאָל צוויי איז פינף. איהר גלויבט ניט? איבער דריי הונדערט־און־פונפציג מיליאָנען מענשען גלויבען אז דריי מאָל איינס איז איינס, און איהר גלויבט ניט, אז צוויי מאָל צוויי איז פינף? אפשר זייט איהר אויך געגרעכט. איבריגענס האָב איך ארום דעם גאָר ניט געוואָלט רעדען. איך האָב עפּעס געהאַט אַנאַנדער ענין

אין קאָפּ . . . די וועלט האָט מיר צושלאָגען מיינע רעיונות . . . נור איך בין איהר קיין שונא נים. איך וואָלט נור וועלען, אז זי זאָל זיך פיהרען מיט מעהר שכל און זאָל האלטען איהר צונג אביסעל מעהר אין צוויק און זאָל נים בעליידיגען מענשען, וואָס זיינען מענשען און נים אָבעזיאַנעס און ווילען נים אלץ נאָכטאָן, וואָס „אלע" טוען. און דאָס ברענגט מיר אויף א געדאנקען, אויף א גאנץ נייעם געדאנקען. אָט איז ער : מען זאָגט אז מענשען קומען ארוים פון אבעזיאנעס ; דאָס קען זיין. ווארום זעלט עס אנדערש זיין, אז מענשען קומען נים ארוים פון אָבעזיאַנעס — טאָ ווי שיקט זיך אז ניין־און־ניינציג פון יעדע הונדערט קוקען נור אויף „אלע" און טאנצען זיי נאָך ? אויף דעם געדאנקען וואָלט געלוינט צו נעהמען א פּאטענט, וואָס זאָגט איהר ? און איצט זייט געזונדערהייט, ליעבע לעזער, איך האָב נאָך א פּאָר ווערטער צו זאָגען צו די וועלט. מיט אייך וועל איך נאָך רעדען אנאנ־דערס מאָל.

* * *

זאָג מיר, וועלט, וואָס האלסטו פון יענע וועלט ? איך וויים נים פון איהר און וועל געוויס נים וויסען, ביז איך וועל איהר בעזוכען. די, וויעדער, וואָס זיינען צו איהר אוועקגעגאנגען, שווייגען. ווער איז זי און וואָס איז זי ? פיהרט זי זיך אויך אזוי ווי די ? האָט זי אויך דעספּאָטען מיט אונטערדריקטע, נאר־רען און שופטען ? אָדער ווערען ביי איהר די נאררען קלוג און די שופטען עהרליך ? אויב אזוי וואָלט אפשר געלוינט . . . ניין ! איך האָב זיך שיער אויסגערעדט א נאררישקייט. זאָג מיר נאָך עטוואס. טראָגען די מלאכי־חבלה אוניפאָרמס ווי טשינאָווני־קעס אין רוסלאנד, אָדער . . . אה ! מיין אייניקעל איז דאָ ! ער וועט שוין נים לאָזען רעדען. זייט־זשע געזונד.

IV.

משה בוך — זיין בריעף.

נעכטען, ארום אכט א זייגער פאר־נאכט קריעג איך אייך פער פאסט אזא מין בריעף:

„הערר פילאזאף!

„כ'לעבען, איהר זייט מטורף! איהר רופט אונז אר־
„בייטער נאררען מחמת מיר לעבען ניט גוט. ווי קענען מיר
„זיך העלפען? די שופטען זיינען קלוג און מיר זיינען נאר־
„רען — ווי־זשע זאלען מיר זיך מיט זיי ספראווענען? אויב
„איהר זייט אליין ניט קיין שופט — ענטפערט מיר.
„ממני ידידכם משה בוך."

ווי געפעלט אייך אזא חוצפה! איך האב די גאנצע נאכט אן אויג ניט צוגעטאן טראכטענדיג, און קלערענדיג, און קלערענ־דיג און טראכטענדיג, און ווידער און אבער, און נאך א מאל און ווידער נאך א מאל און דאן פון דאס נײ — ווער דער משה בוך קען זיין. וואס איז דאס פאר א מין בוך? אה ווי מיר האט זיך געוואלט זיין עפעס א שטיקעל רוסישער קייזער, א מענש וואס האט ביי זיך מעהר שפיאנען ווי האאר אין קאפ, ווי רענדלעך אין קאסע! אט וואלט איך זיי א ביסעל א שיק געטאן איבער דער מדינה אויססליעדעווען ווער דער משה בוך איז; און טאמער איז ער גאר א סאציאליסטישער בוך וואלט איך איהם גלייך אויפ'ן שטעל אונטערדריקט, אדער נאך בעסער, איך וואלט איהם איבערגעענטפערט צום צענזאר און ער וואלט שוין ביי איהם פער־

שוואַרצט געוואָרען ווי גרויס ער איז. „כ׳לעבען, איהר זייט מטורף!" שרייבט ער. כ׳לעבען, בוך, איהר זייט אַ חצוף!

איך האָב שוין אין מיין לעבען אַ סך אַריבער געטראָגען — דריי און זעכציג יאָהר אַלט זיין און בלייבען פון דער זייט קבר איז קיין גלייכוועדטעל ניט! — אָבער דאָס טראָג איך ניט אַרי־בער! מען האָט מיר בלוט געלאָזען ווען איך בין אַכט טאָג אַלט געווען און איך האָב אַ וואָרט ניט גערעדט; מען האָט מיך געמוטשעט איבער׳ן קליינעם אלף פון ויקרא, איבער׳ן גרויסען בית פון בראשית, איבער דעם אַרויסגעשפּרונגענעם נון פון מנשה, איבער׳ן דיקען ואו פון גחון איידער איך האָב געקענט אנטאָן אַ פּאָר האַלבע פּלודורקעס ווי אַלע קינדער פון פינף־זעקס יאָהר — איך האָב דאָס אַריבערגעטראָגען; מען האָט מיר נאָך אַ האָאַר פער׳שדכנ׳ט צו פונפצעהן יאָהר — דאָס האָט מיך אויך ניט גע־ריהרט; איך האָב דורכגעלייענט דעם גאַנצען קב־הישר מיט אַלע זיינע שקרים און בין לעבען געבליעבען; דער קעלמער מגיד האָט מיך געריהמט — דאָס האָב איך אויך אַריבערגעטראָגען; מען האָט ביי מיר אוועקגע׳גנב׳עט אַ פּאָר נייע תפילין און עס האָט מיר ניט געצעפּעט; איך האָב געגעסען פלייש פון לאַנדאָנער שוחטים׳ס שחיטה און בין געזונד; איך האָב געשלאָפען אין הייזער אָהן מזוזות — מיר האָט דער טייוועל ניט גענומען; האָב פּרובירט אוועקזאָגען המן׳ס אַלע צעהן קינדער — דער שוואַרץ־יאָהר האָט איהם געריסען אנצופלאָדענען אזא סך בנים! — זיי אַלע צעהן אין איין אָטהעם און בין ניט דערשטיקט געוואָרען; האָב געהערט אז דער דייטשער קייזער איז געשטאָרבען — האָב דאָס אויך אַרי־בערגעטראָגען און מיר דאַכט זיך אז אפילו די בשורה פון ביס־מאַרק׳ס טויט וואָלט מיך ניט קאָסטען זעהר פיעל געזונד; אַלעס האָב איך רוהיג און געלאַסען אַריבערגעטראָגען, אָבער דער משה בוך מיט זיין בריוועל... ניין, דאָס האַלט איך ניט אויס!!!

ווי דערגעהט מען וועד דער בוך איז, וואָס און וואו ער איז? אַ מחבר קען ער ניט זיין — אַ אידישער מחבר קען ניט שרייבען אזוי קורץ; אַ רב׳ס אַ זון קען ער ניט זיין — אַ רב׳ס אַ זון

רופט זיך ניט אין לאנדאן מיט א אידישען נאמען; א חזן קען ער ניט זיין, ווארום אן ארבייטער וואס איז א חזן וואלט זיין א דאפעלטער נאר און דאס זעהט מען פון זיין בריעף ניט ארויס? א אידישער משכיל קען ער ניט זיין, פאר א משכיל שרייבט ער צו דייטליך און אהן צוקעס; ער קען ניט זיין א מיסיאנער — דערצו ווייזט ער מיר אויס עפעס צו עהרליך; ער קען ניט זיין קיין ווילנער — ער וואלט זיך דערמיט בעריהמט; ער קען ניט זיין קיין מינסקער — דאס וואלט איך געוואוסט וויל איך קום אליין פון מינסק; ער קען ניט זיין קיין מיטגליעד פון א היגען קלוב — דערצו זידעלט ער זיך צו וועניג, הגם ער איז קיין קליינער חצוף ניט; ער קען ניט זיין דער „משורר" משה חאשקעס ווארום ער איז משה בוך; ער קען ניט זיין קיין וואטער־פרוואווער ווארום ער לערענט זיך ניט די שחיטה, הגם איך וויים דאס ניט, אפשר טאקע יא...

אה, ווי דערגעהט מען ווער ער איז? איך וואלט אפגעשאָ־טען דעם מענשען וואס ברייגנט מיר איהם מיט... גאלד? נו, דאס האב איך ניט, אבער מיט פילאזאפישע געדאנקען; איך וואלט איהם איבערגעגעבען מיין חלק שור הבר, כאטש איך האב רינדפלייש העלטער ווי אלץ אין דער וועלט, אפילו ווי לידזער מצה; איך וואלט איהם געקומען צו חלום נאכ'ן טויט; איך וואלט איהם געלערענט עברי אויב ער איז א גבאי אין א היגען מנין און איך וואלט איהם געמאכט פאר א גבאי אויב ער איז נאך ניט; איך וואלט איהם די פיס געוואשען און די וואסער געטרונקען, ווען אויך דאס וואלט מיר אפשר ניט וואויל בעקומען; איך וואלט איהם געמאכט פאר א סעקרעטער פון א פילאנטראָ־פישע סאסייטע און ער וואלט געהאט צוויי דריטעל פון די גאנצע הכנסה חוץ דעם כבוד דערפון; איך וואלט איהם בעקאנט גע־מאכט מיט מיין אייניקעל און אויב ער האט פיינט קשיות וואלט איך איהם אויסגעהיט פון איהם; איך וואלט איהם געבענשט...

נאר וואס איז דא צו רעדען? משה בוך, איהם וועט קיינער אזוי לייכט ניט ארויסגעפינען אפילו די לאנדאנער פאליציי ניט,

וואָס זיי האָבען איין דזשעק־דער־ריפּער אפשר צוואַנציג מאָל געכאַפּט און איהם איז זעהר שווער געווען צו כאַפּען. טאָמער אָבער טרעפט איהם (משה'ן, ניט דזשעק!) ווער עס איז פון אייך זאָגט איהם אז — די נאַררען דאַרפען נור מאַכען יד אחת געגען די שופטען, וועלען די שופטען קיין שופטען ניט זיין און די נאַררען קיין נאַררען ניט.

(אַרום יענע צייט זיינען אין לאָנדאָן פאָרגעקומען עטליכע שרעקליכע מאָרדען געגען אונגליקליכע פרויען; מען האָט זיי געפונען מיט אויפגעשניטענע לייבער (אויף ענגליש הייסט דאָס ריפּט אָפּ) און דעם מערדער האָט מען ניט געפונען. דיעזען אונבעקאַנטען מערדער האָט דער עולם אַ נאָמען געגעבען „דזשעק דער ריפּער.“)

V.

פראָסט געפּלאַפּערט.

עסט ניט פיעל איידער איהר לעגט זיך שלאָפען! טאַמער זייט איהר — ניט פאר קיין אידען געדאכט! — דענקענדע מענ־שען, דאן עסט גאר ניט פאר'ן שלאָף! הערט וואָס מען זאָגט אייך און פאָלגט אַז עלטער'ן. און אויב איהר ווילט מיר ניט פאָלגען בלינד, הערט אויס אַ מעשה:

פאר־אכט־טאָגען דאָנערסטאָג האָב איך געקראָגען צו וויסען, אַז מיינע אַ שכנ'טע, אַ אלמנה, האָלט ביי'ן שטארבען. איך האָב אָנגעטהאָן מיינע ספּאַקולען, מיין קאָפּעלוש און מיין אויבער־ראָק און בין אוועקגעגאַנגען זעהן וואָס דאָרטען הערט זיך. בין געקומען צו יציאת־הנפש — — —

האָלט! אַ פאָר ווערטער וועגען יציאת־הנפש. איהר הערט זעהר אָפּט מענשען זאָגענדיג, אַז זיי זיינען געוועזן ביי'ן יציאת־הנפש פון איינעם וואָס איז ניט לאַנג געשטאָרבען. האָט שוין ווער געזעהן, פרעג איך אייך, ווי די נשמה איז אויסגעגאַנגען? איך ניט. איך האָב געזעהן מענשען וואָס זיי איז „ארויסגעגאַנגען די נשמה פון קאָפּ פאר אַ גראָשען", אָבער דאָס איז געוועזן פאר'ן לעבען, ניט פאָר'ן טויט. איבערהויפּט וואָלט איך וועלען וויסען ווי די נשמה געהט אויס, אויף וואָס פאר אַן אופן זי געהט אויס? אויסגעהן קען מען אויף פערשיעדענע אופנים אפילו שמונה־עשרה. אַ ליבט געהט אויך ניט אויס אלע מאָל גלייך און ניט אלע קליידער געהען אויס אויף דעמזעלביגען אופן פון דער מאָדע. מענשען געהען אויס שפּאַצירען, מענשען געהען אויס פון די כחות, מענשען געהען אויס'ן הויט, מענשען געהען אויס פאר אַ זאַך וואָס זיי

ווילט זיך, מענשען געהען אוים פאר הונגער און אין לאָנדאָן געהען מענשען אוים „טרעוולען". אָבער אויסגעהן און אויסגעהן איז ניט גלייך. איך האָב געזעהען ווי ביי מענשען איז אויסגעגאַנ־גען דער פייער ווייל ביי זיי איז אויסגעגאַנגען געלד, אָבערביידע ארטיקלען געהען ניט אוים ביי אַלעמען גלייך. זייגערס, געהען אויך אוים אָבער ניט אַלע זייגערס געהען אוים איינער ווי דער אַנ־דערער — מיין זייגער, למשל, געהט אימער אוים אויף מאָרגען נאָכ'ן פערזעצען. ווי־זשע געהט אוים די נשמה, פרעג איך?

עס קען זיין אז די נשמה געהט גאָר ניט אוים. עס איז דאָ א סך זאַכען וואָס מען הערט פון זיי און מען זעהט זיי ניט. מען זאָגט: יענער קאַיט די ערד. האָט שוין ווער עס איז געזעהען מענשען קאַיענדיג ערד? אין טערקישען קריעג האָבען די רוסישע סאָלדאַטען געקאַיט גיפּס, וואָרום די פּאָדריאַדטשיקעס האָבען ארויסגעפונען אז גיפּסענע מעהל איז וועלוועלער ווי ווייצענע און אז א מענש געהט שוין יאָ שטאַרבען, מאַכט איהם ניט שטאַרק אוים צו ער שטאַרבט פון טערקישע קוילען אָדער פון בויכוועהטאָג. דאָס איז אמת, אָבער גיפּס איז גיפּס און ערד איז ערד, און ערד קאַיט קיינער ניט, דער עולם מעג זיך זאָגען וואָס ער וויל. איצט נעהמט אַנאַנדער זאַך... ניט א דבר־אחר, איך מיין איינפאַך אַנאַנדער פערדמעט. אָט איז... וואָרט א וויילינקע. איהר מעגט הערען א גוט וואָרט פון מיין אייניקעל:

היינט אין דער פריה האָב איך גערעדט מיט איהם וועגען פּראָצענטניקעס. אין גרוים היץ האָב איך אָנגערופען א געוויסען פּראָצענטניק — דבר־אחר. „זיידע, זאָגט ער, איך וואָלט א פּראָ־צענטניק ניט פערגליכען מיט א דבר־אחר". „פּארוואָס ניט?" פרעג איך. „פּארוואָס? זאָגט ער, מחמת דאָס איז א בעליידיגונג פיר די שווינע..."

ניט שלעכט פאר א אינגעל פון אכט יאָהר, הא? נאָר לאָמיך זיך ניט צופיעל פּאַנאַנדערלאָזען וועגען דברים־אחרים, דאָס איז א געפעהרליכער געגענשטאַנד. איך האָב א מאָל אָנגעגריפען (דאָס איז געווען אין א בייזע שעה!) איינעם, וואָס איך האָב איהם

נעהאלטען פאר א בהמת, אבער א כשר'ע בהמה'לע; עס האט זיך אבער ארויסגעשטעלט אז ער איז א דבר־אחר. די מעשה האט מיר געקאסט געזונד און צייט און געלד... געלד? דאכט זיך דאס גראד ניט. ווארום איך האב ניט געהאט. בקיצור איך וועל איצט א צעהנטען פערזאגען מיט אזעלכען זיך אנצוהויבען. משה רבינו איז קיין נארר ניט געווען; ניט נור נאך די דעה נאך פון די וואס זאגען אז משה לא היה ולא נברא, אפילו נאך די וואס גלויבען אין דער תורה מיט אלע מפרשים. צו ער איז ווירקליך געווען דער גרעסטער ענו פון אלע מענשען און האט דאס אליין אויף זיך געשריבען — דאס ווייס איך ניט, אבער קיין נארר איז ער ניט געווען און ווען ער האט אידען אנגעזאגט אז זיי זאלען מיט א דבר־אחר ניט האבען צו טאן איז ער געווען גערעכט. איך וועל דערפאר ארום דעם געגענשטאנד ניט מעהר רעדען. נחזור לענייננו.

איצט נעהמט אנאנדער... אנאנדער פרעדמעט. מען זאגט: יענער איז א גנב, א ווייסעל פון אויג. ווער, פרעג איך ווייעדער, האט א ווייסעל פון אויג געזעהען גנב'ענדיג? ווי קומט א גנב צו א ווייסעל פון אויג? איך קען פערשטעהן ווי א גנב קומט צו א ווייסעל פון אוי, אבער די שייכות פון א ווייסעל פון אויג מיט א גנב איז ניט גרעסער ווי די שייכות פון א פאטש צו גוט־שבת. דער אמת איז, מענשען רעדען ארום זאכען וואס זיי פערשטעהען ניט.

אט איז נאך א ביישפיעל: מען זאגט היער אין ענגלאנד: די און די מיידעל „געהט" חתונה האבען. דאס איז אויך ניט מעהר ווי געזאגט; קיין אידישע מיידעל געהט ניט חתונה האבען, זי פאהרט; אנדערע ווילען זאגאר ניט אנדערש פאהרען ווי אין א קארעטע. רופט איהר דאס געהן? מענשען רעדען ווי עס פאלט זיי אריין אין מויל; אזוי רעדען זיי ארום אלץ און עס קען זיין אז דאס וואס מען זאגט: ביי יענעם איז די נשמה ארויסגעגאנגען איז אויך ניט מעהר ווי געזאגט און אז אין אמת'ן געהט גאר ביי קיינעם די נשמה ניט ארויס.

ווי אזוי בין איך ארויסגעקומען אויף די רייד? אה, ריכטיג! רעדענדיג וועגען מיין שכנ'טע די אלמנה, צו וועלכע איך בין געקומען קורץ פאר איהר טויט. די מעשה איז זעהר אינטערעסאנט. ווען איהר וועט איהר הערען וועט איהר פערשטעהן פאר וואס עס איז ניט כדאי צו עסען פאר'ן שלאף. נאר היינט קענט איהר די מעשה ניט הערען, ווארום איך האב דערצו קיין צייט ניט. אנאנדערס מאל.

VI.

אלץ ניט דאָס.

אויב איהר געדענקט בין איך פאַר־אַכט־טאָגען דאָנערשטאָג געוועזן ביי מיין שכנ׳טעס טויט. פרייטאָג איז געוועזן די לויה און ביי דער לויה בין איך אויך געוועזן. נאָך דער לויה בין איך אַ צייט אַרומגעגאַנגען אין גאַס און בין געקומען אַהיים פערמאַטערט און הונגעריג...

ווער עס וויל זיין ביי אַ ריכטיגע אמת׳ע לויה, און וויל זעהן ריינע עהרליכע טרערען, און וויל הערען אַן ערנסטען, הערצליכען קלאָג — זאָל געהן מלוה זיין אַן אָרימאַן וואָס לאָזט איבער קינ־דער, אָרעמע קינדער. רייכע קינדער, זיי מעגען זייער פאָטער ווער ווייס ווי ליעבען, קענען קיינמאָל ניט גאַנץ אויפריכטיג וויינען, ווייל דעם פאָטער׳ס טויט מאַכט דאָך פון געצוואונגענע קינדער־פרייע מענשען און עס לעבט זיך נאָכהער עפּעס גאָר אַנדערש ווען מען האָט אויף זיך קיין אויבערהאַר ניט מעהר און מען קען פער־שפּיעלען צעהן מאָל אַזוי פיעל אין קאָרטען און קיינער זידעלט זיך ניט. אָרעמע קינדער וויינען ניט וואָס זייער פאָטער איז ניט גע־שטאָרבען מיט צעהן יאָהר צוריק און רייסען זיך ניט גלייך נאָכ׳ן טויט איבער די ירושה.

גלויבט ניט די שבועה פון אַ קרעמער, די גוט־האַרציגקייט פון אַ „פעטער“, די מענשענליעבע פון אַ גענעראַל, די פאָלקס־פריינדשאַפט פון אַ קייזער, די עהרליכקייט פון אַ דיפּלאָמאַט, די פאָטער־ליעבע פון אַ קרוינפּרינץ, די צניעות פון אַ יונגע קע־ניגליכע אלמנה, די שעהנהייט פון אַ שוישפּיעלערין, די יוגענד־ליכקייט פון אַ שוישפּיעלער און דעם „מיר“ פון אַ צייטונג־שריי־

בער. דעם צייטונג־שרייבער׳ס מיר איז איך, דער שוישפּיעלער איז ניט אזוי יונג ווי ער זעהט אויס, די שוישפּיעלערין אויף דער ביהנע איז געשטאָרבען, די קעניגליכע יונגע אלמנה האָט אַרום זיך פאַלקאָוניקעס, דעם קרוינפּרינץ ווילט זיך די קרוין, דער קייזער ליעבט זיין פאָלק ווי דער ישובניק זיין קוה, דער גענעראַל איז בטבע אַ מערדער, דער פעטער — אַ שטיינערנער רך־לב און דער קרעמער — אַ ליעגנער. איהר זאָלט דערפאַר קיינעם פון זיי ניט גלויבען, אָבער נאָך פיעל ווייניגער ווי זיי אַלעמען זאָלט איהר גלויבען די טרערען פון אַ יונגען יורש ווען איהר זעהט איהם אויף דער לויה פון זיין רייכען פאַטער.

דאַרום זאָג איך: אויב איהר ווילט זעהן אמת׳ע טרערען געהט מלוה זיין אָרעמע־לייט. אזעלכע טרערען האָב איך געזעהן אויף מיין שכנ׳טעס לויה, פון וועלכע איך בין צוריק געקומען מיעד און הונגעריג אַהיים. . .

הונגעריג — אַהיים! מיין אייניקעל (זאָל זיך האָדעווען אויף לאַנגע יאָהר!) קומט אַלע טאָג הונגעריג אַהיים, אָבער ער האָט אַ היים וואוהין צו קומען און ער געפינט עטוואָס מיט וואָס צו שטילען דעם הונגער. ווער וויים צו פערשטעהען די זאַטע מענשען, וואָס וואוינען אין גרויסע הייזער, וואָס דאָס הייסט אַזוינס זיין הונגעריג און ניט האָבען קיין היים? ווער וויים צו קענען זיי בעגרייפען ווי אַ מענשען איז צו מוטה, ווען ער געהט אַרום ביי נאַכט אין גאַס, ווייל ער האָט ניט וואו די קאָפּ אַוועקצולעגען און ער איז דערצו נאָך הונגעריג? וועט ווען עס איז קומען אַ צייט ווען מען וועט זיי געבען צו פערזוכען אַ פּאָאַר מעת־לעת ניט עסען מיט אַ נאַכטלעגער אין גאַס? איך וויל אויף זיי קיין נקמה ניט זעהן — ניט איך: איך בין פילאָזאָף גענוג אום צו פערשטעהן אז עס איז ניט דעם מענשען׳ס שולד, וואָס ער ווערט געבאָרען אין אַ העמד־דעלע. וואס קען אן „אָרעמער“ גביר נעבעך טאָן, ווען זיין פאָטער איז רייך געוואָרען פון אָרעמע לייט׳ס ארבייט און האָט איהם געלאָזען אַ גרויסע ירושה? איז דאָס זיין שולד? געוויס ניט און איך האָב צו איהם גאָר נישט. אָבער וועלען וואָלט איך

דערלעבען די צייט ווען די רייכע לייט וועלען קריעגען צו וויסען וואס א תענית אהן אנצובייסען האט צו בעדייטען, לאזען זיי וויסען „פא טשעמו פונט ליכא".

א תענית אהן אן אנצובייסען מיט א נאכטלעגער אונטער א בריק! מיין פעדער שרייבט דאס געלאסען און רוהיג א שטייגער אזוי ווי זי וואלט געשריבען א תנאים פאר א חתן־כלה וואס פער־הייראטהען זיך ווייל ער איז אן אלמן און זי א גרושה און איך וויל דא פערדיענען שדכנות און מעהר גאר נישט. ווייס מיין פע־דער די ריכטיגע בעדייטונג פון די שרעקליכע ווערטער? ניט מעהר ווי דער „רייכער מאן, נעבאך" וואס ווערט משוגע טראכ־טענדיג ווי אזוי צו פערספענדען דעם טאטען'ס ירושה. און פון וואנען זאל אזא דומע פעדער מיט אן אייזערנער הארץ וויסען אזעלכע זאכען? פארצייטיגע פעדערען פלעגען ארויסקומען פון גענז, פון לעבעדיגע בעשעפעניסען און אפילו זיי האבען מיט זיך געלאזען שרייבען טויט־אורטהיילע פון געקרוינטע און ניט געקרוינ־טע מערדער און פיעלע אנדערע שענדליכע זאכען. וואס־זשע קען מען פערלאנגען פון א שטאלענע פעדער, וואס קומט ארויס פון דעמזעלביגען מעטאל פון וועלכען מען מאכט הארמאטען און ביקסען, חלפים פאר פיער־פיסיגע בהמות און שווערדען פאר צוויי־פיסיגע, נארישע נעגעל וואס קריכען אומעטום אריין ביז'ן האלז, אזוי גיך ווי זיי קריגען א טראסק אין קאפ פון אנאנדער דומע שטיק אייזען אין דער האנד פון א מענשען, גראדע אזוי ווי דער נאגעל וואלט גע־ווען אן ארבייטער וואס ווערט געשלאגען פון א ווערק־פיהרער, וואס ער איז אליין א געדונגענער שקלאף ביי א פאבריקאנט. אט פון אזא משפחה קומט מיין פעדער — קומען אלע היינטיגע פעדערען — ארויס, היינט געה פערלאנג פון איהר געפיהל!

נאר ניט ארום דעם האב איך געוואלט רעדען. איך האב אייך געוואלט דערצעהלען א העכסט אינטערעסאנטע מעשה, א חלום וואס מיר האט זיך געחלום'ט קומענדיג אהיים נאך מיין שכנה'טעס לויה. איך האב געוואלט בעווייזען ווי געפעהרליך עס איז צו עסען פאר'ן שלאף, איבערהויפט ווען מען איז א דענ־

קענדער מענש. דאָס האָב איך געוואָלט, נור מיינע געדאַנקען זיינען אזוי צושלאָגען אַז איך קען קיינמאָל ניט אויפשרייבען וואָס איך וויל, אַ גוטער שרייבער דאַרף אייגענטליך גאָר ניט דענקען, אָדער ער דאַרף קענען האַלטען זיינע געדאַנקען אין צוויק. ווען ער קען דאָס ניט, דאַרף ער וויי:יגסטענס קענען איינהאַלטען די געפעהרליכע געדאַנקען, זיי זאָלען ניט שטערען דעם גאַנג פון די מעשה וואָס ער בעשרייבט, אָדער זיי גאָר בעהאַלטען, בעהאַלטען אונטער אַ באַרג פראַזען, פוסטע לייכטע פראַזען, וואָס קענען דעם קלענסטען געדאַנקען ניט צוקוועטשען און בעהאַלטען איהם דאָך...

ווי אידישע מחברים טוען זעהר אָפט מיט זייערע געדאַנקען. איך וועל קיינמאָל קיין גוטער שרייבער ניט זיין. דאָס וויים איך. דאָס האָב איך געוואוסט מיט עטליכע און פערציג יאָהר צוריק, ווען... נור וואָס איז דאָ צו רעדען? וואָס איז געוועזן, איז געוועזן — האָט אַ קלוגע ישובניצע אַמאָל געזאָגט ווען זי האָט דעם ערשטען מאָל געהערט פון חורבן בית המקדש. אויב זי לעבט נאָך, זאָל זי לאַנג לעבען.

VII.

אויגען.

ווי איך האָב אייך שוין עטליכע מאָל געזאָגט בין איך געקומען מיעד און הונגעריג אהיים פון מיין שכנ׳טעס לויה. איך האָב אָפּגע־געסען וועטשערע און האָב מיך גלייך געלעגט שלאָפען. אזוי ווי איך האָב געוואָלט זיין זיכער, אז איך וועל איינשלאָפען, האָב איך גענומען לעזען „די לעצטע נאַכריכטען" אין א אידישע צייטונג — ווי זי הייסט זאָג איך ניט, בכדי אז דער רעדאַקטאָר זאָל זיך ניט איבערנעהמען מיט דעם וואָס איך לעז זיין בלאַט — און ביי די ערשטע ווערטער פון די ערשטע פון דיעזע לעצטע נאַכריכטען בין איך איינגעשלאָפען. דאָס איז געווען א שטיקעל נייעס, ארויסגענומען פון דעם פאַר־אַכט־טאָגען־פרייטאָגדיגען „לאָנדאָנער הערמאַן", וועלכער האָט דאָס געהאַט ארויסגענומען פון דעם מאָנטאַגדיגען „דיילי טעלעגראַף", וועלכער האָט דאָס געקראָגען צו וויסען דורך א קאָררעספּאָנדענץ אין די „קעלנישע צייטונג", וועלכע האָט דאָס געהאַט איבערזעצט פון די „נאָוואָיע ווּרעמיא" פון א פּאָאַר טעג פריהער, און וועלכע האָט נאַטירליך דאָס געקראָגען צוגעשיקט פון א זייטיגען קאָררעספּאָנדענט, וואָס ער איז וואַהרשיינליך א ליגנער. יעדענפאַלס האָב איך ניט אומ־זיסט די צייטונג געלעזען: איך האָב איינגעשלאָפען.

און אזוי ווי מיר רעדען פון איינשלאָפען, מעג איך אייך, מיינע ליעבע לעזער, געבען אַן עצה. אויב איהר זייט פרום און איהר האָפט צו זעהן ווי דער הימעל עפענט זיך, אָדער איהר וואַרט אויף אייער חתימה — לעזט קיין שום אידישע צייטונג ניט די ערשטע נאַכט שבועות און די נאַכט פון הושענא־רבה; טאָמער

אָבער זייט איהר ניט פרום, דאַן לעזט זיי גאָר ניט, סיידען איהר ליידט פון צאָהנוועהטאָג און אפילו דאַן איז אפשר אויך כדאי׳ער צו נעהמען אַ פּאַר־צוויי־יאָהריגען לוח, אָדער די איינגעווייט פון פון אַן אַלטע קמיע, אָדער „פּיכטע׳ס רעדען אַן די דייטשע נאַציאָן״ (אויב איהר זייט מבין בלשון אשכנז; אויב ניט איז אודאי גוט!) אָדער אַ קאַטאַלאָג פון אַ מוכר־ספרים, אָדער די יוצרות פון פרשת־פרה — אַלץ אַזעלכע זאַכען, וואָס ווירקען אַזוי גוט וויא אַ שלאָפּ־טרונק, אָדער ווי אַ אידישע צייטונג און זיי האָבען די מעלה וואָס נאָך זיי חלומט זיך ניט פון מלחמות, סטרייקס, פון גלעדסטאָן, פון ביסמארק, פון בולאַנזשע, פון דעם אָקאָרשט געבאָרענעם פּרינץ באַטטענבערג, פון דעם קעניגעל פון שפּאַניען, וועלכער געהט נאָך אָהן פּלודערקעס און נאָך אַנדערע גרויסע און וויכטיגע פּער־זאָנען און זאַכען.

רעדענדיג פון דעם קליינעם שפּאַנישען קעניגעל פאַלט מיר איין אַזאַ מין געדאַנקען: — צו לאָזט זיך זיין מאַיעסטעטעלע ווישען דעם קעניגליכען נעזעלע, אָהנע צו בריקען מיט זיינע אַללערהעכסטע פּיסעלעך? גערוהט זיינע מאַיעסטעטעלע צו עסען מיט אַ פּאַרטוכעל, אָדער קאָמאַנדירט ער זיינע אַלעראונטערטהע־ניגסטע ניאַניאַ איהם צו לאָזען זיך איינריכטען די קעניגליכע קליי־דעלעך? גערוהט ער שוין צו רעדען שאַרף? האָט, ווער ווייס, זיינע מאַיעסטעטעלע שוין געפּאָקט און געמאָזעלט? זיינען איהם לייכט אָנגעקומען דיא אַלערהעכסטע ציינדעלאַך? וואָס מאַכען זיי־נע קעניגליכע אויגען?...

אָה, די אויגען! דאָס עראינערט מיך אַן דעם, ארום וואָס איך האָב געוואָלט רעדען. לאָמיך זיך צוריקקעהרען צו מיין ער־צעהלונג. ווי געזאָגט, האָב איך איינגעשלאָפען. מיט אַמאָל איז ביי מיר אין צימער געוואָרען ליכטיג און אַ רגע שפּעטער גלייך ווידער פינסטער. פאַר מיר איז געשטאַנען אַ שוידערהאַפטע געשטאַלט מיט אונגעהייער פיעל אויגען, מיט מעהר אויגען ווי שטערען אין הימעל, ווי מיקראָסקאָפּישע חיה׳לעך אין אַ לאָנדאָ־נער גלאָז וואַסער, ווי נאַרישקייטען אין אַ יאָהרגאַנג „בערלינער

טאַגעבלאַט", ווי ליגענס אין אַלע מדרשים; מעהר ווי אָרעמע לייט אין ענגלאַנד, ווי פאַנאַטיקער אין שפּאַניען, ווי שפּיאָנען אין רוסלאַנד, ווי בעריהמערס אין אַמעריקאַ, ווי דועליסטען אין פראַנק־רייך, ווי בעטלער אין איטאַליען, ווי קייזער־געצענדינער אין עסטרייך, ווי לאַפּקע־נעהמערס אין דער טירקיי און ווי קאַרטאָפעל אין אירלאַנד. אַט אַזאַ שרעקליכע געשטאַלט מיט אַזוי פיעל אויגען איז איצט געשטאַנען פאַר מיר. איך האָב, נאַטירליך, גלייך פערשטאַנען ווער דער בעל־דבר איז; דאָס איז געווען דער... דער מלאך־המות אליין.

איידער איך מאַך אייך בעקאַנט מיט'ן מלאך־המות (איהר האַלט זיך דאָס געוויס ניט זעהר שטאַרק זיין בעקאַנטשאַפט צו מאַכען!) לאָמיך אייך עטוואָס זאָגען וועגען זיינע אויגען.

איך האָב אַלץ געמיינט, אַז דאָס וואָס מען זאָגט, אַז ער (דער ניט־גוטער) האָט אַזוי פיעל אויגען, האָבען דאָס נור אונזערע אידען אויסגעטראַכט. אפשר מיינען זיי דערמיט — האָב איך גערעכענט — אַז ווען דער מלאך־המות וואָלט ניט געהאַט אַזוי פיעל אויגען, וואָלטען זיך פיעלע אידעלאַך אַרויסגעדרעהט פון זיינע הענד, אַ פּנים ווי זיי דרעהען זיך אַרוים פון דעם רוסישען קיסר'ס הענד, וואָס ער האָט אויך אַ סך אויגען (הגם צו יעדע פּאָאַר פון זיינע אויגען איז דאָ אַ בעזונדערע בייכעל, וואָס אויף איהר קוקען די אויגען מעהר ווי אויף אַלץ אין דער וועלט!). קורץ און גוט, אַזוי האָב איך אַלץ גערעכענט, אָבער, ווי איך זעה איצטער איין, האָב איך געלעבט אין טעות. דער מלאך־המות האָט באמת אונגעהויער פיעל אויגען, אויגען אָהן אַ צאָהל, אָהן אַ שעור און אָהן אַן ערך. אפילו ר' טרייטעל באַלבירישקער איז לגבי איהם ווי דער געוועזענער קעניג מילאַן פון סערביען געגען אלכסנדר מוקדן, אָדער ווי דער שמש פון איינעם פון די טויזענדער מנינים אין ווילנא לגבי ביסמאַרק. מינסקער אידען וועלען גלייך וויסען אַרום וועמען איך רעד, אָבער אַזוי ווי עס זיינען דאָ ניט־מינסקער אידען אויך אין דער וועלט, מוז איך זאָגען, אַז ר' טרייטעל באַלבירישקער האַלט מען ביי אונז אין מינסק

פאר א מענשען מיט מעהר אויגען ווי יעדער אנדער מענש. מען זאגט אז ער האט חוץ די געוועהנליכע צוויי אויגען, אן אויג ביי׳ן רב (דער רב קריגט פון איהם א רויטע אסיגנאציע יעדען יום־טוב), אן אויג וויעדער ביי׳ן גובערנאטאר להבדיל (ר׳ טרייטעל איז א משכיל, רעדט רוסיש און האט א בילד־שעהנע יונגע דריטע וויב, וועלכע רעדט רוסיש נאך בעסער פאר איהם) און א סך הינעראויגען.

„די ארעמע לייט איז גוט״ — האט ר׳ טרייטעל צו מיר אמאל געזאגט — „זיי געהען ענטוועדער אין אלטע שיך, אדער נאר אהן שיך און ליידען דערפאר ניט פון הינעראויגען.״

„דעם מיטעל צו הינעראויגען״ — האב איך איהם געענט־פערט — „וואלט איך געהייסען די קצינים אויך פרובירען. אפשר וואלט זיי אפעטיט אויך ניט פעהלען, ווען זיי וואלטען דערצו געטאן וואס די ארעמע לייט טוען — אונטערהונגערען ציי־טענווייז.״

VIII.

דער מלאך המות.

בקיצור, דער מלאך המות אליין איז געשטאַנען פאַר מיינע אויגען. „קומסטו נאָך מיר?" האָב איך איהם געפרעגט, ציטערענ־דיג אין אַלע מיינע אברים, ווארום יא פילאָזאָף, ניט פילאָזאָף — גראַדע דאַן האָב איך קיין חשק ניט געהאַט צו שטאַרבען.

„ניין אַלטינקער, איך קום צו דיר," האָט ער געענטפערט און האָט אזוי פאַרטגעזעצט: איך קום צו דיר, ווייל איך וויל מיך מיט דיר אַביסעל דורכרעדען. דיין טויט בעדאַרף איך ניט, אים געגענ־טהייל, איך וויל, אַז דו זאָלסט נאָך לעבען, בכדי אַז דו זאָלסט אי־בערגעבען אנדערע, וואָס איך וועל דיר זאָגען."

„רעד־זשע, רעד, איך הער" האָב איך געזאָגט. „דו ווייסט" האָט ער זיך אָבגערופען, אַז איך האָב אַ נאָמען פאַר אַ שלעכטען אין דער וועלט ביי אייך; מענשען מיינען, אַז איך בין אַ געדונגענער קאַט, וואָס טויטעט, ווייל ער האָט קיין אנדער בעשעפטיגונג ניט. האַלב איז דאָס אמת און וואָלט מען אויף מיר געזאָגט ניט מעהר, ווי דאָס, וואָלט איך שוין געשוויגען. אָבער זיי בענוגענען זיך ניט דערמיט: זיי זאָגען, אַז איך האָב גאָר הנאה פון הרג'ענען מענשען — דאָס, זעהסטו, פערדריסט מיך. זאָג מיר, דו ביזט דאָך עפעס אַ שטיקעל פילאָזאָף, וואָס האָב איך געקענט האָבען פאַר אַ שנאה געגען דיין שכנ'טע, וואָס איז היינט געשטאָרבען? וואָס האָט זי מיר געטאָן? וואָס, למשל, קען איך האָבען צו די מיליאָנען עופ'עלעך, אָרעמע קליינע קינדער, פון אַ טאָג ביז פינף יאָהר אַלט וואָס איך ברייננג זיי אַלע יאָהר דעם טויט?"

„אדרבה, פאַר וואָס טוסטו דאָס?"

„פארוואָס ? פארוואָס קוילעט דער חלף דיא הוהן ? פארוואָס שנייט די זעג דעם בוים ? פאַרוואָס שיסט דער ביקס דעם סאָלדאַט ? דער ביקס, די זעג, דער חלף זיי זיינען ניט שולדיג, זיי טוען, וואָס דעם מענשען'ס האַנד הייסט, זיי זיינען ווערקצייג צום מאָרדען און דאָס געמליכע בין איך אויך."

„קען זיין, ווי קומט עס אָבער, אַז מען האָט אויף דיר אויס־געטראַכט אַזאַ שם־רע ?"

„אָט דאָס, זעהסטו, וויל איך דיר ערקלערען. דאָס איז זעהר איינפאַך, ביי אייך מענשען איז דער פיהרונג אַזוי, אַז איינער האָט צופיעל און דער אַנדערער גאָר ניט. ביי אייך זיינען דאָ עטליכע רייכע לייט און אָהן אַ שיעור אביונים. די אביונים האָרעווען פאַר די רייכע און האָבען אַליין ניט פון וואָנען צו לעבען. די אביונים שטאַרבען טויזענדערווייז פאַר דער צייט. די רייכע האָבען מורא, טאָמער וועלען די אביונים דאָס איינזעהן און מאַכען אַ געוואַלט. וואָס טוען זיי ? דינגען זיי געלערנטע פרומע גנבים, אַז זיי זאָלען אַרומגעהען און זאָגען, אַז דאָס, וואָס די אָרעמע לייט שטאַרבען אַזוי פיעל, איז דאָס מיין שולד..."

„וואָס איך הער !"

„געוויס. הער ווייטער. ווען אַ מענש לעבט שלעכט, ווען ער וואוינט אין שמוץ, אין איין חדר מיט נאָך פינף־זעקס נפשות, און עסט ניט געגנוג און שלאָפט ניט פון דאגות, ווערט ער נאַטירליך קראַנק. ער געהט אַרום, ער רעדט, ער טוט און זעהט אויס אויפ'ן פנים געזונד, אָבער אינערליך איז ער אַ קראַנקער מענש. אַזעלכער האָט חתונה מיט אַ מיידעל, וואָס איז נ'ט געזונטער פאַר איהם אַליין. זיי לעבען און האָבען קראַנקע קינדער. די קראַנקע קינדער האָבען ניט קיין גוטע אויפפּאַסונג, קיין ריינע לופט, אפילו ניט קיין געזונדע מוטער־מילך. זיי שטאַרבען טויזענדווייז. דאָס קרענקט די אביונים. זיי האָבען אפילו ניט וואָס די קינדער צו געבען עסען, אָבער זיי ליעבען זיי דאָך. אום זיי זאָלען ניט מאַכען יד־אחת געגען די, וואָס נעהמען פון זיי אַלץ אוועק זאָגען די געדונגענע פרומע ליגנערס, אַז דער בייזער מלאך־המות איז אין דעם שולדיג."

„אַי, אַי, אַי !"

„הער ווייטער. די רייכע בויען שיפען צום זינקען, ווייל זיי פערזיכערען די שיפען מיט די סחורה אין מעהר געלד, ווי זיי זיינען ווערטה, און אביונים ווערען דערטרונקען; זיי ווערען רייך פון קוילענגרובען, וואס די גרעבער אין זיי פערלירען הונדערטערוויז דאס לעבען; זיי מאכען שרעקליכע מלחמות און הרג'ענען צו מיליאנען ארעמע לייט; זיי בויען פאבריקען אויף אזא מין אופן, אז עס זאלען קענען פלאטצען קעסלען, אדער אנדערע אונגליקען זאלען מעגליך זיין, אבי זיי זאל אלץ קאסטען וועלוועלער דער מאכען; זיי האנדלען מיט ברויט און העכערען דעם פרייז פון עסענווארג, אום רייכער צו ווערען, און די אביונים שטארבען דערוויל פאר הונגער. זיי טוען דאס און טויזענד אנדערע זאכען און אזוי ווי זיי האבען אין גרונד הארצען מורא פאר די אביונים, ווייל די אביונים זיינען פיעל און זיי זיינען ווייניג — ווארפען זייערע געדונגענע פרומע ליגנערס דעם בלבול אויף מיר.“

„דאס איז זעהר לייכט מעגליך.“

„מעגליך? אזוי איז דאס. אט וועל איך דיר אין קורצע ווערטער דערצעהלען א מעשה:

פאר א יאהרען האבען חתונה געהאט צוויי יונגע מענשען. ער האט געארבייט אין פאבריק, זי ביי א נייטערקע. זיי האבען זיך געליעבט, היים געליעבט! ער האט אבער שוין אונטער דער חופה געהאט א לונגען־פעהלער און א פאאר חדשים נאך דער חתונה האב איך געקראגען דעם אויפטראג צו געהן צו איהם. איך בין געקומען. ער איז געלעגען אהן כוחות, אהן לעבען, כמעט, אויף אן ארעמען געלעגער. זיין יונגע ווייב האט געוויינט מיט בלוטיגע טרערען און ער איז געשטארבען... זי איז געבליעבען אהן ברויט. זי האט ניט געקענט קריגען קיין ארבייט און איז געוועזן צו שטאלץ ביי זיך אום צו בעטלען. איהר הארץ האט זי מיטגעגעבען דעם מאן אין קבר אריין, אבער אין איהר לייב איז געוואקסען די פרוכט פון איהר ליעבע. אין צרות, אין הונגער, אין נויט — אבער געוואקסען איז עס. זעקס, זיעבען מאנאט זיינען אזוי פערגאנגען. ווי זי האט געלעבט, ווייס איך ניט. ענדליך האט זי געהאט א קינד און א טאג

שפּעטער האָט מען מיך געשיקט איהר בעפרייען פון דלות. זי האָט אליין געוואָלט שטאַרבען, אָבער זי האָט געטראַכט אַרום איהר עופ'עלע און האָט געוויינט. איך האָב איהר געלאָזען אַ קוק טאָן, אַ לעצטען קוק טאָן אויף איהר קינד און האָב איהר דאַן אַוועקגענומען פון דער וועלט.

„נעכטען האָב איך צוגענומען איהר קינד."

„אונגליקליכע פאַמיליע!" האָב איך אויסגערופען.

„און איצט — האָט דער מלאך־המות געזאָגט — װעלען די געדונגענע ליגנערס זאָגען, אַז דאָס איז מיין אַרבייט, אַ שטייגער ווי מיר וואָלט עפּעס דערפון אַרויסקומען."

„און וואָס זאָגט גאָט דערצו?"

„אַרום איהם האָב איך קיין שליטה ניט צו רעדען. זאָגען מעג איך דיר, אַז איך פערשטעה אַליין ניט ווי ער לאָזט דאָס צו."

IX.

דוד גאָרדאָן, צעהנדליגע, פליגען און שפינען.

צייט דוד המלך האָט מיט אַ שטיינדעל צוגע׳הרג׳עט גלית הפלשתי, האָבען אַלע דוד׳ס שרעקליך פיעל חוצפה. איהר וועט קיינמאָל ניט זעהן אַ פייטעל, אַ טרייטעל, אַ זונדעל, אַ שעפּסיל, אַ מענדיל, אַ נח, וואָס האַלט זיך גרויס, וואָס שפּרינגט אין די אויגען און אַכטעט ניט אָן עלטער׳ן. דוד׳ס אָבער, זיינען גרויסע בעלי־העזה.

איינער פון זיי איז, ווי עס שיינט, אין פּאַריז און אַזוי ווי ער איז ניט נור אַ דוד, אין פּאַריז, נור ער הייסט נאָך דערצו גאָרדאָן, איז ער אַ דרייפּאַכער בעל־חוצפה און ער אונטערשטעהט זיך צו רופען אַן אַלטען מאַן, וואָס ער קען ניט און וויים ניט, משוגע. טאָמער איז דאָס נאָך ניט גענוג, פרעגט ער נאָך קשיות אויך, און נאָך ניט גענוג וואָס ער פרעגט קשיות, וויל ער אַז מען זאָל איהם ענטפערן, און ווער זאָל איהם ענטפערען? ווען ער רופט משוגע?

דוד גאָרדאָן, איך וועל אייך ניט ענטפערען — פון צעהן טעמים וועגען: ערשטענס האָב איך גענוג קשיות פון מיין אייניקעל (זאָל לעבען, כאָטש ער פרעגט זיי!) און איך בעדאַרף קיין פרעמדע מקשנים ניט. צווייטענס ווייל איהר זייט ניט מיינער אַ זון און איצט איז ניט פּסח און מיר ביידע זיצען ניט ביי׳ן סדר און אייערע קשיות זיינען ניט פיער; דריטענס, ווייל אויב איך וועל אייך ענטפערן, וועלען זיך געפינען אַ סך אַנדערע פרעגערס, און דאָס לוינט פאַר מיר ניט; פיערטענס, ווייל איהר זייט ניט קיין רוסישער סליעדאָוואַטעל און איך בין ניט אין מינסק און איהר קענט מיר גאָר נישט טאָן; פינפטענס, ווייל עס לוינט ניט פאַר אייך אליין

צופיעל צו וויסען, וואָרום איהר וועט גיך אַלט ווערען; זעקסטענס, ווייל איהר פרעגט מיט צופיעל העזה; זיעבעטענס, ווייל איהר דער־מאָהנט מיין נאָמען מיט זשול סימאָן — און זאָגט ניט להבדיל; אַכטענס, ווייל איהר ווילט מיר איינרעדען, אז איך בין טויט, וועה־רענד דער מלאך־המות אליין קען אייך זאָגען, אז איך לעב נאָך; נײַנטענס, ווייל איהר אַליין זייט ווירקליך טויט: איהר פלעגט אמאָל ארויסגעבען אין ליק דעם „המגיד", נאָר איהר זייט געשטאָר־בען מיט א יאָהר אָדער צוויי צוריק; ליגט אין אייער רוה! צעהנ־טענס, ענטפער איך אייך ניט, ווייל איך וויל ניט.—

דיא צאָהל צעהן איז א מערקווירדיגע. חוץ פרעה'ס צעהן מכות און המן'ס צעהן זין. . . האלט! מיר דאכט זיך, אז דיא מכה חשך און המן'ס זוהן דלפון זיינען געבליעבען ביז היינטיגען טאָג אין דער וועלט, און מען זעהט געוועהנליך, אז דער חשך און דער דלפון זיי־נען צוזאַמען, וואָרום דעם אָרימאַן איז פינסטער און ביטער. . . חוץ, זאָג איך, המן'ס צעהן זין און פרעה'ס צעהן מכות זיינען געוועזען דיא צעהן מאמרות, דורך וועלכע די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען, וועלכעס בעווייזט וויא כשר דער רבש"ע האָט פארדיענט זיין רוה דעם זיבעטען טאָג און וויא כשר מאַנכע דירעקטאָרס פון אייזענ־באהנען, מאַנכע מיניסטערס פערדיענען זייער שבת, ווייל זיי גיבען אין דער וואָך מעהר וויא הונדערט מאמרות און בעפעהלען, און ווערען נאָך מעהר פערמאַטערט וויא ער, כביכול, אליין; דאַן זיינען ווידער געווען צעהן אייזלען וואָס האָבען אוועקגעטראָגען וויא עס שטעהט אין דער תורה, „מטוב מצרים" אלע גוטע זאכען, אייזלען, וואָס דיא ענגלענדער שעהמען זיך ניט זיי נאָכצוטאָן נאָך היינטיגען טאָג, הגם דיא וועלט האלט ניט זעהר שטארק פון דעם אייזעל'ס שכל. . . . דאַן, ווייטער, ווייסען אלע פון דיא צעהן גראַד, אָדער שטונדען (עשר מעלות אחרנית) וואָס דיא זון איז צוריק גע־גאַנגען אין חזקיהו'ס צייטען, וואָס דאָס איז א פאַטש אין פנים פאר דיא לומפיגע אסטראָנאָמיע, וועלכע בעהויפטעט, אז דיא זון געהט גאָר ניט, און אז דיא ערד, וואָס געהט יא, מוז אימער געהן דעמזעלבען גאַנג. . . חוץ דעם געפינען מיר אין דער תורה דוד'ס

(דוד המלך׳ס, ניט דוד גאָרדאָן׳ס) צעהן קעבס־ווייבער, וואָס זיין זוהן אבשלום האָט ניט אנערקענט פאר מאַמעס, און האָט זיי בעהאנדעלט, וויא דוד אליין האָט בעהאנדעלט בת־שבע׳ן, איידער ער האָט געלאָזען צו׳הרג׳ענען אוריה החתי (עליו השלום) וואָס ביי דיעזער געלעגענהייט האָט נתן הנביא געזאָגט דוד׳ן דעם שעהנעם משל פון דעם קצין מיט׳ן ארעמאַן מיט דיא איינציגע שעפסעלע, וואָס דאָס, וויעדער, בעווייזט, אז דיא קצינים האָבען פון אייביג אָן האָלט געהאַט פרעמדע. . . דאָן זיינען געוועהן דיא צעהן שבטים וואָס זיינען מעהר ניטאָ, מחמת זיי זיינען פערלאָרען געגאַנגען, און דיא צעהן טעג תשובה, וואָס זיינען נאָך דאָ אלע יאָהר ביי אידען, ווייל זיי זיינען ניט פערלאָרען געגאַנגען, הגם דיא תשובה וואָס ווערט געטאָן יענע צעהן טעג איז ניט איבריג גרויס, ווארום דער קרעמער נארהט דאָן אָב זיינע קונדען וויא געוועהנליך, און דער פאַבריקאַנט בערויבט זיינע ארבייטער וויא א גאַנץ יאָהר, און דער מלוה רעבענט זיינע פראָצענט וויא אימער, און דער צייטונג־שרייבער זאָגט זיינע ליגענס וויא אלע מאָל, און דער גנב (איך מיין, דער אונגעזעצליכער גנב, ווייל עס זיינען דאָ געזעצליך־פּריווילעגירטע גנבים) דער גנב גנב׳ט אין דיא עשרת ימי תשובה ניט וועניגער וויא אין דיא איבריגע דריי הונדערט־עטליכע־און־פונפציג טעג פון יאָהר.

גענוואלד! וואָס טוט מען מיט דיא פליגען? היינט פאַרנאַכט האָב איך מיך אויף א ווילע צוגעלעגט האָב געוואָלט איינדרעמלען, אָבער דיא פליגען האָבען ניט געלאָזען. דיא פליגען זיינען וואהרע פּאַראַזיטען, פּוסט־און־פּאַסטניקעס, לעדיגגעהערס, גאָרנישט־טוערס, טעלער־לעקערס, בטלנים, האבונעס און קריכערס. זיי קומען צו אייך ווען די זון שיינט, ווען עס איז דאָ וואָס צו נאשען, ווען אויפ׳ן טיש ליגט עסענוואַרג און דאָס וואָס זיי קענען ניט עסען אליין, מאַכען זיי, אז איהר זאָלט אויך ניט קענען עסען. זיי בעפאלען א שטיקעל צוקער, וויא קאַפּיטאַליסטען בעפאלען א נייע שטיקעל לאנד, און דער שטרייט צווישען זיי איז אזוי גרויס, אז זיי פערשמירען דיא שטיקעל צוקער און קענען דערנאָך אליין פון איהר

קיין הנאה ניט האבען. וויא זיי אליין רופען דאס, ווייס איך ניט, נאר איך רוף דאס פאראזיטען־קאנקורענץ. זיי מיינען אז אלץ וואס איז זים געהערט צו זיי, און זיי פערגיפטען זיך זעהר אפט דורך זייער פערפלוכטע נאש־לוסט, דורך זייערע פאראזיטישע גע־וואהנהייט צו לעבען פון פרעמדע הארעוואניע. דורך זייער קלעטע־רען צו הויך פאלען זיי זעהר אפט אריין אין דיא הענד פון נאך גרע־סערע און קליגערע פאראזיטען, וויא זיי אליין זיינען, אין די הענד פון דיא שפינען — א שעהנע ריינע כפרה אויף זיי!

און דיא שפינען! אה, זיי זיינען א קלוגע נאציאן! זייער גע־וועב איז ניט איבריגס שטארק, אבער גענוג שטארק פאר דיא, וועלכע זיי ווילען פאנגען. זיי דרעהען די קעפ אויף טויזענד אופנים און מאכען די פיינסטע געוועב אין דער וועלט און פאנגען זייערע נארישע פליגען, וועלכע לעבען אליין פון רויב, אין פוילקייט און אין בטלנות. . .

„א שטייגער — זאגט מיין אייניקעל צו מיר — ווי די קליינע שווינדלערס לעבען פון די ארבייטער און די גרויסע שווינדלערס לעבען ווידער פון זיי, פון די קליינע.“

„דו ביזט גערעכט — ענטפער איך איהם — גערעכט מיין קינד, און די שפינען ווערען וואס פון טאג קליגער און וועבען זייע־רע נעצען פאר די פליגען אלץ פיינער; אפשר וועט קומען א צייט, ווען מיר וועלען דורך די שפינען פטור ווערען פון די פליגען, פון אלע פליגען. . .“

„און דיא שפינען?“

„אויף זיי וועט קומען א בעזים. . . מיט איין קעהר וועט דער בעזים פערניכטען זייער גאנצע קלוגע וועבעריי. . .“

„זיידע, ווען?“

„אה, דו הויבסט שוין אן צו פרעגען צופיעל, מיין ליבער איי־ניקעל. דו ביזט ערגער פאר דוד גארדאן.“

* * *

(דיעזע משוגעת בעציעהט זיך אויף א קארעספאנדענץ פון דוד גאר־דאן אין דעם „ארבייטער פריינד“, געדרוקט ארום דיזעלביגע צייט.— גארדאן'ס קריטיק איז געווען א פריינדליכע און דער כעס דא נאטירליך געמאכטער.)

X.

ארום אלץ קען מען ניט טראכטען.

איך האָב בשום אופן ניט געקענט בעגרייפען, וואָס די אורזאַך דערפון קען זיין, וואָס ער האָט מיך ניט בעזוכט. אפּצוזיין אַ וואָך אין לאָנדאָן און ניט אריינצוקומען צו מיר! ער, נאסר־עד־דין, זאָל מיך אויסוויכען? איהר ווערט זאָגען, ער האָט ניט געוואָלט קו־מען צו מיר, ווייל ער איז אַ בעיאָהרענדער מאַן. דאָס איז אמת: ער איז 59 יאָהר אַלט, אָבער איך בין מיט פיער יאָהר עלטער פאַר איהם. נאַטירליך, ער איז אַ קעניג און איך ניט. אָבער דאָס האָט ניט צו מיר. איז דאָס מיין שולד וואָס איך בין ניט קיין קעניג? איז דאָס מיין שולד וואָס ער איז יאָ אַ קעניג? איהר קענט פרעגען ביי וועמען איהר ווילט, וועט יעדער איינציגער אייך זאָגען, אַז אין אָקטאָבער 1848, ווען נאסר־עד־דין איז געוואָרען פערזישער שאַך, בין איך צומאָל אין טעהעראַן ניט געוועזען. איך בין איבערהויפּט קיין קעניג־מאַכער ניט: ניט איז דאָס מיין פּראָפעסיאָן, ניט האַלט איך דאָס פיר נויטהיג, ניט האָב איך חשק דערצו. איך ווייס אפילו ניט, אויב איך האָב ווען עס איז געהאַט פיעל משא־ומתן מיט קע־ניגע. געזעהן האָב איך אַ קעניג — קעניג אסקאר פון שוועדען — אָבער איך האָב מיט איהם קיין דריי ווערטער ניט גערעדט און מכוח דיא פיער קעניגע אין קאַרטען, זיי זעה איך אויך צייטענווייז, אָבער זיי רעדען מיט מיר ניט. . . בקצור, איך האָב אויף קיין שום אופן ניט געקענט פערשטעהן, וואַרום נאסר־עד־דין האָט זיך פון מיר בעהאַלטען.

ווי מיין אייניקעל רעכענט, האַלט ער זיך פאַרט גרויס. אויב אַזוי, וואָלט איך וועלען וויסען מיט וואָס. אַז ער איז ניט עלטער

פאר מיר, ווייסען אלע. קליגער פאר מיר איז ער געווים ניט, וואָ־רום דיא גאוה זיינע (וואָס צוליעב איהר קומט ער צו מיר ניט) — די גאוה זיינע אליין בעווייזט שוין, אז ער איז א נאַרר, ווערהענד איך בין גאָר קיין בעל־גאוה ניט, והראיה — אָט פאָהרט ער אוועק, זיך ניט זעהענדיג מיט מיר, און איך שעהם זיך גאָר ניט דאָס אויס־צוזאָגען. איי וועט איהר אפשר זאָגען, אז ווען איך וואָלט קיין בעל־גאוה ניט געווען, וואָלט מיר ניט פערדראָסען זיין ניט קומען צו מיר, זאָג איך אייך, אז איהר זייט נאַררען און פאַרוואָס איהר זייט נאַררען וועל איך אייך אויך זאָגען, אָבער ניט היינט. . . מיט דאָס, וואָס ער האָט פיערצעהן הונדערט ווייבער, גלויב איך ניט, אז ער האָלט זיך גרויס, וואָרום אין איירָאָפּא איז דאָס קיין כבוד ניט: איירָאָפּעאישע קעניגע האָבען געוועהנליך אויך מעהר, ווי איין ווייב, אָבער זיי שטאָלצירען דערמיט ניט, אדרבה, זיי האַלטען דאָס גע־היים, ווי, למשל, דער צווייטער סענדער האָט געלעבט מיט דער דאָלגאָרוקי, איידער זיין ווייב האָט געהאַט די פריינדליכקייט צו שטאַרבען . . זאָל איך ווייטער זאָגען, אז ער האָלט זיך גרויס מיט דעם אינגעלע, וואָס ער פיהרט ארום מיט זיך — דאָס לעגט זיך מיר עפעס אויך ניט אויפ'ן שכל. מיין אייניקעל איז ווערטה פינף אזעלכע אינגעלעך און איך בלאָז זיך, דאַכט זיך, גאָר ניט, ווי אן ענדיג, פון זיינטוועגען. אין וואָס דען קען בעשטעהן זיין גאוה? אין דעם, וואָס ער טראָגט אויף זיך אזוי פיעל בריליאַנטען, דיאַמאַנ־טען, פערלען, רובינען, זאפהירען און אנדערע קאָסטבארקייטען? דערמיט דאַרף ער, דאַכט זיך, ניט איבריגס שטאָלצירען, וואָרום דיא וועלט זאָגט, אז דאָס וואַסער אין זיינע דיאַמאַנטען איז ניט געוועהנליכע דימענט־וואַסער, זאָנדערן מענשליכע טרערען, טרע־רען פון מיליאָנען אָרעמע־לייט, וועלכע דעם פערזישען שאַך'ס רע־גיערונג בערויבט און בע'גזל'ט פון יאָהר צו יאָהר, — טרערען פון אלמנות און יתומים, וועלכע דער קעניג פון אלע קעניגע (ווי דער שאַך רופט זיך) מאַכט דאָס טאַקע פאַר יתומים און אלמנות.

וואָרום, פרעג איך נאָך אמאָל, איז ער צו מיר ניט געקומען? קען מיר ניט ווער עס איז דאָס זאָגען? די קעניגין וויקטאָריא

האָט ער בעזוכט, לאָרד סאָליסבורי האָט ער בעזוכט, מיט גלעדסטאָ־נען האָט ער זיך געזעהען, דעם לאָרד מייאָר האָט ער בעהרט מיט א וויזיט, מיט אלעמען האָט ער זיך בעגריסט, מיט אלעמען — חוץ מיט מיר. זיי אלע זיינען ניט קיין אריענטאלען — איך בין; זיי זייר־נען גוים, וואָס ניט ער, ניט קיין שום אנדערער פון אלע פערזישע קעניגע האָט מיט זיי קיין מאָל — קיין ברעקעל התקרבות ניט געהאט, ווערהענד איך בין פון אסתר המלכה׳ס משפחה, וואָס זי איז געווען די געליעבטע פרוי פון אחשורוש, וואָס ער איז געווען דער קעניג פון פּרס, וואָס דאָס איז פערזיען. א בעוויוז, אז איך קום ווירקליך ארוים פון אסתר המלכה, קענט איהר האָבען דערפון, וואָס איך בין גרינלעך אויפ׳ן פּנים, בין אימער געווען גרינלעך און די גמרא וויל האָבען, אז אסתר איך אויך געווען ירקרקת, הגם צווישען זיך רעדענדיג, ווייס איך ניט פון וואנען די גמרא ווייס דאָס. . . חוץ די אלע מעשיות, האָט ער מיט די קווין געהאט סכסוכים און מיט מיר ניט; סאָליסבערי, ווידער, און גלעדסטאָן האָבען איהם גענארט און ועלען איהם נאָך נאררען, ווערהענד איך וואָלט מיט איהם האנדלען עהרליך, ווען ער זאָל נור וועלען האנדלען מיט מיר; וואָס אָנבעטריפט דעם לאָרד מייאָר, — ער איז אפילו קיין לאָרד ניט, דער טיטעל לאָרד קריעגט ער אויף צוועלף חדשים, ווי איינער קריעגט דעם טיטעל טורמעניק אויף א יאָהר; נאָך׳ן יאָהר איז דער לאָרד־מייאָר א מיסטער מיט אלעמען צוגלייך, ווי דער טורמעניק איז א מענש ווי אלע מענשען.

איך קען פערשטעהען, וואָרום ער האָט בעזוכט דיא ראָט־שילד׳ס: ער מוז רעכענען ביי זיי צו קריגען א גמילות־חסד ווען עס איז, אָבער פון וואנען וויים ער, אז איך בין אן אָרעמאן ? איז עס מעגליך, אז אין דעם זאָל שטעקען משה בוך׳ס קאָפּ ? און מיט וואָס, ווידער, איז אן אָרעמאן קיין מענש ניט ? איהר וועט זאָגען, אז ווען דער אָרעמאן וואָלט געווען א מענש, וואָלט ער קיין אָרעמאן ניט געווען, ווען אלע אָרעמע לייט וואָלטען געווען מענשען, וואָלטען זיי אלע ניט געווען ארעם, דאָס קען זיין, אָבער דאָס ווייסט איהר נור, ווייל אייך האָב איך דאָס געזאָגט, אָבער ער — פון וואנען

זאָל ער דאָס וויסען ? ער וואָלט דאָס אפשר געקענט וויסען, ווען ער וואָלט געלעזען די שריפטען פון אמר־קהאיאם, דעם פּערזישען דיכטער, אָבער א מענש, וואָס האָט 1400 ווייבער, קען ניט האָבען פיעל צייט צום לעזען, אפילו ווען ער זאָל זיך מיט יעדערע פון זיי קריעגען נור איינמאָל אין דריי יאָהר און איך האָב שוין אין מיין לעבען געזעהען מענשען, וואָס האָבען אין זייער לעבען קיינמאָל ניט אריינגענומען א ספר אין האנד דורך דעם, וואָס זיי האָבען געהאַט מחלוקת נישט מעהר ווי מיט איין ווייב און דאָס א געשטור־פּעלטע. ווען אלזאָ ער לעזט ניט, פון וואנען וויים ער, אז אן ארע־מאַן איז קיין מענש ניט, און אויב אַן אָרעמאַן איז יאָ א מענש, מיט וואָס בין איך ערגער, פאַר אַנאַנדערע׳ן און אויב איך בין ניט ערגער, פאַר וואָס בעזוכט ער אנדערע און מיך ניט ? און טאַמער זאָגט. . . וואָרט א ווייליגקע, מען שלעפּט מיר פאַר׳ן פּאַלע. . . אָה, מיין אייניקעל. . . דאָס איז ער. . .

„וואָס ווילסטו ?"

„זיידע, דו וואונדערסט זיך, וואָס דער שאַך איז צו דיר ניט געקומען, — זאָג מיר, וויים ער וואו דו וואוינסט ?"

„אט־אט־אט! גערעכט, ווי איהר זעהט מיך א אידען, ארום דעם האָב איך גאָר אין גאַנצען פערגעסען."

XI.

וואָס פרומע אידען טאָרען ניט לייענען.

יא, איך גלויב, אז צום ווערען משוגע פעהלט מיר נור דער גוטער ווילען — די געלעגענהייט דערצו האָב איך. . . און זאָגט מיר ניט, איך בעט אייך, אז איך בין אלע מאָל מטורף, ווייל דאָס איז אזוי אמת, ווי עס איז אמת — אז דער רבונו־של־עולם לעגט תפלין; אז דוד המלך לעבט נאָך ביז היינטיגען טאָג; אז פנחס בן־יאיר'ס עזעל האָט ניט געגעסען אָהן מעשר; אז עוג מלך הבשן האָט געהאַלטען אַ בארג אויפ'ן קאָפּ; אז פון דער סליונע פון קלויז־ניקעס ביי'ן דרעמלען ווערען בעשאַפען רשעים; אז ר' לוי האָט אָפּגענארט דעם מלאך־המות; אז ר' יצחק איז געווען א שוסטער און האָט זיך דערמיט ניט געשעהמט; אז דער נאָמען פון משיח איז בעשאַפען געוואָרען פריהער ווי די וועלט; אז די אידישע וויי־בער אין מצרים פלעגען האָבען זעקסטלינגס; אז ר' אליהו ווילנער האָט געמאַכט א גולם; אז פאר אידען איז שעהן דלות, אז אדם הראשון האָט געזינדיגט מיט לילית'ן; אז דער בית־המקדש פלעגט זיך פאנאנדערציהען צוליעב די עולי־רגל; אז מנשה האָט אינווייניג ארייגעשטעלט א צלם; אז דעם טעלעגראף האָט אויסגעטראכט א חסידישער רבי; אז דער שטן האָט מורא פאר שופר בלאָזען; אז דיא עשרה הרוגי מלכות זיינען גע'הרג'עט געוואָרען אין איין צייט; אז משה רבינו איז רייך געוואָרען פון די שברי־לוחות; אז אברהם האָט ניט געהאַט געזעהן שרה'ן ביז זיי זיינען געקומען קיין מצרים; אז רבקה האָט חתונה געהאַט צו דריי יאָהר; אז עשו האָט זיך שוין ביי די מאַמען אין בויך געריסען צו תיפלות; אז אברהם האָט צו־בראָכען דעם טאַטע תרח'ס געצען; אז דער רשב"ם האָט שוין אלס

קינד חולק געווען אויף רש״י׳ס תפלין; אז בלעם האָט ניט געקענט שילטען בלק׳ן, ווייל ער איז ניט געווען אין בעדריטשעוו; אז יעקב אבינו האָט געהאַט קפיצת־הדרך; אז נטילת־ידים פערהיט פון אָרעמקייט; אז דורך תהלים־זאָגען קומט מען אריין אין גן־עדן; אז בוימער זינגען שירה; אז שלמה המלך האָט פערשטאַנען די שפּראַ־כען פון בהמות (פיער פיסיגע); אז יעקב אבינו האָט געוואוסט דעם קץ; אז משה רבינו איז געווען צעהן עללען הויך, אז ער האָט געהאַט צעהן נעמען און זיין שווער יתרו זיעבען; אז דעם ספר־עוזיאל המלאך האָט געמאַכט אדם הראשון; אז דער דאָזיגער ספר איז א סגולה געגען שרפות; אז דער שטן האָט זיך געטשעפּעט מיט ר׳ מאיר׳ן; אז רבקה האָט געטראָגען וואסער א יאָהר נאָך׳ן ענט־וואוינט ווערען; אז קוגעל עסען איז א געזונדע מצוה; אז פאר יעקב׳ס צייטען זיינען מענשען ניט קראַנק געווען; אז די ווערטער: ולא קם נביא עוד בישראל כמשה״ האָט ער אליין (וויינענדיג) גע־שריעבען; אז דורך יוסף׳ס שעהנהייט האָבען זיך עגיפּטישע דאמען צושניטען די הענט; אז אין די גרוב, אין וועלכע זיינע ברידער האָ־בען איהם אריינגעוואָרפען, זיינען געווען שלאַנגען; אז מרדכי האָט פערשטאַנען זיעבציג לשונות; אז דער מלאך מיכאל נעהמט זיך אָן פאר אידען; אז פרומע פּאָדריאַטשיקעס טראַכטען שבת ניט ארום געלט; אז די אבות האָבען מקיים געווען אלע תרי״ג מצות; אז פרעה׳ס טאָכטער האָט געהאַט א לאַנגע האנד; אז ער אליין האָט זיך געמאַכט פאר א גאָט; אז אין מדבר זיינען די אידישע קליידער ניט אַלט געוואָרען; אז דער מן האָט געהאַט אלע טעמים; אז שלמה איז אויף די עלטערע יאָהרען ארומגעגאַנגען מיט א טאָר־בע איבער דער וועלט; אז נבוכדנצר איז זיעבען יאָהר געווען א ווילדע בהמה און האָט געגעסען גראָז; אז עס זיינען דאָ זיעבען הימלען; אז גאָט פערשטעהט ניט דעם בעטרוג פון קונה־שביתה זיין; אז די מלאכים, וועלכע האָבען בעזוכט אברהם׳ן האָבען זיך געמאַכט עסענדיג מצה; אז המן האָט געהאַט א גוטע קאָפּ; אז ער האָט געליעבט אסתר המלכה; אז אויף זיינע קליידער זיינען געווען אויס־געמאָלט געצקעס, וואָס דערפאר האָט זיך מרדכי פאר איהם ניט

געוואָלט בוקען; אז נפתלי איז געווען א לאפער; אז יצחק פלעגט דאַווענען מנחה; אז אין זיין טאַטע'ס הויז זיינען געווען פיעל טירען; אז די דייטשען קומען ארויס פון עמלק; אז שדים האָבען מורא פאַר מזוזות; אז דער אויסגעהאַקטער „ם" אין דיא לוחות האָט זיך גע־האַלטען על פּי נס; אז שיר־השירים איז די הייליגסטע פון אלע הייליגע ליעדער; אז רבה בן־בר חנה'ס ציעגען פלעגען ברענגען בערען אויף די הערנער, אז שמואל הנביא איז געווען א רעפּוב־ליקאַנער; אז אחשורוש האָט פערלאַנגט פון ושתי, זי זאָל קומען צום באַנקעט אין חוה'ס קאָסטיום; אז די שכינה געהט אין טרויער נאָך'ן חורבן בית־המקדש; אז אפּיקורסים וועלען אויף יענער וועלט עסען הייסע קוילען (גחלי רתמים); אז די ענגלענדער שטאַמען ארויס פון עשרת השבטים אז. . . נו געונוג!

איך האָב אייך נור געוואָלט זאָגען, אז אזוי ווי דאָס אלץ איז אמת, אזוי איז אמת אז איך בין מטורף. דאָס זאָגען מענשען, וועל־כע פערשטעהען ניט, ווי אזוי א פילאָזאָף קען רעדען ארום וועלט־ליכע ענינים; ווי אזוי אן אלטער מאַן קען האָבען א געפיהל פאַר אנדערע, ווי אזוי א קלאָהרער קען רעדען די וואַרהייט; ווי אזוי א אידישער שרייבער קען שרייבען פאַר ארעמע לייט; וויא אזוי — בקיצור, איך קען זיין איך. אלזאָ, מטורף בין איך דערווייל נאָך ניט, אָבער ווען איך זאָל וועלען ווערען האָב איך איצט די פיינס־טע געלעגענהייט דערצו. [illegible]ארף נור. . . וואַרט א ווייליכקע, מיר פאַלט איין א געדאַנק וואָס איך מוז פערצייכענען, א ניט וועל איך איהם פערגעסען:

צווישען דעם רויבער און דעם גנב האָב איך מעהר אכטונג פאַר'ן רויבער; צווישען דעם גנב און דעם בעטלער, האָב איך מעהר אכטונג פאַר'ן גנב; צווישען דעם בעטלער און דעם אביון וואָס פערהונגערט, האָב איך מעהר אכטונג פאַר'ן בעטלער. אָט איז מיין ערקלעהרונג דערפון: יעדער פון דיעזע ארבעה בנים זעהט, אז אנ־דערע האָבען פיעל און ער גאָר ניט. דער אביון זאָגט: איך שווייג; דער בעטלער זאָגט: איך בעט; דער גנב זאָגט: איך כאַפּ; דער רויבער זאָגט: איך נעהם.

צום רויבען איז נויטיג מעהר מוטה, ווי צום גנב'ענען; צום גנב'ענען דארף מען האבען מעהר מוטה, ווי צום בעטלען; צום בעטלען מעהר ווי צום הונגערן. דערפאר איז דער רויבער מיט א קאפ העכער פאר'ן גנב, דער גנב פאר'ן בעטלער, דער בעטלער פאר'ן אביון. דעננאך וואלט איך וועלען, אז די וועלט זאל פטור ווערען פון זיי אלעמען, ווארום דאן וואלט זיך ניט נור בעסער לעבען. זאנדערן זיי וואלטען מיר ניט דרעהען די קאפ און איך וואלט אייך קענען דערצעהלען, ווי אזוי איך קען איצט משוגע ווערען.

XII.

תמוז.

בלוט, בלוט, בלוט! אָה, עס איז צום משוגע ווערען! איך זאָג אייך מען דאַרף ניט קיין תמוז; מען דאַרף ניט גלויבען אין די בעשרייבונגען, די שרעקליכע בעשרייבונגען פון גיהנם; מען דאַרף ניט זיצען פיער־פינף יאָהר, אלס פּאָליטישער אַרעסטאַנט (פאַר'ן משפט), אין אַ רוסישע טורמע; מען דאַרף ניט לייענען קבלה־ספרים און זיי וועלען פערשטעהן; מען דאַרף ניט זיין גאַנצע חדשים איינגעשפּאַרט אין גאַטשינא, זייענדיג אַ בעל־הבית איבער 100 מיליאָן נפשות; מען דאַרף ניט דורכ'ן טויט פערלירען אַ געליעבטע אונטער דער חופּה; מען דאַרף ניט שטודירען די עסט־רייכישע פּאָליטיק; מען דאַרף ניט פערשפּיעלען אַ מיליאָנער'ס אייגענם אין איין טאָג אויף דער בערזע; מען דאַרף ניט מיט האַרץ בעטראַכטען די געמיינהייטען פון דיפּלאָמאַטען; מען דאַרף ניט זיין אַ באַיערישער קעניג — אום משוגע צו ווערען. מען דאַרף דאָס אַלץ ניט, עס איז נור נויטיג צו האָבען אַזאַ געלעגענהייט דערצו, ווי איך האָב, און דאַן אַדיע פערנונפט! אַדיע שכל!

בלוט, בלוט, בלוט! אָה ווי בלייבט מען בייַ'ן קלאָרען זינען! בלוט אין מזרח און אין מערב, בלוט אין צפון און אין דרום — אומעטום גיסט זיך בלוט, אָבער ניט אַרום אַזעלכע בלוט רעד איך איצט: די בלוט זעה איך ניט. איך רעד אַרום אַנדערע שפיכות דמים... איך וועל אייך זאָגען אַרום וועלכע, אויב איהר וועט נור האָבען געדולד צו וואַרטען. פריהער מוזט איהר וויסען, אַז עס איז דאָ אַ זאַך, וואָס איהר בעטראַכטענדיג, ווערט מיר אָפּט פינס־טער אין די אויגען, עס נעהמט מיר שווינדלען די קאָפּ און איך פיהל אַז די מאַרך אינווייניג ריהרט זיך און בורעט זיך... איך

פאַל דאַן אויף די קניע, לעג צוזאַמען די הענד, הויב אויף די אויגען צום הימעל און בעט זיך ביי'ן „הנותן לשכוי בינה“ ער זאָל מיט מיר אַלץ טאָן, וואָס ער וויל, נור מיך ניט משוגע מאַכען... ווען איהר וואָלט געקענט הערען מיין תפילה, די תפילה, וואָס איך טו אין אַזעלכע אויגענבליקע, וואָלט איהר אויף מיר רחמנות גע־האַט. איהר וואָלט געזאָגט, דעם אָרעמען פילאָזאָף מוז זיין זעהר, זעהר, זעהר שלעכט! און איהר וואָלט יעדען פון דיא דריי „זעהר“ אויסגערעדט מיט אַזוי פיעל האַרץ, ווי אַ פרומער איד רעדט אוים דעם „אחד“ פון שמע ישראל יום־כפור נאָך נעילה, וואָס דאָס הע־רענדיג, האָט אמאָל אַן אפיקורוס ביי אונז אין מינסק געזאָגט, אַז זיי קוועטשען דעם אחד, אַזוי ווי זיי וואָלטען געוואָלט פון איהם ארויסקוועטשען דריי, ווי די קריסטען האָבען געטאָן... אָה, ווען איהר וואָלט געקענט הערען מיין תפילה! איבריגענס... אַט איז זי; איך האָב פאַר אייך קיין סודות ניט.

„באַרמהאַרציגער פאָטער!“ זאָג איך, ווען דער טירוף שטעהט מיר פאַר די אויגען (ווען איך בין ביי'ן פולען זינען, דאַווען איך ניט, פון פיעל טעמים וועגען) — „באַרמהאַרציגער פאָטער! דיינע וועגען זיינען וואונדערבאַר און קיינער פערשטעהט זיי ניט. איך וויים, אַז דיין האַרץ איז גוט צו אַלע דיינע קינדער, נאָר דו, שיקסט אמאָל אויף מענשען אַרויף יסורים — פאַרוואָס, ווייסטו אַליין. למשל: דו לאָזט פון די ערשטע צוויי ברידער קין'ען צוהרג'נען הבל'ן און בעשטראָפסט דערנאָך דעם מערדער; דו לאָזט די אנשי־סדום זיין שלעכט און שיקסט אויף זיי אַרויף פייער, שוועבעל און פעך; דו לאָזט (מיט עטליכע הונדערט יאָהר פריהער) די מענשען ווערען זינדיג און דו ברענגסט נאָכדעם אַ מבול, וואָס פערניכטעט ניט נור די זינדיגע מענשען, זאָנדערן אויך די אונשולדיגע קינ־דער און די נאָך אונשולדיגערע בהמות, חיות, עופות, שרצים און פלאַנצען; דו מאַכסט פרעה'ס האַרץ שווער, ער זאָל פייניגען דיינע אידען און זיי ניט אַרויסלאָזען פון שקלאַפעריי, און נאָכדעם גיסטו צעהן שרעקליכע מכות און אַ געזאַלצענעם וואַסער־טויט אין ים ניט נור דעם האַרט־האַרציגען פרעה'ן אַליין, זאָנדערן אויך

אַלע זיינע אונטערטהאַנען, פּערגעסענדיג אַן זייערע יתומים און אלמנות; דו לאָזט אידען זינדיגען און ווילסט זיי נאָכהער פייער מגל אויסראַטען, וואָס דו וואָלסט געוויס געטאָן, ווען דיין קנעכט משה וואָלט זיך ניט אריינגעמישט; דו בעשאַפסט מענשען ווי נערא, קאַליגולא, איוואַן דעם גרויזאַמען, לודוויג (נומער עלף) פון פראַנקרייך, חיינריך (נומער אַכט) פון ענגלאַנד, דיבאַדר דעם דריטען, נאַפּאַלעאָן דעם ערסטען און דעם דריטען, (אַ דאַנק דיין הייליגען נאָמען פאַר דאָס, וואָס עס איז ניט געווען קיין צווייטער!) און הונדערט אַנדערע אַזעלכע ליודאָיעדען און לאָזט זיי ליודאָ-יערסטוואַווען ווי פיעל זייער האַרץ געלוסט... דו לאָזט די שוואַכע צוטרעטען ווערען פון די שטאַרקע, די אָרעמע בערויבט ווערען פון די רייכע, די עלענדע בעהערשט ווערען פון די מעכטיגע און די ווייסט געוויס וואָס דו טוסט."

„בארמהארציגער פאָטער! איך ווייס — איך בין זינדיג. טאָמער ווילסטו מיך בעשטראָפען, זעה, מאַך מיך ניט משוגע. מאַך מיך אויף די אַלטע יאָהרען פאַר אַ רויבער און ברענג מיך אריין אין טורמע; (און טאָקע דו אַליין ברענג מיך אַהין, ווארום די פּאָליציי וואָלט מיך וואַהרשיינליך ניט ארויסגעפינען...) מאַך מיך פאַר אַ צבוע און לאָז דעם ווארעם, וואָס מען רופט געוויסען, מיך נעגענען ביז'ן טויט; מאַך מיך פאַר אַ סאָציאַליסט און ענט-פער מיך איבער צו ביסמאַרק'ן; מאַך מיך פאַר אַן אפּיקורוס, וואָס איז „געצוואונגען" צו זיין אַ בעל-תפלה; מאַך פון מיר אַ באַרג זאַלץ, ווי פון לוט'ס ווייב; אַ שטיין, ווי פון משה'ס האַלז, ווען פרעה האָט איהם געכאַפּט; לאָז מיך אריין אין אַ לייבען-גרוב, ווי דניאל'ן, אין אַ קאַלך-אויווען, ווי אברהם'ן, און היט מיר ניט, ווי דו האָסט זיי געהיט; עפען אויף די ערד און לאָז זי מיך איינשלינגען, ווי זי האָט איינגעשלונגען קורח'ן מיט זיין געמיינדע; מאַך מיך פאַר אַן אַדוואָקאַט, אַ בעטלער, אַ פּאָליציייסקען, אַ גנב, אַ צייטונגסשרייבער, אַ דיענסטמיידעל, אַ פּראָקוראָר, אַ ישיבה-בחור, אַ מאַרק-אידענע, אַ לומפּ, אַ הונד, אַ... אַ... אַלע, וואָס דו ווילסט, נור פערהיט מיך פון משוגעת!"

אָט דאָס איז מיין תפילה. איצט וויל איך אייך דערצעהלען, וואָס פאַר אַ געלעגענהייט איך האָב משוגע צו ווערען.

מיט עטליכע וואָכען צוריק.... לאָמיך דאָס דערצעהלען כסדר... מיט עטליכע... ליעבע לעזער, דער טירוף קומט אָן, איך קען מעהר ניט שרייבען...

XIII.

דזשעק דער ריפפער.

מיט עטליכע וואָכען צוריק האָב איך געהאַט אַ קורצע אונ־טערהאַלטונג מיט מיין אייניקעל. איך וועל אייך איבערגעבען אונ־זער געשפּרעך וואָרט פאַר וואָרט, אַזוי ווייט וויא איך געדענק עס. היער איז עס:

ער: — זיידע, וואָר איז דזשעק דער ריפּפּער?

איך: — אַ נאָמען, מיין קינד, אַ נאָמען. ווען מענשען זעהן עטוואַס, וועלכעס זיי ווייסען ניט, וויא אַזוי צו ערקלעהרען, טראַכ־טען זיי אויס דערפאַר אַ נאָמען און זיינען צופריעדען.

ער: — איך פערשטעה דיך ניט.

איך: — קען זיין. ווער פערשטעהט מיך יא? מאַנכע קענען מיך פערשטעהן און ווילען ניט, מאַנכע ווילען מיך פערשטעהן און קענען ניט. דיא וואָס ווילען און קענען ניט, רופען מיך פילאָזאָף, אַ שטייגער, איך רעד פאַר זיי צו הויך; דיא, ווידער, וואָס קענען און ווילען מיך ניט פערשטעהן, רופען מיך משוגע, וואָס דערמיט ווילען זיי זאָגען, אַז עס לוינט ניט זיך צו נעהמען דיא מיה. איך בין דערצו געוואוינט, — וויא דיא ערד צום רעגען, וויא אַ רייכער צו חניפה, וויא אַן אָרעמאַן צום דלות, ווי אַ הונד צו אַ שטעקען, וויא...

ער: — גענוג. דו צולאָזט זיך, זיידע־לעבען, ווייסטו ניט ווען אויפצוהערען. איך וויל דיך יא פערשטעהען; מאַך, אַז איך זאָל עס קענען. ערקלער מיר, וואָס דו האָסט געזאָגט וועגען דעם נאָמען.

איך: — גוט, הער־זשע צו מיט קאָפּ.

ער: — וואַרט אַ מינוט, איך וועל זיך זעצען אויפ'ן טשער־בעט. שוין. נו?

איך: — מענשען, פערשטעהסטו מיין קינד, זעהען אַ גרויסע

מדינה מיט מיליאָנען נפשות, וואָס איבער דיא מיליאָנען הערשט איין איינציגער מענש. דאָס איז אין פלוג א וואונדער. ערשטענס וויא אזוי קען דער איינער מאַכען דיא מיליאָנען פאַר ווילענלאָזע אונטערטהאַנען; צווייטענס, וויא אזוי לאָזען זיי זיך מאַכען פאַר אזעלכע ברואים, און דולדען אזא דעספּאָט איבער זיך? מערקוויר־דיג, וואָס־זשע טהוט מען? רופט מען דעם מענשען אויטאָקראַט און דיא מדינה, לאָמיך זאָגען, רוסלאַנד. און אזוי גיך וויא מען האָט דיא צוויי נעמען הערט מען זיך אויף צו וואונדערן און דיא מעשה איז פאַר יעדערן קלאָהר און גלאַט און מען איז צופריעדען.

ער : — האַלב פערשטעה איך דיך, אָבער וויא קומט דאָס צו דזשעק דעם ריפּפּער?

איך : — האָב נאָר געדולד. הער ווייטער: מענשען זעהן, וויא איינער קומט און עפענט אויף א טאַבאַק געשעפט לעבען אַן אנדער טאַבאַק־העגדלער; דערפון קומט אַרויס א גרויסע קאָנקורענץ, פון דיא קאָנקורענץ א קריג, פון דיא מחלוקה א געשלעג — א צוברא־כענער ריפּ ביי איינעם און א געשוואָלענע אויג ביים אנדערן. מענ־שען זעהן דאָס און זאָגען: באַרבאַרען, ווילדע, אונציוויליזירטע האַ־בונעס — זיך צו שלאָגען איבער קאָנקורענץ! דאָס זאָל פּאַסירען אין דעם נייגצעהנטען יאָהר־הונדערט! שאַנדע, בנאמנות! — נון, זעהן די זעלביגע מענשען אַן אנדער פאַל: צוויי איירָאָפּעאישע גרויסע מדינות גרינדען קאָלאָניען אין אפריקא אום צו האַנדלען מיט די אפריקאַנער; זיי ווערען צו נאָהענטע שכנים, צווישען זיי ווערט א קאָנקורענץ, פון דער קאָנקורענץ א קריעג, פון דער קריעג א גע־שלעג, פון דעם געשלעג צעהן טויזענד מתים און קאַליקעס ביי איינעם און אכט טויזענד גע'הרגעטע און פערוואונדעטע ביים צוויי־טען, בסך הכל אכטצעהן טויזענד טויטע און ערגער וויא טויטע מיט צעהן טויזענד אלמנות און א שטיקלעך פערציג טויזענד יתומים. וואונדערט זיך ווער עס איז דאַריבער? שרייט ווער עס איז: שאַנדע פאַר די ציוויליזאַציאָן, פאַר דעם נייגצעהנטען יאהרהונדערט? כמעט קיינער ניט. וואָרום? ווייל זיי האָבען דערפאַר א נאָמען — דער נאָמען איז „פּאָליטיק“, און די מעשה איז איינפאַך און פּראָסט.

ער : — גאנץ גוט. איך פערשטעה אפילו ניט אלץ, וואס דו זאגסט, נור איך רעכען, אז דו מוזט זיין גערעכט. אבער וואס מכוח דזשעק ?

איך : — איך קום צו איהם. מענשען זעהען ביי א פאטער פיער זיהן. זיי זעהן אז דער מאן האט א שטיקעל לאנד פון וועלכע ער מאכט א לעבען, איין יאהר מעהר, אן אנדער יאהר וויי ניגער, אבער א לעבען מאכט ער. גוט. נון אבער, זעהען די מענשען, אז פון די פיער זיהן בעארבייטען דיא שטיקעל לאנד נור צוויי, וועהרענד פון די אנדערע צוויי טהוט דער עלטערער גאר ניט און דער אנדערער פיהרט די תבואה אין שטאדט צום פערקויפען. דו וואלסט דאך געווים מיינען, מיין ליעבער אייניקעל, אז דער גאר־נישט־טהוער קריגט גאר נישט, דער פערקויפער, וועלכער ארבייט ניט אזוי שווער, ווי די אנדערע צוויי, קריגט אפילו יא א חלק, אבער ניט אזוי פיעל ווי זיי, וועהרענד זיי ביידע קריגען די בעסטע חלקים. דאס איז אבער אקוראט פערקעהרט, און מענשען זעהען, אז דער גאר־נישט־טהוער, ווייל ער מאכט זיך כלומרשט פאר א בעל הבית, קריגט דעם פעטסטען חלק, דער צווייטער, דער הענדלער, אויך א פעטען חלק און דאס ביסעל, וואס בלייבט איבריג (ווען עס בלייבט איבריג) ווארפט מען צו די אינגערע צוויי זיהן, אבגלייך אהן זייערע שווערע ארבייט וואלט דער עלטסטער ניט האבען איבער וואס צו זיין בעל הבית און דער אנדערער — מיט וואס צו האנדלען. ווען מענשען זעהען אזא פיהרונג ביי א ישובניק, האלטען זיי דאס פאר א שרעקליכע אונגערעכטיגקייט. סטייטש ? זאגען זיי, דער ישובניק איז קיין פאטער ניט, ער מוז קיין הארץ ניט האבען צוצולאזען אזא פאראנדיק! סטייטש? דער פוילער און דער שווינדלער זאלען האבען מעהר ווי די ארבייטס־לייט ? מעהר ווי זיי ? שאנדע, בנאמנות ! — ווען אבער די זעלביגע מענשען זעהען גענוי דעם זעלביגען פיהרונג אין דער גאנצער וועלט, ווען זיי זעהען, אז אומעטום האט דעם פעטסטען חלק פון די משמני הארץ דער פריץ, וואס איז א גאר־נישט־טהוער, דאן דעם צווייטען חלק דער קויפמאן און דער פאבריקאנט, וועהרענד די ביינער פון די פלייש

וואַרפט מען צו די אַרבייטער, וואָס אָהן זיי וואָלט דער „לאָרד" ניט געהאַט איבער וואָס צו לאָרדעווען, דער קויפמאַן — מיט וואָס צו שאַכערען, און דער פאַבריקאַנט — וואָס צו (לאָזען) פאַבריצירען, — ווען די זעלביגע מענשען, זאָג איך, זעהען דאָס, שרייען זיי גאָר ניט: סטייטש! זיי וואונדערן זיך גאָר ניט. וואָרום? ווייל זיי האָבען פאַר דעם מין פיהרונג ערפונדען אַ נאָמען. זיי רופען דאָס „וועלט אָרדנונג" און האָבענדיג דערפאַר אַ נאָמען זיינען זיי צופריעדען — הייסט, מיין קינד, קום איך צו דזשעק דעם ריפּפּער... וואָס שווייגסטו?

איך האָב מיך אומגעקעהרט צו מיין אייניקעל. ער האָט געכראָפּעט ווי אַ שכור'ער סאָלדאַט. מיין פילאָזאָפיע האָט איהם איינגעשלעפערט. איך אויך, ליעבע לעזער? אויב יאַ — שלאָפט געזונדערהייט. האָלב האָב איך הנאה געהאַט דערפון, וואָרום איהם אַלעם צו ערקלעהרען וועגען דזשעק דעם ריפּפּער וואָלט אפשר ניט געלוינט. איידער איך לאָז אייך אין רוה, מוז איך אייך זאָגען, אַז דיאַ געלעגענהייט, וועלכע איך האָב געהאַט משוגע צו ווערן, איז אַוועק. איצט מוז איך שוין וואַרטען, ביז עס וועט זיך מאַכען אַן אַנדער געלעגענהייט. שילער איז גערעכט ווען ער זאָגט:

„וואָס מאַן פאָן דער מינוטע אויסגעשלאַגען
גיבט קיינע עוויגקייט צוריק".

XIV.

אָה, ווי ווערט מען אַ דיכטער!

אָה, ווי ווערט מען אַ דיכטער!

קענט איהר מיר ניט ערקלערען, ליעבע לעזער, ווי אַזוי דאָס קומט, אַז איך קען בשום אופן ניט אויפשרייבען אַ געדיכט? אַפּלעבען דריי־און־זעכציג יאָהר און ניט צוזאַמען־פּאַרטאָלענען כאָטש אַ קליין געדיכטעלע איז איינפאַך מיאוס פאַר זיך אליין! און איהר מוזט וויסען, אַז גראַמען וואָלטען מיר ניט פעהלען. איך וואָלט, למשל, קענען צוזאַמענפּאָרען „יונגע הערצען" מיט „ליעבעס־שמערצען"; „דאַמען־קליידער" מיט „טייער־ליידער!"; „יונגע פרויען" מיט „זאָלט ניט טרויען"; „געלט" מיט „פעהלט"; „פּאַרטעפּיאַנעס" מיט „באַראַבאַנעס"; „זילבער און גאָלד" מיט „האָט ער האָלד"; „תכשיטין און צירונג" מיט „דעם אידישען פיהרונג"; „דונער און בליץ" מיט „קללות און וויץ"; „היפּאָקריטען" מיט „פּאַראַזיטען"; „חרשנים" מיט „בטלנים"; „העברעאישע שרייבערס" מיט „נדבה־קלייבערס"; „וויטשעפּל" מיט „קוגעל טעפּיל"; „דעם פערד דעם איינגעשפּאַנטען" מיט „דעם אַרבייטער ביי פאַבריקאַנטען"; „וואָטש־ענד־טשיין" מיט „פּעטטיקאוט־ליין"; „פּאַלעסטינצעס" מיט „קאַלטע בלינצעס"; „פּאָליטיקער ליבעראַלע" מיט „איך צו ערסט, נאָכדעם אַלע"; „צייטונג־שרייבער" מיט „רכילות־טרייבער"; „דעם רוסישען קנוט" מיט „מענשליכע בלוט"; „אַ קרוין פון אַ מאָנאַרך" מיט „אַ קאָפּ, וואָס האָט אַ פּ..ך"; „נאַרישער שטאָלץ" מיט „אַ קאָפּ, פון האָלץ"; „בלבולים" מיט „זלזולים"; „שפּיאָנען" מיט „סקאָרפּיאָנען"; „אויס־סאָציאַליסט" מיט „איין־עגאָאיסט"; „באַנקיר" מיט „וואַמפּיר"; „גרויסע דאַמע" מיט „ניט הייסע

מאמע"; „אַ מענש, וואָס איז גרין" מיט „ניט אהער און ניט אהין"; דעם „אבערגלויבען" מיט „אַ מיטעל צו רויבען"; „סאָל-דאַטען" מיט „מאָרד-טהאַטען"; „פּאַרלאַמענטאַריש" מיט „העפּ-ליך און נאַריש"; „פּאָליטיק" מיט „האַלט אין צוויק"; „אונאייני-גע סאָציאַליסטען" מיט „די צופריעדענע קאַפּיטאַליסטען"; „די רייד פון אַן אַדוואָקאַט" מיט „אַ צונג אויף פּראָקאַט"; „די ימים-נוראים" מיט „אַ בייטש פאַר נאַראים" „האָבען געלד אויף פּראָ-צענט" מיט „די פרוכט פון ארבייטער-הענט"; „פיהרען פאַר'ן נאָז" מיט „די וואָס עסען גראָז"; „אויסהאַלטען אַ קייזער" מיט „געהן איבער די הייזער"; „פון דרויסען פּוץ" מיט „איגע-ווענינ שמוץ" א. ז. וו... א. ז. וו.

איך ווייז אייך מעהר ניט, אז וועגען גראַמען וואָלט ביי מיר קיין אָפּהאַלט ניט געדאַרפט זיין. לאָזט מיך נור דריי שעה פריי פון דאגות, פון שברי-לב, פון מיין אייניקעל'ס קשיות און פון וועלען עסען, מאַך איך אייך גראַמען, וואָס וואָלטען זיין גענוג פאַר פינף בענדער געדיכטע, און דאַך לאָמיך צוזאַמענשטע-לען פיער שורות, אום צו מאַכען דאָס מינדעסטע ליעדעלע, בלייב איך שטעהן גלייך אין אָנהויב, ווי אַ האָהן אין בני-אָדם. אָט נעהמט למשל אַזאַ פּאָאר שעהנע גראַמען ווי „דאַמען-קליידער" און „טייער-ליידער!" לאָמיך פון זיי וואָס מאַכען... גוט, איך פּרוביר, איך הויב אָן... איך זאָג:

„אָה, איהר פּרויענצירונג, דאַמען-קליידער!
„איהר מאַכט שעהן אַ העסליכעס געזיכט,
„אָבער... אָבער איהר זייט טייער, ליידער!
„און. . ."

און דאָ בלייב איך אין מיטען: איך ווייס ניט, וואָס ווייטער צו זאָגען, און ווען איך זאָל למשל שוין יאָ וויסען וואָס, ווייס איך ניט ווי, ווייל געזיכט איז אַ דייטשער וואָרט און איך וואָלט נור קענען ענדיגען: —

„און איהר טויגט ניט צו קיין שום געדיכט."

אָבער וואָס האָט דאָס פאַר אַ טעם? אמת די מעהרסטע

פון אידישע דיכטער דאגה'נען ניט פיעל וועגען דעם זין פון זייערע שירים, אָבער איך האָב פון קינד־ווייז־אויף פיינט געהאַט נאָכצוטאַנצען אַנדערע.

נעהמט, וויעדער, די ווערטער „זילבער און גאָלד", וואָס איך קען מזווג זיין מיט „האָט ער האָלד." אַזאַ פּאָאַר גראַמען וואָל־גערן זיך אויך ניט אַרום אויפ'ן גאַס און שעקספּיר אליין וואָלט זיך מיט זיי ניט געדאַרפט שעהמען. וואָס מאַך איך אָבער מיט זיי? איך קען, למשל, זאָגען:

„מאַנכע מענשען האָבען האָלד
„קאָסטבאַרקייטען, זילבער, גאָלד,
„אָבער זיי האָב איך ניט האָלד."

נו? וואָס ווייטער? וואָס טויג אַ געדיכט פון דריי שורות? ווען איך זאָל נעהמען שרייבען אַזעלכע קורצע שירים, וועל איך מוזען אַראָפּברייינגען פון'ם מינסקער קאַזיאָנעם רב מיין מעטריקע, אום צו בעווייזען, אַז איך בין אַ איד, אַ ניט וועט מיר קיינער דאָס ניט גלויבען; אפילו מיין הייקערדיגער נאָז וועט מיר ניט העלפען. האָט דען שוין ווער עס איז געזעהען אַ אידישען דיכטער, וואָס זאָל שרייבען אַזוי קורץ? דאָס קען אפילו אַ געטויפטער איד ניט, אַ פּשיטא שוין אַ כשר'ער אונבענעצטער, אַלטער איד, ווי איך... האַלט! אַ רייד ברייינגט אויף אַ רייד. מען זאָגט, אַז די קאַנדידאַטען אויף שמד אין דער מיסיאָן ווילען מאַכען אַ סטרייק, ווייל זיי האָבען זיך אַרומגעזעהען, אַז די מיסיאָנערען זיינען סוועטערס און נעהמען די פלייש פאַר זיך, וועהרענד די שמד־קאַנדידאַטען קריעגען די היילע ביינער. ווער ווייס, צו דאָס איז אמת?

זינט איך געדענק האָט נור איין איד געמאַכט אַ קליינעם שיר און דאָס אויף דייטש. דער דיכטער איז געווען אַ מינסקער און דער שיר אַ בערלינער און זעהר גוט. צום אונגליק האָט היינריך היינע שוין געהאַט בענוצט די זעלביגע ווערטער (וואָרט פאַר וואָרט) פאַר די זעלביגע געדאַנקען. איך געדענק נאָך, ווי היינט, אַז איך האָב דעם מאַן געראַטהען ניט צו לאָזען דרוקען דאָס גע־

דיכט, אום ניט מבייש צו זיין דעם לומפ היינע, וואס האט געהאט די חוצפה צו גנב׳נען מיין פריינד׳ס געדאנקען צוזאמען מיט די ווערטער, — זיינע קינדער אין זיינע העמדעלעך, ווי זיין ווייב האט זיך דאמאלס אויסגעדריקט.

צוריק מיט עטליכע וואכען האב איך געלעזען אין א צייטונג א לאנגען ארטיקעל וועגען ענגלישע פרייהייט און וועגען דעם דלות פון ענגלישע ארבייטער. האלט, טראכט איך, אט איז א געלעגענהייט צו מאכען א געדיכט, איך האב אנגעהויבען אזוי: (דאס זאגט, פערשטעהט איהר, דער ארבייטער:)

„איהר האט מיר געגעבען
דיא פרייהייט צו שטערבען;
די פרייהייט צו לעבען
וועל איך מיר ערווערבען."

דאכט זיך דארף מען בעסער? איך האב גענומען שרייבען ווייטער, איך האב געשריבען און געמעקט און געמעקט און געשריבען אבער עס איז דערפון גארנישט ארויסגעקומען... פאר כעס האב איך צוריסען די שטיקעל פאפיער און האב אויסגעטאן די ספאקולען און בין ארויסגעגאנגען אין גאס. אין גאס האב איך מיך פער־קיהלט און בין געקומען הוסטענדיג און הונגעריג אהיים. „איך מוז פארט פרובירען וואס אויפשרייבען!" האב איך געטראכט. האב מיך אוועקגעזעצט און האב אזוי אנגעהויבען:

„מיין מאגען איז לעדיג, מיין קעשענע פוסט,
„מיין קאפ איז אנגעפילט מיט זארגען;
„מיין קערפער איז שוואך און קראנק איז מיין ברוסט —
„איך לעג מיך שלאפען ביי נאכט מיט א הוסט,
„און שטעה אויף הוסטענדיג אויף מארגען"

און דערביי בין איך געבליעבען ביז היינטיגען טאג.

אח, ווי ווערט מען א דיכטער!

XV.

נאָך אַמאָל: ווי ווערט מען אַ דיכטער!

בײַ מיר איז אייביג געווען אַ ספק וועגן גאָט׳ס קומען צו שלמה־המלך און זיין פרעגען איהם, וואָס ער וויל. מען זאָל ניט זינדיגען מיט די רייד — אָבער די מעשה קומט מיר פאָר עפּעס צו האַמעטנע: עס ווילט זיך גלויבען און עס גלויבט זיך ניט. נאָר אַזוי פיעל מעג איך אייך זאָגען: לאָז היינטיגען טאָג צו מיר קומען גאָט און מיך פרעגען, וואָס איך וויל, וואָלט איך בײַ איהם נור געבעטען, אַז ער זאָל מיך מאַכען פאַר אַ פּאָעט. שלמה האָט געוואָלט זיין אַ חכם, אַ פילאָזאָף, ווייל אַ דיכטער איז ער פון קינדהווייז אויף געווען; גאָט האָט ערפילט זיין וואונש און האָט איהם געמאַכט פאַר אַ פילאָזאָף: דער דיכטער פון שיר־השירים איז געוואָרען דער מחבר פון קהלת. בײַ מיר איז די מעשה פער־קעהרט: איך בין אַ פילאָזאָף געווען פון קינד־ווייז אויף (והראיה, איך האָב שוין צו דרייצעהן יאָהר פרובירט ניט דאַוונען!) און מיר וואָלט זיך וועלען ווערען פון אַ פילאָזאָף אַ פּאָעט. איך וואָלט זיך פאַר׳ן רבונו של עולם גאָר ניט געשעהמט און וואָלט איהם געזאָגט: פאָטער, באַרמהאַרציגער, קלוג בין איך גענוג, מאַך אַז איך זאָל קענען זינגען; פילאָזאָפיע האָב איך, גיב מיר פּאָעזיע!

און ווען ער וואָלט ערפילט מיין וואונש ווי מען זאָגט אַז ער האָט ערפילט שלמה׳ס בקשה, דאַן... אָה, דאַן וואָלט איך מיט מיינע ליעדער געטרייסט די צובראָכענע הערצער און וואָלט געשטאַרקט די אויסגעמאַטערטע הענד; מיין שטימע וואָלט אויפגעהויבען די געפאַלענע און וואָלט גלייך געמאַכט די גע־בויגענע; איך וואָלט דערפרעהט די פערצאַגטע און וואָלט בע־

לויכטען די פערשווארצטע; איך וואלט פערזיסט דעם לעבען פון די פערביטערטע און וואלט אויפגעמונטערט די מוטהלאזע!

איך וואלט מיט מיינע ליעדער די אונטערדריקטע איינגע־געבען מוטה און די פערשמאכטע לעבענסלוסט; איך וואלט די עלענדע בעפריינדעט און די פערלאזענע געשיצט; איך וואלט געטרויסט אלמנות און וואלט יתומים געשטעלט אויף די פיס; איך וואלט מיין ליעד געמאכט פאר א יובעל־שאלל און מיין פעדער פאר א מעכטיגען דעגען און וואלט מיט מיין געזאנג איינגעבראכען די פעסטונגען פון די טיראניי, ווי אונזערע עלטערן האבען מיט זייערע שופרות געשטירצט די מויערען פון יריחו — אויב דאס איז אמת.

די גריכישע לעגענדע דערצעהלט אז דער טראקישער זינ־גער ארפעאוס האט געהאט אזא געוואלטיגען כוח אין מוזיק, אז ער פלעגט צאהם מאכען ווילדע חיות און פלעגט איינגעהמען לייבען און טיגערען מיט זיין זיסען געזאנג. די לעגענדע איז וואהרשיינליך מגזם, אפשר איז זי גאר א ליגנערקע, אבער אזא זינגער צו זיין מוז זיין הימליש! איך וואלט זיך בעגוגענען מיט ווייניגער, איך וואלט צופריעדען געווען מיט א קלענערע מאכט אין דער פאעזיע און וואלט אויך אויפגעטאן וואונדער־בארע טהאטען.

איך וואלט געזונגען פאר די וואס זיינען געשמידט אין געלד־קייטען און פון די קייטען וואלט געווארען שפינוועבס ווי פון די שטריק אויף שמשון הגבור; איך וואלט ערהויבען מיין קול פאר די פערקויפטע און פערדונגענע, די אויסגעהארעוועטע און אויסגעמוטשעטע און זיי וואלטען געווארען פריי, מונטער און שטארק; איך וואלט זיי אלעמען איינגעגעבען מיט מיין געזאנג מוטה און האפנונג אויפ'ן זיעג. איך וואלט זיי ניט איינגעלולט צום שלאפען, ווי אנדערע דיכטער טוען, איך וואלט זיי מיט מיינע ליעדער אויפגעמונטערט צום בעפרייאונגס־שטרייט.

אה, ווי ווערט מען א דיכטער! בעטראכט נור היינט, בע־טראכט וואס עס טוהט זיך אין לאנדאן. ענגלישע און אידישע

אַרבייטער — פּערדרומטע, פּערקרומטע, פּערשטומטע אַרבייטס־לייט עפּענען די מיילער, גלייבן זיך אויס און קומען צום־שכל. ברענ־מאַטעריאַל אַהן אַ שיעור און אַהן אַן ערך. וואָס פעהלט? אַ פונק. איין איינציגער קליינער פונק קען אַנצינדען הונדערט טויזענד הערצער, וועלכע זיינען וואַרעם אָבער נאָך ניט הייס גענוג. ווער זאָל דעם פונק ברענגען? קיין פּראָזאַאישער מענש! דאָ פעהלט אַ בעגייסטערטער דיכטער, וועלכער זאָל קענען בעגייסטערען.

ווי ווער איך ער? זאָגט מיר, גוטע, קלוגע, ליעבע לעזער: ווי ווער איך ער? נור אויף איינע פיער־און־צוואַנציג שטונדען וואָלט איך וועלען אַזאַ דיכטער זיין, דעם פונק ברייינגען, דאָס היילינע פייער אַנצינדען, און דאַן, ווען נויטיג, אין דעם פייער אליין פערברענט ווערען.

שעהן לעבען קען יעדער לומפּ; בענייִדענסווערטה איז — שעהן צו שטאַרבען. ווער עס מאַכט אַ מאַרסיילעזע און שטאַרבט ווי רוזשע־דע־ליל, שטאַרבט שענער, ווי אַ דזשיי גולד, וועלכער „מאַכט" מיליאָנען דאָלאַר און לעבט. און דאַן... וואַרט אַ וויילינקע, איך וועל אייך דערצעהלען אַ מעשה:

היינט פאַר־נאַכט בין איך געקומען פון גאַס זעהר דורשטיג און מיעד. „וואָס טרינקט מען?" זאָג איך צו מיין אייניקעל. „לאָמיר מאַכען טהע", זאָגט ער, און געהט און ברייינגט מיר די שפּירוטוס־מאַשינקע און דעם קעסעלע מיט די שוועבעלעך. איך האָב צוגעשטעלט וואַסער אָנוואַרעמען און האָב געוואַרט מיט דער גרעסטער אונגעדולד, אַז עס זאָל אָנהויבען צו קאָכען... דאָס בעווייזט, לאָמיך פאַרבייגעהענדיג בעמערקען, אַז ביי הונגער אָדער דורשט פערלירט אפילו אַ פילאָזאָף די געדולד... בקיצור, איך האָב געוואַרט זעהר אונגעדולדיג. עס זיינען פערגאַנגען פינף מינוט.

„וואָס הערט זיך מיט דיא וואַסער?"
„עס איז שוין וואַרם", זאָגט מיין אייניקעל.
„וואַרם? וואַרם איז ניט גענוג."

איך האָב געוואָרט: קיינמאָל איז מיר די צייט ניט אזוי לאַנג געווען ווי איצט. נאָך פיער־פינף מינוט זיינען פערגאַנגען.

„וואָס איצט?“

„עס איז שוין היים“, זאָגט מיין אייניקעל.

„היים? היים איז ניט גענוג.“

איך האָב געוואָרט. אַ פּאָאר מינוטען שפּעטער האָב איך פאר אונגעדולד ארייגענומען אן אָבענד־בלאַט אין דער האַנד און האָב גענומען לייענען די לעצטע נאַכריכטען וועגען דעם גרויסען סטרייק.

„זיידע די וואַסער הוזשעט שוין“, זאָגט מיין אייניקעל.

„הוזשעט? הוזשענען איז ניט גענוג, עס מוז קאָכען. זעהסטו, מיין קינד, וואָס דאַ טהוט זיך אין לאַנדאָן היינט?“

„וואָס ביי די דאָק סטרייקערס?“ פרעגט ער.

„יאַ — זאָג איך — ביי די ארבייטער. די בעוועגונג איז, ווי אונזער קעסעלע וואַסער, איין אַנהויב גאָר קאַלט געווען, נאָכ־הער װאַרעם געוואָרען, דאַן היים, איצטער הוזשעט עס... אָבער עס קאָכט נאָך אַלץ ניט.“

„עס הוזשעט, אָבער עס קאָכט ניט,“ האָט דער קליינער ווידערהאָלט פערטראַכטערהייט. ער האָט ניט פערשטאַנען, וואָס איך מיין. פערשטעהסט איהר?

XVI.

ווארום איך קען ניט ווערען א סאציאליסט.

איך וואלט שוין לאנג געווארען, נאר איך וועל אייך זאגען וואס מיר האלט דערפון אפ. איך האב דאס מיט עטליכע וואכען צוריק געזאגט מיינעם א גוטען פריינד (וואס ער איז אביסעל פערכאפט). ער זאגט, ער איז געווארען א סאציאליסט נישט מעהר, ווייל א געוויסע זשארגאן־צייטונג זידעלט אימער דיא סאציאליסטען און ער רעכענט דערפאר, אז דער רעדאקטאר פון יענע צייטונג טוט עס ניט אומזיסט. זיי מוזען פארט זיין עפעס בעסערע מענשען וויא אנדערע, אניט וואלט ער שווייגען. לערך וויא מען זאגט, אז דיא לבנה מוז פארט שטעהן העכער פאר'ן הונד, אניט וואלט ער אויף איהר ניט בילען. בקיצור, דעם דאזיגען גוטען פריינד מיינעם האב איך אויסגערעכענט גאנצע דרייציעהן טעמים, ווארום איך קען ניט ווערען א סאציאליסט. אויב איך געדענק זיי נאך, קענט איהר זיי האבען שווארץ אויף וויים אלע דרייצעהן. ווארט, לאמיך זעהען, צו האב איך זיי נישט פערגעסען... ערשטענס, ניין, אזוי טויג ניט. איך וועל אנהויבען פון אויסלאז, ווארום דיא לעצטע רייד דערמאנט מען זיך אימער גיכער וויא דיא ערשטע. כסדר אזוי.

דרייצעהנטעס, ווייל סאציאליסטען רעדען רק ארום ארבייטער, אבער ארבייטער און ווידער ארבייטער און פערגעסען אן דיא צרות, וואס די רייכע לייט האבען אין דיא היינטיגע געזעלשאפט. למשל, וואס העלפט דיא קצינים זייערע עשירות ווען זיי קענען ניט איינשלאפען אויף זייערע פעדער־בעטען צוליעב דיא דאגות פון מסחר; ווען זיי מוזען, נעבעך, אייביג הארעווען און גראבעווען, לויפען, קויפען, כאפען, פאטשען, מאכען, רייסען און שווינדלען; ווען זיי געהט קיין זאך ניט איין — ניט דיא גלאז שאמפאניער

ניט דיא לאַזשע פון טהעאַטער, ניט דיא חניפה פון דער ציימונג, ניט דער נייער טיטעל, ניט די שעהנע באַלעט־טענצערין, אפילו ניט דעם קאָנקורענטם באַנקראָט — קורץ און גוט, ווען זיי געהט קיין שום זאַך ניט איין צוליעב דעם, וואָס זיי ווילען רק ווערען רייכער און רייכער? און זאָגט מיר ניט: פאַר וואָס ווילען זיי דאָס? זיי מוזען דאָס ווילען, עס ליגט אין דער נאַטור פון עשירות (זאָל מען דערמיט ניט געפּרובט ווערען!) און זיי קענען זיך, נעבעך, ניט העלפען. רופט מען דאָס אַ לעהרע פון ברידערליכקייט, ווען דיא פרעדיגער פון ברודערשאַפט פערגעסען גאַר אין גאַנצען אָן דיא צרות פון זייערע אונגליקליכע רייכע ברידער?

צוועלפטענס, וויל איך ניט ווערן קיין סאָציאַליסט, וויל סאָציאַליסטען אַליין שטעלען זיך פאַר זייער אידעאַל אַזוי וויא דאָס וואָלט געווען אַ זאַך, וואָס דאָס דאַרף קומען — וויא דער קץ — ווען עס איז אין דער צוקונפט, וועהרענד איך קען אייך בעווייזען, אַז דער סאָציאַליזמוס ווערט שוין ביסלעכווייז פערווירקליכט, שוין, איצט, היינט! פערשטעהט איהר מיך? אויב ניט, וועל איך אייך דאָס אַנאַנדערס מאָהל בעסער ערקלעהרען.

עלפטענס, וויל סאָציאַליסטען זידלען אַזאַ מאַן, וויא בימאַרק, וואָס ער ווירקט היינטיגען טאָג מעהר פאַר דיא פרייהייט און אַרבעט טיכטיגער פאַר דיא רעוואָלוציאָן, וויא טויזענד היציגע אַגיטאַטאָרען.

צעהנטענס, וויל אין אַ סאָציאַליסטישע געזעלשאַפט וועל איך ניט פיעל האָבען איבער וואָס צו פילאָזאָפירען און פילאָזאָפירען מוז איך — הרגל נעשה טבע — האָט דער גנב פון מינסק געזאָגט צום סליעדאָוואַטעל, ווען ער האָט איהם געפרעגט, וואָרום ער איז אונערליך!

ניינטענס, וויל אויף דיא אַלטע יאָהרען צו ווערען אַ סאָציאַליסט שיקט זיך עפּעס ניט. אָפּגעלעבט אַ גאַנצען לעבען פאַר זיך, מיט אַמאָל נאַ־דיר! גהה לעב פאַר אַנדערע.

אַכטענס, קען איך ניט ווערען קיין סאָציאַליסט, וויל זיי, דיא סאָציאַליסטען, רעדען צופיעל וועגען הונגערן, קאַליענען,

שטאַרבען פאַר הונגער און קעלט און נאָך אַזעלכע קליינינקייטען. דיא הויפּט עולה איז ניט, וואָס מאַנכע מענשען שטאַרבען היינט פאַר הונגער, דער עיקר איז, וואָס אַלע לעבען שלעכט! דער עיקר איז, וואָס אַלע (סאַי דיא, וואָס עסען צו ווענינ, סאַי דיא וואָס עסען צופיעל; אי דיא וואָס... נאַר לאָמיך זיך ניט פערדרעהען) דער עיקר איז, וואָס אַלע וואָלטען געלעבט פיעל בעסער, ווען דיא וועלט וואָלט אָנגענומען דעם כלל: „יעדער פאַר אַלעמען, און אַלע פאַר יעדען".

זיעבעטענס, ווייל איך האָב מורא, אַז אויב איך זאָל ווערען אַ סאָציאַליסט, קען איך נאָך אַמאָל מגולגל ווערען אין אַ פּאַלעס־טינעץ, וואָס אַזעלכע גלגולים האָב איך צווישען אידען געזעהען פיעל, און פון וואַנען וויים איך אַז אַזאַ מפּלה קען ניט קומען אויף מיר אויך? איידער צו לעבען אין ציטערנים פון רק צו טראַכטען: אָט־אָט נעהם איך שרייען „ובא לציון גואל", בין איך בעסער ניט קיין סאָציאַליסט.

זעקסטענס, ווייל מיין אייניקעל שניידט זיך אויף אַ רב — אויף אַן ענגלישען רב, דערצו דאַרף ער קיין גאון ניט זיין — און קיינער וועט מיר ניט איינרעדען, אַז ער וועט אין אַ סאָציאַליסטישע געזעלשאַפט גיך קריגען אַ שטעדטעל. לאָז ער זיין אַן אַנדער זאַך? אַלע לייכט צו רעדען, ער איז געבאָרען צו רבנות: בטבע אַ גאָר־נישט.

פינפטענס, וואָלט איך קיין סאָציאַליסט ניט ווערען, אום ניט צו האָבען אידישע רעדאַקטאָרם פאַר געגנער; פיעלע פון זיי זיינען אַזוי געמיין, אַז איך וואָלט מיט זיי אפילו קעמפפען ניט וועלען.

פיערטענס, ווייל צו זיין אַ סאָציאַליסט איז שוין אפילו אין ענגלאַנד ניט זיכער. דער סאָציאַליזמוס געהט נאָר וואָס אַרויס פון דיא ווינדעלעך און מען ווייקט שוין פאַר איהם ריטער. מיין ראַטה איז, אַז אַלע אַלטע מענער און יונגע טרוסען זאָלען אויסוויי־כען אַזעלכע אידעען לקיים מה שנאמר: „מי האיש הירא ורך־הלבב ילך וישוב לביתו, ולא ימס את לבב אחיו כלבבו".

דריטענס... געדענק איך שוין ניט וואָס איך האָב מיין פריינד געזאָגט פאַר אַ גרונד.

צווייטענס, ווייל איך האלט אַ לאַטעריע צעטעל (אַ לייפּציגער, אַ האַלבען אכטעלע, אויף מיין אייניקעל'ס נאָמען; דער קאָלעקטאָר האָט געזאָגט, אַז דאָס איז מזל'דיגער) און איך האָב בדעה צו געווינען עפּעס גאָר אַן אייגענס מיט געלד. איהר דאַרפט וויסען, אַז געווינען מוז איך, ווייל איך זעה ניט איין ווי אזוי איך קען רייך ווערען אויף אַן אנדער אופן. מיין פילאָזאָפיע (צווישען אונז זאָל דאָס בלייבען) טראָגט מיר ווייניג וואָס איין, אויסער אמאָל אַ בעלײדיגונג אין „אָפּפער־אַלטאַר"*), וואָס דאָס איז פאר מיר וויא, להבדיל, אַ קרבן עולה אויפ'ן מזבח איז פארצייטען געווען פאר דיא כהנים. אַ שטייגער מען האָט דערפון הנאה, אָבער דאָס איז ניט צום פעט ווערען.

ערשטענס, קען איך אַ סאָציאַליסט ניט ווערען, ווייל... ווייל מיר דאכט זיך, אַז איך בין.

---

*) דער „אָפּפער־אלטאַר„ איז אין דעם לאָנדאָנער „ארבייטער פריינד", וואו דער דאָזיגער פעליעטאָן איז צום ערשטען מאָל געדרוקט געוואָרען, געווען אַן אָבטהיילונג פאר נדבות פאר די צייטונג, וועלכע פלעגען זיין בעגלייטעט פון אַלערליי פּראָזאַאישע און געגראַמטע ווערטלאך און סענטענצען. צווישען זיי פלעגט זיך אָפט געפינען זעהר ביטערע קריטיק.

XVII.

דער רעגען און מיינע שטיוועל.

ווען איך זאָל היינטיגען טאָג ווערען אַ לוח־מאַכער, וואָלט מיר איין זאַך אָנקומען גאַנץ לייכט. איך וואָלט נעמליך קענען גאַנץ ריכטיג אויסרעכענען, אין וועלכען חדש פון יאָהר עס וועט זעהר שטאַרק רעגענען. איך דאַרף דערצו ניט זיין קיין שטערן־זעהער, קיין גרויסער בעל־חשבון און קיין ווילנער — ווי אַלע אַנדערע לוח־מאַכערס זיינען. איך דאַרף ניט קוקען אַרויף (ווי זיי אויפ'ן הימעל) איך דאַרף נור קוקען אַראָפּ און אַנשטאָט די שטערן, דאַרף איך נור בעטראַכטען מיינע שטיוועל. איהר וואונדערט זיך? דאָס איז זעהר איינפאַך, ליעבע לעזער. למשל: אָט לאָז איך היינט פעררריכטען מיינע שטיוועל (נייע קויף איך זעלטען, זעלטען ווען, מחמת איך האַלט, ווי דער מאַן־דאָמר, וואָס זאָגט: „סטאַרי דרוג, לוטשע נאָוויך דוואוך".)

און איצט טו איך אַזוי: איך זאָג היינט איז אלול, אַ פּאָאַר פערלאַטעטע שטיוועל דאַרפען האַלטען גאַנץ ביז שבט. אין שבט וועלען זיי עפענען די מיילער און ביז אָדר וועל איך ניט האָבען קיין געלד זיי צו לאָזען פעררריכטען, דערפאַר מוז דעם גאַנצען חדש שבט רעגענען. דער רעגען, פערשטעהט איהר, וואַרט געוואוינליך אָפּ, ביז מיינע שטיוועל ווערען צוריסען, און לאָזט זיך דאַן אַריין אויף אַ חדש, ביז איך האָב נייע פּאָדעשוועס.

וואָס האָב איך געוואָלט אַרויסברייננגען דערמיט? ליעבע לעזער, מיר דאַכט זיך, אַז איך רעד נאַרעשקייטען... יאָ, איך רעד גאַנץ געוויס נאַרעשקייטען... וואָס זאָגט איהר? ניין? דאַנק אייך פאַר אייער גוטע מיינונג, אָבער איך וויים בעסער פאַר אייך און איך זאָג אייך: איך רעד נאַרעשקייטען. „אויב

אזוי — זאָגט איהר — וואָלט דאָך זיין גלייכער צו צורייסען די שטיקעל פאפיער און א סוף." איהר זייט אפילו גערעכט, אָבער איהר פערגעסט, אז די דרוקערס און די זעצערס האָבען מאָגענס און דארפען עסען, און ווען יעדער שרייבער זאָל לאָזען דרוקען נים מעהר, ווי חכמות, וואָלטען די אָרעמע זעצערס שוין לאנג געדארפט לעגען די ציינער אויפ'ן פאָליצע. אָבער ניט דאָס אליין האלט מיך אָפּ פון צורייסען די שטיקעל פאפיער. איך האָב דערצו נאָך צוויי גרינדע, ערשטענס, ווייל איך וויל אז עס זאָל וויינינגסטענס עטוואָס פון מיינע שרייבערייי ניט פערגעסען ווערן און „א נארעשקייט געדענקט זיך", ווי דער בעל־דבר האָט זיך פערענטפערט, ווען מען האָט איהם געכאפט זאָגענדיג אויסווענינג דעם גרויסען און דעם קליינעם יקום־פורקן, צוואנציג יאָהר נאָך זיין לעצטען מאָל דאווגען. צווייטענס, דארף א פילאָזאָף קענען מאכען א שטיקעל חכמה אפילו פון א נארעשקייט. ווארט, ליע־בע לעזער, א פאָאר מינוט וועט באלד הערפון וואָס ווערען. . . .

שטיוועל, רעגען, פאָדעשוועס, שבת. . . שבת, פאָדעשוועס, רע־גען, שטיוועל. . . עס געהט ניט. . . שטיל, מען קלאפט. אהא! מיין אייניקעל! אַן אומגליק א־ביסעל! איך האָב שוין געהאל־טען גאָר אויף א דרך, קומט ער און צושלאָגט מיר די רעיונות. זיי רוהיג. . . שטיוועל, רעגען. . . רעגען, שטיוועל. . .

„זיידע, לאָז טאקע פעררייכטען דיינע שטיוועל, וואָרום עס רעגענט, און דו וועסט זיך געווים פערקיהלען."

„ארום דעם טראַכט איך טאקע; זאָג מיר, אפשר פער־שטעהסטו ווי אזוי דאָס קומט, אז עס הויבט רק אָן צו רעגענען אויף גאנצע וואָכען נאָך־אנאנד, אזוי גיך ווי מיינע שטיוועל ווערען צוריסען".

„א טעות, זיידע! דיינע שטיוועל זיינען כמעט אלע מאָל צוריסען, נאָר איך רעכען אז דו מערקסט דאָס נור ווען עס הויבט אָן שטארק צו רעגענען."

* * *

איצט דערמאָן איך זיך! דאָס האָב איך טאַקע געוואָלט אויסברענגען. . . געזונד זאָל זיין מיין אייניקעל, ער האָט מיר די אויגען געעפענט. ריכטיג! און בעטראַכטענדיג, וואָס מיר פּאַסירט מיט מיינע שטיוועל, קענט איהר פערשטעהן אַ גרויסען טהייל וועלט־געשיכטע. אַלע רעוואָלוציאָנען קומען דורך דעם, וואָס דער רעגען מאַכט די מענשען אויפמערקזאם אויף זייערע צוריסענע שטיוועל; וואָס אַ צופעליגע עקסטראַ־צרה פערגרעסערט די אונערטרעגליכקייט פון די געוואוינליכע לײדען.

אזוי וויא איך בין צוגעוואוינט צו צוריסענע שטיוועל, אזוי זיינע מיליאָנען מענשען, וועלכע האָרעווען און פּראַצעווען און פינסטערן און חושך'ען, צוגעוואוינט צו זייערע לײדען און צו זייער מאַנגעל. מיט אַמאָל קומט צו אַן אונגעוועהנליכער קלאַפּ, אַ נייע גזירה, אַ מלחמה, אַ קראַנקהייט און דאַן זעהען זיך דיעזע מיליאָנען מענשען ארום, אז זיי איז אימער געווען שלעכט און ביטער און פינסטער, און זיי דערלאַנגען זיך אַ הויב, געראַדע ווי איך נעהם טראַכטען ארום פערלאַטענען די שטיוועל, ווען עס נעהמט שטאַרק רעגענען.

יאָ, זיי דערלאַנגען זיך אַ ריהר. צייטענווייז אַ הויב, אָבער, צום אונגליק, טוען זיי ווי איך; זיי טראַכטען ניט ארום נייע, גאָר נייע — זיי טראַכטען ארום לאַטעס. און מען לאַטעט נאָכאנאַנד דיא אויסגעטראָטענע, אויסגעפוילטע, אויסגעדרעהטע מענשליכע געזעלשאַפט. אַ קאָנסטיטוציאָנעלע לאַטע פון זייט, אַ רעפּובליקאַנישען קנאַפּעל, אַ פּאַדעשווע פון אַלגעמיינע שטימרעכט. . . מען לאַטעט, מען פערלאַטעט און עס האַלט זיך כלומר'שט אַ טאָג־צוויי, און דאַן זעהט זיך דאָס פאָלק ארום, אז עס איז ניט בעסער, ווי פריהער, און שלאָפט איין ווי געוועהנליך, שלאָפט אָהן אַן אויפהער, ביז אַ נייער שטורם קומט.... און ווען ער קומט, גיט זיך דער ארבייטער ווידער אַ הויב און דאָס זעלבע ווידערהאָלט זיך נאָך אַמאָל.

מען לאַטעט פון דאָס ניי. — איין וואָרט מען לאַטעט און מען פערשטעהט ניט, אז פריהער אָדער שפּעטער וועט מוזען ווע־רען א סוף. . .

פערשטעהט מען דאָס ווירקליך ניט? וויא וועה: מאַנכע פער־שטעהען און מאַכען זיך ניט פערשטעהענדיג, ווייל דאָס פּאַסט ניט צו זייער רוממעל; אַנדערע וויעדער פערשטעהען דאָס ניט, אָבער זיי פיהלען דאָס. אלע שווייגען.

עס איז צום משוגע ווערען.

XVIII.

טאַשענאוהר פילאָזאָפיע.

מיין אוהר שטעהט. זי האָט זיך נעכטען ביי־נאַכט אָבגע־שטעלט און ווי עס ווייזט אויס, איז די שפּרינג־פעדער פערדאָר־בען. פאַר'ן שלאָף האָב איך איהר געוואָלט אָנציהען און האָב ניט געקענט. אָה, ליעבע לעזער! לייהט מיר ווער עס איז א האלבע קרוין, ניט אַ העלפט פון א קעניגליכע קרוין, דאָס האָט איהר אליין ניט כאָטש איהר זייט בני־מלכים, און אפילו ווען איהר וואָלט געהאַט, וואָלט איך אויך ניט גענומען מחמת. . . איהר וואָלט ניט געגעבען? ארום דעם טראַכט איך ניט, ווייל קרוינען האלטען ביי'ן אויסגעהן פון דער מאָדע און — ווער ווייס? אפשר וועט אין עטליכע יאָהר ארום ניט זיין זעהר זיכער צו טראָגען אזא תכשיט אויפ'ן קאָפּ. . . אלזאָ ניט א העלפט פון א קעניגליכע קרוין בעט איך ביי אייך, איך בעט נור א האלבע קרוין וואָס בע־טרעפט אין גאַנצען דרייסיג פּענעס, וואָס דאָס וואָלט מיר איצט צו־נוטץ געקומען צום לאָזען פערריכטען מיין אוהר, מיין ליעבע אוהר, וואָס איך האָב א ירושה פון א זיידען און וואָס האָט מיר בעקאַנט געמאַכט מיט אַזעלכע פּעטערס, *) פון וועלכע אונ־זער גאַנצע משפחה האָט קיינמאָל ניט געוואוסט.

אָבגלייך זי שטעהט, האָב איך איהר דאָך אויפגעהאַנגען ביי'ן צוקאָפּענס אויפ'ן וואַנד, און זיך לעגענדיג אין בעט, האָב איך איהר מיט ליעבע אין הארצען און (כמעט) מיט טרערען אין דיא אויגען אָנגעקוקט, א שטייגער ווי א מלוה בעטראַכט א בעל־חוב'ס א וועקסעל, ווען דער בעל־חוב האָט באַנקראָטירט, ער ווייס גאַנץ גוט, אז דאָס, וואָס איז נעכטען געווען א גרויסע סומע געלד,

*) פּעטער רופט מען דאָרטען דעם וואָס לייהט געלד אויף פּראָצענט.

איז היינט ניט מעהר ווי א שטיקעל פאפיער, אבער ער ליעבט דעם וועקסעל דאך און היט איהם ווי פריהער און קוקט איהם מיט ליעבע אן און. . . . נאר לאמיך ניט פערקריכען אין צו ווייטע דרכים, יא, איך האב מיין אוהר אויפגעהאנגען אויפ'ן וואנד, הגם זי איז איצט א שברי־כלי, און איין גאט אין הימעל ווייס, אז איך האב ניט די האלבע קרוין, איהר צו לאזען פערריכטען.

קוקענדיג אויף איהר האב איך געטראכט:

ליעבע, טייערע (טייער ביי מיר, די פעטערס האבען אלע מאל געהאט פון איהר אן אנדער מיינונג — ימח שמם!) טייערע, אלטע אוהר! נאר וואס האט זי געלעבט; דער דופק האט געקלאפט, די רעדלעך האבען זיך געדרעהט, די ווייזערס זיינען געגאנגען, די צייט האט געוואוסט, וואו זי איז אין דער וועלט, — מיט אמאל הערט אויף די ספראנדזשינע צו ווירקען און פון די גאנצע מאכינאציע ווערט א תל־עולם. די ספראנדזשינע, אה, די ספראנד־זשינע! וואס איז דער גאנצער זייגער־ארגאניזמוס אהן דיר און דאך, וואו ליגסטו? בעגראבען אין א ווינקעלע, וואו מען זעהט דיר ניט און מען ווייס דיר ניט. די שוואכע, דוממע ווייזערלעך, וועלכע קענען אהן דיר זיך ניט געבען א ריהר, געהען שטאלץ ארום אויפ'ן ציפער־בלאט און מיינען, אז זיי פיהרען די גרענדע און זעהען ניט די קראפט, וואס גיט זיי לעבען און בעוועגונג, און ווי־לען פון איהר ניט וויסען.

איך האב ניט געקענט איינשלאפען און האב ווייטער גע־טראכט: וואס די שפרינג־פעדער איז אין דער אוהר — האב איך פילאזאפירט — דאס איז די ארבייט אין דער מענשליכער גע־זעלשאפט. . . די גאנצע מאבינאציע, וואס מען רופט „שטאאט" בלייבט שטעהן, ווי אן אוהר, ווען די ארבייט־ספראנדזשינע פלאטצט; דער האנדעל מיט אלע זיינע רעדעלעך קונציג אריינ־געפאסט איינער אין דעם אנדערן; די רעגיערונגס־ווייזערס מיט זייער גאנצען שטאלץ אויבען אויפ'ן ציפער־בלאט דער וועלט; דער דופק, וואס מען רופט היער עפענטליכע מיינונג (געמאכט דורך צייטונגען, וועלכע זיינען געדרוקט אויף לומפען־פאפיער

און ווערן ארויסגעגעבען פון לומפען־שרייבער,) ווערט שטיל, שטיל ווי דער פולם ביי א טויטען, אזוי גיך ווי די מעכטיגע אר־בייט־ספראנדזשינע דערלאנגט זיך א שטעל און זאגט: „איך שלעפ ניט מעהר — אומזיסט אייער אנציהען און דרעהען!"

און דאך האט זיך מיר געוואלט איינשלאפען. איך האב גע־נומען לעזען א צייטונג. וואס איז דאס? די בעקער ארבייטער ווילען מאכען א סטרייק! איך האב ניט געטרויט מיינע אויגען, האב אנגעטאן דיא ספאקולען און האב איבערגעלייענט די שטי־קעל נייעס. וואס? די בעקערם? דער בעקער איז דער שליסעל, וואס ציהט אלע טאג אן די ספראנדזשינע... ווען דער שליסעל זאל ניט ווערען ציהען. . . . וואס פאר א טומעל דא קען ווערען! וואס וועט פיקאדיללי זאגען? וואס וועט בייזוואטער טאן, ווען עס וועט קריעגען צו פערזוכען דעם טעם פון תענית? וואס וועט דער לאנדאנער וועסט־ענד זאגען, ווען ער וועט נעהמען בעגריי־פען דאס, וואס דער אסט־ענד פיהלט זעהר אפט? ווארום דער בעקער־ארבייטער׳ס סטרייק האט צו בעדייטען עפעס מעהר ווי „קנאפ ווארעמע זעמעלעך צום פריהשטיק" — ער קען אוועקשטע־לען דעם גאנצען מסחר, דעם גאנצען האנדעל און וואנדעל, און 24 שעה תענית וואלט הייסען רעוואלוציאן. . .

מיט אמאל איז מיר געקומען אויף די געדאנקען דער מויל־ווארף און איך האב געענדערט מיין מיינונג. דער מויל־ווארף (יאזש) איז א קליינע חיה׳לע, וואס זיין הויט איז פול מיט נאדלען, וואס זיי הייסען „שטאכעלן" אויף דייטש. דיעזע קליינע חיה׳לע האט א נאטור זיך צוזאמען צו ראלען ווי א קנויל פון באוועל אזוי גיך ווי איינער וויל איהר אנגרייפען. דאס האט א דאפעלטען צוועק. ערשטענס, שטעלען זיך דאן אוועק איהרע נאדלען ווי טשוועקעס, און צווייטענס ווייסט איהר ניט מעהר, וואו די קאפ, וואו די פיס און וואו דער קערפער פון דעם מויל־ווארף איז. די הויפטזאך אבער איז, וואס דיעזע חיה׳לע, ציטערנ־דיג פאר איהר הויט לאזט דאן מיט זיך אלעס טאן, חוץ איהר הויט אנריהרען, און איהר קענט איהר דריקען אוןווארפען און

קייקלען און עס הארט איהר ניט. מען קריעגט אויף איהר רחמנות און מען לאָזט איהר לעבען.

אזא מין חיה איז די ענגלישע געלד־פּארטיי. ווען זי דער־שמעקט געפאהר, שטעלט זי אפילו אוים איהרע נאָדלען, אָבער זי לאָזט מיט זיך טאָן, וואָס מען וויל. זי איז ניט אזא ווילדע בעסטיע, ווי די פראנצויזישע, למשל, און קומט געוועהנליך אָפּ מיט א קלייניגקייט. זי קייקעלט זיך צוזאַמען און איהר זעהט ניט מעהר וואו איהר אָנצוגרייפען; דער ארבייטער שרעקט איהר אביסעל אָן און לאָזט איהר דאן צופריעדען.— פון די בעקער — האָב איך ביי זיך בעשלאָסען —וועט נאָך אויך קיין סכנה ניט קומען פאר די בייכער. עס וועט פאָרלויפיג בלייבען ווי געוועזן: די הענד וועלען ארבייטען און די בייכער וועלען זיך שטאָפען, מאָרגען פריה וועט דער שליסעל אָנציהען די ספּראַנדזשינע און די קאפּיטאליסטישע אוהר וועט זיך געהן פון דאָס נייע ביז. . . ביז די ספּראַנדזשינע וועט ווירקליך פּלאַצען.

* * *

מיין אוהר שטעהט נאָך אלץ, ליעבע לעזער, האָט ניט ווער עס איז פון אייך אן איבריגע האלבע קרוין?

XIX.

נאַטור געשיכטע: אַ דרשה פאַר פערד.

איך האָב אייך געזאָגט אַז יאָזש הייסט אויף דייטש אַ מויל־וואורף. דאָס איז אַ ליגען. יאָזש הייסט גאָר אַ איגעל און וואָס דיא דייטשען רופען מוילוואורף איז אַ קראָט. איצט פערשטעהט איך, ווי לייכט עס איז צו בעטריגען אידישע לעזער, און איך רעכען, אַז מיט אביסעלע חוצפה און מיט אַ פעדער אין האַנד וואָלט איך נאָך אפשר אמאָל קענען ווערען אַ שרייבער מיט אַ פולק לעזער ארום זיך, וואָס...

ווער וויים צו דער קראָט האָט זיך ניט געפונען בעליידיגט דורך דעם, וואָס איך האָב איהם גערופען יאָזש. איהר דאַרפט וויסען אַז דער קראָט איז דער ערפינדער פון אונטער דער־ערדיגע סטראַיע־ניעס. ער האָט געמאַכט קליינע טונעלען אין דער ערד, ווען מען האָט נאָך ארום אייזענבאַהנען גאָר ניט געטראַכט און ווען דיא פערד (אין מאַנכע לענדער די אָקסען און עזלען) האָבען נאָך געמיינט אַז די וועלט קען זיך אָהן זיי ניט ריהרען פון דאַנען אַהין... דער קראָט האָט פיינט דאָס ליכט, ער האָט פיינט די זון און ער מיינט אַז עס איז פינסטער און וועט אימער בלייבען פינסטער, ווייל ער ליעגט אימער בעהאַלטען אין זיין נאָרע, אַ שטייגער ווי סענדער דער „אני־ואפסי־אָין־קייזער" פון מלכות רייסען מיינט אַז עס הערשט אין זיין מדינה די גרעסטע פינסטערניס, ווייל ער ליגט אין אַ נאָרע אין גאַטשינא, וואו עס שיינט קיינמאָל ניט אריין די זון פון אויפקלערונג... האַלט! אפשר האָב איך דעם קראָט נאָך אמאָל בעליידיגט, מיט דעם, וואָס איך האָב איהם פערגליכען מיט...

ווארום איז אייגענטליך דער פערד אַזאַ יחסן ביי זיך? עזלען זעהט מען אָפט אויך, וואָס האָל־

טען זיך גרויס, אַבגליייך זיי געהען מיט אַראָפּ־געלאָזענע קעפּ. ביי זיי אָבער איז דאָס ניט אייגענע גאוה. אַזעלכע עזלען האַלטען זיך פּאַר מיוחסים: איינער, ווייל שמשון האָט בע־נוצט זיינעם אַן אור־אור־אור־אור־אור עלטער זיידע׳ס אַ באַק צו בעקעמפּפען די פּלשתים; אַנאַנדערער ווייל זיינע אַ אור־אור־אור־אור־אור עלטער־באַבע האָט, טראָגענדיג אויף זיך בלעם׳ען, גערעדט לשון־קדש; וויעדער אַנאַנדערער, מחמת ער קומט אַרויס פון דעם עזעל, וואָס דער קריסטליכער משיח איז אויף איהם געריטען און וואָס אונזער משיח וועט אויף איהם קומען (איך גלויב, נעמליך, אַז דאָס איז דער זעלביגער עזעל ביי זיי ביניהם און ביי אונז); אַנדערע עזלען קענט איהר געפינען, וואָס האָבען אַנאַנדער מין יחוס, איבערהויפּט צווישען די צוויי־פיסיגע חמורים... דאָס איז אָבער אַלץ ניט קיין אייגענע גאוה. ביין פערד אָבער איז די מעשה אַנדערש. ער איז טאַקע שטאָלץ מיט זיך אַליין. איך פרעג נאָך אַמאָל: וואָרום איז דער פערד אַזאַ יחסן ביי זיך?

עס קען זיין, אַז דער פערדישער שטאָלץ איז אַזוי ווי דער מענשליכער. מיט וואָס, למשל, שטאָלצירען די פעלקער? מעהרס־טענס מיט דעם, וואָס זיי האַלטען זיך פּאַר גרויסע קריגער, מיט דעם, וואָס זיי האָבען בעזיעגט אַנדערע פעלקער, פערגיסענדיג טייכען בלוט, האָפּענדיג אַז זיי וועלען דאָס זעלבע וויעדער טאָן אין דער צוקונפט. אַזוי ווי דער פערד וייס אַז ער שפּיעלט אין אַ מלחמה זעהר אַ גרויסע ראָלע, האַלט ער זיך דערמיט אַזוי גרויס, ווי דער מענש. איז דאָס אַ וואונדער? אָט געהען פאַרביי טויזענדע אָרעמע אַרבייטער, פּעק טרעגער, הונגער־ליידער, מכות־האָבער פערביי אַ מאָנומענט פון גענעראַל וועלינגטאָן. ביטער ווי זיי איז, שטאָלצירען זיי דעננאָך דערמיט, וואָס דער גרויסער בלוטפער־גיסער, דער בעריהמטער מענשען שוחט איז געוועזען זייערער אַ לאַנדסמאַן. קען איך דען פערדענקען דעם אָרעמען פערד, וואָס געהט אויך פערביי, שלעפּענדיג אַ וואָגען מיט משא, — ווען ער קוקט אויף זיין לאַנדסמאַן (וועלינגטאָן׳ס פערד) און פיהלט זיך אויך שטאָלץ? אַ פערד איז אַ פערד און אַ מענש איז צייטענווייז

איך נישט מעהר...

און דאָך, ווען מען זאָל די זאַך גענוי איבערלעגען, איז די פערד, וועניגסטענס די ארבייטער־פערד, גאָר ניט אזוי גוט, אז זיי זאָלען, אנשטאָט צו זוכען א פערבעסערונג אין זייער לאַגע, זיך אי־בערנעהמען מיט זייערע ברידער'ס זיעגע אין דער מלחמה. ווען איך זעה די פערד, וואָס זיינען משא־פיהרער (ליעבער זעצער, מאכט ניט קיין טעות־הדפוס אין דעם וואָרט; דרוקט משא־פיהרער און ניט מאַסען־פיהרער, ווייל דיעזע זיינען ניט קיין פערד, זיי זיינען געוואוינליך פוקסען; איהר האָט מעהר ווי איין וואָרט מיינעם פערדרעהט און איך האָב געשוויגען, דאָס אָבער מוזט איהר דרוקען ריכטיג..) אלזאָ, נאָך אמאָל, ווען איך זעה פערד, וואָס זיינען משא־פיהרער, וועלכע ווערען — ווי די ענגלענדער דריקען זיך אויס — איבערגעארבייט און אונטערגעפיטערט, וואונדער איך מיך: וואָרום זיי טוען ניט נאָך די מענשען אין דעם פרט פון סטרייקס, ווי זיי טוען זיי נאָך אין נאַציאָנאַל־שטאָלץ. אָה, ווי אינטערעסאנט עס וואָלט געווען צו זעהן אזא סטרייק! איך וואָלט זיי גערן געהאַל־טען אזא דרשה, ווי די פאָלגענדע, גלייך ביין ערשטען מיטינג. איך וואָלט געזאָגט:

„געעהרטע פערד און קליאטשעס!

„ענטשולדיגט מיר, וואָס איך אונטערשטעה זיך צו קומען „אייך האַלטען א רעדע, זייענדיג א פרעמדער. איך וויים אז ביי „מענשען, למשל, איז א פרעמהער לעסטיג, אפילו ווען ער איז „פריינדליך, און אזוי ווי איך בין ניט פון אייער נאַציאָנאַליטעט „(ווער הירזשעט דאָרטען?) קען זיין, אז איהר וועט אויף מיר „קוקען קרום. איך זאָג אייך, איך מיין אייער טובה. בעטראַכט, „וואָס דאָ טוט זיך. איהר, ענגלישע פערד, האלט זיך פאר א „גרויסע נאַציאָן. איהר האָט ארויסגעגעבען אזעלכע בעריהמטהיי־„טען, ווי דאָנאָוואַן, דעם צעסאַרעוויטש, יושאַנט און הונדערט „אנדערע, וועלכע האָבען זיך ערוואָרבען אונשטערבליכען רוהם „אויף דיא רייסעס. פון אייער ראַסע ווייעדער שטאַמען די גרעסטע „קריעגסהעלדען און איהר זייט שטאָלץ דערמיט. איך פרעג אייך

„אָבער: איז דאָס רעכט, אַז צוליעב דעם, וואָס איין דאָנאָוואַן זאָל
„זיך מאַכען אַ נאָמען און שטעהן אין די צייטונגען און לעבען אַ
„גוטען טאָג, אָדער צוליעב אַנאַנדערן, וואָס ער ווערט בעריהמט
„אין דער וועלט־געשיכטע, אַלס גרויסער שלאַכט־פערד — אַז צו־
„ליעב דעם, זאָג איך, זאָלט איהר, איהר, דער גרעסטער טהייל פון
„די נאַציאָן, לעבען איינגעשפּאַנט אין יאָך אונטער אַ בייטש, אין
„שמוציגע שטאַלען, אויף קנאַפּ האָבער און פערפוילטע היי? וואו
„איז דער דאָקטאָר, וועלכער היילט אייך, ווען איהר זייט קראַנק?
„וואו איז דער שטאַלקנעכט, וואָס פּוצט אייך? געעהרטע פערד און
„קליאַטשעס — איך זאָג אייך, איהר זייט שקלאַפען! יאַ, שקלאַ־
„פען! צו איהר דיענט אַלס יאַגד־פערד אָדער אַלס וועגען־פערד;
„צו איהר זייט רייט־פערד אָדער לאַסט־פערד, שקלאַפען זייט איהר
„אימער, איהר, אייערע קליאַטשעס און אייערע זשערעבצעס! און
„ווער האַלט אייך אין יאָך? ניט דער מענש: איהר זייט שטאַרקער
„פאַר איהם — אייערע ווירקליכע אונטערדריקער זיינען אייערע
„אייגענע אַריסטאָקראַטישע ברידער, די זעלביגע בעריהמטע רייט־
„פערד און שלאַכט־פערד, מיט וועלכע איהר נעהמט זיך איבער.
„זיי פערבלענדען אייך די אויגען מיט זייער רוהם און איהר זעהט
„ניט אייער שלעכטע לאַגע און דאַדורך העלפען זיי דעם שוואַכען
„מענשען אייך האַלטען אין יאָך. ביי די מענשען איז אויך דאָס
„נעמליכע, אָבער זייערע לאַסט־טרעגער הייבען אָן זיך צו פעראייר
„ניגען, זיי קומען צום שכל. זייט־זשע איהר אויך קיין פערד ניט.
„אמן.“

XX.

אנדערע קענען — איך ניט.

א מענש — א מענש איז ניט גליידך. עס זיינען דא מענשען, וואס האבען אייך אזא מין גבורה אין שרייבען, אז זיי קענען מאכען (ווי די ווייבער זאגען) פון א ווארט א קווארט. איך האב געקענט מחברים וואס האבען זאטערהייט און הונגעריגערהייט, אין היץ און אין קעלט, מיט א פרעהליכען הארצען און אין די גרעסטע מרה־שחורה — געשריעבען ארטיקלען וועגען אלערליי ענינים און אויף אלערליי אופנים, רעגולער פון וואך צו וואך, פון טאג צו טאג, רעגולער, ווי א גוטע הוהן לעגט אייער, ווי א גוטער איד לעגט תפילין, ווי א ישיבה־בחור געהט עסען טעג; רעגולער ווי מחלוקות אין דעם אידישען טהעאטער נאך יעדע פארשטעלונג, ווי די לאנדאנער פאגעס יעדען יעסען און יעדען ווינטער, ווי אונגליקספעלע אין קוילענגריבער, ווי פוסטע דרשות אין ענגלישע קירכען, ווי רעגענוועטער בשעת איך געה אוים שפאצירען, ווי מיין איייניקעל'ס קשיות, ווען איך האב ניט קיין צייט, ווי ביזע אין סטרעטפארד (אויפ'ן בית עולם), ווען עס איז סלעק אין בעטהנאל־גרין*), ווי אונטערדריקונגס־געזעצע אין רוסלאנד, יעדעסמאל ווען דער קייזער האט א בייזען חלום, ווי פוסטע וויצען אין קאמישע זשורנאלען, ווי געמאכטע טרערען ביין עמוד ראש־השנה... גענוג! איך וויל אייך נור זאגען אז גאנץ גענוי אזוי רעגולער, ווי אט די אלע זאכען, זיינען די שרייבעריייען פון געוויסע שרייבערס, וועלכע איך האב אין מיין לעבען געקענט, און איך טראכט זעהר אפט ווי אזוי דאס קומט אז איך קען אזוי ניט שרייבען. יא, ליעבע לעזער, א מענש — א מענש איז ניט גליידך.

*) דער ארעמסטער לאנדאנער קווארטאל.

בײ מיר טרעפט זעהר אָפט אַז איך טו אָן די ספּאַקולען... װײסט איהר, אַז מיט אַ שטיקעל סאַפּיאַן פון אַן אַלטע הענטשקע איז זעהר גוט צו פּוצען ספּאַקולען? מײן אײניקעל האָט נעכטען געפונען אַזאַ הענטשקע (האַנדשוה, בלע״ז) אין קלערקענװעל, און האָט זי מיר געבראַכט, און מײן בלױע פּאַציילקע װעט איהם דאַנקען, װאָרום זי האָט ביז איצט געדיענט אױ דעם נאָז אױ די אױגען, און דאָס האָט איהר ניט געפּאַסט, װאָרום װער עס געװעהנט זיך אײן צו טאָן זױבערע אַרבײט, האָט פײנט שמוציגע, װי, למשל, אַ קופּאָנעס־שנײדער װאָלט ניט קענען זײן קײן קירזשנער און אַ באַנקדירעקטאָר װאָלט ניט האָבען קײן חשק צו װערען אַ שטיװעל־פּוצער אין װײטשעפּעל, הגם דאָס װאָלט פאַר זײ בײדען געװען געזונד און זײ װאָלטען געהאַט מעהר אַפּעטיט צום עסען, װעהרענד דער קירזשנער, װעלכען אַפּעטיט פעהלט זעלטען װען, װאָלט זיך אונטער דער צײט אַמוזירט מיט שנײדען קופּאָנעס, װאָס דערפון װאָלט איהם אַרױסגעקומען אַ דאָפּעלטע טובה: ער װאָלט, ערשטענס, ניט געדאַרפט אַזױ אָפט פערזעצען זײן זײגער מיט די קײט, און, צװײטענס, װאָלט ער, שנײדענדיג די קופּאָנעס, געקראָגען אַ ידיעה פון די גרױסע חובות, װאָס אײראָפּעאישע מלוכות מאַכען אױף זײן חשבון, און אױף דעם חשבון פון אַלע אַנדערע אַרבײטער, זײערע קינדער און קינדס־קינדער, און קינדס־קינדס־קינדער ביז אין אלף הששי אַרײן, װאָס דאָס, קען זײן, פערשטעהען ניט אַלע פון אײך, אָבער װאָס דאָ איז ניט דער אָרט אײך דאָס צו ערקלערען און איצט — ניט די צײט הערצו, װײל איך האָב זיך שױן אָהן דעם אױך אַזױ פערפּלאָנטערט, אַז אײן קנײלכעל פאָדים װײס װי איך װעל זיך אױסדרײען, סײדען איך הער די לאָגיק װי די קאַץ, און קעהר זיך אום, מיט אײן שפּרונג אַהינטער, צוריק צו מײנע ספּאַקולען, און זאָג:

בײ מיר טרעפט זעהר אָפט, אַז איך טו אָן מײנע ספּאַקולען און... און... מחשבות׳ן, װאָס האָב איך אײגענטליך געװאָלט אױסברײנגען? אַי, אַי, אַי, װי מײנע רעיות זײנען צושלאָגען! װאַרט... אָט איז עס, יאַ! איך טו אָן מײנע ספּאַקולען און נים

צו אַ פינגער־הוט וואַסער צו די אויסגעטרוקנטע טינט, און מאַך ריין די פעדער, און רייס אויס די ניט געדרוקטע בלאַט, וואָס איז פאַר'ן פאָרדער־בלאַט אין אַן אַלטען מחזור, אָדער אַ קרבן־מנחה סידור (אַמשטערדאַמער דרוק — אַ ירושה פון אַ זיידען פון מיין מאַמעס צד) און זעץ זיך אַוועק צו שרייבען און זעה, אַז איך האָב ניט וואָס אָנצוהויבען און וואָס אויסצולאָזען.

איהר ווייסט ניט ליעבע לעזער, ווי איך בין דאַן מקנא אונזערע אידישע מחברים, וואָס זיי פעהלט קיינמאָל ניט קיין מאַטעריאַל, וואָס זיי קענען אויפטאָן אַ חבור פון גאָר ניט און בעשאַפען, כביכול, ווי דער רבונו של עולם, אַ יש מאַין, וואָס זיי — דאַכט זיך מיר — וואָלטען געשריבען אַרטיקלען אפילו ווען מען וואָלט זיי אָב־געשניטען די פינגער פון די הענד (וואָס מאַנכע פון זיי פערדיענען דאָס) אַ שטייגער ווי מען זאָגט אַז ראַפאַעל וואָלט געוואָרען אַ גרויסער מאהלער, אפילו ווען ער וואָלט געבאָרען געוואָרען גאָר אָהן הענט, און ווען איך זאָג הענט, מיין איך הענט, וואָס געוועהנלי־כע מענשען האָבען און ניט אידישע מייסטערס אליין, וואָרום מיט געדונגענע הענט וואָלט ראַפאַעל אפשר געקענט אויסנעהען אַ סך קנאָפּלעכער, אָבער גרויסע בילדער וואָלט ער ניט געמאַכט, וואָס דאָס וואָלט געווען אַן אומגליק פאַר אַלע לעדיג־געהער, וואָס זיי בענוצען זייערע אויגען צום קוקען אויף אַנדערע מענשען'ס אַרבייט און ניט צו זעהען, וואָס זיי וואָלטען אליין קענען טאָן, ווען... נאָר איך בין ווידער פערקראָכען אין האָצע־פּלאָצע אריין.

בקיצור, איך בין דאַן שטאַרק מקנא אונזערע כשוף־מאַכערס... חבור־מאַכערס, האָב איך געוואָלט זאָגען, וועלכע האָבען אַזאַ גרויסע גבורה אין שרייבען און הגם פיעלע פון זיי האָבען פאַר „גע־עהרטע לעזער" ניט מעהר ווי דריי פּאַרשוין, נעמליך זיך אַלליין, דעם זעצער און דעם בעל־מגיה, (און דאַ לאָזט מיר דערלאַנגען אַ גרויסען, טיעפען חורבן־בית־המקדש־זיפץ פאַר'ן שריפטזעצער און זיין ברודער, דעם קאָרעקטאָר, וועלכע מוזען טאָן, וואָס קיין אַנדער מענש מוז ניט, וואָרום דער ערגסטער טיראַן קען איידך נור צווינגען ניט צו לעזען, קען פערבאָטען צו לעזען, אָבער

ער קען דאָך קיינעם ניט צווינגען צו לעזען, וואָס מען וויל ניט, וועהרענד די זעצער — אָה, אונגליקליכע פערשאָלטענע ראסע, אָרעמע, אָרעמע זעצער! — מוזען אַלעס לעזען, זיי און די ברידער זייערע, די קאָרעקטאָרס, נעבאך! איצט א קירעווע צוריק. וואו בין איך געבליעבען? יא...) הגם זאָג איך, זיי האָבען ווענינ לעזער, זיינען זיי דאָך מחברים און שרייבען טאַקע זעהר פיעל און טאַקע פון גאָר נישט, אָבער ווי זיי קענען דאָס, ווייס זיי דער גוטער יאָהר, מיין שכל בענעהמט דאָס ניט.

אפשר איז די מעשה אזוי: דער אויבערשטער, וועלכער איז — מען זאָל ניט זינדיגען מיט די רייד! — דער גאָט פון די רייכע, דער העלפער פון די גבירים, גיט זיי געלד און אלדעם גוטס און גיט אויך די, וואָס שרייבען פאר זיי (אונזערע מחברים שרייבען, נעמ־ליך, נור פאר זיי) דעם כוח צו קענען פיעל שרייבען: דער וואָס העלפט זיי, העלפט זייערע טעלער־לעקערס אויך. דעם, אָבער, וואָס שרייבט פאר די אָרעמע, בעהאַנדעלט ער ווי די אָרעמע לייט אליין... דאָס לאָזט זיך הערען, ניין? יעדענפאלס... גענוג! איך בלייב ביי דאָס מיינינגע: אַ מענש — אַ מענש איז ניט גלייך.

XXI.

חומש מיט א נייעם פירוש.

איך האָב פאר אייך א גריכישע מעשה. איך האָב זיי זעהר ליעב, די גריכישע מעשיות: זיי זיינען זעהר אנגענעהם צו הערען און זיי פערלאַנגען ניט אז מען זאָל אין זיי גלויבען; ניט ווי די מעשות, למשל, וועלכע מיר האָבען אַלע געהערט ביין רבי'ן אין חדר. אָט נעהמט אַזאַ שעהנע ערצעהלונג ווי די מעשה מיט קין און הבל. וואָס דאַרף מען בעסער? קין איז א לאַנד־בעזיצער אין א צייט ווען מען האָט אַרום די ערד וועניג וואָס צו טאָן, ווייל די ערד גיט איהרע פרוכט כמעט אליין. ער האָט פון דער ערד אַלעס און שיינט דערביי גאָר־נישט צו טאָן (לייגענדיג בראשית, וואָלט מען מיינען אז קין איז א לענדלאָרד ערגעץ וואו אין אירלאַנד, אָדער אין פּאָדאָלסקער גובערניע ביי אונז אין רוסלאַנד). קין ברענגט א קרבן צו גאָט. הבל, וועלכער איז א פאַסטוך און פערדיענט זיין שטיקעל ברויט מיט שווערע האָרעוואַניע, ברייננגט אויך אַן אָפּפער. דער רבונו של עולם, וועלכער איז קיין נושא פנים ניט, גיט קין'ען אָנצוהערענעס אז זיין קרבן איז איהם ניט אזוי ליעב, ווי הבל'ס, מחמת הבל'ן איז דער קרבן אָנגעקומען מיט שוויים, ווערהערענד ער, דער עלטערהער ברודער, האָט דעם אויבערשטען נור געגעבען דאָס, וואָס ער האָט פון איהם אליין געהאַט במתנה, א שטייגער ווי א פאַבריקאַנט גיט היינט זיינע ארבייטער א געשענק פון די געלד, וועלכע ער האָט „געמאַכט" פון די ארבייטער'ס פּראַצע. קין דער לענדלאָרד ווערט איצט אין כעס און הרג'עט זיין ברודער הבל דעם פּאַסטוך. דערפאַר ווערט ער בעשטראָפט און די שטראָף, וועלכע גאָט גיט איהם, איז זעהר א קלוגע. אָנשטאָט איהם צו הענגען (ווי מענשליכע, אפשר איז בעסער צו זאָגען: אונמענש־

ליבע ריכטער וואָלטען היינט געטאָן), לאָזט איהם גאָט ארומגעהען איבער דער וועלט געפּלאָגט און געמוטשעט פון זיין אייגענעם געוויסען. גאָט זעצט איהם אפילו אין טורמע ניט אריין, ווייל ער (יתברך) וויים, אַז קין וועט האָבען פיעל מעהר געוויסענסביסע, ווען ער וועט זיין פריי, ווי אין אַ טורמע, וואו ער וועט אָבקומען פאַר זיינע זינד, — וואו ער וועט זיך האַלטען פיר בעשטראָפט.

דיא מעשה איז זעהר אַ שעהנע, ווען איהר בעטראַכט איהר אַלס פאַבעל, און אין איהר ליעגט אַ גרויסער מוסר־השכל, ווי איהר זעהט, אָבער דער אומגליק איז, וואָס די מעשה וויל, אַז מען זאָל אין איהר גלויבען באמונה שלמה און איך זעה בשום אופן ניט איין, ווי דאָס איז מעגליך. בעטראַכט נור אליין: די בעפעל־קערונג פון גאַנץ אזיא, אפריקא און אייראָפּאַ (אַמעריקא און אויסטראַליע זיינען נאָך ניט געווען ענטדעקט, ווען די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען...) איז דענסטמאָל בעשטאַנען פון פיער פּארשוין. ווען קין האָט ערמאָרדעט זיין ברודער הבל, זיינען גע־בליעבען דריי: אדם, חוה און זייער זוהן קין. צו וואָס האָט גאָט איהם געמאַכט דעם צייכען אויפ'ן שטערען? ווער וועט קין'ען צעפּעגען? און נאָך דעם חומש'ס רייד קומט אויס, אַז דאָס קען ווירקליך פּאַסירען, אַ שטיינער עס זיינען דאָ אויף דער ערד אַ סך פרעמדע פּערזאָנען, וועלכע לעבען (ווי היינט גענעראַלען, פּאָלקאָווניקעס, אַדוואָקאַטען, ריכטער, קברות־לייט און אַנדערע...) פון מענשען־מאָרד. היינט גלויבט דארין! אמת, רש"י מוז עפּעס וואָס מאַכען דארויף, אָבער מיט וואָס איז דאָס רש"י אַזאַ בעל־בטוח ביי מיר? עס איז לייכט צו זאָגען: גלויב, דאָס מוז מען קענען און איך קען עס ניט.

נעהמט וויעדער אַזאַ פאַבעל, ווי די מעשה מיט'ן עץ־הדעת. זי איז ווערטה אַז מען זאָל איהר איינקריצען מיט גילדערנע אותיות אויף אַ מאַרמאָרנעם שטיין. דער זין דערפון איז אַזוי שעהן, אַז צייטענווייז ווילט זיך מיר אליין גלויבען דארין. שטעלט זיך נור פאָר: אָט ווערט אַ מענש ארייגעלאָזען אין אַ פּאַראַדיעז צוזאַ־מען מיט זיין פרוי, וועלכע איז (און וואָרום זאָל זיא ניט זיין?)

בילדרשעהן, זיי ליעבען זיך, מחמת קיין אנדער ארבייט האבען זיי ניט, און זיי לעבען א גוטען טאג צווישען אלערליי דופטיגע בלומען, פרוכטטראגענדע בוימער, צווישען טרויבען און אפריקאזען, מיט א בלויען הימעל און א שעהנע ערד — שעהן און רייצענד ארום זיך, איבער זיך, אונטער זיך און פאר זיך! אלעס מעג דער מאן געניסען צוזאמען מיט זיין הערצענסגעליעבטע פרוי (ווי דער בריעפשטעלער זאגט) און נור איין זאך איז איהם פערבאטען: מען לאזט איהם האבען אלץ, חוץ אויפקלערונג. „פון דעם בוים דער ווייזהייט, פון עץ־הדעת,“ — זאגט מען איהם — „טארסטו ניט עסען.“ „ווארום?“ פרעגט ער און גאט ערקלערט איהם, אז דאס קען פערקירצען זיינע יאהרען. אה, ווי איהם ווילט זיך זיין קלוג! אה, ווי איהם ווילט זיך זיין אויפגעקלערט! וויסען, וויסען! וויסען אלץ, וואס טוט זיך אין דער וועלט, פערשטעהן די שעהנע נאטור, דענקען, קלערען, טראכטען, ערפינדען! דאס וויל אדם, אבער עם פעהלט מוטה און חוה קומט איהם צו הילף. פרויען זיינען לייכטזיניגער, אונפארזיכטיגער, אבער זייער נייגיער איז גרעסער, ווי ביי די מענער, און זיי זיינען אפט ערדלער. עס ווערט ביי זיי בעשלאסען, ליעבער צו לעבען פון פראצע און שוויים, ליעבער צו שטארבען זאגאר איידער צו בלייבען כשר׳ע בהמה׳לעך. אדם און חוה מאכען איצט א רעוואלוציע און עסען פון עץ־הדעת. וואס דערפון קומט ארוים, ווייסט איהר, אבער זיי ערהייבען זייער וואונש און זיי ווערען פון אונשטערבליכע בהמות אהן שכל, — שטערבליכע אבער פערנינפטיגע מענשען.

דארף מען א שעהנערע מעשה? ווי נאטירליך, ווי ריכטיג, ווי שעהן! אבער מען הייסט אייך גלויבען, אז דאס, וואס איהר קענט האלטען פאר א שעהנע פאבעל, איז א מעשה־שהיה און דא נעהמט אייך אב הענט און פיס. אין גן־עדן, אין אדם׳ן און חוה׳ן וואלט איהר שוין אפשר גלויבען, אבער דער שלאנג? דער שלאנג, וואס דרעהט זיך דא אריין אין מיטען? אין איהם אויך גלויבען? עפעס האמאטנע.

אזעלכע אמונה פערלאנגען דיא גריכישע לעגענדען פון אייך

ניט. זיי פערלאנגען ניט קיין קרעדיט. דערפאר האב איך זיי האלט. איך האב אייך דערצעהלט עטליכע פון זיי? און איצט האב איך פאר אייך נאך איינע און מיט דער צייט קענען זיך אפשר געפינען אנדערע... לאמיך אייך דערצעהלען דיא איינע צוערשט. און...

האלט! ניט צו פערגעסען. איך האב נעכטען געקראגען א בריעף פון א פאלאק־א־אידען, וועלכער האט משמעות שוין געלעבט זעהר א לאנגע צייט אין ענגלאנד, ווארום ער שרייבט א לשון, וואס מען קען עס רופען האלב ענגליש פאלאווינע פוילישדייטש. היער איז זיין בריעף:

„דיר סער, אף־קאס יאך בין נישט ראך, באט יאך קען
„דזשעסט ספיירען א האף־ע־קרוין פאר אך צי מענדען אינם
„וואטש. אי דער סעיי איהר ברויכט מעיין וויא דום, באט יאך אב
„אנט געספענט אפילע געלד, ען אוב, יו נאו, נישט פיעל ספייר
„קעש. טומער פעהלט אך נוך וואוס, שראבט אראן אינם בלעטיל,
„וועל יאך פרעפס זעהן צי קריגען פאר אך. ממני ידידכם שלמה.
„איי־סעיי! בא נינז זוגט מען יענער איז פרעש אין געזינט
„אין משיגע. דום זאנט איהר, חלעבען! באט יאך גלאך ארע
„שראבאכץ. דער דוזיגער".

דאנק פאר'ן קאמפלימענט און צוויי דאנקען פאר די האלבע קרוין: הורראה! מיין זייגער וועט געהן! אבער אויף די גריכישע לעגענדע מוזט איהר נאך ווארטען.

XXII.

מ י ד א ס.

יא, איך וועל אייך דערצעהלען א שעהנע לעגענדע. אט איז זי: אין פריגיען איז פארצייטען געוועזן א קעניג מיט'ן נאמען מידאס. דיעזער קעניג האט אמאל געטאן א טובה דעם לוסטיגען גאט באקכוס, דעם גאט פון וויין און שכרות. „בעט זיך עטוואס אויס פון מיר — האט דער גאט געזאגט צום קעניג — און איך וועל דיין וואונש, אויס דאנקבארקייט, ערפילען, אבער פערלאנג ניט מעהר, ווי איין איינציגע זאך.“ מידאס איז געוועזן מלא שמחה. „מאך, גרויסער באקכוס — האט ער געבעטען — אז פון אלץ, וואס מיין קערפער וועט בעריהרען, זאל ווערען גאלד.“ דער לוסטיגער גאט האט ערפילט זיין וואונש, אבער ער האט איהם גלייך געזאגט, אז עס וואלט גליכער געוועזן פאר'ן קעניג אליין צו פערלאנגען אן אנדער זאך. מידאס אבער האט מיט א פרעהליכען הארצען אבשיעד גענומען פון באקכוס, באקכוס וויעדער איז פערשוואונדען צוזאמען מיט זיינע געזעללען און נימפען (געטליכע יונגפרויען) אין וואלד: וואהרשיינליך איז ער אוועג מאכען א שנאפס. איצט האט מידאס געוואלט פרובירען זעהן, אויב באקכוס האט איהם ניט אפגענארט (מענשען האבען ניט אימער געהאט א בלינדען גלויבען אין געטער) און אזוי גיך ווי ער איז ארייננעקומען צוריק אין וואלד, האט ער אבגעבראכען א צווייגעל פון א בוים. אה, וואונדערבאר! דער צווייגעל אין זיינע הענד ווערט א גילדערנער! לעבען זיינע פיס ליגט א שטיין, מידאס הויבט איהם אויף און דער שטיין איז א שטיק גאלד; ער קומט צו א פעלד און רייסט אויס עטליכע קארן-זאנגען, די זאנגען ווערען אין זיינע הענד גאלד זאנגען. ער דערזעהט, געהענדיג א שטיקעל ווייטער, אן עפעל-

בוים: ער שאָקעלט איהם און פון׳ם בוים פאַלען אַראָפּ גילדערנע עפּעל. וואָס נור מידאַס נעהמט אַריין אין די הענד — פון אַלץ ווערט גאָלד, אַפילו פון די וואַסער, אין וועלכע ער וואַשט זיינע הענט, ווערט צושמאָלצענע גאָלד! מידאַס...

היער פאַלט מיר עטוואָס איין: אין די צייט פון די ערשטע כאָלעריע, וועלכע איז געקומען אַרום די צייט פון דעם ערשטען פוילישען מיאַטעזש, וועלכער האָט אויסגעבראָכען אין דער צייט פון דעם (איך וויים ניט וויפיעלטען) טערקישען קריעג, וואָס דאַמאָלסט האָט ניקאָלאַי אָנגעהויבען צו נעהמען אידישע סאָל־דאַטען — בין איך אַלט געווען אַ יאָהר פינף. צו יענער צייט, געדענק איך, פלעגען מיר קינדער האָבען אַזאַ מין ניגולע:

„אָך וואונדער, איבער וואונדער
„דאָס איז מיר אַ וואונדער!
„אַז די אָקסען קאָכען לאָקשען —
„דאָס איז דאָך אַ וואונדער".

איך רעכען אַז מידאַס וואָלט זיך געוויס אַזוי אויסגעדריקט ווען ער וואָלט ניט געלעבט מיט אַ פּאָאַר טויזענד יאָהר פריהער, ווי איך, בשעת ער האָט געזעהן, ווי... ניט „ווי אָקסען קאָכען לאָקשען", זאָנדערן ווי עפּעל, וואַסער, שטיינער, זאַנגען און צוויי־גען פערוואַנדלען זיך אין גאָלד, אַזוי באַלד ווי ער בעריהרט זיי מיט זיינע הענד. איצט ווייטער. מידאַס...

היער אָבער פאַלט מיר ווידער עטוואָס איין: זייענדיג פינף יאָהר אַלט, האָב איך געהאַלטען פאַר אַ וואונדער איבער וואונדער, אַז אָקסען זאָלען קאָכען לאָקשען. איצט ווען איך בין שוין איבער ששים זעה איך, ווי אָקסען רייניגען די פעלדער, אַקערן, בראָנעווען, זייען, שניידען, זאַמלען, פיהרען אין מיל און מאָלען און זיפּען די מעהל און קאָכען דערפון אַזעלכע לאָקשען, וואָס קומען קיינמאָל ניט אַריין אין זייערע אייגענע מיילער, אימער אין פרעמדע — און איך וואונדער מיך גאָר ניט, ווייל איך וויים אַז אָקסען זיינען אָקסען... צייטענווייז איז אַ גרויסע וויגאָרע צו זיין אַ פילאָזאָף, אַ באַיאָהרענטער איד, אַן ערפאַהרענער מענש, וואָס האָט געזעהען

א וועלט. מען וואונדערט זיך ניט מעהר איבער קיין זאך און מען איז צופריעדען מיט אלץ, ווען אויך מען איז ניט רייך און מען קען גיט ניט נור פון שטיינער, אפילו פון דיא בעסטע גדאנקען ניט מאכען קיין געלד, ווי מידאס האט געמאכט, וואס צו איהם קעהר איך מיך איצטער אום... (בעטראכט נור, ווי קונציג איך האב מיך דא ארויסגעדרעהט!) און דערצעהל ווייטער:

גאלד, גאלד, גאלד! מידאס איז געווען אונגליקליך. קיין ברויט, קיין פלייש, קיין וויין, קיין שלאף — קיין זאך געהט איהם ניט איין. גאלד איז גוט, אבער דאס גאלד לאזט איהם ניט לעבען... וואס „צו" איז אונגעזונד און מידאס בעט ביי דעם לוסטיגען וויינגאט, אז ער זאל איהם בעפרייען פון זיין גלענצענדען אונגליק... ליעבע לעזער, מיר שלעפערט זיך. גוט נאכט!

* * *

אוים פילאזאף! איך בין רייך געווארען. א מיליאנער. ווער רייכער אלע טאג. מאך גרויסע געשעפטען אין אלע פינף וועלט־טהיילע. פון אלצדינג, צו וואס מיין האנד ריהרט זיך צו, ווערט גאלד: סאווערען'ס, לואידארס, רענדלעך! איך האלט דעם בעסטען קוכער אין איירָאפּא, דיא פיינסטע ווייסע פערד, די טייערסטע לאזשע אין די טהעאטערען, האב דיענער אהן א צאהל און דיענסט־מיידלעך, וויעפיעל איך וויל. מיר איז גוט. גוט? איך האב מורא, אז ניין. מיינע געשעפטען דרעהען מיר די קאפ ביי'ן טיש, אין בעט, אין טהעאטער. מיין גאלד לאזט מיך ניט שלאפען און מיר דאכט זיך, אז איך אטהעם איין גאלד אין מיין לוסטגארטען און איך באד זיך אין גאלדוואסער אין ים. איך געה זעהען מיינע נייע בילדער אין דער גאלעריע און זעה גאלד, געלד, גאלד געלד, ווארום אפילו מיין מארך איז פול דערמיט. איך לעז אן אינטערעסאנטען בוך און דאס בוך זעהט מיר אויס ווי א קונטרס פון שטאאטס־פאפי־רען איינגעבונדען אין מאראקא־לעדער. דער באלעט אין אפערא־הויז איז זעהר שעהן, אבער איך זעה ניט טענצערינען, איך זעה בלויז גאלד, געלד — געלד, גאלד. שרעקליך! איז דאס לעבען? הייסט

דאָס געניעסען? רופט מען דאָס גליק? וועלען געניסען און גאַר־נישט האָבען איז שלעכט; אלעס האָבען און ניט קענען געניעסען איז ערגער... פערפלוכטעס געלד, ווי ווער איך פטור דערפון?

איך האָב מיך אויפגעכאַפּט און בין דערפון פטור געוואָרען. אָבער אַזעלכע חלומות וואָלט איך ניט וועלען האָבען אלע נאַכט. אין דעם איז געווען שולדיג די לעגענדע פון מידאָס.

XXIII.

אלערליי בעטראכטונגען.

„אז ארעמאן טאר קיין פריי מוטה ניט ווייזען“ — זאגט מען ביי אונז אין מינסק. איך לייקען ניט, אז איך לאך מאנכעסמאל אבער וואו שטעהט עס דען געשריבען, אז איך טאר ניט לאכען? און אפילו אויב עס שטעהט יא ערגעץ־וואו געשריבען, בין איך דען מחויב צו פאלגען אלץ, וואס שטעהט געשריבען? זאל איך שבת ניט שפאיען אין זאמד? און וואס טו איך, ווען איך לייען שבת א היפאקריטישען ארטיקעל אין א צבוע'אקישע צייטונג און איך וויל (אום צו בעווייזען מיין פעראכטונג פאר'ן היפאקריט, וועלכער האט דאס געשריבען) פארט אויסשפאיען? זאל איך ארפשלינגען מיין פעראכטונג צוליעב דעם, וואס איך טאר ניט שפאיען אין זאמד, און עס איז שבת, און דעם צבועק זעה איך ניט, און קען ניט דאס זעלבע טאן דירעקט איהם אין פנים אריין? געהט, געהט, דאס איז צו־פיעל פערלאנגט. מאלע, וואס שטעהט געשריבען? זאל איך ניט עסען א מילכיגע בלינצע, ווייל מיט פינף שעה, ניין־און־פופציג מינוט, ניין־און־פופציג סעקונדען צוריק האב איך געגריזעט א ביין פון א מאגערע ענטעל? אמת א סעקונדע צייט איז ניט פיעל און א סעקונדע צו ווארטען איז א קלייניגקייט, אבער ווארום זאל איך ווארטען? ווייל עס שטעהט געשריבען אז מען מוז ווארטען זעקס שעה פון פליישיגע ביז מילכיגע? און מיינט ניט אז א סעקונדע איז גאר נישט. עס דויערט ניט מעהר ווי א סעקונדע, צו ווערען פון לעבעדיג טויט, צו שיקען א ווארט פון לאנדאן קיין ניו־יארק, צו פערדארבען א גרויסען נאמען דורך א געמיינעם אויסדרוק. ווען א בראווער מאן, א פרייהייטס־קעמפפער ווערט א לומפ, א ניעדער־טרעכטיגער מענש, דאס דויערט נאטירליך וואכען, חדשים, ביי

אנדערע יאָהרען, אָבער דאָס, וואָס דויערט, איז ניט דער ווערען א לומפּ, זאָנדערן דער אויכוואַקסען. ווערען ווערט מען דורך דעם ערשטען שריט, דעם ערשטען פאַלשען שריט, און דאָס דויערט נור איין סעקונדע, די איבריגע צייט נעהמט די ענטוויקלונג, אָבגלייך מיר בעמערקען נור די לומפּעריי, ווען זי איז שוין ארוים פון איי.

איך זאָג אייך, אַ סעקונדע האָט מעהר צו בעדייטען ווי אנדערע מיינען: זייט נור איין איינציגע רגע פילאָזאָפען, וועט איהר דאָס פערשטעהן. און איך וויל ניט וואַרטען איין איבריגע סעקונדע אויף מיין בלינצע, וואָרום איך בין גאָר ניט מחויב צו פאָלגען אלע, וואָס שטעהט געשריבען.

איך מעג לאַכען, ווען איך וויל, און איך לאַך; אָבער זייט מיר ניט קיין נאַררען און רעדט זיך ניט איין, אז איך לאַך, ווייל איך האָב ניט קיין וואונדען אין הארצען, אָדער ווייל איך פיהל ניט אנאַנדערענס וואונדען. אָה, איך פיהל זעהר שטאַרק און איך פיהל זעהר אָפט און צייטענווייז קומען מיר אריין טרערען אין די אויגען, ווען איך בעטראַכט צו לאַנג די וואונדען וואָס איך קען ניט היילען! מיינע אייגענע ליידען ווערען לאַנג ניט דויערען. איך בין א מענש און א מענש מוז פריהער אָדער שפּעטער (אָרעמע לייט, געוועהנליך, פריהער) שטאַרבען. די וואונדען אָבער פון די „אנדערע" קענען אזוי גיך ניט געהיילט ווערען: די אנדערע זיינען די מענשהייט און די מענשהייט שטאַרבט ניט, די מענשהייט לעבט אויביג, ווי דאָס בלומענרייך לעבט בשעת די ליליע פערוועלקט. איך ווייס אז די מענשהייט קען זיך העלפען, קען איהרע וואונדען היילען, אָבער די מענשהייט איז לאַנגזאַם אין איהר גאַנג און דערווייל לייד איך, דערווייל ליידט יעדער צווזעהער.

*   *   *

היינט אין דער פריה האָט זיך מיר געוואָלט אויסגעהן א ווייל׳ע שפּאַצירען. איך האָב מיך געפיהלט שוואַכער, ווי געוועהנליך, און האָב גענומען מיין שטעקען. ער איז אַן אַלטער, עהרליכער, געזונטער שטעקען, איינער פון יענע שטעקענס, וועלכע די ברוטאַלע געוואַלד קען ברעכען אָבער בשום אופן ניט בויגען. אַ מין זשעליאַבאַוו. איך

ליעב איהם, מיין שטעקען: ער איז ניט ווי די אויסגעפּוצטע, שעהן פּאָלירטע, שלאַפינקע שטעקעלאַך מיט די גלענצענדע און דעננאָך פּוסטע קעפּ. ער איז, ווי דאָס פרייע וואָרט, א שטיצע פאַר די שוואַכע לייט און א געוועהר פאַר די קרעפטיגע. אין צייטען פון ליידען קענט איהר זיך אויף איהם אָנשפּאַרען און איהר קענט ווידער מיט איהם געבען קלעפּ אין צייטען פון קאַמפּף. אזא שטעקען האָט א ווערטה... אָבער איך פערקריך. איך האָב אייך געוואָלט דערצעהלען, אז איך האָב איהם היינט אין דער פריה מיטגענומען צום שפּאַצירען־געהן, מחמת איך האָב מיך געפיהלט זעהר שוואַך. איך בין אוועקגעגאַנגען זעהר ווייט. מיט אמאָל בין איך געבליבען שטעהן און האָב מיך פערטראַכט. איך האָב נעמליך דערזעהען געלע בלעטער אויף דר'ערד. איך האָב אויפגעהויבען די אויגען און האָב דערזעהען א בוים. אָן בוים איז געשטאַנען אָנגע־שפּאַרט אַן אַלטער מאַן מיט א בעזים אין דער האַנד.

דער אַלטער מאַן וואוינט ביי נאַכט אין הקדש און ביי טאָג אין גאַס. דער בוים איז אימער אין גאָרטען. ביי זיי ביידען איז איצטער יעסען. פון איינעם פאַלען געלע בלעטער, דער אַנדערער האָט די געלזוכט. אין פריהלינג האָבען זיי ביידע געבליהט, נור דעם אַלטען'ס פריהלינג איז געוועזן מיט פערציג־פופציג יאָהר צו־ריק. זומער האָבען זיי ביידע געטראָגען פרוכט, איינער עפּעל, דער אַנדערער אַנדערע פּירות, נור דעם אַלטען'ס זומער איז געווען מיט צוואַנציג יאָהר צוריק. איצט האָט מען פון זיי ביידען אָבגעשאָקעלט די פרוכט און ביי זיי ביידען איז יעסען, נור דעם אַלטען'ס יעסען איז א הערבסט, וואָס נאָך איהם קומט אפילו א ווינטער, אָבער שוין קיין שום פריהלינג ניט מעהר...

און אַזוי שטעהען זיי ביידע.

דעם אַלטען'ס עובדא איז צו קעהרען די גאַס און ער האָט פון רעגען גרויסע צרות. דער רעגען מאַכט איהם אַן בלאָטע, און די בלאָטע מאַכט איהם אַן ארבייט, און די ארבייט מאַכט איהם אַן יסורים, ווארום ער איז קראַנק, דער אַלטער מאַן. איך וואָלט גערן געוואוסט זיין לעבענס געשיכטע, אָבער מיט איהם אַליין האָב איך

ניט געוואָלט רערען. איין זאַך ווייס איך: ער איז קיינמאָל ניט גע־וועזן בעווייבט.

ער אינטערעסירט מיך זעהר שטאַרק. מען זאָגט אז פון יאָהרען און יאָהרען האָט איהם קיין מענש ניט געזעהן שמייכלענדיג. איך קלער, אז ער האָט געמוזט ליעבען אין דער יוגענד. אפשר איז זיין געליעבטע געשטאָרבען, אײדער זי האָט איהם גליקליך געמאַכט, און דער מאַן טראַכט פיעליייכט נאָך עד היום אָרום איהר, שטע־הענדיג מיט׳ן בעזים אין דער האַנד, אָנגעשפאַרט אָן בוים. עס קען זיין אז ער אונטערהאַלט זיך (ווען קיינער זעהט ניט) מיט די שטיי־נער אין ברוק און ער דערצעהלט זיי זיינע ליידען, ווארום ער האַלט רק די אויגען ארייגעלאָזען אין׳ם ברוק. אפשר הערען די שטיינער זיינע ווערטער און ווערען דערוויייכט פון מיט־געפיהל. — וואהר־שיינליך ניט. ווער ווייס צו זעהט ער אמאָל אין חלום די געשטאַלט פון זיין געליעבטע?

ווערענד איך האָב אזוי געטראַכט, האָט דער אַלטער מאַן דערלאַנגט א זיפץ. איינער, א פיינגעקליידעטער יונגער מאַן, איז פאַרבייגעגאַנגען, ניט זעהענדיג דעם מאַן און ניט הערענדיג דעם זיפץ. אַנאַנדערער האָט איהם דערלאַנגט א קופּערנע מטבעה. דער אַלטער האָט א ריהר געטאָן די ליפּען. משמעות ער האָט געוואָלט דאַנקען און האָט קיין כח ניט געהאַט.

* * *

דעם ארבייטער׳ס יעסען איז א שרעקליכער.

XXIV.

דער קנעפּעל פון מיין וועסט.

איך האָב פערלאָרען אַ קנעפּעל פון מיין נייע ווייסטעל. דאָס איז געווען מיט שעהנע עטליכע וואָכען צוריק און אין אַ קורצע צייט איז פון די נייע וועסטעל געוואָרען אַ תל־עולם. ווען דער קנעפּעל איז ארויסגעפאלען, האָב איך געוואָלט צוקויפען אַן אַנ־דערען פון דעמזעלביגען סאָרט, האָב איך אין אַנהויב ניט גע־קראָגען און נאָכהער איין גאַנצען אַן דעם פערגעסען; דערווייל־ע האָט זיך אויסגעריסען נאָך אַ קנעפּעל און ווידער איינער און דאַן האָט די וועסטעל פערלאָרען איהר געשטאַלט; זי איז בים־לעכווייז אין מיינע אויגען וועלוועלער געוואָרען און איך האָב איהר אויפגעהערט צו היטען און היינט איז זי אַלט, אויסגעריבען און פערפלעקט. און די זעלביגע וועסטעל, דאַרפט איהר וויסען זיין, איז נאָך מיט דריי חדשים צוריק געווען מיין שעהנסטער מלבוש.

איהר וואונדערט זיך, צו וואָס איך דערצעהל דאָס אייך? איך אויך. גאָר אומזיסט, דאָכט זיך, האָב איך ארום דעם ניט אַנגעהויבען צו רעדען. נאָר וויסען זאָלען מיר אַלע אַזוי פון בייז. ווי איך וויים, וואָס מיך האָט ארויפגעבראַכט אויף דעם פער־לאָרענעם קנעפּעל פון מיין נייע וועסטעל... וואָס האָב איך געוואָלט זאָגען? ווי דערמאָנט מען זיך? איך וואָלט זיך דער־לאַנגט אַ פּאַטש אין שטערען, נאָר איך זשאַלעווע אוועקצולעגען די פעדער, וואָרום ביי מיר איז אַ כלל: שרייב אַזוי לאַנג, ווי עס שרייבט זיך, ווייל צוקלאַפּטע רעיונות זיינען בעסער ווי גאָר קיין רעיונות ניט. נאָר, וואָס האָב איך פּאַרט געוואָלט זאָגען? מסתמא וועל איך זיך נאָך דערמאָנען. לאָמיר אינצווישען רעדען פון אַן אַנדער זאַך!

* * *

נעכטען איז געשטאנען אין די ציימונגען, אז דער בראזיליאַנער קייזער דאָם־פעדרא האָט געקראָגען א טשיסטע־אָטסטאווקע, מחמת זיי האָבען זיך ארומגעזעהן אז מען קען אויסקומען אָהן א קייזער. מיר האָט די מעשה פערדראָסען. דאָם־פעדראָ איז מיט מיר אין איינע יאָהרען, נאָר דאָס איז א קלייניגקייט. וואָס מיר ערגערט יעדעס מאָל, ווען א פאָלק שאַפט אָב א הערשער, איז דאָס: דער ליאַרעם איז גרויס און דער פערדיענסט קליין. וואָס מאכט דאָס אוים דעם אָרעמאַן, צי א קייזער בעראַבעוועט איהם, אָדער א רעפובליק נעהמט ארוים ביי איהם דעם לעצטען ביסען פון מויל? א שפאַנישע פליעג איז איידעלער פאר א פיאווקע, אָבער צאַפען זיי דען ניט ביידע גלייך בלוט? ווען מען פלעגט פאַרצייטען שטעלען באַנקעס, פלעגט מען אייך שניידען די פלייש מיט א מעסער, היינט מאכט מען דאָס פיינער און מען שנייט אייך מיט א מאשינקע; אמאָל איז געווען איין גרויסער מעסער אין א שמאָלען שייד, היינט זיינען דאָ עטליכע קליינע מעסערלאך אין א ברייטען שייד. דער שניידען איז דער זעלביגער. וואָס, פרעג איך, האָבען די פעלקער דערפון, וואָס זיי שאַפען אָפּ זייערע הערשער, ווען מען הערשט פאָרט איבער זיי? נאַטירליך, ווען זיי וואָלטען זיך ניט בענוגענען דערמיט אליין און וואָלטען פטור ווערען צו דער זעלבער צייט פון געלד־הערשאַפט און לוין־ארבייט און וואָלטען ארויסטרייבען צוזאַמען מיט דעם קעניג... האַלט! אָט איז מיין קנעפּעל! איך זאָג, איך האָב ניט אומזיסט ארום איהם אָנגעהויבען צו ריידען.

* * *

אין די זעלבע צייטונג האָב איך געלייענט,*) אז ליעבקנעכט, איינער פון די הויפּט־פיהרער פון די דייטשע ארבייטער־פּארטיי,

---

*) מיט יאָהרען שפּעטער האָב איך ארויסגעפונען, אז די מעשה איז געווען אן אויסגעטראכטע.— איך לאָז דעם ארטיקעל — מיט א קליינע פערקירצונג אונפערענדערט, ווייל אויב דאָס פּאַסט ניט אויף ליעבקנעכט'ען פּאַסט עס אויף פיעל אנדערע.

האָט ערקלערט אין פּאַרלאַמענט, אַז סאָציאַליזמוס און קעניג קענען לעבען אין אחדות, אַ שטייגער ווי ישעיה הנביא זאָגט: „וגר זאב עם כבש, ונמר עם גדי ירבץ.“ דאָס הייסט, ווען די גאולה וועט קומען, וואָס נאָך ליעבקנעכט'ס דעה נאָך הייסט דאָס, ווען די וועלט וועט ווערען סאָציאַליסטיש. דאָס האָב איך פריהער ניט געוואוסט... וויל ליעבקנעכט, ווער ווייס, נושא־חן זיין ביי'ן קייזער? איז „דער אַלטער רעוואָלוציאָנס־סאָלדאַט“ אַזוי טיעף אַראָפּגעזונקען? ניין, קינדער, ניט פלוצלונג, ניט מיט איין פאַל. ער האָט געהאַט אַ אידעאַל פּאַרצייטען, אַ בלאַנקען, נייעם, שעה־נעם אידעאַל, — ווי איך מיט דריי חדשים צוריק אַ נייע, שעהנע, גאַנצע וועסטעל. איין טאָג האָט ער פון זיין אידעאַל פערלאָרען אַ קליין ברעקעלע, אַ קטנית, אַ גאָר־נישט — אַ קנעפּעל... ביס־לעכווייז איז דאָס אידעאַל אין זיינע אויגען אַלץ וועלוועלער און וועלוועלער געוואָרען...

זיין אידעאַל מיט מיין וועסטעל האָבען היינט איין פּנים.

* * *

צייטענווייז בין איך צופריעדען, וואָס איך בין שוין אַלט און קראַנק און שוואַך... מאַנכע מענשען האָבען פון זייער על־טער נור פיעל יאָהרען, און וועניג כבוד. מיך האָט אימער גע־קריינקט, וואָס שלמה־המלך איז אויף דער עלטער געוואָרען אַ שטיקעל געצען־דיענער. שלמה האָט ניט מעהר געלעבט ווי צוויי־און־פופציג יאָהר (אַ שעהנער עלטער פאַר אַ קעניג — אין רוסר לאַנד זאָגאַר אַ הויכער עלטער, ווארום דאָרטען האָבען זיך ביז איצטער ניט פיעל צאַרען געהאַרעוועט אויף לאַנגע יאָהר), אָבער שלמה האָט געלעבט צו לאַנג. איך ווינש קיין מענשען ניט דעם טויט פאַר דער צייט, אָבער איך האַלט, אַז שאַנדע איז ערגער ווי שטאַרבען, און אַז געווויסע מענשען לעבען אַזוי לאַנג, אַז זיי לעבען אַרויס פון זייער עהרע אין זייער שאַנדע אריין, און דאָס קרענקט מיך... דער רוסישער דיכטער זשוקאָווסקי איז אויף דער עלטער געוואָרען אַ קייזערליכער געצען־דיענער; נעקראַסאָוו

האָט געלעבט אזוי לאנג, ביז ער האָט פערשמיערט זיין נאָמען דורך א געדיכט געגען קאראקאָזאָוו און פאר אלכסנדר השני; פרייליגראטה'ן האָט דער טויט געקאָנט ראטעווען פון זיין „הור־ראה גערמאניא"; ראָזעטטי וואָלט ניט געשריעבען זיין סאָנעט אויף דעם 13טען מערץ 1881, ווען ער וואָלט אביסעל פריהער געשטאָרבען, און סווינבערן וואָלט זיך ניט פעראייניגט מיט די „טיימס" געגען אירלאנד.

אָה, ווען זיי וואָלטען זיך נור אלע אין דער צייט געכאפּט, אז זיי פעהלט א קנעפּעל אין וועסט.

XXV.

קאָפּ־שמערצען און איבעלקייט.

איך בין פּאראַכטאָגען מיטוואָך געווען — לא עליכם! — שטאַרק ניט געזונד. איך האָב געליטען פון קאָפּ־וועהטאָג, וועלכעס איז מיר געקומען (אזוי רעכען איך) פון צופיעל טראַכטען; חוץ דעם האָב איך געהאַט אַ גרויסע איבעלקייט אין מויל, וואָס דאָס איז מיר געקומען פון אַן ארטיקעל אין אַ ליבעראַלע ענגלישע צייטונג... לאָמיך אייך פאַרבייגעהענדיג זאָגען, אז פון קאָנסער־וואַטיווע ארטיקלען ווער איך אָפט זעהר אויפגערעגט. איך זעה אין זיי אַ נאַררישען פּאַטריאָטיזמוס, שופּטעריי, פאָלקס־פיינד־שאַפט פערברייטעט דורך צייטונגען, וועלכע האָבען מיליאָנען לעזער, און דאָס ערגערט מיך, אָבער דיעזע ארטיקלען עקלען מיך ניט אָן. איבעל ווערט מיר פון די ליבעראַלע צייטונגען, פון די ארטיקלען, וואו מען מאַכט זיך צו צום פאָלק, צום ארבייטער; וואו מען ווארפט זיך און מען דרעהט זיך און מען חנפ׳עט זיך צו איהם צו; וואו מען איז פרעך גענוג דעם ארבייטער צו מוסר׳ן, פייג גענוג פאַר איהם צו ציטערן, און דום גענוג דאָס ארויסצו־ווייזען... (טאָמער זיינען דאָ אזעלכע לעזער, וואָס פארשטעהען ניט דעם טייטש פון די דייטשע ווערטער: „פרעך" און „פייג" — מעג איך זיי זאָגען, אז פרעכהייט איז חוצפּה און פייגהייט איז טרוסאָסט; די לעזער וועלכע האָבען די ווערטער יאָ פערשטאַנען, מעגען בעטראַכטען די לעצטע עטליכע שורות ווי איבערגעהופּט, ווארום צום ווירקליך איבערהופּען איז שוין איצטער צו שפּעט.... איך מאַך אזוי מיט׳ן מיטעל־אלטער אין דער וועלטגעשיכטע: איך נעהם די טויזענד יאָהר און בעטראַכט זיי ווי איבערגעהופּט.)

ווען איך זעה, זאָג איך ווי מען ווארפט זיך ווי אַ קרחת פון

דער קווינס נייעם אנצוג צום ארבייטער און פון איהם צוריק צו
די קווין; ווען איך זעה, ווי מען זוכט צו בלייבען גוטע פריינד
מיט גאָט און מיט'ן טייוועל, מיט'ן גביר און מיט'ן אָרימאַן, מיט'ן
האָבער (ניט דעם האָבער וואָס דער פערד עסט, איך מיין דעם
האָבער וואָס האָט אַלץ, אפילו ווען ער איז דער פערד אליין) און
מיט'ן טוער; ווען איך זעה, ווי מען קריכט אביסעל, און מען
לויפט אַביסעל, און מען דרעהט ווי דער הונד מיט'ן עק, דאָ פאַר
דעם און דאָ פאַר יענעם — דאַן, זאָג איך, ווערט מיר איבעל. אָה,
ווי איבעל מיר ווערט! איהר קענט דאָס גאָר ניט בעגרייפען,
סאידען איהר האָט ווען עס איז געדאַוועט אין געציל'ס מנין ביי
אונז אין מינסק דעם צווייטען טאָג ראש־השנה, אָדער איהר האָט
פערזוכט אַ שטיקעל באַיאָהרענטע פריי־פיש אין בריק ליין, אָדער
איהר האָט געהערט אַ לאָנדאָנער מגיד, אָדער איהר האָט גע־
זעהן דעם ווילנער שול־הויף, אָדער איהר זייט געוועזן אין אַ
שטורמווינד אויפ'ן ים, אָדער איהר האָט... גענוג! איך זאָג,
אַז איהר קענט זיך גאָר ניט פאָרשטעלען, ווי איבעל מיר ווערט פון
אַזעלכע ליבעראַלע ארטיקלען, און איך זאָג נאָך עטוואָס: גע־
דאַנקט איז זיין הייליגער נאָמען, וואָס מיין אייניקעל האָט צו־
בראָכען מיט אַ מינוט צוריק אַ גלאָז, וואָס דאָס האָט מיך אויפ־
געוועקט ווי פון אַ חלום און איך האָב זיך דערמאָנט אַז עס איז
צייט אויפצוהערען צו רעדען פון איבעלקייט, אום די אָרעמע לע־
זער זאָל דערווייל ניט איבעל ווערען פון מיינע שרייבעריי אַליין.

בקיצור, איך בין פאַראַכטאָגען מיטוואָך געוועזן האַלב קראַנק
און ווען איך בין האַלב קראַנק, בין איך אויף זיך אין כעס. אַ
מענש מיט אַ פעסטען כאַראַקטער דאַרף מאַכען ענטוועדער־אָדער;
ענטוועדער געזונד און שטאַרק זיין, אָדער קרענקען אויף אַן אופן,
וויאַ עס בעדאַרף צו זיין. ווען איך בין ניט אין גאַנצען געזונד,
קום איך מיר פאָר וויאַ דיאַ היינטיגע געזעלשאַפט מיט איהרע
בילדונג, מיט איהר רעליגיאָן, מיט איהר פּאָליטיק. עס איז ניט
אַהין און ניט אַהער, ניט קיין פיש און ניט קיין פלייש. אַמאָל
איז דער עם־הארץ געוועזן אַ הדיוט (אידיאָט) און ער איז ווייניג־

סטענס געוועזן פריש און שטארק, היינט קען ער לייענען און שרייבען, אָבער ניט פּיעל. דאָס איז היינטיגע בילדונג. אמאָל איז דיא רעליגיאָן געוועזן שטארק גענוג צו ברענגען מענשען לעבעדיגערהייט, — דער יושר דערפון איז ניט געוועזן זעהר גרויס, אָבער דאָס האָט געהאט א פּנים; היינט, בעשעפטיגט זיך דיא זעלביגע רעליגיאָן מיט דרשות, מיט מיסיאָנערסטווע, מיט שווינדעל, מיט גענעראל בוטה'ס גלענצענדע זייגע איבער פּעקלעך טאבאק און קריגלעך ביער — דאָס איז היינט רעליגיאָן. וואָס היינטיגע פּאָליטיק איז, ווייסט איהר אליין: הימעל, ערד און שווינדעל — מיט פּולווער און בליי צווישען הימעל און ערד און מיט צייטונגען אין דעם שווינדעל. איז אזא צושטאנד געזונד? ניין. קראנק? אויך ניט. וואָס דען? האלב קראנק. האלב און האלב, ניט געזונד גענוג אום צו זיין וויא געוועזען, און ניט קראנק גענוג אום צו ברענגען אויף זיך א קריזיס, וואָס זאָל ענטשיידען איינמאָל פאר אלע מאָל צווישען לעבען און טויט. יאָ, האלב-קראנק איז דיא היינטיגע געזעלשאפט איצט, האלב קראנק, וויא איך אליין. און דאָ קום איך ווידער צו זיך...

יאָ, איך בין יענעם טאָג געוועזן ניט שטארק געזונד און האָב געליטען פון קאָפּרוועהטאָג, ווען מיין אייניקעל איז געקומען פון שול, האָבען מיר געטרונקען טהעע און מיר איז דיא איבעלקייט פערגאנגען און דיא קאָפּ האָט מיר ניט מעהר אזוי וועה געטאָן.

„זיידע — האָט ער צו מיר געזאָגט — וואָס דארפסטו אזוי פיעל טראכטען?"

איך האָב איהם געענטפערט; מען מוז איהם אמאָל ענטפערן אויף זיין קשיות:

„מיין קינד, קאָפּרוועהטאָג איז שלעכט אָבער הארץ-וועהטאָג איז ערגער. ווען איך טראכט ארום געוויסע זאכען, טוט מיר וועה דיא קאָפּ; ווען איך טראכט ניט, און איך קוק זיך נור צו, טוט מיר וועה דיא הארץ, וואָס דאָס איז ערגער. — וואָס הערט זיך אין גאס?"

„אויף דיא פלאקאטען פון דיא צייטונגען שטעהט: אן אונגליקספאל אין א קוילענגרוב — פיעל מענשען בעגראבען...“

„זעהסטו, מיין קינד — האב איך צו איהם געזאגט — אט דאס דארף מען בעטראכטען וויא א פילאזאף, אהן געפיהל. הויב אן מיט־צופיהלען, וועט דיר דיא הארץ נאך פלאטצען.“

מארגען וועט ער טרינקען טהעע פון א בלעכענע קעסטעל פון נעסטל'ס מילך. ער האט צובראכען דיא גלאז און דאס איז געוועזען זיינע. רעכט אויף איהם.

XXVI.

פענסטער — פינסטער.

ארום ניין א זייגער היינט אין דער פריה בין איך געזעסען ביי'ן פענסטער אין מיין צימער... איז אייך ווען עס איז איינגעפאלען, אז פענסטער און פינסטער זיינען כמעט דיא זעלביגע ווערטער? א פענסטער איז געמאכט געווארען אום אריינצולאזען דיא ליכט, און דאך הייסט עס כמעט דעמזעלביגען נאמען, וויא פינסטער, וואס דאס איז דער היפך פון ליכט! ווען איהר וועט אביסעל נאכדענקען, וועט איהר געפינען אז דיא פערוואנדשאפט צווישען פענסטער און פינסטער איז אויך דא ביי דיא ווערטער: בילדונג און (פער־)וויל־דונג. מערקווירדיג — ניין? איך וואלט דאס געקענט בעגרייפען, ווען דיא ווערטער וואלטען געווען גייע. דאן וואלט דאס געשטימט, ווארום אין דיא היינטיגע געזעלשאפט מאכט דיא בילדונג ווילד און דיא פענסטער מאכען פינסטער. איהר פערשטעהט ניט, וואס איך מיין? דאס איז דאכט זיך איינפאך. אמאל האבען מענשען — ארעמע מענשען — געלעבט אין הייזער אהן פענסטער און מיט מוחות אהן פענסטער. אין דיא הייזער און דיא מוחות איז געווען פינסטער און דער חשך איז געווען א נאטירליכער, היינט האט יעדער ארעמאן א פענסטער אין זיין חדר (אכיבע ער האט קיין חדר ניט) און א שול אין דער קינדהייט. אבער דאס ליכט, וואס קומט אריין דורכ'ן פענסטער פון הויז, ווייזט איהם נור זיין דלות, אזוי וויא דיא בילדונג מאכט איהם נור ווילדער און דאס ביסעל ליכט וואס קומט אריין דורך דעם פענסטער פון זיין מוח, ווייזט איהם נור זיינע אונוויסענהייט און פון ביידע ווערט איהם נור פינסטער און ביטער!. אלזא, היינט שטימט דאס, אבער דיא ווערטער

זיינען ניט פון היינט און ניט פון נעכטען... מערקווירדיג! נאָר ניט דאָס האָב איך געוואָלט אויספיהרען.

כסדר אזוי... ארום ניין אַ זייגער היינט אין דער פריה בין איך געזעסען ביי'ן פענסטער מיט מיין פּיפּקע אין מויל, מיט אַ ספר אין האנד, און מיט דיא ספּאַקולען אויפ'ן נאָז... וואָס אַ יאָהר לענגער, רוקען זיך דיא ספּאַקולען אראָפּ רק ניעדריגער און ניעדרי־גער אויפ'ן נאָז, וואָרום דיא אויגען ווערען רק שוואַכער און שוואַ־כער, און דיא האָאר גרויער און גרויער, און דיא ציינער ווייניגער און ווייניגער — קורץ און גוט, מען ווערט אַלץ עלטער און עלטער און... יאָ, מיר ווערען עלטער, אַלע עלטער, אפילו דער גראָבער יונג ווערט אַלט און דאָס, וואָס דיא וועלט רופט איהם אויף דער עלטער „גראָבער־יונג" אנשטאָט: „אַלטער גראָביאַן" איז נישט מעהר, וויל דיא וועלט, וויא יעדע אנדערע מאַמע, מערקט ניט, וויא איהרע קינדער וואַקסען אויס... וואו בין איך? לאָמיך אָנהייבען פון דאָס ניי.

כסדר אזוי... ארום ניין אַ זייגער היינט אין דער פריה, בין איך געזעסען ביי'ן פענסטער מיט מיין פּיפּקע אין מויל, מיט אַ ספר אין דער האנד און מיט דיא ספּאַקולען אויפ'ן נאָז און האָב מיך מכין געווען צו לייענען עטליכע שעה. מיין איניקעל איז געווען נאָר וואָס אַוועק אין שול און גאָס איז געווען שטיל און אין צימער ביי מיר שטיל און פריהשטיק האָב איך געהאַט געגעסען מיט אַפּע־טיט, וואָס דאָס טרעפט זיך ביי מיר זעלטען, וואָרום איך בין, ניט פאַר אייך געדאַכט, איינער פון יענע, וואָס זיי פעהלט ענטוועדער דער אַפּעטיט צום פריהשטיק, אָדער דער פריהשטיק צום אַפּע־טיט... בקיצור, איך האָב זיך געזעצט לייענען מיט גרויס כונה, ווען איך האָב פּלוצלונג דערהערט עטליכע קינדערשע שטימען. דאָס זיינען געווען פינף אינגעלעך מיט צוויי מיידעלעך אין מיינע יאָה־רען (איך מיין אַלע זיעבען צוזאַמען אין מיינע יאָהרען, דאָס הייסט צוזאַמען אַ יאָהר פיער־און־זעכציג אַלט) געהענדיג אין שול. וויא איהר ווייסט געהען קינדער אין שול אריין ניט אזוי גיך, וויא זיי געהען צוריק (וואָס דאָס בעווייזט, וויא קלוג היינטיגע קינדער זייר־

נען) און איך האָב זיי גאַנץ גענוי בעטראַכט. דיא אײנגסטע פון זיי זיינען נאָך געװען װיא עס איז אָנגעטהאָן, דיא עלטערע אָבער האָבען כמעט גאַר קיין קליידער אויף זיך ניט געהאַט, דאָס הייסט װען מען רופט קליידער און ניט טראַנטעס מיט לעכער און לאַטעס. און זיי זיינען געגאַנגען. איך האָב בעטראַכט זייערע צורות און האָב אזוי פילאָזאָפירט:

צו װאָס האָרעװען זיך די פינף אינגעלעך? זיי קומען געװיס ארוים פון אָרעמע ארבייטער. סיידען עפּעס א צופאַל װעט איינעם פון זיי אַרויסשלעפּען פון זייער מדרגה, װעלען זיי װערען מיט דער צייט דאָס, װאָס זייערע טאַטעס זיינען היינט. איינער פון זיי װעט װאַהרשיינליך װערען א גאַס־מענש, א מענש װאָס שטעהט א גאַנצען טאָג אין גאַס און שרייט (אָהן װערטער): „װער קויפט א פּאָאר הענד? װער דינגט א פּאָאר פיס? קויפט, דינגט — זעקס מאָגענס בעטען ברויט!" דאָס קען װערען איינער פון זיי. דער אנדערער מעג מיט דער צייט װערען א פאַבריק־ארבייטער און פערגרעסערען ענגלאַנד'ס „נאַציאָנאַל־רייכטהום" און ארבייטען פאר די ציװיליזאַציע און פיעלייכט װערען א קאַליקע צו דרייסיג יאָהר, אָדער א בר־מינן צו פערציג. דער דריטער האָרעװעט זיך פיעלייכט פאר אן אייזענבאהן־דיענער, מיט דער אויסזיכט זיך צו דערדיענען צום ראַנג פון א קאָנדוקטאָר מיט אכטצעהן שעה טעגליכע ארבייט און צװיי־דריי מאָל אכטצעהן פּענניעס טעגליכע געהאַלט, חוץ װען אן אונפאָרזיכטיגער לאָקאָמאָטיװ זאָל איהם פון דער סלוזשבע בעפרייען פאר דער צייט. דער פיערטער קען אמאָל װערען א מאַטראָז אין די הערליכע ענגלישע פלאָטע און האָבען די אויסזיכט צו פערלאָזען די װעלט „פער װאַסער", נאָך א קורצען לעבען פון סובאָרעס, ליימענע פיפּקעס, שטורמװינד און שקלאַפעריי. דער פינפטער מעג זיך פיעלייכט װערען א גנב, ד. ה. א מענש װאָס אַרבייט שװער און ביטער ביז ער פערדיענט זיין שטיקעל ברויט, און װאָס אַרבייט נאָך שװערער און נאָך ביטערער נאַכהער (אין טורמע).

דאָס קען פון זיי װערען. און איצט געהען זיי מיט מאָגענס האַלב לעדיג און מיט לייבער האַלב בעדעקט אין דיא שול, װעלכע

איז כלומר'שט האלב־אומזיסט, הגם זייערע טאטעס צאָהלען דער־פאַר, אליין ניט וויסענדיג אַז זיי צאָהלען... און וואָס לערנען זיי דאָרטען ? דאָס וואָס מען לערענט זיי, דאָס איז ניט מעהר, ווי צו קענען אמאָל שרייבען בעטעל־בריעף, ווען זיי וועלען ניט האָבען קיין ארבייט און ניט קענען מאכען קיין שלך־שלי... מען עפענט זיי דאָרטען א פענסטערל אין מוח, אום צו האָבען אַזוי פיעל ליכט, ווי־פיעל א מענש בעדאַרף, אום צו זעהן ווי פינסטער איהם איז.

* * *

מיט דיעזען געדאנקען האָב איך איינגעדרעמעלט. די ספאַקו־לען זיינען מיר אַראָפּגעפאַלען פון נאָז, דאָס בוך איז מיר ארויסגע־פאַלען פון האנד, דיא פּיפּקע פון מויל. אין קאָפּ האָבען זיך גע־דרעהט די ווערטער : פענסטער — פינסטער ; בילדונג — פערוויל־דונג.

צושלאָגענע גערֹאנקען

1890

XXVII.

ווערטער.

אינפלוענזא? ניין; ניט אלע קענען ליידען פון אינפלוענזא. איך גלויב איבערהויפט ניט אין אינפלוענזא, איך האלט די גאנצע מעשה פאר א שווינדעל, פאר א קאנספיראציע צווישען די דאקטוירים און די צייטונגען. איך האלט אז כאלערא איז בויך־וועהטאג, און אינפלוענזא — קאטער, און דאס וואס א וויענער דאקטאר זאגט, אז ער האט זאגאר אויסגעפונען דעם סוד דערפון, איז ביי מיר א גרויסע סברא, אז דער הערר דאקטאר האט געמאכט א אי־דישע המצאה — א שפאס. ער זאגט, נעמליך, אז עס איז דא א מין חיה׳לע, א קליינינקע, אזעלכע, וואס א מילב איז אן עלעפאנט לגבי איהר, און זי פערשפרייט דאס די אינפלוענזא. די חיה׳לע רופט ער מיקראבע (און דאס נעהמט ער ניט פון „מקרא־דרדקי״, וועלכעס בעדייט א קליינער מלמד׳על, ער נעהמט דאס פון דעם גריכישעןווארט מיקראס, וועלכעס הייסט קליין) און פון די קליינע חיה׳לע מאכט ער א גרויסען פאראד. נאר ער מעג טאן, וואס ער וויל, איך גלויב אין דעם גאנצען שווינדעל ניט. איך גלויב אז מענשען ליידען פון קאפ־וועהטאג, פון בייזע ווייבער, פון מייסטערס, פון רוסישע זאקאנעס, פון וועלען־עסען־און־ניט־האבען, פון רענט, פון סלעק און פון אנדערע אזעלכע פגעים רעים ונאמנים, אבער ניט פון אינפלוענזא.

אנטקעגען וואס דערצעהל איך דאס אייך? יא. מיין אייניקעל נעבעך האט דעם נייעם שווינדעל אויף זיך, דאס הייסט דעם אלטען קאטער, וועלכען מענשען האבען געהאט פון יעקב אבינו׳ס צייטען אן און אפשר נאך פריהער, הגם די גמרא וויל האבען (די גמרא איז

אזוי ווי וואַנדערבילט: איין וואָרט, זי וויל האָבען) אז פאַר לבן'ס איידים'ס צייטען זיינען מענשען ניט קראַנק געווען. ער, מיין איי־ניקעל איז שטאַרק ניט געזונד און איך לייד דערפון, מחמת ער איז א גאַנצען טאָג אין דערהיים און פרעגט קשיות ווי דער אלשיך הקדוש — אָהן אַן אויפהער. היינט אין דער פריה האָב איך גע־לעזען די צייטונג, ווייל מיך האָט אינטערעסירט דער חלושק אין פּנים, וואָס ביסמאַרק האָט זיך אליין געגעבען אין דעם דייטשען רייכסטאַג (וואָס ארום דעם וועל איך שפּעטער רעדען) און אזוי ווי איך האָב א טבע צו רעדען מיט זיך אליין, בשעת איך בין שטאַרק פעראינטערעסירט אין א זאַך, האָב איך זיך געדאַרפט אויסרעדען „אָה, די פרייזיניגע פּאַרטיי!" דאָס האָט דעם אייניקעל מיינעם א נעהם געטאָן.

— „וואָס איז דאָס פאַר א פּאַרטיי?" האָט ער געפרעגט.

— „א פּאָליטישע פּאַרטיי אין דייטשלאַנד; שאַרלאַטאַנעם פון א געוויסען סאָרט".

— „פאַר וואָס, זאָגט ער, רופען זיי זיך פרייזיניג?"

— „ווייל... ווייל, נו, ווייל זיי האָבען ניט קיין זין פאַר פריי־הייט", האָב איך געענטפערט און מיר דאַכט זיך, אז ער האָט פער־שטאַנען, דער גנב, וואָס איך האָב געמיינט, מחמת ער האָט גע־שמייכעלט.

מכות ביסמאַרק'ס פּאַטש, איז דיא מעשה אין קורצע ווערטער אזוי: ער אַרבעט שוין א יאָהר צוועלף מיט אלע זיינע כוחות אום צו האַלטען דיא דייטשע סאָציאַליסטען, (אַן ערך פון פינף מיליאָן נפשות — ניט מעהר) אין זיינע אייזערנע לאַפּעס. דאָס איז נאַ־טירליך ניט לייכט. נון פלעגט ער ביז איצט קומען צום רייכסטאַג און לאָזען שמידען נייע קייטען, וועלכע זאָלען האַלטען דיא סאָ־ציאַליסטען אין צוויק אויף אייניגע יאָהר, און פלעגט זיי נאָכהער לאָזען איבערשמידען ענטוועדער אין גאַנצען, אָדער איבערשמידען עטליכע רינגען אין זיי, אָדער צושמידען נייע. אָבער ביסמאַרק ווערט אַלט און ער וויל שטאַרבען מיט א רוהיגען געוויסען, ער וויל וויסען, אז אפילו ווען ער וועט ליגען אין קבר וועט אין דייטשלאַנד

אויך זיין א מוילקארב פאר סאציאליסטען. קומט ער איצט און פערלאנגט אייביגע קייטען. דאס וואלט איהם זיין אונטערטהעני־גער רייכסטאג נאטירליך געגעבען מיט שמחה, אבער דערמיט אליין איז אטטא ניט צופריעדען: ער וויל האבען אזא מין רינג אין דיא נייע אייביגע קייטען, וועלכע זאל איהם (און זיין יורשרעצר נאך זיין טויט) געבען דעם כוח ארויסצוטרייבען מענשען פון זייער פאטער־לאנד. דאס איז ניט געגאנגען; דאס איז שווער געווען צו קריעגען אפילו פון דעם דייטשען לומפען־מאגאזין, וואס מען רופט פארלא־מענט. ווען ער, ביסמארק, האט געזעהן אז דער נייער רינג וועט ניט געשמידט ווערען, האט ער געהייסען זיינע אייגענע קאנסערוואַ־טארס שטימען געגען זיך און זיי האבען דאס געטאן. אויף דעם אופן האט דער בלוטראון־אייזען מענש, זיך אליין געגעבען א חלושק אין געזיכט. זאל איהם וואויל בעקומען!

איך וויס ניט, אויב יעדער לעזער האט ריכטיג פערשטאנען מיינע רייד, נאר איך קען ארום ביסמארק'ן ניט פיעל ריידען. גע־וואוינליך, ווען איך טראכט ארום איהם, מאך איך וויא בלעם האט געמאכט מיט בלק'ן: איך קום שילטען און איך בענש איהם. איך האב אייך שוין אמאל געזאגט, אז איך האלט איהם פאר א פער־שטעלטען סאציאליסטישען אגיטאטאר: פאר א מענשענפריינד בצורת שד. ווארום וואס טוט ער? ער מאכט דיא לאסטען פון זיינע דייטשען שווערער אלע יאהר און דערפון וועט ארויסקומען, אז ווען דער קעמעל וועט דערפיהלען, אז נאך א שטרוי מעהר ברעכט זיין הויקערדיגען רוקען, וועט דער דאזיגער קעמעל זיך דער־לאנגען א הויב און וועט אראפווארפען דיא גאנצע לאסט פון רוקען מיט איין מאל. וואס נאך טוט ביסמארק? ער פערשטארקט דיא ארמיי? אבער סאציאליסטישע קינדער דיענען אויך און ער גיט גאנץ איינפאך דעם קומענדיגען דור ארבייטער וואפען אין דיא הענד. און ער טוט ניט דאס אליין. ער ארבעט נאכאנאנד אום ארויסצונעהמען דיא אייזענבאהנען און פערשיעדענע אינדוסטריען פון פריוואט־הענד, אום זיי צו געבען דעם שטאאט (וויא ער רופט דאס); ער טוט דאס, ווייל ער דארף געלד, אבער דערווייל סא־

ציאַליזירט ער די אינדוסטריע און העלפט פערניכטען פּריוואַט־אייגענטהום. ווי קענט איהר אזא מענשען שילטען?

איך האָב געזעהן נאָך אַ מערקווירדיגע ערשיינונג נעכטען ביי נאַכט, אָבער איהר מוזט האָבען געדולד... מען זאָגט אז אַ אַפּעלזינעו זיינען גוט פאַר אינפלוענזאַ. אַ ליגען! דאָס שטאַמט פון די פּרוכטקרעמער. וואונדערבאַר ווי די געלטניקעס מאַכען פון אַלץ אַ פּראָפיט!

XXVIII.

נאָך ווערטער — אָהן א טאָלק.

צו ער צו איך — קען איך אייך ניט זאָגען, אָבער פון אונז ביי דען איז איינער משוגע. דאָס איז קלאָר.

דער דריטער סענדער פון רוסלאַנד פערשטעהט מיך ניט און איך פערשטעה איהם ניט און דערפאַר מיין איך, אז איינער פון אונז איז (רחמנא ליצלן) מטורף. איך וואָלט אפשר שוין קענען פערשטעהן, פאַר וואָס ער פערשטעהט מיך ניט, אָבער פאַר וואָס איך פערשטעה איהם ניט, דאָס קען איך ניט פערשטעהן.

ער פערשטעהט מיך ניט, ווייל ער לייענט ניט קיין אידיש (וועלכער פּאָניע לייענט יאָ?) ווייל ער לייענט ניט קיין לינקע צייטונגען (איך וואָלט היער געקענט זאָגען, אז איך שרייב פאַר לינקע צייטונגען אום צו פערטהיידיגען דעם פאָלק'ס רעכטע, אָבער דער וויץ איז אַלט, מיט מיר אין איינע יאָהרען, און אַן אַלטער וויץ איז ניט קיין אַלטער ווײַן) אַלזאָ, ער פערשטעהט מיך ניט, ווייל ער לייענט ניט קיין אידיש, ווייל ער לייענט ניט קיין לינקע צייטונגען און ווייל ער לייענט בכלל ניט. וואָרום — וועט איהר פרעגען — לייענט ער קיין זאַך ניט? וועל איך אייך זאָגען; דערצו זיינען אויך דאָ דריי טעמים. ערשטענס, מחמת ער האָט מורא פאַר סם אין די דרוקטינט; צווייטענס, ווייל ער היט זיך פון דעם אמת. און א שטיקעל אמת פערוואַלגערט זיך אמאָל אפילו אין דיא „נאָוואָיע ווערעמיא“, וואָס דאָרטען קען זיך אייגענטליך נור דאַן געפינען אמת, ווען עס איז אמת אז „אמת מארץ תצמח“ — ווי דער תהלים זאָגט; דריטענס, לייענט ער ניט, ווייל ער קען ניט. ער איז עלטער פאַר דעם שפּאַנישען קעניגעל, אָבער ניט געבילדעטער, — אזוי האָב איך געהערט און ווי איך קויף אזוי פערקויף איך.

עס איז, ווי איהר זעהט, קיין וואונדער נים, וואס ער פער־שטעהט מיך נים, אבער ווארום פערשטעה איך איהם נים? בין איך משוגע? אויב יא — טו ווען בין איך אראפ פון זינען און דורך וואס? די וועלט זאגט? די וועלט איז א ליגנערקע, די וועלט איז פון די „נאוואיע ווערמיא'ס" חדר. וואס זי זאגט איז נים ווערטה אז אויסגעריבענעם, פערשי־מעלטען, צושלאגענעם האלבען גראשען. איך גלויב נים אז איך בין אראפ פון זינען און איך וועל אייך זאגען ווארום. אין מיינע יונגע יאהרען האב איך אמאל געוויעזען א ציגיינערקע מיין האנד. דאמאלס האב איך נאך געגלויבט אין ציגיינערקעס, אין טאטערס, אין דעם מהרם־שיף'ס גאונות און אין אלע עשרה נסים. די ציגיינערקע האט אויף מיר נביאות געזאגט, אז איך וועל לעבען און שטארבען א דענקער, וואס דאס האט מיך געבראכט אויף דעם שרעקליכען רעיון, אז איך וועל ענדיגען מיינע יאהרען אין א דולהויז, אין שטריק און אונטער טשעבערס פון קאלטע וואס־סער.

ווען איך בין אריין אין די פופציגער און האב אנגעפאנגען צו טראכטען ארום מיין סוף, פלעג איך אפט קלערען, ווי אזוי צו קענ־נען וויסען, אז איך ווער אויס־בר־דעת. דאמאלס האב איך גע־מאכט א צעהנדליג סמנים. גלייך ווי איך וועל מטורף ווערן — האב איך גערעכענט — וועל איך נעהמען לעגען תפלין שבתים, ימים טובים און תשעה־באב אין דער־פריה. איך קען נים זאגען אז איך טו דאס.

דאן וועל איך מסתמא אנהייבען צו געהן הערען מגידים, — האב איך דאמאלס געטראכט. אויף די מדרגה בין איך פארלויפיג אויך נאך נים געקומען; איך געה אפילו אין די „קדימה" נים און די קדימה'דיגע דרשנים איז ווערטה צו זעהען, (ווארום הערען הער איך זיי אין טראק) ווייל זיי זיינען אלע אנטלאפענע סאציא־ליסטען, דאס הייסט אנטלאפען פון סאציאליזמוס, נים פון סאל־דאטען, חלילה.

פאר א דריטען סימפטאם פון משוגעת האב איך געהאלטען

צו וועלען ווערען אויף די אלטע יאהרען א פאבריקאנט פון וואלענע ציצית, ווארום ביי'ן קלארען זינען וואלט איך גיכער געקליבען אויף ארץ־ישראל, וואס דאס איז אן עסק, וועלכער טראגט איין א סך מעהר ווי ציצית־מאכען, און דערביי איז מען זיכערער פון מאר־רידען אויך.

סימן נומער פיער מיינער איז געווען: א חשש זיך צו שמד'ן. דערצו האב איך די פיינסטע געלעגענהייט איצט (פון מיין דירה צו פעלעסטין־פליים איז א האזענשפרונג) און מיר הויבט זיך גאר ניט אן צו וועלען ווערן א מי־שהיה־איד. אפילו דער ראנג פון א פאלקאווניק אין די סאלוויישען־ארמיי וואלט מיך דערצו ניט קענען בעוועגען, אבגלייך איך בין א ליעבהאבער פון מוזיקאלישע אמונית און צום דאווגען אין א טומעל בין איך געוועהנט פון מינסקער חסידישען מנין.

פאר'ן פינפטען סימן האב איך גערעכענט, אז איך וועל אנ־הויבען צו גלויבען, אז מען קען ווערען א מיליאנער פון אויסנייען קנאפלעכער ביי א לאנדאנער שניידער. נאך האב איך דעם גלויבען ניט; וואס קען קומען מיט דער צייט ווייס איך ניט. נייגיעריגע לע־זער קענען א פרעג טאן מיין אייניקעל — אין א יאהר צוואנציג ארום. ווער עס וויל פרובירען טרעפען, מעג, נור וויסען מוז ער, ער טוט דאס „פיר אייגינע רעכנונג און געפאהר.“

מיין זעקסטער סימן פון קומעדיגע משוגעת איז געווען — א פערוועלענעם צו מאכען א פירוש אויף שיר־השירים. אזוי ווי איך האלט, אז א סטאטוע פון די ליעבעס־געטין (טאמער וויל א פרומער לעזער זאגען: געצקע, וועהר איך איהם ניט) ווענוס דארף ניט איינגעוויקעלט ווערען אין א טאמבאווער ראגאזשע, וואלט איך זייענדיג ביי'ן זינען, אויך ניט אנטאן שלמה'ס ליעבעס־געזאנג אין א העמד פון פוסטע פראזען.

א זיעבעטער סימפטאם וועט זיין, ווען איך וועל מיט א מאל נעהמען גלויבען — אזוי האב איך גערעכענט — אז פרומע מיי־סטערס האלטען פון „לא תלין פעולת שכיר“.

דעם אכטען און דעם נײַנטען געדענק איך ניט, אבער מיין

צעהנטער (זיכערער) סימן פון טירוף איז געווען דיעזער: איך וועל ווערן, איז מיר פארגעקומען, פון א סאציאליסט א ראדי־קאל, פון א ראדיקאל א ליבעראלער, פון א ליבעראלען א קאנ־סערוואטיווער, פון א קאנסערוואטיווען א פראסטער נארר, און פון א נארר אן אבעזיאנא, ווי די היינטיגע ווילען האבען, אז אונזערע אבות־אבותינו זיינען עס געווען. אזוי ווי איך האלט נאך פארלויפיג נים אזוי ווייט רעכען איך, אז איך בין ניט משוגע.

ווארום אלזא פערשטעה איך ניט סענדער דעם דריטען?

„אין וועלכען פרט?” פרעגט איהר.

דאס וועל איך אייך ערקלערען אנאנדערס מאל. מיין טא־באק־פושקע איז לעדיג און איך מוז געהן זעהן צו קריגען א שמעק טאבאק ערגעץ־וואו.

XXIX.

ביסמאַרקיזמוס.

דאָס איז אַלזאָ אמת. מיין אַלטער פריינד ביסמאַרק האָט געקראָגען אַ טשיסטע־אַטסטאַווקע און ער איז אויס קאַפּעלוש־מאַכער! אויף דעם אופן קען שוין אַלץ מעגליך זיין. איהר קענט איצט קומען און מיר דערצעהלען, אַז אלכסנדר דער דריטער איז אַ מענש; אַז די ערד איז פלאַציג; אַז משה האָט געשריבען די ווערטער „לא יחדל אביון מקרב הארץ" איידער ער איז רייך געוואָרען; אַז מרור איז אַ מיטעל געגען אינפלוענזאַ; אַז קליין־וועלוועלע פון דייטשלאַנד (ירום הודו) איז אַ סאָציאַליסט; אַז מען קען זאָגען „אָץ קוצץ בן קוצץ" צעהן מאָל נאָך־אַנאַנד און בלייבען מיט אַלע ציינער אין מויל; אַז רייכע פרומע אידען האַלטען פון „יאה עניותא לישראל"; אַז טייערע מצה איז אָרעמע ברויט; אַז די וועלט וואָלט זיך ניט קענען האַלטען אָהן תליות; אַז אַ דייטשער ראַבינער קען פסק'ענען אַ שאלה; אַז צום רעגיערען אַ לאַנד דאַרף מען שכל און ניט סאָלדאַטען; אַז מען ווייס ניט, וואָס „לאַפּקע" איז ניט אין ניו־יאָרק און ניט אין בערדיטשעוו; אַז מען קען ווערען דיק און גראָב פון זאָגען יוצרות; אַז מיין אייניקעל איז אַ נאַרר — בקיצור איהר קענט קומען און מיר דערצעהלען, וואָס איהר ווילט, איך וועל איצט אַלץ, אַלץ גלויבען.

די גמרא זאָגט, (און זאָגט ניט אומזיסט; אַ מגיד אויך ניט) אַז הינט הויבען אָן צו סקאַוואָטשען, ווען דער מלאך־המות קומט אָן. איך האָב דערהערט דעם קול פון די בערלינער צייטונג שרייבער — זיי וואָס פלעגען אימער שטעהן פאַר ביסמאַרק'ן אויף די הינטערשטע לאַפּקעס, און לעקען זיינע פּאָלעס, און איהם שפּרינ־

גען אין די אויגען — איך האָב דערהערט זייער קול, און האָב א געשריי געטאָן: „ברוך דיין אמת! ביסמארק איז טויט.“ אָבער איך האָב געלעבט אין טעות און ניט לאַנג. דאָס וואָס איך וואָלט קיינמאָל ניט געגלויבט, איז ארויסגעקומען וואהר און זיכער: ביסמארק האָט פערלאָרען זיין סלוזשבע און זיין זון הערבערט אויך — המן און ויזתא האָבען די זעלביגע מפלה און זייער אחשורש איז, ווי דער אחשורש פון דער מגילה, אויך א מלך טפש... ווען אויך ניט אזא תהרים אויף ווייבער. די „וועלט געשיכטע ווידערהאָלט זיך“, האָט עפּעס ערגעץ אַן אשכנזי געזאָגט, און דער מאַן איז מיר א גאַנצען אָוועגד ניט ארויסגעגאַנגען פון די געדאַנקען.

אין מינסק, געדענק איך, איז צו מיין צייט געווען א מלמד א מורא'דיגער מאדים אויף אינגלאך. ער האָט געהייסען מיט'ן כשר'ן נאָמען ר' פייטעל דער קאַט און שטיעפמאַמעס פלעגען צו איהם אוועקגעבען אזעלכע קינדער, וואָס א הייקער אויפ'ן רוקען איז פאר זיי קיין בראָק ניט געווען און זאָגאר נאָך א מעלה אין דער צייט פון נעהמען רעקרוטען. דער ר' פייטעל (טאָמער איז ער טויט — זאָל ער האָבען א ליכטיגען גן־עדן: אין א פינסטערן וואָלט ער ניט זעהן, ווי גוט איהם איז, מחמת ער האָט אויביג געהאַט א שוואכע ראיה) דער ר' פייטעל, זאָג איך, האָט אמאָל ארייגגענומען אין די הענד א יונגען יתום'ל און אין צייט פון עטליכע זמנים האָט ער איהם געשלאָגען מכות רצח. אונטער ר' פייטעל'ס קלעפּ אָבער איז דער אינגעל אויסגעוואַקסען גרויס און שטארק און דער סוף איז געווען, אז ר' פייטעל איז פון זיין תלמיד שיער—שיער ניט אוועג פון דער וועלט ניט נור אָהן ווידוי, אָהן באָרד און פאות אויך, ווייל דער תלמיד האָט אויסגעצופּט א שעהן ביסעל האָר פון זיי. אנטקעגען וואָס דערצעהל איך דאָס אייך? יא, רעדענדיג וועגען ביסמארק'ן. איך האָב אָפּט געטרעכענט, אז ביסמארק קען האָבען פון דייטשלאַנד'ס שטיעפקינד (דעם אר־בייטער) די זעלביגע מפלה, וואָס ר' פייטעל (להבדיל) האָט געהאַט אין מינסק. איך האָב געמיינט, אז ביסמארק וועט ניט פאַלען,

וואו ער וועט ניט געשטרויכעלט ווערן איבער׳ן ארבייטער, וואס איהם האט ער גרויס און שטארק געמאכט דורך קלעפ. אבער מיר וואלט קיינמאל ניט ארויפגעקומען אויף די רעיונות, אז ער וועט נכשל ווערען דורך א יונגען־מאנטשיק, וועלכען ער האט ארומגע־טראגען אויף די הענד. אז מילך און בליי זאלען גובר זיין בלוט און אייזען — דאס וואלט קיינער ניט געגלויבט, אפילו ניט מיין עלטער באבע, וואס זי האט געגלויבט, אז נבוכדנצר עליו השלום איז אויף דער עלטער געווארען א מין וועגעטאריאנער, דאס הייסט, אז ער האט געגעסען גראז מיט אלע בהמות צוגלייך.

וואס וועט ער איצטער טאן? א מלמד, ווען ער ווערט אן א קנעלונג, קען ביי אונז ווערן א שדכן. איך רעכען אז ביי א גע־וועזענעם דיפלאמאט דארף פון ליגען־זאגען קיין מניעה ניט זיין, אבער ער וועט דערצו ניט טויגען. פערדארבען א שדוך האט ער, (איהר געדענקט דאך געוויס די מעשה מיט אלכסנדר באטענבערג, דעם מי־שהיה־פירסט פון בולגאריע און דעם איצטיגען קייזער׳ס שוועסטער) אבער צוזאמענברענגען א שידוך האט איהם קיינער ניט געזעהן און מען ווערט ניט א שדכן איינס־צוויי־דריי, ווען מען איז ניט פון דער נאטור פעהיג דערצו, הגם פון ליגען זאגען וואלט קיין מניעה ניט געווען. א צירולניק וואלט ער אפשר יא געקענט ווערן: בלוט לאזען, פיאווקעס שטעלען — אויף דערויף איז ער א מעטער, אבער דאס וועט איהם ניט פאסען. וואס דען? א סרסר? אמת, ער האט זיך ביי׳ן בערלינער קאנגרעס אליין גערופען „דער עהרליכער מעקלער“, אבער מען האט דאמאלס געהאט ווייניג אמונה אין זיין מעקלעריי, און אין די עהרליכקייט. א שרייבער צו ווערן וואלט איך איהם ניט געראטהען: צו ווערען א בעריהמטער שרייבער איז אין זיינע יאהרען שוין צו שפעט, און פון זיין א קליינער שרייבער׳ל האט מען גאר־נישט פאר זיך אזוי לאנג ווי מען לעבט, און גאר־נישט פאר די ווערים, ווען מען קומט אין קבר אריין.

דא אין לאנדאן יואלט ער געקענט מאכען א שטיק גאלד מיט עטליכע חרשים צוריק, בשעת דער אמעריקאנער צירק מענש באר־

נום איז דאָ געווען. באַרנום וואָלט איהם געווים געגעבען שעהנע שכירות, ווען ער (ביסמאַרק) וואָלט זיך געלאָזען ווייזען אין זיין קוריאָזיטעטען־מוזעאום אויף עטליכע שעה א טאָג. איצט איז באַרנום צוריק אין אמעריקא און נאָך אמעריקא וועט מיין פריינד אָטטאָ ניט רייזען, דייטש ווי ער איז, אָבגלייך זיינע לאַנדסלייט האַלטען פון יענקי־לאַנד. ביי אונז, פּראָסטע מענשען, איז דער ים גאָר־נישט, אָבער א מאַן ווי ביסמאַרק, וואָס האָט זיך צוגעוואוינט צו בלוט, האָט ניט האַלט קיין וואַכער...

נאָר וואָס איז דאָ צו דאגה'נען ארום איהם? ער איז אפילו אראָפּ פון זיין שטעלע, אָבער פון וואַנען צו לעבען האָט ער; חוץ זיין שאָדען אויף מיר געזאָגט געוואָרען! ער האָט צוויי גרויסע שלעסער און שעהנע עטליכע טאָלער אין באַנק און וואָס דאַרף אַן אַלטער מאַן מעהר?

ניט צו פּערגעסען. איך האָב אייך אמאָל געזאָגט, אז איך גלויב ניט, אז נטילת־ידים פּאַרהיט א מענשען פון דלות. איצט גלויב איך, נור איך טייטש די ווערטער אַנדערש. נטילת־ידים הייסט ניט וואשען די הענד, זאָנדערן נעהמען מיט די הענד. אויף דאָס איז געבויט דער גאַנצער קאַפּיטאַל־פּאַראַנדאָקס... האָט אייך א כשר'ן פּסח!

XXX.

א בריעף צו מיין פעדער.

ליעבסטע, געטרייע פעדער!

דו וועסט זיך גאַנץ געוויס וואונדערן, וואָס איך שרייב מיט דיר צו דיר. דו וועסט אפשר אָנהויבען צו גלויבען, דאָס וואָס אַנדערע זאָגען, נעמליך, אַז דיין בעל הבית איז מטורף; ווען ניט דאָס וועסטו זיך אפשר איינבילדען, אַז מיין שרייבען צו דיר איז ניט מעהר, ווי אַ ווילדער איינפאַל פון אַ מענשען, וועלכער וויל אַלץ טאָן, וואָס קיין אַנדערער טוט ניט (עס וואָלט געווען קירצער צו זאָגען, וועלכער וויל זיין אָריגינעל, אָבער ניט אַלע שטאָלענע פעדערן, וואָס דיענען ביי אידישע שרייבערס, פערשטעהען פרעמדע ווערטער, אַ בעוויז קענסטו האָבען דערפון, ווי זיי פערדרעהען זיי, — ווער וועמען, דאַרף איך דיר ניט זאָגען. אַלזאָ,) דו וועסט פיעלייכט גלויבען, אַז איך שרייב צו דיר, ווייל איך וויל עפּעס טאָן, וואָס קיין אַנדערער טוט ניט.

ווידער קענסטו רעכענען, אַז איך שרייב צו דיר, ווייל אַנאַנדערער וועט ניט לייענען מיינע שרייבעריי, ווערענד דו מוזט לייענען, ווייל דו ביזט ביי מיר אין האַנד. אַ טעות, ליעבע פעדער! אַלע דיינע חשבונות זיינען פאַלש. עס קען זיין, אַז חוץ דיר לייענט קיינער ניט מיינע שרייבעריי; עס קען זיין, אַז מיר ווילט זיך אַמאָל געהן אַ נייעם וועג, אַ ניט אויסגעטראָטענעם; עס איז אויך מעגליך, אַז איך בין ווירקליך ניט אין גאַנצען ביי'ן זינען, איבערהויפּט אויב עס איז אמת, אַז „ווען מען קלינגט, איז אַ חגא". דאָס אַלעס קען זיין, אָבער גלויב מיר, ליעבע פעדער, דאָס איז ניט דער גרונד דערפון, וואָס איך שרייב איצט צו דיר.

איך שרייב צו דיר, ווייל דו ביזט ניט אַ פעדער ווי אַנדערע פעדערן, ווייל דו ביזט צו מיר אָנגעקומען ניט ווי זיי, ווייל דיך האָב איך געפונען אין נאַס און האָב דיך אַריינגענומען אין מיין סלוזשבע, ניט ווייסענדיג פון וואַנען דו קומסט און ווער דו ביזט און וועמען דו האָסט פריהער געדיענט. איצט האָב איך חרטה, אָבער עס איז שוין צו שפּעט. דו ביזט שוין אַלט און אויסגעדיענט און איך רעכען דיר צו לאָזען רעזיגנירען (פערשטעהסטו, וואָס דאָס הייסט? אויב ניט, וועל איך דיר גלייך זאָגען. דאָס הייסט: זיך אָבזאָגען פון סלוזשבע. היינטיגע צייטען ווערט מען ניט אַרויס־געוואָרפען, מען רעזיגנירט, אַזוי איידעל איז די וועלט געוואָרען און דעם בעסטען בעווייז האָסטו פון ביסמאַרק'ן... נחזור לענייננו), איך רעכען דיר צו לאָזען רעזיגנירען, גלייך ווי דו וועסט האָבען געענדיגט אָט דיזען בריעף צו זיך אַליין. מיין חרטה האָבען קומט, אויף דעם אופן, צו שפּעט, אָבער חרטה האָב איך דאָך אויף מיין גאַנצען משא־ומתן מיט דיר.

וואָס ווייס איך, ליעבע פעדער, אין וועמעס הענד דו ביזט געווען, איידער דו ביזט פערלאָרען געגאַנגען! אפשר האָסטו גע־דיענט אַ מיניסטער, צום אונטערשרייבען אַ טויט־אורטהייל פון אַ פערמשפּט'ען מענשען, וואָס דאַן וואָלט פאַר דיר גלייכער געווען איינצונעהמען יונגערהייט אַ מיתה־משונה אין דער פאַבריק. אפשר האָסטו זיך בעשעפטיגט מיט שרייבען אַ מסירה אויף אַן עהרליכען פּרייהייטס־קעמפּפער וועלכער איז אַוועקגעפאָהרען אין אַזאַ לאַנד, ווי למשל רוסלאַנד, און עס קען זיין אַז דער מאַן איז היינט שוין אין תפיסה; אויב דו האָסט דאָס געטאָן, וואָלט פאַר דיר אויך גלייכער געווען ניט געבאָרען צו ווערען. טאָמער ביזטו געווען אין די הענד פון אַ מענשען, וועלכער פערדיענט זיין ברויט דורך דעם, וואָס ער שרייבט היסטאָרישע ליגענס פאַר דעם אָרעמען אַרבייטער, וועלכער פערבלענדעט די אויגען פון דעם פאָלק מיט דומהייט און אַבערגלויבען און וועלכער זאָגט צו הרים וגבעות אין אַ וועלט, וועלכע מוז נאָך ערשט געפינען אַ קאָלומבוס, וואָס זאָל איהר ענטדעקען.

וואס ווייס איך? פיעלייכט, ליעבע פעדער, האסטו געהאלפען א מענשען, וואס איז אבטרינניג געווארען פון זיין אידעאל (אידעאל קומט ניט ארויס פון דעם ווארט איד, אבגלייך דאס דארף אזוי זיין, ווייל דער איד האט נענוג געליטען, אום צו שטרעבען צו א אידעאל; דו, פעדער, האב קיין טעות ניט... אויף דעם אופן קענסטו זיך נאך איינבילדען, אז ליבעראל קומט ארויס פון די ווערטער „ליעבער אלל“-עמען ווי זיך, און דער אמת איז גראדע דער היפך דערפון. אייך פעדערן, לאז איך מיט פרעמדע ווערטער ניט אליין, איהר מאכט געוואוינליך אן צרות... נאר וואו האב איך געלאזען? יא, איך האב געזאגט, אז דו האסט פיעלייכט גע־האלפען אן אבטריניגען אידעאליסט — ברוך שפטרני פון דעם לאנגען מאמר המוסגר!) שרייבען א בוך געגען זיינע אמאליגע קאמעראדען און מען האט דיך פיעלייכט געטונקט אין גיפטיגע טינט, אום צו מארדען יונגע געדאנקען, פון וועלכע מען האט אב־געקעהרט דעם רוקען.

דעם אמת גערעדט, ליעבע פעדער, האב איך אייך שטאלענע שרייב־אינסטרומענטען איבערהויפט ניט זעהר האלט. מיר האט זעהר אפט פאסירט, אז איך האב ארייגגענומען דיינע א שוועסטער אין דער האנד, אום עטוואס צו שרייבען, און מיינע געדאנקען זיינען גלייך צושלאגען געווארען, ווייל מיר איז איינגעפאלען אזא מין חשבון. ווער ווייס — האב איך געטראכט — צו האט די גע־בורט פון די שטאלענע פעדער ניט געקאסט א מענשען־לעבען אין דער פאבריק, ווי די געזונטע פעדער קאסט אימער א געזונטן־לעבען! ווער קען מיר פערזיכערען, אז נאך איינעם פון איהרע מאכערס וויינען ניט הייגטיגען טאג אן אלמנה מיט פינף יתומים. דאס האב איך געטראכט און דאס האט מיר אפט מבלבל געווען די רעיונות און טאקע דאן, ווען מיר האט זיך געוואלט עפעס אזוינס שרייבען, וואס וואלט אפשר געלוינט צו לייענען.

פון דעסטוועגען... נו די נויט ברענגט צו אלץ! איך קען מיר ניט העלפען און בעדיען זיך מיט שטאלענע פעדערן, אבער איך נוץ געוואוינליך נייע. לכל הפחות ווייס איך, אז זיי זיינען ניט

געוועזן אין ערגערע הענד, ווי מיינע (בייזע צינגער זאָגען אפילו, אז ביי מיר ווערט אַ פעדער אויך פערשווארצט!) און האָב ניט די בייזע מחשבות, וואָס איך האָב איצט.

מעהר האָב איך דיר ניט וואָס צו שרייבען. זיי געזונד און פערגעס ניט דיין אַלטען בעל־הבית —

הפילוסוף מק"ק מינסק.

XXXI.

וואָס האָב איך געוואָלט שרייבען?

עס איז גאָר קיין וואונדער ניט, וואָס אידען זיינען גרעסערע בעלי־חשבונות, ווי אנדערע פעלקער. רייכע אידען צעהלען געלד (רייכע גוים טוען דאָס אפילו אויך, אָבער ניט אזוי אָפט) און אָרעמע אידען צעהלען די ציינער אין מויל; פרומע אידען צעהלען ספירה, צווישען פסח און שבועות, מלקות ערב יום־כפור, די מכות צום סדר און המן׳ס קינדער אין דער מגילה; זיי צעהלען די ווערטער אין דער תורה און די אותיות אין די ווערטער און מאכען גרויסע און קליינע פרטים אויפ׳ן יאָהר; זיי צעהלען די שטונדען צווישען די מילכיגע און פליישיגע און די מינוטען צווישען זאלצען פלייש און כשר׳ן; זיי האָבען אין די געדאנקען די דריי וואָכען פון שבעה־עשר בתמוז ביז תשעה־באב, און אין די דריי וואָכען די ניין טעג און דאן די עשרת ימי־תשובה; זיי צעהלען שבת די סעודות און צום סדר די מצות און מהדרים צעהלען אפילו די קדושות, וואָס זיי הערען, און וויפיעל מאָל זיי שפרינגען קדוש; זיי צעהלען די טריט ביי׳ן אויסגעהן שמונה־עשרה און די קולות און די תקיעות און די הונדערט ברכות, וואָס זיי גיבען דעם רבש״ע אלע טאָג; די כוסות צום סדר ווערען געטרונקען מיט א צאָהל און די בנים אין דער הגדה זיינען נומערירט און די מצוות אין דער תורה זיינען אויסגעצעהלט אזוי פיעל און אזוי פיעל פון איין סאָרט און אזוי פיעל און אזוי פיעל פון דעם אנדערן סאָרט — אלץ אויף קלאָר. יעדער חדר־אינגעל וויים פון די פינף חומשים, די פינף מגילות, די צוועלף קליינע נביאים; פון דוד׳ס אכטצעהן ווייבער, פון שלמה׳ס טויזענד, פון די זעקס סדרים ש״ס און פון די טויזענד יאָהר וואָס זיינען ביי׳ן בורא־עולם א טאָג; די מיתות

בית־דין האבען א צאהל און די מלכים, וואס יהושע האט איינגע־נומען, זיינען אויסגעצעהלט, די שטריק מיט וועלכע מען האט גע־בונדען שמשון הגבור, און די פלשתים, וואס דוד האט מאוס בע־האנדעלט, ווען ער האט געדארפט ווערן א קעניגליכער איידעם ביי שאול המלך; די רצועה פון של יד (פון תפלין) ווערט ארומגעווי־קעלט ארום די לינקע האנד מיט א חשבון און די פרשות אינוועניג זיינען געצעהלט; יעדער איד וויים פון די צוועלף שבטים, פון אברהם׳ס קעפס־ווייבער, וויפיעל זיי זיינען, פון די זיבען הימלען, פון די זיבען מדורי גיהנם, פון די ארבע אמות דא און פון צעהן טפחים דארטען — אלץ ריכטיג אויסגערעכענט און אויסגעצעהלט.

ביי זיי ביניהם דארף א אינגעל זיין דורכגעגאנגען שעהנע עטליכע קלאסען גימנאזיע, איידער ער קען בערעכענען, אז ווען מען צינט אן חנוכה פון ערשטען ביז׳ן אכטען טאג רק מיט איין ליכטעל מעהר — אז דאס מאכט אוים בסך־הכל 36 ליכטלעך, חוץ די איין גרויסע ליכט, מיט וועלכע מען צינט זיי אן; זיי זאגען אויך תהלים (איבערהויפט די ענגלענדער), אבער פרעגט זיי בחרם ווי פיעל קאפיטלאך זיי האבען אויסגעזאגט א טאג — מעהר ווי א איד קען דאס ניט בערעכענען. ביי זיי שטארבט מען אויך, אבער צו וויסען זיי גאר ווי פיעל טעג זיי זיצען אין טרויער, ווי פיעל טעג די נשמה בלאנדזעט ארום אין שטוב, ווי פיעל חדשים מען זאגט קדיש? ווי קומען זיי דערצו? ביי אונז וויים דאס די גרעבסטע קאפ.

און איצט, ליעבע לעזער, שטעה איך ווי א האהן אין בני־אדם און קען בשום אופן ניט פערשטעהן, וואס אייגענטליך מיך האט געבראכט אויף דיעזע אלע חשבונות און חקירות? גאר אומזיסט האב איך דאס ניט געטאן, גאר אומזיסט ליידט מען אפילו קיין הונגער ניט. אויסער די קאפע אין די וואלוועלע קאפע־הייזער, האט אלץ אין דער וועלט א גרונד, און חוץ די דרשות פון לאנדאנער מגידים, האט אלץ א טעם; פון עלערהויט ווערט קיין זאך ניט, אפילו ניט א קאזיאנער רב, און חוץ די אינגעווייט פון א קמיע קען אלעס ערקלערט ווערן. דער דומסטער געדאנקען קומט ארוים

פון עפּעס, האָט אַ טאַטען מיט אַ מאַמען און געוואוינליך האָט אַזאַ שוטה פון אַ רעיון אַ לאַנגען שלשלת־היוחסין, פּונקט ווי אַ אידי־שער מיוחס, אָדער ווי אַן אַדעליגער ביי די אומות העולם. פון דיר נישט — מיר נישט ווערט קיין זאַך ניט, און וויסענדיג אַז דאָס איז אַזוי, פרעג איך ביי איין ווי אַזוי איך בין געקומען דערצו צו פערגיסען אַזוי פיעל טינט אַרום דעם, וואָס אידען זיינען אַזעלכע בעלי־חשבונות? כ'לעבען, טינט איז ניט בלוט און איך בין ניט קיין טיראַן און ווען איך גיס, מוז דערצו זיין אַ גרונד! רעדען אַזוי גלאַט... סתם אין דער וועלט אַריין... דאָס פּאַסט פאַר אַ אידי־שען אַקטיאָר, וואָס לערנט קיין מאָל ניט אויס זיין ראָלע, אָבער ניט פאַר אַ פילאָזאָף, אפילו ניט פאַר אַ משוגענעם דיטאָ, הגם איך וויים ביי זיך, אַז די גאַנצע מעשה איז אַ בלבול און אַ שם רע. אַרום וואָס אַלזאָ האָב איך געקענט טראַכטען, בשעת מיר זיינען אָט די אַלע חשבונות אַרויפגעקומען אויף די געדאַנקען? דאַכט זיך, ניט אַרום געלד. ווען איך וואָלט געטראַכט אַרום געלד און וואָלט גענומען פיהרען מיין פעדער פון די רעכטע האַנד צו די לינקע, דאָס הייסט שרייבען אידעש (דאָס וואָס דאָס הייסט האָב איך נאַטירליך געקענט גלייך זאָגען, אָהן די פּראָזע וועגען רעכטס און לינקס, אָבער אין מיר קלאַפּט נאָך אַן אָדער פון השכלה און ציימענווייז ווילט זיך מיר שרייבען מיט מליצה; דערפאַר זאָג איך, ווי איך האָב געזאָגט, אַז ווען איך וואָלט געטראַכט אַרום געלד און וואָלט דערנאָך גענומען פיהרען די פעדער פון רעכטס צו לינקס), וואָלט איך ווירקליך געווען משוגע. אַלזאָ דער רעיון פון געלד האָט מיך דערצו ניט געבראַכט. וואָס־זשע דען? דער צעהלען ספירה? אויך ניט. איך צעהל אַליין ניט, איך פערלאָז זיך אויף אַנדערע פרומע אידען און אין אַזעלכע חשבונות וויים איך, אַז איך קען זיי טרויען, ווארום זיי מאַכען נור אַ טעות אין חשבון, ווען עס קומט זיי דערפון אַרויס אַ נוץ: ספירה איז ניט ווידזשעס און... און אַ סוף, אָט איז מיין אייניקעל צוריק פון שול.

XXXII.

א בריעף פון פירסט ביסמארק.

איך האָב געקראָגען מיט עטליכע טעג צוריק א בריעף אין הויך־טייטש, וועלכען איך איבערזעץ, כדי אז מיך „זאָלען פער־שטעהן גרויס און קליין", ווי עס שטעהט אויפ'ן טיטעל־בלאַט פון אלע ווייבערשע מחזורים. אָט איז דער בריעף אין מיין אידעשע העמדעלע:

„פריעדריכסרוהע, דעם 10טען מאַי, 1890.

„געעהרטער הערר פילאָזאָף!

„ברוך שפטרני! ענדליך בין איך פריי פון דאגות און קען מיר נעהמען צייט אייך צו שרייבען עטליכע שורות. איך וויים ניט צו איהר וועט דאָס אָננעהמען פאר א קאָמפלימענט, אָבער זאָגען מוז איך אייך, אז איך האָב צוליעב אייך גענומען א מלמד און איך קען איצט לייענען אייערע פילאָזאָפיע, וועלכע איהר שרייבט מיט אידעשע אותיות. לאָמיך אייך אגב־אורחא בעמערקען אז לערנענדיג דעם אידעשען אלף־בית, איז מיר קלאָר געוואָרען דאָס, וואָס יאָהאַן יאַקאָבי האָט אמאָל געזאָגט, נעמליך: איך בין אימער געגאַנגען פאָרווערטס, אימער פון רעכטס צו לינקס. איך האָב דאמאָלס ניט פערשטאַנען, וואָרום אזוי פיעל אידען ווערען לינק און דערגעהען ביז'ן סאָציאַליזמוס. איצט פערשטעה איך: זייער שפּראַך ברענגט זיי דערצו, זיי לערנען זיך דאָס איין מיט'ן אלף־בית. אָבער, ווייטער.

„מיך פרעהט צו זעהן, אז איהר פערשטעהט זיך אויף מיין פּאָליטיק. איהר שיינט מיר צו האָבען א טיעפערן בליק ווי פיעלע אנדערע פילאָזאָפען, איהר זעהט פיעל קלערער און דייטליכער, צו וואָס עס האָט זיך געציעלט מיין גאַנצע ארבייט אין די לעצטע פינף־און־צוואַנציג יאָהר. יאָ, איך בין אימער געוועזן, בין נאָך

איצט און בלייב א סאָציאַליסט, וועניגסטענס אין גרונד האַרצען, ווען אויך ניט לפנים. נאָך מעהר, מיין זיין א סאָציאַליסט האָט מיר געקאָסט מיין שטעלע, ווייל — אייך דאַרף איך דאָס אייגענטליך ניט ערקלערען — ווייל ווילהעלם האָט מיר מקנא געווען, וואָס איך האָב פערברייטעט די דאָזיגע אידעע, און האָט פון קנאה מיר אָבגעזאָגט, אום אַליין צו פיהרען דעם רעדעל; ער וויל זיך איינקויפען חן ביי׳ן ארבייטער.

„איהר קענט מיינע טייטשען אזוי גוט ווי איך אַליין. איהר ווייסט, אז זיי בעוועגען זיך זעהר לאַנגזאַם און אז זיי פערטיעפען זיך געוואוינליך אזוי שטאַרק אין א זאַך, אז זיי פערגעסען, וואָס די זאַך איז. ווען זיי ווילען, למשל, פאָהרען ערגעץ־וואו, געהען זיי ניט דירעקט צום באַהנהויף; זיי ווישען ערשט די ברילען, טוען זיי אָן, שטודירען א האַלב שעה דעם פאָהר־פּלאַן און פערזאַמען געוואוינליך דעם צוג. ווען לאַסאַל איז געשטאָרבען, האָט ער נאָכגעלאָזען א סך קליינע שריפטען. די שריפטען האָבען זיך נאָך זיין טויט שרעקליך פערמעהרט. איך האָב גלייך געזעהן, אז אין די שריפטען ליעגט א סכנה פאַר׳ן סאָציאַליזמוס. מיכעל — האָב איך צו זיך אַליין געזאָגט — וועט זיך צו זיי נעהמען. ער וועט זיי לעזען, שטודירען, פאַרלעזען; ער וועט איבער זיי דיספּוטירען, דיסקוטירען, שרייבען אַנדערע ביכער; מיט יענע וועט ער וויעדער אזוי מאַכען און דער סוף וועט זיין, אז ער וועט אזוי לאַנג רעדען וועגען סאָציאַליזמוס, ביז ער וועט ווערען א מין סאָציאַליסטישער פּאַפּאַגאַי און וועט גאָר אין גאַנצען פערגעסען, אז דער צוועק פון די שריפטען איז געווען, איהם אויפצומונטערן עטוואָס צו טאָן.

„א לאַנגע צייט האָב איך זיך געהאַלטען פון וייטען. דער דענישער קריעג, דאַן דער עסטרייכישער, דאַן וויעדער דער פראַנצויזישער האָבען מיך בעשעפטיגט ביז אין די זיבעציגער יאָהרען אריין און נאָכהער אויך, ווייל איך האָב געמוזט אימער זעהן און פערהיטען, אז די פראַנצויזען זאָלען אונז ניט געבען א קלאַפּ פאַר א קלאַפּ. אין 1878 איז געקומען די צייט עפּעס צו טאָן פאַר׳ן סאָציאַליזמוס. דער בערלינער קאָנגרעס האָט אייראָפּא בערוהיגט

אויף עטליכע יאָהר; דער פראַנצויז האָט זיך דעם יאָהר אַמוזירט מיט אַ וויסטאַווקע; רוסלאַנד איז געווען מיעד פון דער מלחמה מיט דער טירקיי. מיין קאָפּ איז געווען רוהיג און איך האָב זיך גענומען צו דער אַרבייט.

„איך האָב מיט איין קלאַפּ אַ סוף געמאַכט פון אַלע ריידעריי און שרייבעריי. די רעדנער און די שרייבער האָב איך אין הארצען ליעב געהאַט, אָבער איך האָב דאָס ניט אַרויסגעוויזען און איך האָב זיי גענומען לערנען צו ווערען טוערס. פיעלייכט וועט איהר מיך פרעגען די זעלביגע פראַגע, וואָס יענער ליעבהאָבער האָט גע־פרעגט זיין כלה, ווען ער האָט צו איהר געזאָגט: פערשטעהען זיך מעג זיין גוט אין ליעבע, אָבער צו וואָס האָסטו מיך געדאַרפט אַרונטערוואַרפען פון די טרעפּ?" איך ווייס אַז פון אַזאַ פער־שטעלטע ליעבע קען מען ברעכען האַלז און געניק, אָבער דאָס איז נייטיג געווען. ריידען און שרייבען האָט געמוזט געהן צו אַלע שוואַרץ־יאָהר, אום צו פערהיטען, אַז דער סאָציאַליזמוס זאָל אַזוי ניט אַוועקגעהן. איך האָב דאָס געטאָן. די סאָציאַליסטען האָבען מיר געשאָלטען. מאַכט ניט אויס, די צייט וועט קומען, ווען זיי וועלען מיך בענטשען.

„די אידעע איז געלעגען אויף די אַרבייטערס ליפּען, איך האָב איהר אַריינגעבראַכט אין זייערע הערצער. אַרום וואָס זיי האָ־בען פריהער ניט מעהר ווי גערעדט, האָבען זיי אָנגעפאַנגען צו טראַכטען. ביי'ן רעדען קען מען בלייבען; ווען מען דענקט, קומט מען צום טאָן. דאָס איז געווען מיין פּאָליטיק, העדר פילאָזאָף.

„ווי איך האָב ביסלעכווייז אַרויסגענומען דעם מאָנאָפּאָל פון די הענד פון די פאַבריקאַנטען, האָט איהר געזעהן; אַנדערע אויך, אָבער זיי האָבען ניט פערשטאַנען מיין ריכטיגען אויסקוק. די מענשליכע געזעלשאַפט מוז ענטוועדער געהן צו־גרונד, אָדער קומען צום סאָציאַליזמוס. דאָס וועט פריהער אָדער שפּעטער קומען פון זיך אַליין; מיר קענען נור טאָן אַזוי פיעל, אַז דאָס זאָל קומען פריהער און ניט שפּעטער. איך האָב געטאָן דאָס מייניגע.

„למשל, איך האָב געוואוסט, אַז די אַרבייטער פון אייראָפּאַ

שרעקען זיך פאר זייערע אייגענע ברידער די סאלדאטען. זעהר גוט. איך האב פערגרעסערט די ארמיי אין דייטשלאנד, די אנדערע מדינות האבען מיר געמוזט נאכטאן און וואס איז דער פועל־יוצא דערפון? די ארבייטער אליין ווערען סאלדאטען און אין א קורצע צייט וועלען זיי אויפהערען מורא צו האבען פאר'ן ביקס מיט די פולווער, און וועלען ווערען מענשען, און וועלען זיך א שטעל טאן און פערלאנגען זייערע רעכטע.

„איך האב אייך נאך פיעל צו שרייבען, אבער איך בין מיד. בין ניט געוואוינט דערצו. זייט געזונד, הערר פילאזאף, און פער־געסט ניט אייער אויפריכטיגען פריינד

אטטא ביסמארק פאן שענהויזען.“

„נ. ב. טאמער גיט איהר ווען עס איז ארוים אייערע פילא־זאפיע, שיקט מיר צו אן עקזעמפלאר. מיין זוהן הערבערט לאזט אייך גריסען אונבעקאנטער־ווייזע.“

XXXIII.

אלץ הייסט פילאָזאָפיע!

עם זיינען דאָ פיער סאָרטען שרייבער, ואילו הן: אַזעלכע וואָס קענען און ווילען ניט; וואָס ווילען און קענען ניט: וואָס ווילען און קענען; וואָס ווילען ניט און קענען ניט. איהר וועט פיעלייכט זאָגען, אז די שרייבער פון דעם לעצטען מין, נעמליך די וואָס אי זיי ווילען ניט, אי זיי קענען ניט, זיינען גאָר קיין שרייבער ניט, — זאָלט איהר דאָס בעסער ניט זאָגען, ווארום איהר וועט דערמיט נור בעווייזען, אז איהר האָט קיין שכל ניט, און דער בעווייז איז איבעריג, ווייל מען ווייס דאָס: ווען איהר וואָלט גע־האָט שכל, וואָלט איהר קיין אָרעמע לייט ניט געווען — און מאָכט מיר ניט קיין זויערע מינעס, איך בעט אייך! ווי לייכט איהר גע־פינט זיך בעליידיגט! און פון וואָס? פון אַ וואָרט. וואונדערבאָרע מענשען! ארבייטען שווער און האָבען אַ (שוויגער? — איך מאָד אַזעלכע פּוסטע וויצען ניט; איך זאָג ארבייטען שווער און האָבען) מכות — איז ביי אייך רעכט; זיך לאָזען רייסען, צופּען, שינדען, בעטריגען, פּערנאַרען, פערבלענדען, טיראַנעווען — דאָס איז ביי אייך אַ קלייניגקייט; לאָזען מענשען, וואָס ביי זיי קריכט שוין פון האַלז, ארויסנעהמען דעם לעצטען ביסען פון מויל — דאָס איז גאָר נישט; מקריב זיין אונשולדיגע עופה'לעך אויף דעם מזבח פון דעם עגל־הזהב — דאָס לאָזט איהר זיך געפאַלען; צו האָדעווען קינ־דער פאַר'ן טייוועל, צו זעהן, למשל ווי אַ זוהן וווערט אַ ציעל אויף צוויי פּיס פאַר אַ ביקס, מיט די איינציגע נחמה דערביי, וואָס ער האָט ביכולת צו ערמאָרדען דעם, וואָס ציעלעוועט זיך אין איהם — דאָס קומט ביי אייך אויס „ווי עס בעדאַרף צו זיין". דאָס אַלעס איז רעכט און כשר, איהר דערלאַנגט זיך אפילו ניט אַ קרים דערביי.

לאָז אָבער קומען אַ מענש ווי אַ איך, און איך זאָגען אין גוטען מוטה — ניט מיינענדיג חלילה קיין שום בייז — „רבותי, איהר האָט ניט קיין שכל", מאַכט איהר אַ בייזע מינע און שרייט: „טי מענע רוגאל" (ווי מען זאָגט אין דער ליטא, ריידענדיג רוסיש מיט אַ אידישען אַקצענט), אַ שטייגער ווי הערען דעם אמת וואָלט ערגער געווען ווי אַלץ אין דער וועלט.

נאָר די גלייכסטע זאַך וואָלט געווען, מיר ניט צו זאָגען קיין דעות און, ווען איך רעכען אונטער די פיער מינים שרייבערס אַזעלכע, וואָס אַ זיי קענען ניט, אַ זיי ווילען ניט שרייבען, מיר ניט צו בורבלען אונטערן נאָז: „די זיינען גאָר קיין שרייבער ניט", זיי זיינען יאָ. זיי זיינען דער גרעסטער טהייל פון אַלע שרייבער און זייערע שרייבעריי ווערט אָם מעהרסטען געלעזען. זיי פּילען אויס אַלע טאָג אַ וויכטיגען טהייל פון אַלע גרויסע צייטונגען און דער גרונד דערפון וואָס זיי טהוען דאָס, איז, ווייל זיי ווילען און קענען עסען. און דאָס, זעהט איהר, איז איינע פון די שוואַכע זייטען פון די געטליכע געזעלשאַפט־אָרדנונג, אין וועלכע מיר לע־בען, איינער פון די חסרונות פון אונזער הערליכע ציוויליזאַציאָן. אנשטאָט וואָס יעדער מענש זאָל זיין אויף זיין אָרט, איז ער אימער אויף אַן אַנדערנס אָרט און אנשטאָט וואָס ער זאָל טהאָן דאָס, וואָס ער קען, טהוט ער געוויינליך דאָס, וואָס זיין שכן קען. נעהמט, למשל, אַ היפּאָקריט צווישען אייערע בעקאַנטע. אויפן ערשטען בליק איז דער מאַן אַ פּאָלקאָמענער היפּאָקריט, מיט אַלע קליפּערלעך. קוקט זיך אָבער אין איהם גוט איין, בעטראַכט איהם גענוי, וועט איהר געפינען, אַז דער מאַן טויג אייגענטליך גאָר ניט צו זיין ראָלע, ער קען ניט צבועאַקעווען און וויל ניט. און דאָס וואָס ער צבועאַקעוועט דאָך, איז ניט מעהר, ווייל ער וויל נעבעך לעבען. ער איז ניט אַ קינסטלער־היפּאָקריט, ניט אַ מייסטער אין זיין פאַך, ער איז נור אַ מאָגען־היפּאָקריט; ער פאַסט יום־כפּור, בכדי ער זאָל האָבען וואָס צו עסען די ערשטע טעג סוכות; ער עסט ניט פאַר'ן דאַווענען, אום צו האָבען וואָס צו עסען נאָך'ן דאַווענען, ער לייענט קריאת־שמע, ווייל אַ ניט וואָלט מען איהם ניט געגעבען קיין בעט וואו צו שלאָ־

פען. אזוינער פערנעהמט נור דעם ריכטיגען היפּאָקריטס אָרט, וועל־
כער וואָלט מאַכען גאָלד, וואו דער פּאַרטאַץ־היפּאָקריט פערקויפט
זיין „נשמה“ פאַר אַ טאָפּ רויטע לינזען. ער קען ניט און וויל ניט
און טהוט, וויל — נו, איהר פערשטעהט וואָס איך מיין.

יאַ קיין זאַך און קיין מענש איז ניט אויף דעם ריכטיגען אָרט
— דאָס האָב איך אָפט דעם שטאָלצען נייַנצעהנטען יאהרהונדערט
געזאָגט, וועלכער (דאָס מעג איך אייך זאָגען אונטער פיער אויגען)
איז כמעט שוין עובר בטל, וויא יעדער אנדערער, וואָס קומט אריין
אין די ניינציגער.

נאָך אַ ביישפּיעל, מיין אייניקעל (זאָל לעבען) האָט אַ חבר
(זאָל ער אויך לעבען), מיט איהם אין איינע יאָהרען. דער אינגעל
האָט אין זיינע יונגע יאָהרען — דאָס הייסט אַ יאָהר אָדער צוויי
נאָך זיין אריינקריכען אין פּלודורקעס — געהאַנדעלט מיט שוועדי־
שע שוועבעלעך. ער האָט צו דעם מסחר ניט געטויגט. ער האָט
דאָס ניט געוואָלט און האָט דאָס ניט געקענט. ער איז ניט געוועזן
אויף זיין אָרט. ער האָט אויך ניט געמאכט קיין זעהר גלענצענדע
געשעפטען און דער סוף איז געוועזן אַז ער האָט איין שעהנעם
פריהמאָרגען געמאַכט באַנקראָט, אָנזעצענדיג אַ פענניעס דרייצעהן,
אויב ניט מעהר. היינט פּוצט ער שטיוועל און דאָס אויך ניט ווי־
לענדיג און ניט קענענדיג. ער טויג דערצו אויך ניט. צו וואָס טויג
ער? צום זינגען. ער האָט אַ קול'בעלע וויא אַ קאַנאַריק און מען
דאַרף איהם נור אויסבילדען. מיין אייניקעל פערשטעהט דאָס, אָבער
ער קען זיין חבר ניט העלפען. איך אויך ניט. און וואָס וועט פון
איהם ווערען? אַ בעטהאָווען פּיעלייכט, וואָס באַקט בייגעל, אַ
פריעדריך שילער, וואָס שרייבט מזוזות ביי אַ סופר סת"ם.

* * *

איך האָב אייך געזאָגט, אַז עס זיינען דאָ פיער מינים שרייבער:
אַזעלכע, וואָס ווילען און קענען ניט; אנדערע, וואָס קענען און ווי־
לען ניט; ווידער אנדערע, וואָס קענען און ווילען, און דאַן ווידער

אַנדערע, וואָס קענען ניט און ווילען ניט. אייך צו געבען אַ שטיקעלע ידיעה דערפון, ווי מען שרייבט, ווי מען קען ניט און מען וויל ניט — האָב איך געמאכט אַט דיעזע היינטיגע פילאָזאָפיע. זייט געזונד.

XXXIV.

א צוויי פיסיגע קאַטערינקע.

אויב איהר ווייסט ניט, וואָס א קאַטערינקע איז, ווייסט איהר געוויס, וואָס א שאַרמאַנקע איז; אויב איהר ווייסט דאָס אויך ניט, ווייסט איהר וואהרשיינליך, וואָס א לייערקאַסטען איז; טאָמער זייט איהר אָבער אזעלכע עמי־הארצים, אז איהר ווייסט דאָס אויך ניט, זאָג איך אייך, אז איך מיין א באַררעל־אָרגאַן, א לאַנגווייליגען מוזיק אינסטרומענט, וואָס שפּיעלט אימער די זעלביגע ניגונים פון פסח ביז סוכות און פון סוכות ביז פסח, ביז עס ווערט פערדאָרבען און שפּיעלט דאַן גאָר ניט מעהר.

דאָס איז דאָס זעלבע, וואָס א היגער מגיד איז, נור אנגענעהמער צו הערען און ניט אזוי שווער אויסצוהאַלטען. דער מגיד הילכט אייך אויך אין דיא אויערען אימער און אָבער די זעלביגע פּאַגודקע, אָבער ער ווערט (ליידער) ניט אזוי גיך פערראָסט, ווייל ער ווערט בעסער געשמיערט, און אפילו ווען עס טרעפט זיך א נס און ער שמד'ט זיך, ווערט איהר פון איהם אויך ניט פטור, מחמת ער דרשה'נט פון דאָס ניי, נור אָהן א היטעל.

ווען איך האָב מיך אוועקגעזעצט שרייבען, איז געקומען א קאַטערינשטשיק און האָט גענומען דרעהען זיין מוזיק. איך וואָלט איהם געוויס געשאָלטען קללות נמרצות, ווען איך וואָלט געווען א שמעי בן־גרא, א קעלמער מגיד, א אידענע, אָדער פּאַפּסט פּיוס דער ניינטער, עליו השלום; איך וואָלט איהם געשאָלטען, ווען איך וואָלט ניט בערעכענט, אז ער דרעהט דיא קאַטערינקע, ווייל איהם דרעהט דער מוח, און אז ער שפּיעלט אייגענטליך ניט אזוי פיעל אום מיך צו ערגערען, וויא אום צו פערדיענען א פּאָר קופּערנע מטבעות.

איך האָב איהם, וויא איהר זעהט, ניט געשאָלטען, אָבער אין כעס בין איך געווען: איך האָב געהאַט אַ האַלבע טוץ שעהנע נייע, גוטע געדאַנקען און דער מאַן האָט זיי פּאַנאַנדערגעיאָגט צו אַלע ווינדען, און איצט איז מיין קאָפּ פּוסט וויא אַ קלוב, וואו מען קריעגט זיך ניט, ווי דער מאָגען פון אַ מאַשינער אין סלעק צייט, וויא אַן אויס־געבלאָזענע איי.... וואָס טו איך איצט? איך וועל רע־ען ארום קאַטערינקעס, דאָס הייסט שאַרמאַנקעס — איך פערטייטש דאָס בכיון, מחמת מיר פאַללט איין, אז אַ רוסישער לעזער קען פערגע־סען מיין הקדמה און קען מיינען, אז איך רעד דאָ ארום די צוויי קאַטערינקעס וועלכע האָבען געקיניגט איבער רוסלאַנד, ווערהענד איך רעד דאָ ניט אפילו ארום ע ה ר ל י כ ע פרויען: איך רעד בלויז ארום לייער קאַסטענס. אַלזאָ! (מיסטער, דאָ בעט זיך אַ שטריכעלע)

אַ קאַטערינקע, ווען מען זאָל איהר גוט בעטראַכטען, איז אזוי ווי — אַ קאַטערינקע —

$$
\begin{array}{r}
2354 \\
12 \\
\hline
4708 \\
2354 \\
\hline
28248
\end{array}
$$

האַללאָ! איהר מיינט דאָך אז איך בין משוגע געוואָרען . . . אָה, דער שיינגעץ! דאָס איז מיין אייניקעל'ס ארבייט. ליעבע לעזער! איהר פערשטעהט, וואָס דאָ איז געווען? — ניין? הערט־זשע! ווען איך האָב געהאַט אויפגעשריבען דיא ווערטער: אַ קאַטערינקע, ווען מען זאָל איהר גוט בעטראַכטען, א. ז. וו., האָט מיר אָנגעהויבען צו קיצלען אין נאָז. איך האָב אַ זוך געטאָן אין בוזעם, האָב ארויסגענומען מיין טאַבאַק־פּושקע, אום צו נעהמען אַ שמעק טאַ־באַק און דיא פּושקע איז געווען פּוסט, וויא מיין מוח אליין. איך בין ארויס אין גאַס נאָך טאַבאַק. קוים איז ער געבליעבען אליין אין צימער איז געוואָרען אָט דער כפּל אין מיין פילאָזאָפיע.

כסדר אזוי . . . ווען מען זאָל אַ קאַטערינקע גוט בעטראַכטען, קען מען בעגרייפען וואָס דער קאַפּיטאַליזמוס האָט געמאַכט פון דעם מענשען. אַמאָל איז יעדער אַרבייטער געווען אַ שטיקעל קינסטלער. ווען זיין אַרבייט איז געווען נאָך אַזוי אונאַנגענעהם און נאָך אַזוי שווער, האָט ער פון דעסטוועגען געהאַט אַ ביסעל פערגניגען, ווען ער האָט געענדיגט אַ שטיק אַרבייט און זי איז געווען גוט געמאַכט. ער האָט אין די אַרבייט אַריינגעלעגט שכל (ווען ער האָט געהאַט) און האָט דערביי געווירקט ניט נור מיט די הענד, זאָנדערן מיט דעם פערשטאַנד אויך. דאָס אַלעס איז איצט אויס מאָדע. היינט דרעהט ער אַ הענטעל און עס שפּיעלט זיך, עס נייהט זיך, עס מאַכט זיך. דער אַמאָליגער פידלער איז היינט אַ קאַטערינשטשיק און ער בעדאַרף צו זיין אַרבייט ניט מעהר שכל, ווי צו זיין אַ פּרעזידענט ביי אַ פילאַנטראָפּישע געזעלשאַפט, אָדער אַ קאָלעקטאָר ביי די הכנסת־כלה חברה, אָדער אַ חזן אין אַ קליי־נעם מנין, אָדער אַ שמש אין אַ גרויסען.

דער קאַפּיטאַליסט וואָלט געהאַט צו טראָגען אַ סך אויף זיין געוויסען, ווען ער וואָלט געהאַט אַ געוויסען.

אין לאָנדאָן איז געגרינדעט געוואָרען אַ „הייראַטה־אַגענטור“, דאָס הייסט אויף מינסקיש — אַ חברה שדכנים. מיין אייניקעל האָט מיר געבראַכט זייערן אַ צירקוליאַר. איהר וועט פרעגען, ווי ער קומט דערצו. נו, דאָס האָב איך אויך געפרעגט, האָט ער מיר געזאָגט, אַז איהם האָט דאָס אין שול געגעבען אַ חבר זיינער, וואָס זיין טאַטע איז בעקאַנט מיט איינעם פון די נייע־מאָדישע מזווגי־זיווגים. דער אונטערשיעד צווישען זיי און אונזערע זאָ־מוטער שדכנים שיינט מיר צו זיין נור אַט־וואָס : זיי האָבען ניט קיין שלומפּערס ; ליגען זאָגען זיי אויך — און ניט נור זיי זאָגען, זיי שרייבען און דרוקען זאָגאַר ליגענס. איין זאַך פערשטעה איך ניט : וואָס טוען זיי, ווען זיי ווילען זאָגען אויף ענגליש — דער בחור איז אַ צאַצקע ?

מוסר השכל: פּריוואַט בעלי מלאָכות ווערען ביסלעכ־וועיז אויסגעראָט היינטיגע צייטען. אויף אַלץ גרינדען זיך געזעל־שאַפטען מיט אַגענטססטוואָס אַפילו אויף שדכנות. ווער עס וויל פיהרען אַן אונגליקליכען לעבען מיט אַ ווייב מוז היינט אָנקומען צו אַ הייראַטה־אַגענטור.

XXXV.

מורא פאר די באַבען.

האַבען אַ נאָמען אין דער וועלט, מעג זיין אַ גוטע זאַך, אָבער דאָס איז צייטענווייז אונבעקוועם. איהר וועט באַלד זעהן, אַז איך רעד פון סידור.

פאַראַכטאָגען דאָנערשטאָג אַרום צוויי אזייגער ביי נאַכט בין איך געווען גוטע עטליכע וויאָרסט אין שלאָף אריין. אזוי ווי איך בין ניט קיין בעקער, ניט קיין גנב און ניט קיין פּאָליציייסקער, און אזוי ווי איך בין אַן אַלטער מאַן ניט קיין גביר און האָב, חוץ שלאָף, ווענינ אַנדערע תענוגים, — איז עס געווען גאַנץ נאַטירליך, אַז איך זאָל שלאָפען אַרום צוויי אזייגער ביי נאַכט. און איך האָב געשלאָפען גאַנץ געשמאַק. מיט אַמאָל האָב איך זיך אויפגעכאַפּט. אין די געסעל וואו איך וואוין איז מיט אַ גרויסען גערויש אַריינגעפאָהרען אַ דראָשקע און האָט זיך אָבגעשטעלט לעבען מיין טיר.

„ווער זאָל האָבען געקומען צו מיר אזוי שפּעט אין דער נאַכט ?“ האָב איך געקלערט. „אַ קרוב פון מינסק קען דאָס ניט זיין, מען וויים, אַז איך האָב קיין געלד ניט ; איינער, פערקעהרט, וואָס טראָגט מיר אָב אַ חוב, קען דאָס ניט זיין — דאַכט זיך די דול־הייזער זיינען פערמאַכט און גוט פערריגעלט ; זאָל דאָס זיין אַ שכן, וואָס רופט מיך משנה־שם זיין ביי אַ גוסס’ן, אָדער אָבשפּרעכען אַן עין־הרע, אָדער פערריידען אַ בייזען צאָהן ? די שכנים האַלטען, דאַכט זיך, גאָר ניט אזוי שטאַרק פון מיין פרומקייט ; זאָל דאָס . . .“

דאָ זיינען מיינע חשבונות צוקלאַפּט געוואָרען דורך אַ כפול־

שמונה'דיגען סלאַפּ אין טיר. איך האָב זיך שנעל אָנגעטאָן, האָב אָנגעצונדען אַ ליכט און האָב געעפענט די טיר.

„ענטשולדיגט מיין קומען אַזוי שפּעט, אָבער איך האָב זיך אַבגע'גנב'עט אויף עטליכע שעה פון די באַבען און איך מוז אום דריי צוריקפאָהרען."

דאָס האָט צו מיר געזאָגט מיין גאַסט, אַ מאַן פון אַ יאָהר צוויי־דריי און דרייסיג, שעהן געבויט הגם קליין־געוואַקסען אָנ־שטענדיג געקליידעט און אַ דייטש נאָכ'ן לשון נאָך. לאָמיך אייך גלייך דאָ זאָגען, אַז די ווערטער, וואָס איך האָב אייך איבער־געגעבען און וואָס איך וועל אייך נאָך איבערגעבען, זיינען פון זיין מויל אַרויסגעקומען אין הויך־טייטש, נור איך האָב זיי אַי־בערדיסטילירט אויף אידיש בכדי אַז זיי זאָלען האָבען מעהר טעם.

„ווער זייט איהר, ר' קרוב ?" האָב איך געפרעגט.

ער האָט מיך אַוועקגעפיהרט אָן אַ זייט און האָט מיר אַריינ־געשושקעט אַ פּאָאר ווערטער אין אויער. איך בין נשתומם גע־וואָרען.

„אָהָ ! !" האָב איך אויסגערופען.

„אום־הום !" האָט ער צוגעשמייכעלט.

„און אייער באָבע איז . . . ?" האָב איך געפרעגט.

„אום־הום !" האָט ער געענטפערט.

„און איהר קומט טאַקע צו מיר בשתיקה פון די באַבען ?" האָב איך ווידער געפרעגט.

„אום־הום !" האָט ער ווידער געענטפערט.

„אי־אי־אי !" האָב איך אויסגערופען, זעהר נתפעל'דיג, און האָב גענומען מאַכען טהע. ער האָט זיך דערווייל אַוועקגעזעצט. וועהרענד די טהע האָט זיך געקאָכט, האָבען מיר זיך אונטערהאַל־טען און, טרינקענדיג זיינען געפאַלען די פאָלגענדע אינטערעסאַנטע ווערטער צווישען אונז :

איך : — אַלזאָ איהר מוזט פאַרלויפיג דעם פּלאַן אויפגע־בען ?

ער : — שטאַרק מורא. ניט אַהין ניט אַהער. געמיינט זיי

װעלען זיך אנכאפּען אָן דעם, װי אָן אַ מציאה. טעות. געבליבען קאַלט.

איך: — מען גלויבט משמעות ניט אין אַ סאָציאַליסטישען קייזער אויפ׳ן טייטשעשען בוידעם ?

ער: — שיינט אַזוי. מיינען, איך מוליר, מורא פאַר אַ קרוין. איך זיי האָלד, זיי מיך קנאַפּ־װאָס.

איך: — װאָרום אייגענטליך ?

ער: —קלערען, װײל זיי בענוצען געגען געלד־לייט, װײל אַליין זיין געלד־מענש. האָבען פאַבריקען און מאַשינען, פאָלק זיין סאָלדאַטען — אַרבייטער. װילען דאָס ניט ליידען. זיינען נאַררען.

איך: — איהר אַליין שיינט אויך קעלטער צו דער זאַך !

ער: — אביסעל. משפּחה פייער און פלאַם דאַנגעגען. איבער־הויפּט באָבע װיקטאָריאַ. אַלט. פעטער סענדער זאָגט איך געפעהר־ליכער מענש. קענט פעטער סענדערן. אויביג מורא פאַר באָמבען און נייע אידעען. גלויבט אין קנוט, קאַזאַצקע נאַגאַיקע, פיינט טייטשען. איבערהויפּט קאַרל מאַרקס און ביסמאַרק. איז אַ נאַרר.

איך: — מחשבות׳ן ! האָט איהר געלייענט ביסמאַרק׳ס בריעף צו מיר ?

ער: — ניט געלייענט, געהערט דערפון, קום צוליעב דעם צו אייך. װעניג צייט צום לייענען. רעד זעהר פיעל. ביסמאַרק ברוגז. פאַלשער מענש. רעדט מיט אייך אַזוי, מיט אַנדערע אַנדערש. האָב איהם פיינט.

איך: — גלויבט איהר ניט, אַז ער איז אַ פערשטעלטער סאָ־ציאַליסט ?

ער: — פערשטעלט — יאַ, סאָציאַליסט — ניין. ביסמאַרק אויסגעװעבט. זיידע װילהעלם געװוען אין איהם פערנאַרט. קען איהם. ער מיך אויך. אמת׳ער סאָציאַליסט איך, ניט ער. נור מורא פאַר באָבען, באָבע מורא פאַר גלעדסטאָנען. גלעדסטאָן צבועק. נאַרט פאָלק, פאָלק נאַררען. קען זיי. בין סאָציאַליסט,

וואָלט נור וועלען מעגען טראָגען קרוין. קרוין שעהנער תכשיט. האָלד.

איך: — וואָס קען איך אייער באָבע טאָן? זי האָט א סך געלד, אָבער ווייניג דעה.

ער: — קען אָנרייצען פראַנצויז. שוועסטער־קינד אלבערט עדוואַרד בעליעבט אין פאַריז. איבערהויפּט ביי קאָקאָטקעס. אלע איהם האָלד. גיט געלד. קאָקאָטקעס גרויסע בעלי־דעות ביי מי־ניסטערס. מיניסטערס מורא פאַר זיי. אַלבערט עדוואַרד רייצען קאָקאָטקעס, קאָקאָטקעס רייצען מיניסטערס, מיניסטערס רייצען פראַנצויזען. אלץ זיין באָבע'ס ארבייט. דערפאַר מורא.

איך: — בינו לבינו ווערט פון אייער סאָציאַליזמוס אַן אויס־געבלאָזענע איי.

ער: — טעות. אלץ ביז א צייט. מוז וואַרטען. וועט פון מיר הערען. סאָציאַליזמוס נייטיג. אַנדערע צייטען. אלע סאָ־ציאַליסטען. שווער זיין לאַנג קייזער אָהן דעם. זייט געזונד. שרייבען פון בערלין. מוז כאַפּען צוג צו אייל־אָף־וויים. באָבע אויפשטעהען, מיך ניט געפינען, מאַכען קולות. מורא פאַר באָ־בען. זייט געזונד. ווער דאָס? אייניקעל? זייט געזונד.

ער איז אוועק. אַז דאָס איז געווען דער דייטשער קייזער, קעניגין וויקטאָריאַ'ס אייניקעל, האָט איהר אליין פערשטאַנען. איך האָב צוגעמאַכט די טיר, האָב מיך צוריק געלייגט שלאָפען און האָב געטרוימט פון א קייזערליך־סאָציאַליסטישע קאַזאַרמע.

אָט אַזוי ווערט מען אַמאָל געשטערט פון שלאָף דורך א גרוי־סען גאַמען. —

XXXVI.

נאַרעשקייט.

שלמה המלך האָט געמוזט זיין אַ גרויסער נאַרר, איידער ער איז געוואָרען אַ גרויסער חכם. אַ מענש, וואָס גאָט בעווייזט זיך צו איהם און גיט איהם די ברירה צו האָבען אַלץ אין דער וועלט און ער קלייבט זיך אויס פון אַלץ אין דער וועלט חכמה, — אַזאַ מענש מוז זיין זעהר דום.

קלוג צו זיין איז שוין דום גענוג, אָבער צו וועלען זיין קלוג — דאָס איז עפּעס גאָר מעשה־פערד! אויף דער עלטער האָט דאָס שלמה אליין פערשטאַנען; ווען ער איז געוואָרען אַ קהלת, אַ זאָגער, אַ פּרעדיגער . . . (האַלט, דאָ פאַלט מיר עטוואָס איין. יעדער מענש, וואָס זינדיגט אַ סך אין זיינע יונגע יאָהרען, שיינט מיר צו ווערען אַ פּרעדיגער אויף דער עלטער. איצט ווייטער. לאָמיך אָנהויבען פון דאָס ניי. איך זאָג:) ווען ער, שלמה, איז געוואָרען אַ קהלת, אַ פּרעדיגער, האָט ער זיך אַליין ארומגעזעהן, אַז יוסיף דעת יוסיף מכאוב, וואָס דער טייטש מאַכט אויף דערויף: וואָס מעהר מען ווייס, קריינקט אַלץ מעהר די האַרץ. אָבער דאָס איז שוין געווען צו שפּעט. וואָלט ער דעמזעלביגען שכל געהאַט בשעת דער אויבערשטער האָט איהם בעזוכט אין זיין יוגענד, דאַן וואָלט ער ניט געבעטען חכמה.

אונזערע אידען האָבען פון אויביג אָן געהאַט אַ ווערטעל: „וואָס העלפט די חכמה, ווען די נאַרעשקייט גילט!" אָבער ווען אחינו בני ישראל זאָגען דאָס, טראַכטען זיי אַרום די נאַררען, וואָס זיי איז גוט. איך טראַכט אַרום די, וואָס זיי איז גוט, ווייל זיי זיינען נאַררען, און די נפקא־מינה איז אַ גרויסע. דער מענש, וואָס איז אַ נאַרר און איהם איז גוט, האָט ניט מיט וואָס זיך

איבערצונעהמען, מחמת עס זיינען דאָ קלוגע, וואָס זיי איז אויך גוט. דער אָבער וואָס איהם איז נור גוט, ווייל ער איז אַ נאַרר, וואָס איהם וואָלט אָהן זיינע נאַרעשקייט אפשר גאָר שלעכט געווען, איהם, פערשטעהט איהר, איז דאָ וואָס מקנא צו זיין. ער איז גליקליך!

אָה, נאַרעשקייט אין אַ מענשען איז אַ גרויסע מעלה און אזוי וואויל איז צו דעם, וועמען דער שומר פתאים האָט געבענשט דערמיט!

איך בין ביי זיך ניט גענאַרט. מענשען מעגען מיך רופען משוגענער פילאָזאָף, איך וויים, אז איך בין אייגענטליך נור אַ קלאָרער נאַרר. ליידער בין איך ניט נאַרר גענוג, אום צו זיין גליקליך. איך בין ניט קיין פאָלקאָמענער נאַרר, איך בין ניט אַ שוטה, ווי מען בעדאַרף צו זיין. דערפון לייד איך, דאָס פערביטערט מיינע אַלטע יאָהרען.

איך קלער, איך טראַכט, איך דענק, איך וויל דאָס און יענס פערשטעהן, בעגרייפען. וואָלט איך געווען אַ ריכטיגער נאַרר, וואָלט איך דאָס אַלעס ניט געטאָן און מיר וואָלט געווען גוט.

למשל, איך עס אַ צוקער־זעמעלע. דאָס איז געשמאַק, איך דאַרף, נאָכ'ן יושר נאָך, דערפון הנאה האָבען. מיט אַמאָל קומט מיר אריין אין די געדאַנקען אזא מין בערעכענונג. אָט — טראַכט איך — איז אַ צוקער־זעמעלע; אום איהר צו האָבען דאָ אויף מיין טיש, האָט ווער עס איז געאַקערט און געבראָנעוועט די ערד, געזייט, געדאַגה'ט און געשניטען די ווייץ; אַנאַנדערער האָט עס געפיהרט צום מיל, אַ דריטער האָט עס געמאָלען, אַ פיערטער האָט עס געבראַכט אין שטאָדט, אַ פינפטער האָט עס געשלעפט צום בעקער, אַ זעקסטער האָט עס געבאַקען. איצט עס איך די זעמעלע, וועהרענד דער אַקערער, דער בראָנעווער, דער קאָרנשניידער, דער בעל־עגלה, דער מילנער, דער בייטלער, דער זאַק־טרעגער, דער קנעכט, דער בעקער, (זיי אַלע, איך מיין די ווירקליכע טוערס, ניט זייערע בעלי־בתים) עסען שוואַרץ־ברויט און אַמאָל דאָס אויך ניט. ווי קום איך צו עסען די זעמעלע?

וואָס האָב איך געטאָן דאָס צו פערדיענען? פון דעסטוועגען פיהל איך הונגער, און אוועקלעגענדיג די פילאָזאָפיע אָן א זייט, נעהם איך זיך צו דער אכילה. וואו איז די זעמעלע? איך זעה איהר ניט. אויף דער עלטער ווערען די אויגען שוואך, מסתמא... איך טו אָן די ספּאקולען און קוק. ניטאָ. אין א ווינקעלע שטעהט מיין אייניקעל און קאָנטשעט זי עסען. אָנגעהויבען האָט ער, גלייך ווי איך האָב זיך פערטראכט. דאָס וואָלט ניט פּאסירט, ווען איך וואָלט געווען א גאנצער נארר און ניט (ווי איך בין היינט) א האלבער נארר, אָדער ווי מיינער א בעקאַנטער (א שרייבער) וואָלט געזאָגט: א ניט דערענטוויקעלטער נארר.

אָבער לאָמיר אפילו זאָגען, אז דער שֵיינעץ האָט די זעמעלע ניט אויפגעגעסען, מיינט איהר אז איך וואָלט פון איהר ריכטיג הנאה געהאט? ניין, איך וואָלט עסענדיג רק געקלערט ארום די שווארץ־ברויט־עסערס, די וועניג־עסערס, די גאָר־נישט־עסערס און וואָלט געטראכט און געקלערט, וואָרום די וועלט איז אזוי און ניט אנדערש, און וואָלט זיך געשטיקט מיט די זעמעלע און וואָלט איהר נאכהער ניט פערדאַיט.

די גאנצע נאַררען איז גוט, זיי מיינען אז אלץ איז אימער געווען, ווי עס איז, און אז אלץ מוז אזוי בלייבען, ווי עס איז. זיי זעהען, ווי מענשען דינען איינע ביי די אנדערע; זיי זעהען ווי אָרעמע לייט'ס קינדער ווערען געבאָרען אין נויט און וואקסען אין דלות, און לעבען אויף צרות און שטארבען פאר הונגער; זיי זעהען, ווי עס ווערען טאג־טעגליך גע'הרג'עט, פערמוטשעט, פער־שווארצט די וואָס הארעווען און מאכען פאר די, וואָס שפּילען זיך און עסען, — זיי, די גאנצע נאררען, זעהען דאָס און זיי הארט ניט, ווייל זיי מיינען, אז עס דארף דאָס אלץ אזוי זיין, אז דאָס מוז אלץ אזוי זיין, אז דאָס איז נאַטירליך, געטליך און אייביג. אין זייער ליעבע דומהייט זיינען זיי גליקליך און, ווען זיי האָבען א צוקער־זעמעלע, עסען זיי, שמאַקעווען זיך, פערדאַיען און קלערען נור וועגען נאָך איינע אויף שפּעטער.

הייליגע דומהייט! איך בוק זיך פאר דיר! געבענטשט איז דיין נאָמען אויף אייביג און אייביג, אמן!

XXXVII.

קלאָר און דייטליך.

איך האָב געוואָלט זאָגן:

א פערדזולטער אירלאנדער איז אמאָל, רייטענדיג אויף א פערד איבער דער מדינה, אריינגעקראָכען אין א זומפּ און האָט בשום אופן ניט געקענט ארויסקריכען. דער זומפּ איז געווען זעהר טיעף און די בלאָטע זעהר ווייך און וואָס א מינוט לענגער, איז דער רייטער אריין אלץ טיעפער און טיעפער אין בלאָטע. צום גליק איז ווער עס איז פערבייגעפאָרען אויף די פעסטע לאַנד לעבען דעם זומפּ. זעהענדיג, אז א מענש שטעקט ביז'ן דריטען קנעפּעל פון זיין וועסט אין דעם זומפּ, האָט ער צו איהם צוגע־שריען, ער זאָל אָננעהמען זיין האנד, אום איהם ארויסצושלע־פּען פון זיין אונגליקליכע לאגע. דער פערדזולטער, אָבער, האָט יענעם אָנגעקוקט וויא פערריקט און האָט, האלב אין כעס גע־ענטפערט:

„איך בעדאַרף ניט אייער הילף — איך האָב אונטער זיך איינעם פון די בעסטע פערד אין אירלאַנד."

און ער איז געבליעבען אין זומפּ.

* * *

דאָס האָב איך געוואָלט זאָגען און נאָך עטוואָס דערצו. ווי איהר זעהט, האָב איך דעם „דאָס" געזאָגט און דער „נאָך עטוואָס דערצו" וועט וואהרשיינליך אויך קומען. פאָרלויפיג מוז איך זיך אָבער אויף א ווייל אָבשטעלען, ווייל איך מוז דייטליכער און קלערער און פערשטענדליכער דערצעהלען די זעלבינע מעשה מיט'ן אירלאנדער.

וואָס זאָגט איהר? די מעשה איז קלאָר געווען? געווים. זי האָט זאָגאר געקענט זיין נאָך קירצער און האָבען מעהר טעם. איך האָב למשל געקענט זיך אזוי אויסדריקען:

„אַ פערדדולטען אירלאַנדער האָט אמאָל איינער אַ פערביי־פאָהרער געזעהן שטעקענדיג ביז'ן דריטען קנעפעל פון וועסט אין בלאָטע. „גיב אַ האַנד, איך וועל דיר ארויסשלעפען פון זומפּ" — האָט ער צו איהם געזאָגט. — „איך בעדאַרף ניט אייער הילף — האָט יענער געענטפערט — איך האָב אונטער זיך אַ פערד, וואָס האָט ניט זיין גלייכען אין אירלאַנד."

דאָס איז קירצער און בעסער, ווייל דאָס וואָס איך האָב אין דעם ערשטען נוסח דערצעהלט, אז ער איז געריטען אויף אַ פערד און אז איינער איז צוגעפאָהרען און האָט איהם דערזעהן און האָט צו איהם געזאָגט א. ז. וו. — דאָס אלעס קומט אין דעם צווייטען נוסח אזוי, אז דער לעזער פערשטעהט דאָס, כאָטש דערצו זיינען גענוצט געוואָרען זעהר ווייניג ווערטער. פון דעסט־וועגען דאַרפט איהר, ליעבער לעזער, וויסען, אז ווערענד איהר זייט אַ חכם און פערשטעהט פון אַ וואונק אַ וואָרט און פון אַ וואָרט אַן ענין, זיינען דאַ אזעלכע לעזער (אזוי הער איך) וואָס זיי מוז מען די ווערטער גוט צוקאַייען, פאַנאַנדערקוואַטשען און אריינלעגען אין מויל. פון זייערטוועגען מוז מען זיך אזוי אויס־דריקען:

אַ פערדדולטער (דאָס הייסט אַ צוטראָגענער, האַלב צומיש־טער) אירלאַנדער (אַ מענש פון אירלאַנד, אַ מדינה, וועלכע איז אַ אינזעל וואָס געהערט צו ענגלאַנד, אָדער ריכטיגער צו גרויס־בריטאַניען, דאָס הייסט צו ענגלאַנד, שאָטלאַנד און וויילס צו־זאַמען, אלזאָ, אַ מענש פון יענע מדינה) איז אמאָל (אמאָל, דאָס הייסט — ניט היינט) געריטען אויף אַ פערד (אַ פערד איז אַ בהמה אויף פיער פיס און פיס זיינען ניט הענד) און איז ארייג־געקראָכען (מיט'ן פערד מיט אלעמען) אין אַ זומפּ (וואָס דאָס איז אַ טיעפע בלאָטע, אָפטמאָל אַ ליימענע בלאָטע) בשעת ער איז געפאָהרען (געפאָהרען רייטענדיג, נאַטירליך) איבער דער

מדינה (איבער׳ן לאנד, איבער די קאַנטרי, וואָס דערמיט מיינט מען אין חער מדינה, מחמת אונטער דער מדינה פאַהרט סאי ווי סאי קיינער ניט, ווייל די מתים, וועלכע געפינען זיך אונטער דער מדינה, זיי פאַהרען ניט). און האָט בשום־אופן ניט געקענט ארויסקריכען (וועלכעס בעדייט, אז ער האָט אויף קיין פאַל ניט געקענט ארויסקריכען; וואָס דאָס לעגען מיר צו פאר יענע לעזער, וועלכע פערשטעהען ניט קיין לשון־קודש און ווייסען ניט דעם טייטש פון די ווערטער בשום אופן.)

כסדר אזוי: אַ פערדולטער אירלאַנדער איז אמאָל געריטען אויף אַ פערד און איז אריינגעקראָכען אין אַ זומפּ, בשעת ער איז געפאָהרען איבער דער מדינה, און האָט בשום־אופן ניט געקענט ארויסקריכען. — פערשטעהען אלע? אלע! די קריטיקער אויך? אויך! נו, לאָמיר דערצעהלען ווייטער:

דער זומפּ (דאָס הייסט, דיא בלאָטע) איז געווען (פיעלייכט, דאָס הייסט, אפשר, איז זי נאָך היינט אויך) טיעף און די בלאָטע (דאָס הייסט, דער זומפּ) איז געווען זעהר ווייך (וואָס דערמיט מיינט מען, אז זי איז ניט געווען הארט, ווייל הארט איז דער היפך, דאָס הייסט, דער נעגענטהייל פון ווייך) און וואָס אַ מינוט לענגער (אלע ווייסען, דאכט זיך, וואָס אַ מינוט איז — 60 סע־קונדען, רגעים; ווענינגסטענס זיינען אזוי אלע מענשליכע מינוטען, ווייל דעם אויבערשטענס אַ מינוט איז 365 טויזענד מאָל אזוי פיעל, ווי ביי אונז, מחמת זיינער אַ טאָג איז אונזערע טויזענד יאָהר, — אלזאָ, וואָס אַ מינוט לענגער) איז ער (דער פערדולטער אירלאַנדער) אריין (דאָס הייסט, אריינגעקראָכען) אלץ טיעפער און טיעפער אין בלאָטע אריין, אָדער ווי מען זאָגט אין זעזמער: אריינעט.

איבערגעחזר׳ט: — דער זומפּ איז געווען טיעף און די בלאָטע איז געווען זעהר ווייך און וואָס אַ מינוט לענגער, איז ער אריינגעקראָכען אלץ טיעפער און טיעפער אין בלאָטע אריין (נוסח זעזמער: אריינעט). — פערשטעהען איצט אלע? אלע! דאָקטאָר אָדלער אויך? אויך! דו, מיין אייניקעל, אויך? פטור, נו! גוט, איצט געהען מיר ווייטער.

געהען מיר? ניין, ברודער. איהר מעגט זיך געהן אליין, איך האָב מעהר קיין כוח ניט. שרייבען קלאָר און דייטליך און פערשטענדליך מעג זיין גוט פאר געוויסע לעזער, אָבער דאָס קען א שרייבער אריינבריינגען פאר דער צייט אין ד׳רערד אריין. איך ווייס (אָה, איך וויים דאָס גאַנץ גוט!!), אז געוויסע לעזער (און דאָס זיינען געוואוינליך די שפּראַך־קריטיקער, די איבערגעשפּיצטע) פערשטעהען ניט, וואָס איינער סיידען דער איינער איז איינער פון זיי אליין שרייבט, אוואו ער טייטשט ניט אוים יעדעס וואָרט און חזר׳ט עס ניט איבער ווענינגסטענס צעהן מאָל (כנגד די עשר מכות פון מצרים — משמעות), אָבער, ליעבע לעזער, מיינע עטליכע יאָהר לעבען זיינען מיר טייער און איך זעה ניט איין וואָרום איך זאָל מיך מוסר־נפש זיין פון זייערטוועגען, ניט וואָרום איך זאָל מאַכען א יקרות אויף האלבע לבנות (—). פער׳דאנה׳נען אָרגעלבראַנד דעם שריפטגיעסער פון וואַרשא בין איך נאָר ניט מחויב.

פון דעסטוועגען וועל איך אייך דערצעהלען דיא מעשה מיט׳ן אירלענדער נאָך אמאָל, ווען אויך אין קורצען, ווייל די מעשה האָט אין זיך א טיעפען מוסר־השכל. אָבער ניט היינט. היינט בין איך נאָך א האָאר געבליבען שטעקען טיעפער אין זומפּ, ווי דער פערדולטער אירלאַנדער אליין.

XXXVIII.

פעדדי און ישראַליק.

לאָמיר אָנהויבען פון דאָס ניי :

א פערדרולטען אירלענדער האָט אמאָל איינער געזעהן שטע־קענדיג אין א בלאָטע ביז'ן דריטען קנעפּיל פון וועסט.

„גיב א האנד — האָט ער צום פערזונקענעם געזאָגט — איך וועל דיר ארויסשלעפּען פון זומפּ.“

„איך בעדאַרף ניט אייער הילף — האָט דער מאַן מיט גרויס כעס געענטפערט — איך האָב אונטער זיך איינעם פון די בעסטע פערד פון גאַנץ אירלאַנד.“

אָרעמער נארר! ער האָט פערגעסען אז דער פערד איז פער־זונקען אין בלאָטע נאָך מיט א קלאַפטער טיעפער פון איהם אליין, און ער איז געבליעבען אין זומפּ.

* * *

דאָס איז די מעשה, דאכט זיך סקלאַדנע דערצעהלט, הא? איצט לאָמיר רעדען ארום אנאנדער זאַך.

אין דיא זעלבינע מדינה, נעמליך אין אירלאנד, איז דער עולם זיך מכין אויף א הונגער־יאָהר. ארום דעם איז שוין פיעל גערעדט און פיעל געשריבען געוואָרען. אייגענטליך האָב איך זיך עראינערט אָן דיא מעשה מיט'ן פערדרולטען טאַקע דורך דעם, וואָס איך האָב אין דיא לעצטע צייט געהערט און געזעהן. דער פויער זעהט מיט זיינע אויגען, אז עס ווערט וואָס פון טאָג רק פינסטערער און ביטערער. עס קומט איצט צו איהם א מענש און זאָגט :

„פעדדי דיא ערד איז דיינע און דיא פרוכט פון דיא ערד איז דיינע. איך זעה דיך פון יאָהרען זינקענדיג און זינקענדיג אלץ

טיעפער און טיעפער אין דלות און אין נויטה. הערצו, פעדרי, איך בין א פאבריק־ארבייטער; איך טראג נאך דעם קאפיטאליס־טישען יאך אויף דיא שולטערן, אבער איך האב מיך בעפרייט פון זיין לעהרע, פון זיין אמונה, בקיצור, איך בין ארויסגעקראכען פון זיין זומפ, וואו איך בין געווען פיעלייכט אזוי טיעף פער־זונקען, ווי דו אין דעם לענדלארד'ס בלאטע. נאך האב איך ניט קיין שטיוועל אויף דיא פיס, אבער שטעה איך גראד און געה בקומה־זקופה, פעדרי, גיב מיר דיין האנד, איך וועל דיך ארויסשלעפען, און דאן וועלען מיר געהן צוזאמען, און מיר וועלען בעפרייען דיא וועלט פון לענדלארדס און פון געלד־לארדס און דער גרינער אינזעל וועט ניט מעהר מורא האבען פאר פערפוילטע בולבעס, ווייל דיא וועלט איז גרויס און, ווען אלע מענשען זיינען ברידער, הונגערען ניט מעהר איינצעלנע פעלקער. די האנד אהער! שנעלל! א ניט פערזינקסטו אין גאנצען!

„איך בעדארף ניט דיין הילף — שרייט דער פויער מיט כעס — איך זיץ אויף דעם בעסטען פערד פון פארנעלל'ס סטא־דאלע. גלעדסטאן האט איהם געלויבט און הער פאבסט האט איהם געבענשט און ער וועט מיך ארויסטראגען!“

און ער פערגעסט דער נארר, אז זיין פערד איז נאך טיעפער אין זומפ, ווי ער אליין. . . און בלייבט שטעקען, וואו ער איז.—

* * *

לאמיר אוועקווארפען די אירלענדער. דיא צייטונגען שריי־בען, (און זייערע בייזע בשורות זיינען געוואוינליך אמת) אז פאניע האט זיך שטארק פארנאנדערגעראזאושעט. ווען איך זאג פאניע, מיין איך ניקאלאי'ס ליעבען אייניקעל. ער דריקט דעם אידען וואס א טאג מעהר, אלץ ערגער, אלץ אונבארמהערציגער. אבער איז דעם אידען אליין אין רוסלאנד שלעכט ? ניין. האט מען דעם אידען אליין דארטען פיינט ? ניין. ווארום ? ווייל ער האט געלד. ער? ווער איז ער ? ער טראגט צווייערליי נעמען און צווייערליי געשטאלטען : צום מקנא זיין, צום האסען ער־

שיינט ער אלס הערר מיליאָנער איזראַיל איסאַאַקאָוויטש אבראַ־מאָוו, צום פערפאָלגען אָבער און צום שלאָגען איז ער דער אָרי־מאַן, דער בעל־מלאכה, דער זאַקטרעגער — ישראל׳קע זשיד, און טאַקע ניט אין רוסלאַנד אליין, נור אומעטום. מען איז אוי־מעטום מקנא דעם הערן אבראַמאָוו, אומעטום פערפאָלגט מען ישראל׳קען.

איצט קומט צו איהם א מאַן און זאָגט:

ישראל׳יק ברודער, דיין לאַגע איז א שרעקליכע. דו האָסט דאָפּעלטע ליידען, אלס ארבייטער און אלס איד׳ל. אלס ארבייטער ווערסטו פערמוטשעט, און אלס איד׳ל ביזטו פערהאַסט. איז־ראַיל איסאַאַקאָוויטש האָט געזינדיגט און דו ווערסט בעשטראָפט, ער ווערט רייך און דו ליידסט דערפון; ער בענוטצט צום האבעוונען זיין שווינדעל־מוח, און קריעגען קלעפּ קריעגט דיין בוקעל, ישראל׳יק. יא, ברודער! ווען יענער עסט זיך איבער, טהוט דיר וועה די בויך, און דיינע צעהנער ווערען האיילינג, ווייל ער שטאָפּט אָן זיין מויל מיט זוסקייטען. ניט נור דוא ארבעסט, אום אז ער זאָל אלץ האָבען, דו ארבעסט, ברו־דער׳ל, אום אז ער זאָל אלץ האָבען און אז מען זאָל נאָך דיר אליין דערפאַר שלאָגען. פערשטעהסטו דאָס אליין ניט? און דאָך זעה איך דיך, זינקענדיג טיעפער און טיעפער אין דעם נאציאָנאַלען זומפּ, אין דיא הייליגע ארץ־ישראל בלאָטע און דו מערקסט ניט, אז דו קענסט אין גיכען זיין איבער די אויערן אין קויט, ישראל׳יק גיב מיר דיין האַנד!

איך בין דיין ברודער, ווייל איך געהער צו דיין ראַסע;

איך בין דיין ברודער, ווייל איך בין דיין ליידענס־גענאָסע;

איך בין דיין ברודער, ווייל איך בין א ברודער צו אלע מענשען פון אלע ראַסען, ישראל׳יק!

הערצו! עס קומט א נייע צייט. די מענשען האַלטען ביים ווערען ווירקליך פעראייניגטע פאַמיליען; די פאַמיליען פעראיי־ניגען זיך אין ווירקליכע פעלקער; די פעלקער גיבען זיך דיא הענד און זיי ווערען א פעראייניגטע מענשהייט. מען הויבט אָן צו

פערשטעהען, אז דער גרונד פון אלע קנאות־שנאות צווישען מענ־שען, פאמיליען און פעלקער איז דאס געלד און דיא ארבייטער פון אלע לענדער נעהמען זיך אבצושאפען דאס, וואס מען רופט איי־גענטהום.

ישראליק, גיב מיר דיין האנד, איך וועל דיר ארויסשלעפען פון דיעזען זומפ, וייל דו ועסט אין איהם דערשטיקט ווערען.

„איך בעדארף ניט דיין הילף" — זאגט דער פערדולטער איד'ל — „איך זיץ אויף א פערד, וועלכער איז גרוים און שטארק, א פערד, וואס קיין ארבעטער האט אזעלכען ניט, און מיין פערד הייסט פאלעסטיניזמוס און ער וועט מיך ארויסטראגען.

— אבער, זאגט דער מאן צו איהם, דיין פערד ליעגט נאך מיט א קלאפטער טיעפער אין שמוץ, ווי דו אליין. דיין פערד איז אויסערדעם א גלגול פון יענעם אכטצעהן־הונדערט־יאהריגען אייזעל, וועלכער ברייננט רק משיח'ן, דיין ערלעזער, און משיח איז פון דעסטוועגען רק ניטא און ניטא. דיין געבילדעטער פערד איז ניט בעסער, ווי דיין עלטער־זיידענס פרומער אייזעל, און ווי יענער האט ניט געבראכט דעם גואל, אזוי וועט דיעזער ניט ברייננען די גאולה. גיב מיר די האנד, ישראל'יק! ארויס פון זומפ!

ער הערט ניט און בלייבט אין זומפ, אבער בלייבען טאר ער דארטען ניט, אזוי ווי פעדדי טאר דארטען ניט בלייבען.

מען מוז זיי ארויסשלעפען איבער געוואלד, — זיי און אלע אונגליקליכע, וועלכע האבען חוץ די ארבייטער־ליידען, ספעציעלע ראסען־ליידען.

XXXIX.

געלד.

פאר געלד קען מען קריגען א סך זאכען: אן ארעמאן קען קריגען פאר געלד א טאסע ווארעמע, מוטנע, האלב־פערזיסטע וואסער אין פילאנטראפישע קאפיינעס; פאר געלד קען א אידישער מייסטער קריגען א גאנץ יאהר הענד און שמחת־תורה א פסוק פון אתה־הראית; פאר געלד קען א רייכער ענגלענדער קריגען א שטאט אין פארלאמענט און א מוח, וואס זאל פאר איהם אויס־קלערען א ספיטש; פאר געלד קען דער טיראן פון רוסלאנד קריגען א פערטהיידיגער פאר זיין גרענדע־פיהרען און א בעוואונ־דערער פאר'ן קנוט; פאר געלד קען ביסמארק קריגען אן אלטען רעוואלוציאנער פון 1848, וואס זאל שרייבען א לויב־געדיכט אויף זיין הונד און א לאנגען ארטיקעל איבער זיין לאנגע פייפקע; פאר געלד קען דער שאוויניזמוס קריגען ענטהוזיאסטען און די פעראייניגטע פאטריאטען א סעקרעטער; פאר געלד קען אן ענג־לישער ראבינער קריגען א מלמד, וואס זאל איהם לערנען עברי, און ער קען דארין קומען אזוי ווייט, אז ער זאל זאגען וחלקלקות און ניט דערוואֶרגען ווערען; פאר געלד קען א רייכער עם־הארץ קריגען א ווינקעלע אין די גרעסטע צייטונג, וואו מען לאזט איהם בעווייזען שווארץ אויף ווייס, אז ער איז א „גאט־פערדאמטער־נארר"; פאר געלד קען א רייכע פרוי קריגען א פרומאק, וואס זאל פסק'ענען, אז כאטש דער קאסטיום פון א באלעט־טענצערין איז טריף איז דעננאך די רייכע פרוי'ס באלל־קלייד — רי קלייד, וואס איז אהן ארבעל, אהן א קראגען, חוץ וואס עס פעהלט אין איהר דריי־פערטעל ארשין שטאף ביי'ן ברוסט — כשר; פאר געלד קען א רייכער עפעל־קרעמער ווערען א לארד־מייער און לאנ־

דאָן, פּסק׳ענען שאלות אין גילדהאָלל אלס ריכטער, און קען געבען מענשען פיער וואָכען „האַרד לייבאָר״, זייענדיג א מבין אויף אייפּס; פאַר געלד קען א מערדער קריעגען אן אדוואָקאַט און דיא מענשליכע געזעלשאַפט א מערדער, וואָס זאָל נאָכהער ערמאָרדען דעם מערדער; פאַר געלד קען מען קריעגען א ביסעלע כינין און צוויי קוואָטירלאָך ריינע וואַסער פון יעדען ענגלישען אַפּטייקער אלס מיטעל צו אלע חלאים רעים ונאמנים, פון א קאַטער ביז א לונגען פעהלער; פאַר געלד קען א רייכער זון קריעגען פון א מגיד א פייערדיגען הספד אויף א טאַטען, וועלכער, האָט פון די גאַנצע אידישקייט נור אָבגעהיט די דריי מצוות: — גוט עסען ערב יום־כפּור, ניט לעגען קיין תפלין תשעה־באב אין דער פריה, און ניט לייענען־קריאת־שמע די ערשטע נאַכט פון פּסח; פאַר געלד קענען די סוועטערס קריעגען א דרשן, וואָס זאָל בעקעמפּפען די סאָציאַליסטען, וועלכע זאָגען, אז „הענד״ זיינען געמאַכט געוואָרען אי צום ארבייטען, אי צום קלאַפּען, ווען מען דאַרף; פאַר געלד קענען די ענגלישע אידען האָבען צייטונגען, וועלכע בעווייזען אז פערקויפען איבערגעניצעוועטע קליידער, פּראָצענט נעהמען, בעהר־זענשווינדעל און געהן אין שול — זיינען דער אידעאַל פון׳ם יודענטהום; פאַר געלד קען דער קאַפּיטאַליזמוס קריעגען וואַסער־דיגע פילאָזאָפען, וועלכע זאָלען ערקלערען דעם פאָלק, אז ניט שכרות קומט פון נויט, זאָנדערן נויט פון שכרות; פאַר געלד קען די אַלטע פּיהרערקע פון ענגלאַנד קריעגען שרייבערס, וועלכע זאָלען בעווייזען, אז א פרוי, וואָס טראָגט אויף׳ן קאָפּ א קרוין, אנשטאָט א ציפּיק, איז א תכשיט פאַר א מדינה, — א תכשיט, וואָס איז ווערטה א מיליאָן א יאָהר, ווען ניט מעהר; פאַר געלד קען א מענש אָהן איין איינציגען געדאַנקען אין קאָפּ, אָהן א צונג אין מויל, קריעגען אויפמערקזאַמע צוהערערס פאַר זיינע רייד און לאָבערס פאַר זיינע טעמפּע, פלאַכע וויצען; פאַר געלד קען א נפש, ווי פּאָליאַקאָוו אין רוסלאַנד, קריעגען געלעהרטע, וואָס זאָלען בריינגען ראיות אותות ומופתים, אז ער איז א מענש; פאַר געלד קען יעדערער קריעגען פעדערן, טינט, פּאַפּיער, אום צו

שרייבען אלץ, וואָס זיין האַרץ געלוסט, און קען דאַן קריעגען אַ דרוקער, וואָס זאָל דאָס אלץ אָבדרוקען, און זאָגאַר לעזער, וואָס זאָלען דאָס לעזען; פאַר געלד קען זיך יעדער לומפּ פערשאַפען דעם טיטעל פילאַנטראָפּ, הגם דאָס וואָרט פילאַנטראָפּ קומט ארויס פון די צוויי גריכישע ווערטער — פהילאָס (ליעבענד) און אַנטראָפּאָס (מענש) און ער איז ניט דאָס און ניט יענעס; פאַר געלד קען זיך אַ מענש פערשאַפען אַ ווערטערבוך, אום צו וויסען פון וואַנען פילאַנטראָפּ קומט ארויס, אָבגלייך ער (דער מענש) האָט אויף זיין לעבען ניט געלערנט קיין גריכיש, ווי איך, למשל; פאַר געלד קען יעדער טיראַן קריעגען שפּיאָנען און שפּיר הינד אום צו פערפאָלגען די מענשען, וועלכע שטעהען אויף געגען איהם און געגען זיין בייזע מאכט; פאַר געלד קען אַ רייכער ענגלענדער קריעגען דעם טיטעל באַראָנעט און דערמיט פאַר זיין זון אַ כלה מיט צעהנדליגע טויזענד פונטען נדן, מיט וועלכע ער האָט חתונה אום צו לעבען מיט אנדערע פרויען, אלמנות, גרושות, אָדער געוואוינליכע ווייבער; פאַר געלד קען אַ מיסיאָנער קריעגען שאַרלאַטאַנעס, וועלכע לאָזען זיך בעשפּריצען מיט וואַסער און וועלכע ברענגען געוואוינליך דעם זעלענפאַנגער מעהר געלד, וויעפיעל ער האָט אויסגעגעבען; פאַר געלד קענען די פאָרשטעהער פון יעדע געמיינדע קריעגען לעהרערס פאַר די ארבייטער'ס קינדער, וועלכע זאָלען זיי געבען וועלטגע־שיכטע, געפּרעגעלט אין זיסען און אין זויערן, וועלטגעשיכטע איינ־געמאַכט אין רעליגיעזע האָניג, וואָס דערפון ווערען די קינדער גוטע שקלאַפען פאַר די פאָרשטעהער, כל זמן זיי קענען ארבייטען, און דאַן געדולדיגע טורמעניקעס אין וואָרקהויז, ווען זיי ווערען אַלט; פאַר געלד קען דעם רייכען מאַן'ס ווייב האָבען תכשיטין, וועלכע זי קען טראָגען, פערזעצען (אין אַ נויט) און בענוצען אום צו שטע־כען דערמיט די שכנ'טעס אויגען; פאַר געלד קען מען אין אַמעריקאַ, צייטענווייז אפילו אין ענגלאַנד, קריעגען שטימען, ווען מען וויל ווערען אַ פיהרער אין דער מדינה, אום צו קענען אויף דעם אופן פיהרען אַ סך מענשען פאַר'ן נאָז; פאַר געלד קען מען מאַכען קינדער פאַר אָפיצירען, וועלכע מאָרדען קורץ און שאַרף, פאַר דאָס

טוירים וועלכע מארדען זיכער, אבער לאנגזאם, און פאר אפטיי־קערס, וועלכע מארדען ווי עס מאכט זיך; פאר געלד קען מען קריע־גען אלערליי שיטערע געדיכטע און געדיכטע ליטעראַרישע בלאַטע, געבונדען, פערגולט און געטיטעלט, ווי די דיכטער און די שרייבער פון זיי זיינען אליין; פאר געלד קען מען זיך איינקויפען אין פער־שיעדענע חברות און דערפון האבען קרחת מיט א ביסעלע כבוד; פאר געלד קען מען זיך אויסקויפען פון פליגען, קאמארעס און שנאַ־רערס אין צילינדערהיט; פאר געלד קען מען קריעגען א בילעט אויף א גוטע פארשטעלונג אין א לאנדאנער אידישען טהעאטער, אהין געהען, ווען מען איז פערקיהלט, דארטען גוט שוויצען און דאן ענטוועדער געהיילט ווערען, אדער קראנק ווערען אויף אן אופן; פאר געלד קען מען זעהן צווישען די וואקס־פיגורען ביי מעדעם טיוסאד אלע קעניגע, פירסטען און גענעראלען און פאר איין עקסטרא סיקספענס פיעלע פון די געוואוינליכע מערדערס.

בקיצור, אלץ קען מען האבען, קריעגען, זעהן און געניסען פאר געלד, חוץ איין זאך און ארום די איין זאך וועלען מיר ר'עדען אנאנדערס מאל.

אה!!! איך בין מיעד געוואָרען שרייבענדיג. אלט, ברידער־לעך, אלט!

XL.

וואָס מען קען ניט קריעגען פאר געלד.

אָה יא ! פאר געלד קען מען קריעגען א סך פערשיעדענע זאכען. איך זאָג ניט : א סך גוטע זאכען, מחמת ניט אלע האָבען דעמזעלבינגען בעגריף וועגען גוטסקייט. דאָס, וואָס איינער רופט גוט, איז ביי דעם אנדערן גאָר נישט, ביי א דריטען נאָך ערגער ווי גאָר־נישט, געמליך שלעכט. למשל, א גוטע פּאָאר ספּאקולען וואָלט ביי מיר געהייסען א גוטע זאך, ביי מיין אייני־קעל גאָר־נישט, ביי מיין קאַץ זאָגאר א דומהייט. וועהרענד איהר — די קאַץ — וואָלטען ספּאקולען שטערען צו דער ראיה, וואָל־טען זיי מיין אייניקעל ניט נוצען, דאגעגען וואָלט איך זיך ניט געקענט אָבדאנקען ווען איהר, ליעבע לעזער, וואָלט מיר ווער עס איז אריינגעשיקט א מתנה א פּאָאר גוט געשליפענע ספּאָ־קולען, (איך טראָג נומער 24) אין זילבערנע אלאָבליעטשקעס, ווען איהר האָט ניט קיין געלד אויף גילדערנע, וואָס דאָס וואָלט מיר נאָך אנגענעהמער געווען. עס טרעפט זיך צייטענוויז, אז מען זעהט וואָכענלאנג ניט א גראָשען אין די אויגען און, ווען ביי א מענשען ווערט די ראיה אזוי שוואך (ניט פאר קיין בעל־מגיה געדאכט ! — בעל־מגיה, איהר פערשטעהט, צו וואָס איך דער־מאָן אייך דאָ, הא ? — אלזאָ) ווען מען האלט אויף אזא מדרגה, קען מען אריינגעהן צום ליעבען פעטער און זיך זעהן מיט'ן גראָשען.

נעהמט, למשל, ווייעדער סאָציאליזמוס. איך מיין ניט : נעהמט סאָציאליזמוס, ווייל מיט גוטען וועט מען אייך דאָס ניט געבען. ארום דעם רעד איך איצטער ניט, אָבגלייך איך מיין דאָס אפשר יאָ. איך זאָג נור נעהמט, אלס אביישפּיעל, סאָ־

ציאַליזמוס. ביי מיר און ביי אייך, למשל, קומט דאָס אוים אַ גאַנץ גוטע זאַך. און פאַר וואָס טאַקע ניט? אַט האָבען מיר אַ פרייע, זאַטע, געבילדעטע, ברידערליכע געזעלשאַפט, וואו יעדער אַרבעט, ווי וויים ער קען, און האָט ווי פיעל ער בעדאַרף; וואו קיינער האָרעוועט ניט צו פיעל, ווייל אַרבייטען — אַר־בייטען אַלע, און וואו קיינער האָט ניט צו ווייניג, ווייל עס איז דאָ געגוג פאַר אַלעמען; וואו יעדערער טוט און ווירקט פאַר׳ן כלל, וועהרענד אַלע זאָרגען פאַר יעדען; וואו מען בעטעלט ניט און מען גנב׳עט ניט און מען גזל׳ט ניט און מען שווינדעלט ניט; וואו צבוע׳צטוואָ האָט ניט קיין צוועק, און בעטרוג האָט ניט קיין זין, און ליגענס ברענגען ניט קיין נוטצען; וואו עס איז ניטאָ קיין פערוועסערטע מילך, ניט קיין סאַלאָוואַטע פוטער, ניט קיין געפעלשטע וועלטגעשיכטע און ניט קיין טורמעס פאַר יונגע קינדער, וועלכע מען רופט היינט שולען; וואו דער מאַן הערשט ניט איבער די ווייב, און די ווייב וואָיעוועט ניט איבער אַ דינסט־מיידעל, און די דיענסט־מיידעל איז זיך ניט נוקם אָן די קינדער און די קינדער וואַקסען ניט אויף, אום אמאָל אַליין צו הערשען; וואו יעדער אַרבייטער איז אַ מענש, ווייל יעדער מענש איז אַן אַרבייטער, און וואו די האַלב־אונטעריאָכטע, האַלב־איבערהויבענע, די האַלב־פעראַכטעטע און האַלב קאָמפּלימענטירטע פרוי ווערט ענדליך אַ מענש מיט אַלעמען צוגלייך; וואו דער איד האָט ניט מעהר פיינט דעם קריסט ווייל דער קריסט איז קיין קריסט ניט מעהר, ווייל ער פערפאַלגט קיינעם ניט מעהר אין דעם נאָמען פון דעם גאָט דער ליעבע, און וואו דער איד, וועל־דער, ווערט ניט מעהר בעניידעט, ווייל ער לעבט איצט פון אַרבייט און ניט פון פּראָצענט; וואו עס איז ניטאָ קיין שלי און קיין שלך, קיין הערר און קיין קנעכט, קיין פיהרער און קיין פערפיהרטער, קיין בלוטזויגער און קיין בלוטפערגיסער; וואו — גענוג! ווער וויים, וואו איך וועל נאָך פערקריכען!

אָט, זאָג איך נור, נעהמט אַזאַ זאַך ווי סאָציאַליזמוס. דאַכט זיך גוט, ניין? דאָס איז אָבער זעהר אַ גלייכגילטיגע זאַך פאַר

פּיעלע פון מיינע ברידער — פילאָזאָפן און אַ דאָרן אין אויג פאַר אַלע האַבונעס. איך וואָלט נאָך געקענט זאָגן, אַז דאָס (דער סאָציאַליזמוס) איז אויסערדעם אַ גוטער געגענשטאַנד פאַר גע־ וויסע סאָציאַליסטן, צוליעב וואָס זיך צו קריגן, צו בעשימ־ פּפען, זיך צו רייסען די נעזער — איך וואָלט דאָס געקענט זאָ־ גען, נאָר איך זאָג דאָס ניט, פון אַ סך טעמים וועגען . . . (ר' זעצער, פערגעסט ניט אַריינצושטעלען אָט די עטליכע פּינטעלעך, מחמת זיי זיינען זעהר וויכטיג!) נחזור לענייננו: דער סאָציאַ־ ליזמוס, אַלזאָ, וועלכער איז פאַר מיר און פאַר אייך אַ גוטע זאַך, רופען ניט אַלע מענשען (?) גוט, און דערפון קומט אַרויס, וואָס איך זאָג — נור לאָמיך אָנהייבען פון דאָס ניי:

ווען איך זאָג אַז פאַר געלד קען מען קריעגען אַ סך זאַכען, מיין איך דערמיט ניט גוטע זאַכען. נאָך אַלע מעשות איז למשל בויכוועהטאָג גאָר קיין גוטע זאַך ניט, דאָס וועלען אייך זאָגען אַלע, חוץ אפשר דאָקטוירים, און איך האָב היינט, טאַקע אין דעם אויגענבליק, ווען איך שרייב, לייבשמערצען, וואָס איך האָב פאַר זיי בעצאָהלט אין אַ קוכשאָפּ כשר'ע פינף פּעניעס מיט אַ האַלבס. דאָס אַלזאָ האָב איך געקראָגען פאַר געלד.

* * *

איהר ווילט אָבער וויסען, וואָס מען קריעגט פאַר געלד ניט. גוט, איך וועל אייך זאָגען.

איהר קענט פאַר געלד ניט קריעגען קיין ליעבע. אַזוי ווי איהר ווייסט, אַז איך בין אַן אַלטער מאַן, וועט איהר מיך ניט חושד זיין, אַז איך רעד דאָ אַרום פרויען־ליעבע, הגם אַרום דעם וואָלט אויך געלוינט צו זאָגען עטליכע ווערטער. איך רעד היער אַרום אַנאַנדער סאָרט ליעבע, אַרום די ליעבע פון איין מענשען צום אַנדערן און פון אַ סך מענשען צו איינעם.

די ליעבע פון אייערע מיטמענשען קענט איהר ניט קויפען פאַר געלד, איהר קענט איהר איבערהויפּט ניט קויפען. איהר קענט פאַר זיי אַרבייטען, רעדען, שרייבען און טאָן, און קענט

זיך דערמיט ערוועררבען זייער אכטונג, זייער דאנקבארקייט. אָבער ווען איהר ווילט פון זיי ליעבע, מוזט איהר מעהר טאָן ווי דאָס אַלעס: איהר מוזט זיי ליעבען. דער פּרייז פון זייער ליעבע צו אייך קען נור זיין אייער ליעבע צו זיי; ביליגער קענט איהר דאָס ניט קויפען.

ווען איהר ארבעט פאר אייערע מיטמענשען, ווען איהר רעדט און איהר שרייבט און איהר טוט און איהר זוכט דערביי ניט אכטונג, ניט בעלוינונג, ניט דאנקבארקייט, זאָנדערן ליעבע — דאן פאָלגט מיר און ווייזט ארויס וואהרע ליעבע פון אייער זייט צו זיי.

מערקט מיינע רייד, יונגע לייט! דאָס וועט אייך צוניץ קומען און געדענקט אויסערדעם, אז קינדער, פרויען און פעל־קער קען מען נארען אין פיעל פּרטים, אָבער ניט אין ליעבע: זיי פערשטעהען אויפ׳ן ערשטען בליק, צו מען ליעבט זיי צו ניט.

געדענקט, וואָס איך זאָג אייך.

XLI.

רעפאָרמירטע נעזער.

מיין אייניקעל איז היינט געקומען פון שול מיט א וויכטיגע שטיקעל נייעס. ווי זיינער א חבר האָט איהם געזאָגט, האָט יענעמס א פריינד געהערט, אז זיין פאָטער האָט געלעזען אין א צייטונג, אז אין אמעריקא האָט זיך געפונען א מענש, א חכם, וועלכער זאָגט, אז ער קען איבערמאַכען נעזער. א וואונדער־באַרע מדינה, אמעריקא! זי, די מוזשינקע פון דער וועלט, (ניט רעכענענדיג די „בייבי" אויסטראַליע) ווערט וואָס פון טאָג קלי־נער, ווי פרוי אייראָפּא — איהר מאַמע, ווי פרוי אזיא — איהר באָבע, און וואַקסט ווי אויף הייוון. זי טראַכט אויס יעדען ליעבען טאָג אַנאַנדער שטיקעל נייעס! א געדעטענעס, ווי איהר זעהט מיך א אידען!

איין טאָג האָט זי זיך געכאַפּט, אז דעם מענשען'ס אויערען טויגען ניט. „לאַנגע אויערן — האָט זי געזאָגט — זיינען דאָ פיעל, אָבער פון ווייטען קענען זיי ניט הערען. זי האָט זיך גענומען צו דער ארבייט און האָט אויסגעטראַכט א טעלעפאָן. דערמיט איז זי נאָך אָבער ניט צופריעדען געווען. „דער מענש — האָט זי געזאָגט — האָט אפילו זעהר א לאַנגען צונג, צייטענ־וויז, און זעהר א גרויסען מויל, אָבער דאָס, וואָס ער רעדט, הערט זיך נור בשעת ער רעדט און ניט מעהר." זי האָט זיך ווידער גענומען צו דער ארבייט און עס איז געוואָרען א פאָ־נאָגראַף.

היינט נעהמט זי זיך צו די נעזער.

* * *

ווי מיין אייניקעל זאָגט, איז דער פּלאַן ניט צו מאַכען, אז נעזער זאָלען קענען בעסער דערשמעקען (אין דעם פּרט דאַרף יענקי־

גנב קיין בעסערן נאָז ניט, ווי ער האָט), זאָנדערן אַז נעזער זאָ־לען האָבען מעהר חן. דער נאָז־רעפאָרמער זאָגט, אַז ער קען מאַכען פלאַציגע נעזער בולט און צו־אַרויסגעשטאַרצטע—פלאַכער; אַז ער קען לאַנגע נעזער מאַכען קורץ און קורצע לענגליך; אַז ער קען מאַכען שפּיציגע נעזער פּעררונדעט און נעזער, וועלכע זע־העז אוים ווי געשאָבענע בולבעס, אַביסעל צוגעשפּיצט; אַז ער קען מאַכען ברייטע נעזער שמעלער און שמאָלע — ברייטליך; אַז ער קען מאַכען חלב־בלייכע נעזער רויטליך און רויטע נעזער בלאַ־סער. בקיצור, ער קען מאַכען פון אייער נאָז, וואָס איהר ווילט אליין, אַזאַ מין מכשף איז ער אייך.

* * *

איך ווייס ניט, צו איהר האָט געהערט פון קלעאָפּאַטרע׳ס נאָז און פון נאַפּאָלעאָן דעם ערשטענס נאָז און פון פיעלע אַנדערע בעריהמטע היסטאָרישע נעזער, אָבער איך האָב אין דעם אויגענ־בליק אַרום זיי געטראַכט. נאַפּאָלעאָן, למשל, האָט אימער גע־קליבען מענשען מיט גרויסע, לאַנגע נעזער פאַר גענעראַלען און האָט איבערהויפּט ליעב געהאַט אַ מענשען מיט אַ לאַנגען נאָז. פון הערצאָג אַלבאַ׳ס נאָז האָט איהר געוויס געהערט — נו, אָט אַזאַ נאָז איז ביי איהם געווען אַ גרויסער נושא־חן: עס קען זיין אַז ער, נאַפּאָלעאָן, וועלכער האָט געוואָלט פיהרען די מענשהייט פאַר׳ן נאָז, האָט דערפאַר ליעב געהאַט אַזעלכע נעזער, וועלכע מען קען בעקוועמער אָנגעהמען מיט׳ן האַנד.

* * *

דאָן זיינען מיר אַרויפגעקומען אויף די געדאַנקען פיעלע פון מיינע בעקאַנטע ענגלישע אידען, — אידען, וואָס יאָ מענש, ניט מענש איז ביי זיי אַ קלייניגקייט, די הויפּטזאַך איז אויסזעהן ווי ענגלענדער, און וואָס דערצו שטערט זיי זייער אונגליקליכער נאָז. וואָס פאַר אַן אייגענס מיט געלד דער אַמעריקאַנער נאָז־רעפאָרמער וואָלט געמאַכט אין די איין מזרח־וואַנד פון בייזוואַטער

סינאַגאָגע! דען איהר מוזט וויסען, אַז כאָטש די אידישע אַרי־סטאָקראַטען זיינען אין שול אידען, ווילען זיי אין אַלע אַנדערע ערטער זיין ריינע דזשאָן־בולסקע ענגלענדער און זייער הייקערדי־גער לאַנגער נאָז מאַכט זיי נעבעך אָן גרויסע ענוים. זיי טרייסטען זיך דערמיט, וואָס גלעדסטאָן האָט אַ גרויסען נאָז און וואָס דער היינטיגער פינאַנץ־מיניסטער גאָשען האָט אַ לאַנגען נאָז און וואָס גאַמבעטטאַ, עליו השלום, האָט געהאַט אַ ברייטען נאָז. אָבער גלעדסטאָן לערנט חומש און עס קען זיין, אַז ער קומט אַרויס פון די עשרת־השבטים, גאָשען וויעדער קומט געוויס אַרויס פון אידען און גאַמבעטטאַ איז געווען צו קלוג פאַר אַ גוי . . . אַ קלייניג־קייט, וואָס געלד ער האָט אָנגעקליבען אין די עטליכע קורצע יאָהר, וואָס ער איז געווען אַ פאָלקס־פריינד, דערצו נאָך, פער־געסט ניט, אויף איין אויג; אַ פאָלקס־פריינד, וועלכער האָט טאַקע געמוזט דערשמעקען מיט'ן לאַנגען נאָז, וואָס ער האָט ניט דערזעהן מיט די בלינדע אויג. בקיצור, די נחמה איז אַ פוסטע. די באַקענבאַרדען, די שפיציגע, געשנירעוועטע שטיוועל, די קליי־דער, די רייד — אַלץ איז ענגליש, חוץ דער נאָז, אַ קאַטער אויף איהם!

* * *

און אַלכסנדר דעם דריטען'ס שפיר־הינד! ווען דער גרויסער אַמעריקאַנישער רעפאָרמער וואָלט זיך גענומען צו זיי — סענדער וואָלט איהם אָבגעשאָטען מיט גאָלד! ווייל די נעזער פון זיינע שפיאָנען מוזען זיין עטוואָס מכולה, זיי דערשמעקען ניט אַלץ, און פיעל ווי זיי זיינען און שטאַרק ווי זיי שפירען נאָך, וואַקסט דאָך דער רעוואָלוציאָנערער גייסט כמעט אונטער זייער נאָז — ווי דער עולם זאָגט. צו מען דאַרף ביי די געטרייע שפיר־הינד די נעזער שפיציגער מאַכען, אָדער זיי אויסציהען — דאָס ווייס איך ניט, ווייל איך בין קיין נאָז־רעפאָרמער ניט (איבערהויפט קיין רעפאָרמער ניט) אָבער ער, דער אַמעריקאַנער, וואָלט שוין גע־וואוסט, וואָס מען דאַרף צו זיי טאָן; ער וואָלט שוין געפונען אַ מיטעל.

ווי איהר זעהט, האב איך זיך דורך מיין אייניקעל׳ס שט־קעל נייעם שטארק פערטראכט ארום נעזער. איהר וועט מיך פיעלייכט ניט גלויבען, אבער איך זאג אייך, איך האב אנגעהוי־בען צו קלערען, אז ווען דער נאז־פאבריקאנט וואלט קומען אהער קיין לאנדאן, וואלט איך אפשר בשותפות מיט איהם מאכען א שטיקעלע עסק. מיר וואלטען געקענט ארויסגעבען צוזאמען א צייטונג. איך וואלט געשריבען דעם פאליטישען טהייל און ער דעם וויסענשאפטליכען, ווייל א מענש, וואס קען מאכען פון א הייקערדיגען שנאבעל א שעהנעם גריכישען נאז מוז זיין זעהר גע־בילדעט. ביי מיר איז אין פינף מינוט צייט אויסגעוואקסען א גאנצער פלאן. אט, פערשטעהט איהר, מאך איך א צייטונג, וועלכע איך גיב א נאמען: "דער נאז" און שרייב א שעהנעם לייט־ארטיקעל אין וועלכען איך ערקלער נאטירליך, אז דאס, וואס דאס בלאט הייסט „נאז" איז דאס ניט מחמת זי איז א אידיש־נאציאנאלע צייטונג, זאנדערן ווייל זי אגיטירט פיר די אלגעמיינע רעפארם פון נעזער. ביי מיר איז זאגאר אין די געדאנקען געבא־רען געווארען א קליין געדיכטעלע, וועלכע איהר מעגט זעהען גלייך דא אין דרוק:

ברענגט די נעזער,
ליעבע לעזער,
און מיין שותף וועט זיי רעפארמירען;
קורצע — לענגער,
ברייטע — ענגער
מאכט ער, ברידער, לאזט איהם נור פרובירען.
גרויסע — קלענער,
גראבע — שעהנער,
שטארק פערלעגטע נעזער מאכט ער שמעקען;
בלאסער — רויטע
גלייך — פערדרעהטע
מאכט ער, ווען איהר זאלט זיך נור ניט שרעקען.
אין ענינים

פון מנינים
און פון חברות, ווען איהר ווילט זיך מישען
ברענגט די נעזער,
ליעבער לעזער,
נור צוערשט מוזט איהר זיי . . . .

ווישען ? דאָס איז עפּעס ניט פּאָעטיש. וואו נעהמט מען דעם מאַן ? מיר ווע̇לען אַרום דעם נאָך רעדען.

XLII.

געדיכטע און שיטערע.

אויב איהר געדענקט, האָב איך אייך מיט עטליכע חדשים צוריק קלאָר בעוויזען, אז צו זיין קלוג איז ניט גוט; היינט וויל איך אייך בעווייזען, אז צו זיין גוט איז ניט קלוג. און ניט דאָס אליין. איך וועל אייך צייגען, אז גוטסקייט איז שלעכט, חוץ וואָס דאָס איז ניט קלוג... וואָס שאָקעלט איהר מיט'ן קאָפּ, ליעבע לעזער? איהר גלויבט ניט? „דער איד איז פשוט מטורף!" — זאָגט איהר.

— „איהר זייט נאַררען" — ענטפער איך.

— „טו בעווייזט דאָס!" שרייט איהר.

— „איך וועל" — זאָג איך און בעוויז אייך אויפ'ן שטעל. אָט איז מיין בעוייז, שוואַרץ אויף ווייס. לייענט:

איך זאָג אזוי: ווען א מענש, פערשטעהט איהר, איז... האַלט איין! איך מוז אייך פריהער זאָגען עפּעס אנאַנדער זאַך.

* * *

איך בין נאַר־וואָס אויף אייך האַלב אין כעס געוואָרען, ווען איהר האָט צו מיר געזאָגט: טו בעווייזט דאָס! דאָס איז פון מיר געווען א שטיקעלע נאַרעשקייט. אייגענטליך, טוט מיר הנאה פון אייך צו הערען אזעלכע ווערטער; איך האָב אייך דער־פאַר זאָגאַר האָלד, ווען איך איבערלעג מיר די מעשה מיט א קאָפּ. מענשען, וואָס הויבען אָן צו פערלאַנגען א בעווייז פאַר ווערטער, הויבען אָן צו ווערען... מענשען און זייענדיג מענשען, וועלען זיי שוין אזוי גיך ניט גלויבען אין אלערליי שוואַרצע פינטעלעך, סיי אויף שעפּסענע פּאַרמענט, סיי אויף לומפּיגע פּאַפּיער. ביי

מיר, למשל, איז קיין שום ספק נימא, אז ווען מענשען וואָלטען געפונען פון מיר אזעלכע ווערטער ווי „גוטסקייט איז שלעכט" אויפגעשריבען אויף א ספר מיט עטליכע הונדערט יאָהר צוריק, וואָלטען זיי דאָס געהאַלטען פאַר תורת־משה און עס וואָלט זיי גאַר אויפ'ן רעיון ניט געקומען צו בעטען א בעוויז. „גוטסקייט איז שלעכט" — וואָלטען טויזענדער מענשען געזונגען מיט א גמרא ניגון — „דאָס איז גאַנץ ריכטיג, והראיה, עס שטעהט געשריבען!" איך רעכען אָבער, אז אלע צרות און עינוים אין דער וועלט זיינען געקומען צו די מענשען דורך די אמונה אין שווארצע פינטעלעך. מאָררים ווינטשעווסקי האָט זאָגאר אויף דערויף געמאכט א שיר. אָט איז ער:

* * *

מען גלויבט אז צוויי מאָל דריי איז זיעבען,
אי על פי דין,
אי על פי זין,
כל זמן דאָס שטעהט נור וואו געשריבען;
און קיין זאַך איז ניט איבערטריבען,
און גראָד פון אום,
און גלייך פון קרום
ווערט, ווען עס שטעהט אזוי געשריבען.

* * *

די גאַנצע וועלט געהערט צו דיעבען
די שעהנע וועלט,
מיט גאָר די געלט
און דאָס איז רעכט: עס שטעהט געשריבען,
אין דלות בלייבט, איז רק געבליבען,
דער מאַן וואָס שאַפט
און בלייבט אָהן קראַפט;
אז דאָס איז כשר, שטעהט געשריבען.

מען הייסט דעם ארבייטער זיך איבען
אין שפּאַרעריי,
אין שנאַרעריי,
מען זאָגט : עס שטעהט אזוי געשריבען.

* * *

אָט האָט גאָט אדם'ען פּערטריעבען
פון פּאַראַדיעז,
די מעשה איז,
אַז אמת, ווייל זי שטעהט געשריבען,
און גאָט, ער האָט אונז אויסגעקליבען
צו דיענען איהם
מיט אונזער שטים
דריי מאָל א טאָג, ווי ס'שטעהט געשריעבען.

* * *

עס טאָר א איד זיך ניט פערליעבען,
ווייל ליעבע פאַסט
פאַר דעם, וואָס שפּאַסט
און לאַכט פון אַלץ, וואָס שטעהט געשריבען ;
וואָס איז בעשערט ווערט ניט געקליבען,
א אידיש קינד,
וואָס ווייכט פון זינד,
ליעבט גאָט אַליין ווי'ס שטעהט געשריבען.

* * *

און ווערען דאַרף אין יאָך געטריבען
אָט ווי דער אָקס
אַן אָרטהאָדאָקס,
געפינען קענט איהר דאָס געשריעבען ;
דעם קיסר מוז ער פאָלגען, ליעבען,

ווייל נור א ליץ
ברעכט א געזעץ,
א פרומער היט וואס שטעהט געשריעבען.

* * *

ווי געפעלט אייך דער שיר'על'ע ? מיין אייניקעל האט דער־פון גרוים הנאה געהאט פאר־א־יאהרען חנוכה, ווען ווינטשעווסקי האט דאס אונז פארגעלעזען. דער אינגעל איז א גרויסער מבין אויף שירים, איבערהויפט אויף קופלעטען.

„קומט דאס אייך אן לייכט צו שרייבען גערדיכטע ?" — האב איך איהם געפרעגט. ער האט געענטפערט:

„ווי זאל איך אייך זאגען ? ווארט . . ."

ער האט גענומען א צייטונג און האט אויפ'ן ברעג אויפגעשריבען די פאלגענדע צייל"ען:

„די ליידען פון פאלק אין געדיכטע בעשרייבען
איז לייכט פאר א מענשען, וואס האט א טאלענט;
צום אונגליק פאסירט עס, אז ווען פון די הענט
אזא מין געדיכט געהט ארוים — דאן פערבלייבען,
ביי'ן דיכטער אין הארצען די זעלביגע וואונדען,
וואס ער האט הארמאניש אין ווערטער געבונדען".

„איהר פערשטעהט וואס איך מיין ?" — האט ווינטשעווסקי געזאגט.

— „אה, יא !" — האב איך געענטפערט.

XLIII.

פאַרנעל. *)

איך זעה בשום אופן ניט איין, וואָרום איך זאָל ניט עפּעס אויך זאָגען אַ וואָרט מכוח פּאַרנעל'ס פיהרעריי. אמת, איך בין ניט קיין אירלענדער, איך בין אַ מינסקער; אמת, איך בין ניט קיין פּאָליטיקער, איך בין אַן עהרליכער מאַן; אמת, איך בין קלאָרער אין סדר נזיקין ווי אין סדר נשים; אמת, מיר האָרט ניט אַ ברעקעל, ניט פּאַרנעל'ס פיהרען פון די אירישע פּאַרטיי, ניט זיין אַנפיהרען פון קאַפּיטאַן אָ'שי, ניט זיין פערפיהרען פון פרוי דיטטאַ, ניט זיין אויספיהרען ווי קורטע, און ניט זיין אריינפיהרען די ליבעראַלען אין אַ זומפּ. דאָס אַלעס מעג זיך זיין גאַנץ ריכטיג, חוץ אפשר דער פּונקט פון מיין עהרליכקייט, וואָס אויף דאָס האָב איך קיינע אַנדערע עדות, ניט ווי גאָט אין הימעל, מיין אייניקעל אויף דער ערד און דעם שניידער (וואָס וויל מיר מאַכען אַ פּאָאר תחתונים אויף אויסצאָהלען) אין ווייטשעפּעל.

ווי געזאָגט, דאָס אַלעס איז אמת, אָבער דערפון איז נאָך ניט געדרונגען, אַז איך טאָר זיך ניט אַריינמישען אין דעם גרויסען סכסוך. וואָס האָט דאָס צו מיר? און וואָס, כאַפּט איך אָן, האָט ברעדלויס אויבערשטע ליפּ צו די סאָציאַלע פראַגע? וואָס האָט גלעדסטאָן'ס הויכער העמד־קאָלנער צו די עשרת־הדברות? וואָס האָט קעניגין וויקטאָריאַ'ס רויטליכער נאָז פאַר

---

*) טשארלז ברעדלו איז געווען אן אטעאיסטישער רעדנער, וועלכער איז אין אנהויב געווען פערהאסט ביי'ן ענגלישען עולם. דורך זיין געגענערשאפט צום סאָציאליזמוס איז ער ביסלעכוויוז געוואָרען וועניגער און וועניגער געהאסט און ענד אם כמעט א מענש מיט אלעמען צוגלייך. — פּארנעל דער בעריהמטער פיהרער פון די אירלענדער אין פּארלאמענט איז נכשל געוואָרען מיט א'שי'ס פרוי.

א שייכות מיט די ענגלישע רעגיערונג ? וואָס קען האָבען פאַר א סמיכות־הפרשה אַלכסנדר דער דריקער (יאָ דריקער, ניט דריי־טער ; דאָס איז ניט קיין דרוקפעהלער ; ביי אַלכסנדר׳ן פ ע ה ל ט ניט קיין ד ר ו ק — מיסטער זעצער, איהר האָט געדאַרפט אויסשפּרייטען אביסעל די ווערטער „פעהלט״ און „דרוק״, בכדי אז דער עולם זאָל זעהן, אז דאָ שטעקט דארין אַ וויץ. געטאָן ? גוט. איצט הויב איך אָן פון דאָס ניי און זאָג : —) וואָס קען האָבען פאַר אַ שייכות אַלכסנדר דער דריקער מיט דער וואהרהייט ? פון דעסטוועגען, זעהט איהר, איז אין זיין לעצטען אוקאַז בפירוש דערמאָנט דער וואָרט אמת ; פון דעסטוועגען האלט וויקטאָריא המלכה אַלע יאָהר, פאַר׳ן עפענען דעם פּאַרלאַמענט אַ (שטומע) טראָהן־רעדע, אַ שטיינער, אַזוי ווי זי וואָלט רעגיערט ; פון דעסטוועגען מיינט גלעדסטאָן׳ס הויכער קאָלנער, אז ער איז דער בּינעזישער מויער ארום די הייליגע תורה ; פון דעסטוועגען הויבט זיך און ווארפט זיך ברעדלוי׳ס גראָבע לופּ אַרום די אַרבייטער־פראַגע.

דער אמת איז, אז עס ליעגט אין דער טבע פון דעם מענשלי־כען נאָז, זיך צו רוקען אומעטום, וואו מען דאַרף איהם און וואו מען דאַרף איהם ניט ; איבערהויפּט וואו מען דאַרף איהם ניט. דערפאַר קלער איך, אז איך האָב אַ רעכט אריינצורעדען אין דעם סכסוך וועגען פאַרנעל׳ס פיהרעריי. און ריידען, דאָס הייסט, שרייבען וועל איך ארום דעם אזוי גיך ווי איך וועל נור אָנוואַרעמען מיינע פערפראָרענע פינגער. וואַרט אַ ווייליגקע, ליעבע לעזער.

* * *

שטעהענדיג בײ׳ן פייער, איז מיר (איך ווייס אַליין ניט ווי אזוי) איינגעפאַלען פאָלגענדעס קליינע געדיכטעלע :

די פינגער, וואָס צעהלען בומאַזשקעס און געלד,
וואָס פיהרען די פעדער אין סוחר׳ישע בריעף,
וואָס ארבעטען נור מיט די פרעסער־געצייג,

און וואַרפֿען פֿון װענד די קעניגע, טאַייז,
— דאָס זיינען — די קצינישע וואַרעמע פֿינגער;

די פֿינגער וואָס מאַטערען זיך אין דער וועלט,
וואָס פיהרען די זעגען און לענקען דאָס שיף,
וואָס מאַכען נור קייטען פֿאַר אונז מיט אַ שטייג,
און זיינען אין ווינטערצייט קאַלט ווי די אייז,
— דאָס זיינען דעם אַרבייטערס אָרעמע פֿינגער.

* * *

איצט וואָלט איך וועלען וויסען, וואו איך האָב אָט דיזעס ליעדעל געלעזען? ווער זאָל עס האָבען געמאַכט? אָן אונגליק, אַביסעל, וואָס מיין זכרון איז אַזוי שוואַך. געלעזען האָב איך דאָס ערגעץ־וואו געוויס, ווייל ווען ניט — טאָ פֿון וואַנען האָט זיך דאָס צו מיר גענומען? איבער נאַכט אַ דיכטער בין איך, דאַכט זיך, אויך ניט געוואָרען. אַזעלכע נסים טרעפֿען היינטיגע צייטען ניט מעהר און אפילו מלאך גבריאל וואָלט שוין היינט ניט געקענט אויסלערנען אַ יוסף׳ן זיעבציג לשונות אין איין נאַכט, אָדער מאַכען אַ דיכטער פֿון אַ אידען ווי משה, וועלכער האָט אין זיך פֿאַר׳ן בראָדזענען איבער׳ן ים ניט געהאַט קיין פֿונק פֿון פּאָעזיע, חוץ וואָס ער האָט אַביסעל אונטערגעשטאַמעלט. נור אַזאַ מאַכעריי ווי יונה׳ס קיקיון, וועלכער איז איבער נאַכט פֿערוועלקט געוואָרען, האָט געקענט אויסוואַקסען איבער נאַכט און אפילו אויף דאָס איז חולק ברעדלוי׳ס אויבערשטע לופֿ.

אָה, ניין! איבער נאַכט ווערט אין דער וועלט קיין זאַך ניט, חוץ טאָג, אַ קאַטער און אַ גזירה אויף רוסישע אידען. איבער נאַכט ווערט אויך ניט פֿערניכטעט אַ גרויסע קאַריערע — ווי איך האָב שוין אַמאָל ערקלערט. פֿאַרנעל׳ס מפּלה איז אויך ניט געקומען מיט אַמאָל, בולאַנזשע׳ס אויך ניט און דאָסגלייכען בימאַרק׳ס... זייער מפּלה איז געקומען ביסלעכווייז און זי איז דאַרום געקומען, ווייל זיי זיינען געבליבען די זעלביגע, וועהרענד די צייטען זיינען אַנדערע געוואָרען. דאָס איז דער גאַנצער סוד.

גלויבט מיר, ליעבע קינדער, די צייט פון מושטירען, פיהרען און רעגירען איז אויס. אמאָל איז דער ארבייטער־פערד געווען איינגעשפּאנט אין דעם שטאאטס־וואָגען און דער קעניגליכער פוהרמאַן איז געזעסען מיט'ן בייטש אין דער האנד און האט איהם געטריעבען. דער פאָלקס־פערד האָט געשוויצט און האט געסאָפּעט און האָט געשלעפּט אין וואָגען אלערליי פּוסט־און־פּאסנע פּאסאזשירען, און ער איז געגאנגען, וואו דער פוהרמאַן האָט איהם געקירוועט, און ווען ער האָט זיך אַ קעהר געטאָן פון מיטען וועג, האָט ער געקראָגען עטליכע שמיץ, נאָך וועלכע ער האט זיך כלומר'שט אַ פּאָרשקע געטאָן און איז געגאנגען ווייטער. האָט מען אמאָל מורא געהאט, אז ער זעהט צו פיעל און קוקט צו פיעל אָן אַ זייט, האָט דער קעניגליכער פוהרמאַן אָנגעבעטען אַ געטליכען פערבלענדער און דיעזער האָט איהם פערשטעלט די אויגען מיט לעדערנע רעליגיאָנס־קלאפּעס, וועלכע דער פאָלקס־פערד האָט געטראָגען און איז געגאנגען אונטער'ן בייטש נאָך די לייצעס נאָך, אזוי ווי ער וואָלט בלינד געבאָרען געוואָרען. האָט מען ווידער בעמערקט, אז ער בעוועגט זיך צו לייכט, צו לייכט — הייסט דאָס, פאר אַ לאסט־פערד, האָט מען כלומר'שט רחמנות געקראָגען אויף זיינע פיס און מען האָט אויף זיי ארויפגעלעגט געזעצליכע אייזערנע פּאָדקאָוועס: — אַ שוטץ־מיטעל, וועלכעס מען מוז צושלאָגען מיט אייזערנע נעגעל.

דיא צייט איז אויס. דער פערד איז געוואָרען אַ מענש: ער קריעכט ניט מעהר אויף אַלע־פיער, ער געהט איצט בקומה־זקופה און ער לאָזט זיך ניט נור ניט שמייסען, אפילו לענקען אויך ניט.

דאָס פערשטעהט ניט דער געשטרויכעלטער פּארנעל; ער מיינט, אז ווען ער וואָלט ניט בשותפות מיט פרוי אָ'שי אבגענארט איהר מאַן, וואָלט ער געבליעבען דאָס, וואָס ער איז אמאָל געווען. ניין, מיין פריינד, דאָס איז אַ טעות. קוקט אויף דעם אַלטען גלעדסטאָן! פיהרט ער? ניין. ער איז היינט נור דאָס, וואָס אמאָל איז געווען דאָס פאָלק, נעמליך אַ פערד אין וואָגען. ער פיהרט נור ווי מען טרייבט איהם און, ווען דאָס פאָלק שמייסט איהם ניט

מיט א בייטש, איז דאס נור ווייל מען האט בושה פאר זיינע ווייסע קודרעס. גלויבט מיר, מיסטער פארנעלל, איהר וואלט פריהער אדער שפעטער סאיי ווי סאיי געפאלען. געפיהרט וואלט איהר יעדענפאלס ניט מעהר. זאגט ניט מיט צופיעל הארץ די ברכה „שלא עשני אשה“ — די ווייבעל אויף וועלכע איהר זייט איצט געוויס אין כעס, האט אייך ווענינ וואס געשאדט.

הערט אז עלטער'ן.

XLIV.

שלעכטע גוטסקייט.

עס איז געקומען די צייט אייך צו בעווייזען, אז גוטסקייט איז שלעכט. דאָס ווייזט אייך, אז ווער עס ווארט דערוואַרט זיך און ביי מיר איז קיין שום ספק ניטאָ, אז ווען מיר אידען וואָלטען נור ווארטען ווי מען דארף, וואָלטען מיר זיך אפילו אויף משיח'ן דערוואַרטען.

און פרעגט מיך ניט וואָס דאָס הייסט: „ווארטען ווי מען דארף." ערשטענס, דארפט איהר וויסען, אז מיט אַזעלכע פראַגען צושטערט איהר מיר די רעיונות און אויב איהר וועט אזוי נאָך א האַלבע שעה פרעגען קשיות, וועל איך ווידער בלייבען ניט בעוויזען, אז גוטסקייט איז שלעכט. צווייטענס, ווייס יעדערער, וואָס דארף קריגען א גמילת־חסד פון די היגע באָרד אָף גאַרדיענס*); יעדערער, וועלכער שפּיעלט אין די לייפּציגער לאָטעריי: יעדערער, וואָס איהם קומט פון מיר געלד; יעדערער, וואָס גלויבט אין ראַדיקאַלע רעפאָרמען; יעדערער, וואָס האָט א טאַטען א קעניג, וועלכער וויל ניט שטאַרבען; יעדערער, וועלכער געהט אין א גרויסען לאָנדאָנער טהעאַטער אויף די גאַלעריע; יעדערער, וואָס האָט א ידיעה פון פרייסישע פרייהייט, פון כינעזישען פראָגרעס און פון... איך ווייס אליין ניט פון וואָס; יעדערער, וועלכער הויבט אָן זיך ארומצופיהרען אין לאָנדאָן מיט א מיידעל און טראַכט ארום חתונה האָבען; יעדערער, וועלכער לייענט א גוטען ראָמאַן שטיקלעכווייז אין א אידישע צייטונג; יעדערער, וועלכער וויל פּטור ווערען פון טיראַניי און קלערט, אז דאָס קומט מיט דער

---

*) א גמילת־חסדים אינסטיטוט אין לאָנדאָן.

צייט דורך מחלוקות „צווישען זיך"; יעדערער, וועלכער האָט זיך פאַרגענומען צו זעהן דעם סוף פון קנאה־שנאה צווישען די ליעב־האָבער פון ברידערליכקייט; יעדערער, וועלכער האָט אַ ידיעה פון מיין צוזאָגען, ארום וואָס עס איז צו רעדען און פון גלאַדסטאָן'ס צוזאָגען, ארום וואָס עס איז צו שווייגען; — יעדערער, זאָג איך אייך, וועלכער האָט אַ בעגריעף פון איינע פון דיעזע אַלע זאַכען, וויים אליין גאַנץ גוט, וואָס „וואַרטען ווי מען דאַרף" האָט צו בעדייטען.

אָט איך, למשל, קען וואַרטען ווי מען דאַרף. איך קען אָנהויבען צו לייענען אַ לאַנגווייליגען בוך און לייענען און מישען אַ בלאַט נאָך אַ בלאַט און דערביי וואַרטען אויפ'ן סוף, בשעת מעשה פילאָזאָפירענדיג ארום פרייוויליגע, אויף זיך אליין ארויפגעשלעפטע ליידען, ארום די געפּלאַצטע געדולד פון יחידים און ארום די געדולד פון דעם גאַנצען כלל, וועלכער שיינט צו זיין בעשלאָגען מיט שרעקליך דיקע, כפול־שמונה'דיגע אייזערנע רייפען, וואָס קיין שוואַרץ־יאָהר ברייננט זיי פאַרלויפיג ניט צום פּלאַצען. יאָ, איך לייען, איך קוק אויפ'ן זייגער, און ציה זיך, און געגעץ, און וואַרט געדולדיג אויפ'ן סוף, געננוי ווי דער קאָטצקער רבי אויפ'ן קץ, אָדער ווי מיין אייניקעל אויף מיין קומען אהיים, ווען ער קלערט, אז איך דאַרף איהם ברענגען אַן עפּעל.

וואַרטען ווי מען דאַרף קען ניט יעדער, אָבער וואָס דאָס בעדייט, האָט איהר אַלע געדאַרפט גוט פערשטעהען, כאָטש איהר זייט ניט קיין טייטשען. וואָס וואָלט איך זיך געהאַט צו מאַטערען און צו שרייבען אויף די אַלטע יאָהרען, ווען איהר וואָלט ניט געוועזען אזעלכע גאָט־פערדאַמטע וואַרטערס? וואָס, פרעג איך נאָך אַמאָל... האַלט, ווער פּורקעט מיר דאָ אין זייט? ברוך הבאָ! ער איז דאָ — מיין אייניקעל! וואָס ווילסטו?

„איידער דו פערקריכסט אין האָצע־פלאַצע, זאָג מיר, זיידע — לעבען, מיט וואָס קען גוטסקייט זיין שלעכט?"

— משמעות דיר דרעהט אויך דער מוח וועגען דעם! גוט־זשע הער! עס זיינען דאָ אין דער וועלט מיליאָנען און מיליאָסען אר־

בייטער, וואָס פּינסטערען אָב זייערע יאָהרען ארבייטענדיג, און האָבען פון זייער גאַנצען לעבען די אייינציגע נחמה, וואָס עס דויערט ניט לאַנג, מחמת זיי שטאַרבען געוואוינליך פאַר דער צייט. מיינסטו די אלע מיליאָנען מענשען וואָלטען ניט לאַנג שוין געמאַכט יד־אחת געגען זייערע רויבער און אונטערדריקער, ווען זיי וואָלטען ניט געווען אַזוי פערפלוכט גוט? צוצוזעהן ווי מען גיסט זייער בלוט, ווי מען זויגט זייער בלוט, ווי מען באָדט זיך אין זייער בלוט, ווי מען פאַרבט די ערד מיט זייער בלוט — דאָס אלעס קומט זיי פאַר נאַטירליך. לאָז מען זיי אָבער זאָגען. דאַרטען און דאָרטען איז אַ יושר צו עפּענען אַן אָדער, ווייל... נו, דו פערשטעהסט דאָך, וואָס איך מיין, — לאָז מען דאָס זאָגען, מאַכען זיי גלייך אַ „הנני העני ממעש" — פּנים און זאָגען: צו שפיכת־דמים האָבען מיר קיין הארץ ניט, דערצו זיינען מיר צו גוט, מיר ווּלען פאַר־לויפיג וואַרפען גאָלקעס. זעהסטו ניט, מיין אייניקעל, אַז זייער גוטסקייט איז דער גרונד פון דעם, וואָס זיי איז שלעכט? און ניט דאָס אליין. די גוטסקייט זייערע איז נאַריש אויך, מחמת שטאַרק און מעכטיג ווי די רייפען ארום זייער געדולד זיינען (און זיי זיינען שטאַרק, ווייל זיי קומען ארויס פון די גיסעריי פון כריסטוס, פּאָולוס אונד קאָמפּ.) שטאַרק, זאָג איך, ווי זיי זיינען, וועלען זיי דאָך אַמאָל פּלאַצען, און דאַן וועט מען פאַרט מוזען עפּענען ערגיץ וואו אַן אָדער, מעג זיך דאָס פאָלק זיין נאָך אַזוי גוט.

אָה, ווען איך וואָלט היינט געשטאַנען, ווי אַמאָל די לויים אויפ'ן בארג עיבל, וואָלט איך געשאָלטען אָט דיזע דרייפאַכע קללה.

אַ פלוך אויף די גוטסקייט!
אַ פלוך אויף די פרומקייט!
אַ פלוך אויף די געדולד!

און איך וואָלט ניט געלאָזען ענטפערען אָמן אנדערש ווי מיט די הענד.

XLV.

אינהאלט: איך

עס איז אַ וואונדערבארע זאַך
מיט מיין געלעכטער און געוויין:
איך בין ניט לוסטיג, ווען איך לאַך,
איך טרויער ניט, בשעת איך וויין.

דיעזע פיער שורות זיינען דער אָנהויב פון אַ ניט־דערקאַנטשעטען געדיכט, וועלכעס איך וואָלט געוויס געמאַכט נאָך מיט עטליכע חדשים צוריק, ווען איך וואָלט נור געקענט. אָה, וואו נעהמט מען דעם כוח אַלעס אויסצודריקען קורץ און שארף אין שעהנע, קלינגענדיגע גראַמען? קיינמאָל האָב איך אזוי ניט געפיהלט, ווי שלעכט עס איז ניט צו זיין קיין דיכטער, ווי איך פיהל דאָס היינט.

היינט, דארפט איהר וויסען, האָב איך בדעה צו רעדען ארום זעהר אַ וויכטיגען, ארום אַ העכסט אינטערעסאַנטען ענין, נעמליך, ארום מיין אייגענע פילאָזאָפיע. מיר ווילט זיך צוערשט אַליין דערגעהן און נאָכדעם ערקלערען ווי אזוי דאָס קומט, אז —
איך בין ניט לוסטיג, ווען איך לאַך,
און טרויער ניט, בשעת איך וויין, —
און דיעזעס וואָלט זיך מיר מורא'דיג געוואָלט ארייננפאַסען אין שעהנע, געטאַקטע פראַזען, אָבער... ליידער געהט עס ניט, — ווי ביסמארק האָט געזאָגט, בשעת ער האָט פרובירט אונטערקויפען פערדינאַנד לאַסאַל... האַלט, מיר געהט אויף אַ ליכט!

* * *

אין דער וועלט זיינען אמאָל געוועזען צוויי פילאָזאָפען.
איינער פון זיי האָט געלעבט, געדענק איך, מיט אַ יאָהר צוויי טויזענד דריי הונדערט צוריק, אין דער צייט פון דעם בית־שני.

ער האָט געהייסען דעמאָקריטאָס און האָט געהאַט אַ טבע אָבצור לאַכען פון אַלע מענשליכע נאַרישקייטען. די וועלט האָט איהם גערופען: „דער לאַכענדיגער פילאָזאָף.“ איך וויים ניט אויף קלאָר, וואָס פון דעם מאַן איז געוואָרען, נאָר איך רעכען, אַז ער מוז זיין טויט.

דער אַנדער פילאָזאָף, וועלכער האָט געהייסען הערּאַקלי־טאָס דער דונקעלער (דער דונקעלער, — מחמת ער פלעגט רעדען אונפערשטענדליך, אַ שטייגער ווי ער וואָלט געווען אַ רמב״ם, דער מחבר פון דעם מורה נבוכים, אָדער אַ העגעל, אָדער אַ חסידי־שער רבי, אָדער יונה באַלבעטון, דער מינסקער זאַגער). איז דער הערּאַקליטאָס האָט, פערקעהרט, געהאַט די געוואוינהייט צו בע־קלאָגען און צו בעדויערען די מענשליכע דומהייט און די מענשר ליכע אונגערעכטיגקייט. דערפאַר האָט איהם דער עולם געגעבען נאָך אַ צונאָמען, נעמליך: „דער וויינענדיגער פילאָזאָף.“

איז ניט אַ סברא, אַז איך בין אַ גלגול פון יענעביידע פילאָ־זאָפען? איז ניט אפשר דאָס די ערקלערונג דערפון, וואָס איך לאַך מיט טרערען אין די אויגען און וואָס איך וויין מיט אַ שמייכעל אויף די ליפען?

קען זיין.

קינדער, גיט אַ קוק! אָט זיינען דאָ אַרום אייך טויזענדער און צעהנדליג־טויזענדער מענשען, וועלכע באַקען אוים אַ גרויסען לאַבען ברויט און קריגען אַליין דערפון העכסטענס די ברעקעלעך, וואָס בלייבען איבער אויפ'ן טיש; מענשען, וועלכע וואוינען ניט, וואו זיי בויען, וועלכע עסען ניט, וואָס זיי קאָכען, וועלכע טרינ־קען ניט, וואָס זיי ברויען, וועלכע טראָגען ניט, וואָס זיי נייהען, וועלכע לעזען ניט, וואָס זיי דרוקען, וועלכע געניסען ניט די אַלע פערגניגונגען, וואָס זיי אַליין גרייטען צו מיט זייערע אייגענע הענד.

אָט זעה איך ווידער מענשען, וועלכע האָבען אַלצדינג אוועקר געגעבען און בעקלאָגען זיך, אַז פאַר זיי איז גאָר נישט געבליעבען; וועלכע האָבען זיך געלאָזען אָנטאָן אַ דוע אויפ'ן האלז און שרייען, אַז זיי ברעכט דער קאַרק; וועלכע בונטעווען זיך פאַר אַ שילינג

א וואָך מעהר לוין, ווען פאַר דעם זעלביגען בונטעוועז זיך (נור אביסעלע בעסער אָרגאַניזירט) וואָלטען זיי געקענט האָבען ניט א שילינג מעהר לוין, ניט א שטונדע וועניגער ארבייט, ניט א אונ־געשטערטען יוניאָן, ניט עטוואָס א בעסערע שטוב, וואו צו אר־בייטען, זאָנדרן א פּאַלאַץ צו דער ארבייט, א פּערזאיינליכע מענשהייט, פינף שטונדען וועניגער האַרעוואַניע און די פולע גאַנצע פּרוכט דערפון. דאָס, ווייס איך. דערוויילע זעה איך זיי אָבער ארום זיך, שטעהענדיג און ציטערענדיג פאַר קעלט, אָהן שפּייז אין מאָגען, די קאָפּ פול מיט דאגות, שטעהענדיג און יאָמערנדיג אי־בער זייערע ווייבער, וואָס ווערען אַלט פאַר דער צייט, איבער זייערע זין אין די פאַבריקען, אָדער אָהן ארבייט און זייערע טעכטער אויפ׳ן גאס ביי־נאַכט. זיי יאָמערען און קלאָגען און וויינען.

איך קלאָג מיט. אָבער זייענדיג א גלגול פון הערקליט, ווייס איך און בין ניט טרויעריג. איך בין ניט טרויעריג, ווייל איך ווייס — איך זאָג ניט: ווייל איך גלויב, האָף, קלער, איך זאָג: ווייל איך ווייס, — אז זיי וועלען ניט אייביג וויינען. איין שעהנעם פריהמאָרגען וועט זייער לאַגע ווערען אונערטרעגליך און זיי וועלען צורייסען אויף זיך די דרייפאַך געפלאָכטענע שטריק פון נויט, יאָך און בעטרוג, וועלכע דאָס געלד, די הערשאַפט און די אמונה האָבען אזוי קינסטליך פאַר זיי געפלאָכטען.

איך קלאָג מיט, ווייל זייער געשריי פערנעהמט מיר פאַר׳ן הארצען, אָבער איך בין ניט טרויעריג. אָה, ניין!

* * *

קינדער, גיט א קוק! אָט זיינען דאָ ארום מיר הונדערטער יונגע, בראַווע מענשען. זיי פערשטעהען דאָס, וואָס איך פערשטעה, און זיי געהען צווישען די מאַסען און קינדיגען אָן די גאולה און בערייטען פאָר דאָס פאָלק צום גרויסען טאָג: איצט אָבער פערזאַמ־לען זיי זיך און דאָ ווייזט זיך ארויס, אז פיעלע פון זיי פרעדיגען פרייהייט, אָבער אונטער זיך אונטערדריקען זיי איינער דעם אנדערן; אז זיי פרעדיגען גלייכהייט און צווישען זיי ווילען מאַנ־כע פון זיי זיין מעהר און גרעסער ווי די אנדערע; אז פרעדיגענדיג

ברייעדערליכקייט, זיינען זיי זיך איינער דעם אנדערן בלוט־שונאים; אז זיי רעדען ארום טאָלעראַנץ און דולדען ניט איינער דעם אנ־דערן, — איבערהויפּט ווען דער אנדערער איז ניט אַ חברה־מאַן פון זייער קלייזעל; אַז זיי פאָרדיגען זעלבסט־שטענדיגעס דענ־קען און ווילען, אַז אַלע זאָלען אין יעדען פּרט דענקען פּונקט ווי זיי; זיי זיינען גענען אויטאָריטעטען און ווילען, אַז יעדער פון זיי זאָל גילטען פאַר אַ שטיקעל האַהן; זיי פאַראַכטען הערשער און מאַנכע פון זיי ווילען דעננאָך פיהרען די גרענדע; זיי קומען צוזאַמען אויסצוטוישען מיינונגען און בייטען אוים דייטשע שימפּף־ווערטער אויף אידישע זלזולים.

אַה, דאָס איז לעכערליך! איך ווייס — בין דאָך ניט אומזיסט אַ פילאָזאָף — איך ווייס, אַלזאָ, אַז דאָס איז ניט אַזוי געפעהר־ליך, ווי מען מיינט, אפשר אויך ניט אַזוי שווארץ, ווי איך אליין מאָל דאָס אוים; איך ווייס, אַז דאָס שלאָגען זיך אַמאָל די סאָל־דאַטען, ווייל זיי איז לאַנגווייליג צו וואַרטען אויפ'ן שונא; איך ווייס, אַז מענשען וואָס זיינען ערצויגען געוואָרען אונטער'ן רוט, אונטער די הערשאַפט פון טאַטעס, רביים, קוואַרטאַלניקעס און אנדערע אויטאָריטעטען, קענען ניט מיט אַמאָל ווערען דאָס, וואָס זיי האָבען געזאָלט זיין; איך ווייס, אַז זיי אַליין וועלען ווערען אנדערס, ווען די פערהעלטניסע וועלען זיך פערענדערן. איך ווייס דאָס אַלעס זעהר גוט, אָבער עס איז פאָרט אונגעהייער לעכערליך דאָס אַלעס צוצוזעהן. וואָס־זשע טו איך?

איך טו ווי דעמאָקריטאָס: איך לאַך, אָבער איך בין ניט לוסטיג. אַה, ניין!

* * *

וואָס קלינגט מען דאָ אין די גלאָקען? אַלאַרם־געקלאַנג? ניין! דאָס קלינגט מען נאָך דערוויילע ניט אום אויפצו־וועקען דאָס פאָלק צו דעם לעצטען גרויסען קאַמפּף. דאָס קלינגט מען צו אַ לויה, דען דאָס יאָהר 1890 איז אָבגעשטאָרבען און מען געהט איהם מקבר זיין אין דער וועלטגעשיכטע. משמעות, ער האָט פאַר תכריכים ביסמאַרק'ס סאָציאַליסטען געזעץ, ווילהעלם'ס סאָ־

ציאַליזמוס, די מגילה פון דעם לאַנדאַנער קראַך, פאַרנעל'ס מפּלה, די נייע פראַנצויזישע קנוטען־ליבע און אַנדערע אַזעלכע מאַ־כאַרייען. אפשר וועלען איהם — דעם געשטאָרבענעם יאָהר — אונזערע חובבי־ציון מיטגעבען אַ זעקעל ארץ־ישראל ערד צוקאָ־פּענס, אפשר וועט זיך אויך געפינען אַ געוועזענער סאַציאַליסט צווישען זיי, וועלכער וועט זאָגען מענה לשון אויף זיין קבר.

און איצט קומט אַ נייער יאָהר. עס הויבט זיך אָן דער צעהנ־טער צעהנטעל פון אונזער יאָהרהונדערט. איך, וועלכער האָב אויף פיעלע פערשיעדענע אופנים ווידער אַ גאַנצען יאָהר געלאַכט און געוויינט, וועל מן־הסתם איצט אָנהויבען פון דאָס ניי.

„זיידע — פרעגט מיין אייניקעל — וואו וועסטו נעהמען מאַטעריאַל צום שרייבען?“

גוט געפרעגט. אָבער, מיין קינד, קנאַפּ צרות איז דאָ אויף דער וועלט? און דאַן וויים איך איצט, אויף וואָס'ער וועלט איך בין; איך פערשטעה איצט די גרונדלאַגע פון מיין פילאָזאָפיע, איך זעה איצט איין אַז —

„עס איז אַ קלאָרע, פּראָסטע זאַך
מיט מיין געלעכטער און געוויין:
איך מוז זיין טרויעריג, ווען איך לאַך,
איך מוז אויך שמייכלען, ווען איך וויין.“

צושלאָגענע געדאנקען
1891

XLVI.

היהנער־אויגען־פילאזאפיע.

איך קלער זעהר אפט, ווי אזוי דאס קומט, אז די געזעץ־פאבריקאנטען האבען ביז היינטיגען טאג נאך ניט געמאכט א שטרענגען געזעץ, אום צו בעשטראפען די, וואס טרעטען אויף פרעמדע נאגנאטקעס. שטעלט זיך נור פאר די לומפעריי דערפון! די ערד האלט איבער 500 מיליאן קוואדראט־ווייארסט ארום און ארום. נו, זיינען אפילו צוויי דריטעל דערפון וואסער (איהר געפינט דיעזעלביגע פראפארציע אין ענגלישע ווײן און אין אידישע געדיכטע, וואס דאס איז אייגענטליך דער גרונד דערפון, וואס אונזערע געדיכטע זיינען אזוי שיטער; איך וואלט געזאגט: דאס איז דער טעם דערפון א. ז. וו. אבער דאס רוב אידישע פאעזיע האט וועניג וואס שייכות מיט טעם, וואס דערפאר זאג איך „גרונד", הגם צו דערגעהען אין אונזער פאעזיע א גרונד איז אפט אויך זעהר שווער... געגוג! לאמיר זיך צוריקקעהרען צו דער ערד... איך מיין ניט, אז מיר זאלען חלילה שטארבען: קנעלען און שטארבען — זאגט דער עולם — פערזאמט מען ניט, איך מיין לאמיר זיך אומקעהרען צו דעם ענין מכוח די ערד) נאך אמאל:

די ערד האלט ארום און ארום איבער 500 מיליאן קוואדראטנע ווייארסט. צוויי וואסערדיגע דריטעל־חלקים אראפגערעכענט, בלייבען נאך אלץ איבער אן ערך פון 170 מיליאן ווייארסט מרובעים. אויף דעם אופן קען יעדער מענש האבען (און האט) פאר זיך איבער עלף קוואדראטנע ווייארסט ערד, וואס דאס איז דאכט זיך גענוג פלאץ פאר יעדען און פאר אלעמען, הא? און דאך טרעט מען מיר אויף די נאגנאטקעס! איז דאס ניט א סקאנדאל!

איך פרעג נאך אמאל: ווי קומט דאס, אז די געזעץ־מאכערס

בעשטראָפען ניט די מענשען, וואָס טרעטען אויף פרעמדע היה־נעראויגען? מילא, וואָס זיי בעשטראָפען ניט למשל די, וואָס זיינען עובר אויף „לא תנאף", קען איך נאָך בעגרייפען. קיינער וועט זיך אליין ניט בעשטראפען און ווען זיי וואָלטען אזא זאַך געמאכט פאר א קרימינאַל־פערברעכען, וואָלטען דריי פיערטעל פון זיי אליין פערפוילט געוואָרען אין טורמעס. דאָס, אלזאָ, בענעהמט נאָך מיין שכל. איך קען אויך בעגרייפען, ווארום זיי האָבען מותר געמאכט דעם באנקראָטירטען: יעדער געזעצגעבער, אפילו מיין פריינד סענדער פון רייסען, וויים, אז ער קען, פריי־הער אָדער שפּעטער, דארפען אויפהערען צאָהלען חובות און פאר זיין אייגענעם גוף וויקט קיינער קיין ריטער ניט איין. אנאנדער זאַך, וואָס איך פערשטעה, איז דאָס וואָס זיי האָבען פערבאָטען צו בעטלען: לעבען פון בעטלען הייסט לעבען פון פרעמדע האָ־רעוואַניע און דאָס איז א פּריווילעגיע, וואָס געהערט צו די געזעצ־מאכערס, בכדי אז זיי זאָלען האָבען צייט צו פאבריצירען זא־קאָנעס.

אַט די אלע זאכען פערשטעה איך, אָבער דאָס וואָס זיי לאָזען צו, אז מענשען זאָלען טרעטען אויף פרעמדע היהנער־אויגען, און ניט ווערען דערפאר בעשטראָפט, קען איך ניט בעגרייפען.

זאָל איך זאָגען — זיי אליין האָבען ניט קיין נאגנאָטקעס? דאכט זיך היהנעראויגען האָבען אלע, חוץ די, וואָס געהען אָהן שטיוועל. זאָל איך ווידער זאָגען — זיי האַלטען פון טרעטען אויף מענשען און זיי רעכענען, אז יעדער, וואָס וויל זיך דאָס לערנען מוז אָנהויבען פון אונטען? איז דאָך די קשיא, ווארום זאָלען די מענשענטרעטערס ניט אָנהויבען זיך צו לערנען אויף פיס אָהן נאגנאָטקעס? עס איז דאָך ניט נויטיג, אז יעדער פריץ אין מענשענטרעטעריי זאָל גלייך אָנטאָן יסורים די צוטראָטענע, עפּעס אזוי ווי ער וואָלט שוין געווען א ביסמארק, א איגנאטיעוו, אָדער א לענדלאָרד אין אירלאנד. ניין, דאָס קען ניט זיין. וואָס דען? זאָל איך זאָגען, אז זיי ווילען, אז מענשען זאָלען, דורך דעם, וואָס מען טרעט זיי אויף די נאגנאָטקעס, בלייבען מיט

קראנקע פיס און אויף דעם אופן זיך ניט קענען לייכט בעוועגען? הייסט דאָס ווילען זיי אויף דיזע ארט איינהאַלטען פאָלקסבעווע־גונגען? גלויבט דאָס ניט. ווען הונדערט־יעהריגע קייטען, וועלכע האָבען געלאָזען רויטע פאַסען און גרויסע וואונדען אויף די פיס פון די מענשהייט, האָבען ניט געקענט איינהאַלטען די בעוועגונג און דעם שנעלען מארש פאָרווערטס, ווילען דאָס נאַגנאַטקעס געוויס ניט קענען אויפטאָן. זייט גאַנץ רוהיג: ווען דאָס וואָלט געווען אַ גוטער מיטעל געגען בעוועגונגען, וואָלט מיין פריינד סענדער שוין לאַנג ארויסגעגעבען אַן אוקאַז, אַז שטיוועל גרעסער ווי נומער 7 זיינען שטרענג פערבאָטען אין גאַנץ רוסלאַנד, פוי־לען און פינלאַנד. מוז איך אַלזאָ זאָגען, אַז דאָס אויך ניט. וואָס־זשע דען?

קאָפּ, גיב שכל! וואָס דען — פרעג איך.

מיט אַ יאָהר זעקס־זיעבענהונדערט פאַר מיר האָט געלעבט צווישען אידען אַנאַנדער פילאָזאָף מיט׳ן נאָמען רמב״ם און ער האָט געהייסען זאָגען „איך ווייס ניט,“ וואו מען ווייס ניט; איך פאָלג איהם און זאָג: איך ווייס ניט.

ווער קען איבערהויפּט ערקלערען די וועגען פון די געזעץ־געבערס? אָט הער איך, אַז אין פראַנקרייך, וואו עס איז דאָ אַ נאַלאָג אויף יעדער זאַך, מעג אַ פערליעבטער קוקען אויף די לבנה, ניט צאָהלענדיג אַן אָבגאָב דערפאַר; אַז אין רוסלאַנד, וואו קיינער טאָר ניט עפענען אַ מויל, איז פון דעסטוועגען ערלויבט צו גענעצען; אַז ניעזען אויפ׳ן קול איז נאָכ׳ן געזעץ נאָך אין פרייסען ניט קיין „רוהעשטערונג“; אַז אין די פעראייניגטע שטאַאטען פון נאָרד אמעריקאַ בעשטראָפט מען ניט אַ בעאַמטען, ווען עס געפינט זיך אַמאָל איינער, וואָס איז על פי סבה עהרליך; אַז אין עסטרייך מעג אַ מענש ניט האָבען ביי זיך — פראַנץ־יאָזעף׳ס אַ בילד; אַז ניט זיין היפּאָקריט איז געזעצליך ערלויבט אין אַ מדינה ווי ענגלאַנד; אַז אין כינא, וואו יעדע צערעמאָניע איז געזעצליך בעשטימט, פעהלט נאָך אַ זאַקאָן צו בעשטימען, וואָס פאַר אַ שאָטען דער מענש מעג מאַכען אין דער ליכטיגקייט מיט זיין איי־

גענעם גוף; אז אין באייערן, וואו די קעניגע זיינען געוואוינליך געבוירענע משוגעים, האט זיך נאך ניט געפונען א קעניג, וועלכער זאל מאכען א געזעץ, אז מען דארף אלע קלארע בינדען מיט שטריק און זיי גיסען קאלטע וואסער אויפ'ן קאפ, חוץ ווען זיי זיינען טויט שכור פון בייערישע ביער; אז אין רוסלאנד מעג א איד אוועקגעהן פון דער וועלט אהן א פאספארט.

וויא געזאגט, די וועגען פון די געזעץ-געבער זיינען אונבעגרייפליך. אבער וועלען וואלט איך אז מען זאל ווען עס איז געבען לכל הפחות דריי יאהר טורמע יעדען איינציגען, וואס טרעט אויף מענשליכע נאגנאטקעס, און פינף יאהר דעם לומפ, וואס האט היינט אין דער פריה אויפגעטרעטען אויף מיין נאגנאטקע — ימח שמו!

אויב איך האב אייך דערעסען מיט דיעזער לאנגע פילאזאפיע איבער היהנער אויגען, איז דאס זיין שולד, ניט מיינע. טאמער וויל איהם ווער שיקען א פאאר טוץ קללות, לאזט ער מיר דאס מודיע זיין, וועל איך זעהן צו קריגען דעם ימח-שמו'ניק'ס אדרעס.

XLVII.

שנת תרכ"ד לפ"ק.

דאָס איז שוין אַ חשבון פון אַ יאָהר זיעבען און צוואַנציג. דאַמאָלס בין איך כדרך הטבע, נאָך געוועזען אַ מענש אין די מיטעלע יאָהרען, פריש ווי אַ נייער רעקרוט, געזונד ווי אַ קצין־אַ־שוטה און שטאַרק ווי די דומהייט אליין. איך האָב דאַן נאָך ניט געוואוסט ניט פון קיין שוואכקייט אין די קניע (חוץ אפשר פורים נאָך דער מגילה, אָדער שמחת־תורה נאָכ'ן לייענען), ניט פון לאַנדאָנער פאָגעס (איבערהויפט ווייל איך בין געוועזען אין מינסק) און ניט פון מיין איצטיגע כריפּקע (מחמת דאַן האָב איך געהאַט אַנאַנדער־רע). איך האָב דאַן נאָך ניט געליטען ניט פון פּאָליטיק אין מוח, ניט פון רעמאַטעס אין רוקען, ניט פון געפרייטע פיש אין נאָז, ניט פון נאַגנאַטקעס אויף די פיס, ניט פון צבועצטוואַ פאר די אויגען און ניט פון פוסטקייט אין מאָגען. איך האָב דאַן נאָך ניט גע־וואוסט ניט פון דעם היגען פּאלעסטינא־פּלאַטץ, וואו אידען שמד'ען זיך פאר קריסטען, און ניט פון דעם פּאלעסטינא־טומעל, וואו סאָ־ציאליסטען שמד'ען זיך פאר אידען, און ניט פון מחלוקות לשם־שמים אין ארבייטער־קלובען.

וואָס האָט מיר דאַמאָלס געפעהלט? וואָס האָט מיר דאַמאָלס געהאָרט? וואָס, איבערהויפּט, האָט מיר דאַמאלס פּאָליטיק גע־קימערט — די פערפּלוכטע פּאָליטיק, וועלכע מאַכט מיך היינט אַלע טאָג מיט אַ יאָהר עלטער? דאַן האָט מיך אַ בלאַט גמרא מעהר אינטערעסירט, ווי די מלחמה צווישען פּרייסען און דענע־מאַרק, הגם דער קריעג איז געוועזען די גרונדלאַגע פון ביסמאַרק'ס בלוט־און־אייזען־רעגיערונג. אַ פּרק משניות האָט מיך דאַן (אין תרכ"ד) מעהר אינטערעסירט, ווי דער טויט פון פערדינאַנד לאַ־

סאַל און ווי די געבורט פון די אינטערנאַציאָנאַלע ארבייטער געזעלשאַפט, הגם אַז דאָס אַז יענעם האָט געהאַט אַ גרויסע, גרויסע בעדייטונג פאר די מענשהייט. מחמת לאַסאַל, דאַרפט איהר וויסען, איז געווען דער לעצטער גרויסער מענשענפיהרער און די אינטערנאַציאָנאַלע איז געווען די ערשטע גרויסע פאָלקס־סטאַיאַלקע, אין וועלכע די ארבייטער־מאַססע האָט זיך געגומען לערנען שטעהען אויף די אייגענע פיס און געהן ניט אָנגעהאַלטענערהייט. אין מינסק האָט מען נאָך דאַמאַלס ניט געוואוסט, אַז עס איז גלייכער צעהן מאָל צו פאַלען, געהענדיג אַליין, איידער צו געהן זיכער, אָבער זיך אייביג האַלטענדיג אָן אימיצענס אַ פאָלע, און מעג זיך דער אימיצער זיין טאַקע לאַסאַל אַליין. איך אַליין האָב נאָך דאַמאָלס ניט פערשטאַנען, אַז אַן אויסגעוואַקסענע מענשענקלאַסע ווי אַן אויסגעוואַקסענע קינד בעדאַרף ניט מעהר קיין ניאַנקע און אפילו קיין רבי'ן ניט, ווייל עס קומט אַ צייט, ווען מען קען שוין מעהר ניט זעהן דורך פרעמדע ספּאַקולען, ווען מען מוז אַליין טראַכטען ארום זיך און לעבען מיט דעם אייגענעם שכל. אויך קומט אַמאָל אַ צייט, ווען מען זעהט זיך ארום, אַז מען איז פערקראָכען דער שוואַרצער יאָהר וויים וואו, און מען קעהרט זיך אום צו דעם ענין, ארום וועלכען מען האָט אָנגעהויבען צו רעדען, און מען זאָגט אַזוי: —

וואָס האָט מיר יענעם יאָהר געקימערט, חוץ דאָס, וואָס קימערט יעדען אידען, צו ער איז אַ מינסקער אָדער ניט? און דאָך האָט דאַמאַלס פּאַסירט עפּעס אַזוינס, וואָס האָט שרעקליך אויפגערעגט.

גלייך אין אָנהויב יאָהר איז נעמליך דאָן ארויסגעגאַנגען אַ קלאַנג איבער גאַנץ ליטאַ, פּוילען און זאַמוט, אַז משיח קומט. דאַמאָלס, פערשטעהט איהר, איז דער פּאָלעסטיניזמוס נאָך ניט געווען ערפונדען און עס האָט זיך קיינעם ניט געלעגט אויף די רעיונות, אַז עס איז גאָר אַ סברא צו געהן קיין ארץ־ישראל אָהן אַ משיח. איך רעכען, אַז ר' משה'לע באַלבירישקער וואָלט אייך ארויסגעהאַקט אַ גאַנצע פּראַסלע ציינער מיט איין קלאַפּ, ווען איהר

וואָלט איהם אזא זאַך גאָר דערמאָנט. מיר וועלען ארום דעם נאָך רעדען, נאָר לאָמיך אייך צוערשט דערצעהלען, ווי אזוי דער קלאַנג איז ארוים וועגען משיח׳ם קומען יענעם יאָהר.

איז דאָס געווען אזוי:

איין שעהנעם פריהמאָרגען האָט זיך א פרוש אין ווילנא אויפגעכאפּט און האָט גענומען שרייען אויפ׳ן קול, אז דעם יאָהר (תרכ״ד) מוז קומען משיח. ווען מען האָט איהם געפרעגט, פון וואנען דאָס איז געדרונגען, האָט ער געזאָגט, אז ער נעהמט דאָס פון דעם פסוק אין דברים, וואו עס שטעהט: „על במותימו תדרך.“ דער עולם האָט נאָך אַלץ ניט פערשטאַנען און דער פרוש האָט ערקלערט, אז „תדרך“ איז בגימטריא תרכ״ד, — אז „תדרך“ בע־טרעפט 624 (אזוי ווי תרכ״ד) און דאָס בעווייזט, אז אין תרכ״ד מוז קומען משיח. דער עולם האָט דאָס אויסגעהערט און זייענדיג אביסעל אויפגערעגט פון דעם פוילישען מאטעזש, וועלכען פאַניע האָט דאַן געקאָנטשעט דערשטיקען, האָט מען דעם סלוך פאַנאַנדער־געטראָגען איבער די גאנצע מדינה און מיר האָבען אלע א גאנץ יאָהר געוואַרט אויף ביאת הגואל.

איך געדענק ניט אויף קלאָר, נאָר מיר דאכט זיך, אז משיח איז... יענעם יאָהר עפּעס ניט געקומען. משמעות האָט דער פסוק ניט געמיינט, וואָס דער ווילנער פרוש האָט געמיינט. אפשר איז משיח טאַקע געקומען, נאָר ער האָט דערהערט, אז מוראַוויאָוו ארבייט מעשים אין פוילען, אז ער שטיקט, און ווערגט, און ברענט, און הענגט, האָט ער מורא געקראָגען און האָט זיך צוריק אָבגע־טראָגען, א איד נאָך אַלע מעשות!.... בעוויעזען האָט ער זיך יעדענפאלס ניט, דאָס וויים איך. נו, די אויפרעגונג ביי אונז איז געווען מורא׳דיג גרוים דעם גאַנצען, ליעבען יאָהר. פון דעסטוועגען איז נאָכדעם ביסלאכווייז שטיל געוואָרען; פרומע אידען האָבען ווידער גענומען קויפען הייזער אין מינסק, לייהען געלד אויף לאנגע טערמינעם (און הויכע צינזען — מיט היתר־עסקא׳ס נאַ־טירליך!) קויפען גאַנצע קלאפּטערס האָלץ אין יעסען אויף דעם קומענדיגען ווינטער. בקיצור, עס איז שטיל געוואָרען. מען האָט

ווי געוועהנליך געזאָגט אני מאמין אַלע טאָג און מען האָט איי־בערגעחזר׳ט די הייליגע ווערטער וועגען דעם, וואָס מען וואַרט אַלע רגע, אַז קומט ער, אָבער צום עסק האָט דאָס שוין מעהר ניט געשטערט. יאָהרען און יאָהרען זיינען פערגאַנגען און איך אַליין האָב כמעט פערגעסען אָן דעם וואונדערבאַרען יאָהר: תרכ״ד, ביז אַ קורצע צייט צוריק.

וואָס מיר האָט דאָס אויפגעבראַכט אויף די רעיונות, וועט איהר הערען אין קורצען. האָט געהולד!

XLVIII.

טיי, ברויט, פוטער, טאַבאַק און פּאַלעסטיניזמוס.

וואָס האָב איך אייך געוואָלט דערצעהלען? ריכטיג! וועגען דעם, ווי אַזוי מיר איז אַרויפגעקומען אויף די רעיונות דער יאָהר תרכ"ד. נו, דאָס איז געווען אַזוי:

מיט אַ וואָך צוויי אָדער דריי צוריק בין איך איין פריהמאָרגען (אַן אַריסטאָקראַטישען פריהמאָרגען — אַרום צוועלף אַ זייגער) אַרויסגעגאַנגען אין גאַס, אום צו קויפען אַ פערטיל אונץ שמעקטאַבאַק, וואָס דאָס איז, פּאָעטיש אויסגעדריקט, דער טעגליכער קרבן אויף דעם מזבח פון מיין נאָז. געהענדיג איז מיר איינגעפאַלען, אַז איך בין מיין מאָגען שולדיג אַ פריהשטיק... אייגענטליך, אַ וועטשערע אויך, נאָר מיין גנעדיגער מאָגען, וועלכער מאָהנט קיינמאָל ניט אַלטע נעדאָאימקעס, האָט מעהר ווי דעם פריהשטיק ניט פערלאַנגט. צו פערמיידען סכסוכים, בין איך גלייך פון טאַבאַק־שאָפּ אַריינגעגאַנגען אין אַ קליינע קוכשאָפּ (טאַבאַק־שאָפּ... קוכשאָפּ — איך רייד שוין גאָר נישט־קשה ענגליש, ניין?) און האָב מיר געלאָזען געבען אַ צוגעשמאַליעטען קיפּפער, אַ פּאָר מוציא'ס רויהע וויים־ברויט — ניט דערבאַקען ווי דער לחם־עוני, וועלכען אונזערע אבות־אבותינו האָבען געגעסען ביים אַרויסגעהען פון מצרים, וואָס דאָס, לאָמיך אייך זאָגען, איז געווען דער ערסטער בעוויין פון די אייביגע וואָהרהייט, אַז פון היילענעס קומט קיין גוטס ניט אַרויס, — אַ פּאָאָר מוציא'ס, אַלזאָ, רויהע ווייס ברויט, אין וועלכען עס איז געווען אַ גרויסער חלק ווייצענע מעהל, חוץ הויווען, קאַלך, פּאָטאַש און אַנדערע אינגרעדיענצען (ווי די כעמיקער זאָגען), וואָס דאָס אַלעס איז וויסענשאַפטליך זעהר אינטערעסאַנט צו געפינען ביי אַ וואָלוועלען פריהשטיק,

הגם אונגעבילדעטע מאַגענס מעגען אַמאָל דאַגעגען פּראָטעסטי־רען, מחמת זיי קענען ניט בעגרייפען די איידעלקייט פון וויסענ־שאַפטליכע לייב־שמערצען. בקיצור, איך האָב מיר געלאָזען געבען אַ קיפּפער, אַ פּאָאַר מוציא'ס וויס־ברויט, בעשמיערט מיט וואָל־וועלע, געלבליכע, איבערנאַטירליכע (אָדער, בעסער געזאָגט, אונ־טערנאַטירליכע) פּוטער, — פּוטער מיט אַן אַנבליק פון פערגלי־ווערטע געגזענע שמאַלץ, אָדער פון פּראָסטע רוסישע חלב און מיט אַ טעם פון דאָס און יענעס צוזאַמען און דערצו — אַ טאַסע וואַרעמע, ברוינליכע, מוטנע וואַסער, וועלכע העפליכע מענשען רופען טיי און וועלכע איך, הגם איך בין ניט קיין העפליכער מענש, רוף דאָס אויך אַזוי, ווייל דאָס — די זאָגענאַנטע טיי — איז ניט געדיכט גענוג פאַר באַטשווענע, ניט זויער גענוג פאַר הערינג־ראָ־סעל, ניט כשר גענוג פאַר מעד, ניט קלאָר גענוג פאַר וואַסער, ניט שטאַרק גענוג פאַר עסיג און ניט חלשות'דיג גענוג פאַר צמוקים־וויין. אויסער דעם, איז דאָס זיסלעך, וואַרעמלעך און נאַס און, ניט זייענדיג קאַפע, איז דאָס טיי, ווי יעדער איינציגער קען זעהען בע־שיימפערלעך. —

איך האָב אייך געזאָגט, אַז איך האָב מיר דאָס אַלעס גע־לאָזען געבען. איך האָב געברויכט דעם אויסדרוק „געלאָזען געבען," ניט מחמת איך וויל רעדען דייטש און כלומר'שט זאָגען, אַז איך האָב דאָס געבעטען, ניין! איך האָב דערמיט געמיינט, אַז איך האָב מיר לײדער ניט געקענט העלפען און האָב געמוזט מיר לאָזען געבען אַזאַ פריהשטיק, צו ער האָט מיר געשמעקט צו ניט — אַ ברירה האָב איך געהאַט!

איך האָב אריינגענומען אַ ביסען אין מויל און האָב מיך פער־טראַכט. מיר זיינען אריינגעקומען אין מוח די פאָלגענדע געדאַנקען:

הייסט עס, ניט נור וואָס דער אָרעמאַן עסט ניט איז שלעכט, אפילו דאָס, וואָס ער עסט יע, טויג אויף כפּרות. ווען מען פער־הונגערט איהם ניט, פערגיפטעט מען איהם, — פערגיפטעט מען ניט שנעל, איינס־צוויי־דריי, נור ביסלעכווייז, פון טאָג צו טאָג, פון שטונד צו שטונד. און דער אָרעמאַן, דער לאַנגזאַם פערגיפטע־

טער, — דאָס איז דער מענש, וועלכער טוט אַלעס, אַלעס אויף! אויף זיינע פּלייצעס ווערט געבראַכט פון כינאַ און פון אינדיען טיי און ער טרינקט געקאָכטע סם־המות, פאַר וועלכען ער צאָהלט מיט די געלד, וועלכע עס איז איהם איבערגעבליעבען נאָך דעם שינדער'ס שינדען, נאָכ'ן כאַפּער, נאָכ'ן צופּער, נאָכ'ן רייסער, נאָך אַלע הונדערטער מינים פּיאַווקעס, היישרעקען און פּאַראַזיטען, וועלכע וואַרטען איינער הינטער דעם אַנדערן, וועלכע בייסען זיך, רייסען זיך, שלאָגען זיך אונטער זיך, ווער עס זאָל דער ערשטער איהם בעראַבעווען! ער האָדעוועט די קיה, ער פּיטערט זיי אין פעלד, ער מעלקט זיי, ער מאַכט פּוטער פון זייער מילך און איהם — איהם קאָרמעט מען מיט געלבליכע גיפט, וועלכע זעהט אויס לפנים ווי פּוטער! פאַר די עטליכע גראָשען, וועלכע דער ציוויליזירטער ליודאָיעד האָט איהם איבער געלאָזען צום לעבען, קויפט ער שפּייזען, דורך וועלכע ער שטאַרבט, איידער ער האָט צייט זיך ארומצוזעהען ווי אַזוי...

איך וואָלט וואהרשיינליך נאָך אַ לאַנגע צייט אַזוי פילאָזאָ־פירט, נאָר אין מיטען דערינען איז דער ביסען ארויסגעפאַלען פון מויל און איז ארויפגעפאַלען אויף אַ צייטונג לעבען מיר, און די גיפט, וואָס מען עסט, האָט איינגעשמירט די גיפט וואָס מען לעזט. אויפהויבענדיג די פוטער ברויט פון די צייטונג, האָב איך ניט ווילענדיג דערזעהען אַ שטיקעל נייעס וועגען די אידען אין רוסלאַנד. איך האָב געוואָלט זעהן, וואָס דאָרטען שטעהט, האָב אָנגעטאָן מיינע ספּאַקולען, אָבער איך האָב עס ניט געקענט ריכ־טיג פערשטעהן, ווייל מיין אייניקעל איז דערביי ניט געווען און אָהן איהם איז מיר שווער צו לייענען ענגליש אפילו מיט דאָפּפּעלטע ספּאַקולען. ווי איינער, וואָס איז פערקראָכען אין אַ זומפּ און קען ניט ארויס, האָב איך מיך ארומגעקוקט צו זעהען, אויב עס קען מיך ניט ווער עס איז ארויסשלעפּען. אַ האַנד האָט זיך ווירקליך געפונען.

לעבען מיר איז געזעסען אַ אידישער פיער־פינף־און־צוואַנציג יאָהריגער, אַ נעכטען געוואַשענער, און פאַר אכט־טאָגען געראַזיר־

טער יונגער מאַנטשיק, וועלכער האָט זיך האַסטיג געשטאָפּט מיט געפּרייטע (ד. ה. די ערגסטע) אייער, אַזוי ווי ער וואָלט ניט געהאַט קיין צייט צו וואַרטען אויפ'ן טויט. ער האָט מיר איבער־געלעזען די שטיקעל נייעס און דאָס איז געווען אַ נייע גזרה אויף די רוסישע אידען.

„וואָס מעגט איהר? — האָט ער צו מיר געזאָגט — איז דאָס ניט משיח־צייט? ער מוז קומען אצינד, אודער ער קומט שוין גאָר־נישט. וואָס מעגט איהר נאָכסיקלאַד?"

צווישען אונז איז אַרויסגעקומען אַ לאַנגער געשפּרעך. נאָכ'ן געשפּרעך האָב איך גענומען אַ גוטען שמעק טאַבאַק, מיין שטע־קען און אָבשיעד פון דעם יונגען מאַנטשיק, און בין אוועקגעגאַנגען אַהיים.

אַ נייער געדאַנק האָט מיך יעצט געקוועלט. ווי קומט דאָס — האָב איך געטראַכט — אַז היינטיגע פּאַלעסטינצעס הויבען אָן צו וועלען געהן קיין ארץ־ישראל גאָר אָהן אַ גואל? דאָס קומט געוויס העדפון, וואָס די אַנטלאָפענע סאָציאַליסטען האָבען אריינגעבראַכט דעם אַלטען רעוואָלוציאָנערען גייסט אין די נייע גאולה־בעוועגונג. אין תרכ"ד... אַה, איצט זיינען אַנדערע צייטען. דער אני־מאמין אַליין איז געוואָרען רעוואָלוציאָנער!

דאָס טאַקע האָט מיך עראינערט אָן יענעם אויפגערעגטען, וואונדערבאַרען יאָהר.

XLIX.

היינט איז מיר גוט.

אוים מרה־שחורה! נוים, הונגער, צרות — ארויס, ארויס, ארויס, ארויס פון מיין קאָפּ! היינט ווילט זיך מיר לוסטיג דער־קאָנטשען א לוסטיגען טאָג; היינט איז ביי מיר א יום־השמחה, א יום־טוב, היינט איז מיר גוט אויפ'ן הארצען און איך וויל, אז די גאנצע וועלט זאָל דאָס וויסען; היינט וויל איך לאכען, לאכען הויך אויפ'ן קול, אזוי הויך, אז אלע זאָלען דאָס הערען; היינט, יאָ... ווי זאָגט יענער?

ווען איך בעהאלט ניט מיינע טרערען
ווארום זאָל איך מיין פרייד בעהאלטען?
אָט לאך איך — אלע מעגען הערען!
אָט לאך איך — ווער קען מיר פערוועהרען?
אליין וועל איך מיין הארץ פערוואלטען,
פריי איבער די געפיהלע שאלטען,
כל זמן איך וועל צו זיך געהערען,
כל זמן איך וועל אוים־מענש ניט ווערען.

דאָס זאָגט יענער, נור... מחשבות'ן! ווער איז יענער? נו, וואָס מאכט דאָס אוים? לאָז ער זיך זיין ווער ער וויל. היינט טראַכט איך ניט, היינט קלער איך ניט, היינט פילאָזאָפיר איך ניט, היינט איז מיר גוט אויפ'ן הארצען און איך האלט אין איין פרעהען זיך. פון דעסטוועגען... אָה, מיין קעציש־ער זכרון! ווער האָט דיא פערזען פאַרט געמאכט? א פאגאנער נאטור אבי־סעל רק צו וועלען וויסען, ווער האָט געזאָגט און ווער האָט געמאכט. אָט דאָס האָט מיר פערביטערט מיין גאנצען לעבען און איך זעה קלאָר וויא דעם טאָג, אז מיין אייניקעל שניידט זיך אויך אויף דעם זעלבינגען שניט.

מיט יאָהרען צוריק געדענק איך, האָב איך איין שמחת־תורה געלייענט האזינו, און אזוי וויא איך האָב פון קינדווייז אויף אייביג האָלד געהאַט פּאָעזיע, האָב איך דערפון גרויס הנאה געהאַט. איך האָב דורכגעלייענט משה'ס וואונדערבארען געזאַנג איינמאָל, צוויי מאָל און האָב געקליבען נחת. פּלוצלונג איז מיר ארויפגעקומען אויפ'ן רעיון אזא מין שאלה: ווער וויים, צו דאָס האָטווירקליך משה געשריבען? משה האָט זיך אויפגעהאַלטען אין דער וועלט אַן ערך פון 3300 יאָהר צוריק און מען וויים, אז צו יענער צייט זיינען נאָך אין יענע מקומות קיין אותיות ניט געווען, וויל דער הא, דער אלף, דער זיין, דער יוד, דער נון און דער ואָו פון האזינו און די איבריגע אותיות זיינען ערפונדען געוואָרען פון די פעניציער מיט עטליכע הונדערט יאָהר שפּעטער, און ביז דאַן איז נאָך גאָר קיין אלף־בית ניט געווען, וואָס דערפאַר האָבען דיא מצריים געשריבען מיט בילדער און די כינעזען מיט גאַנצע ווערטער (ווי זיי שרייבען נאָך ביז היינטיגען טאָג) און די איבריגע פעלקער האָבען געטאָן וואָס רייכע ישוב'ניקעס טוען אין דער ליטא, דאָס הייסט זיי האָבען גאָר ניט געשריבען. וויא אַזוי האָט משה געקענט זיין דער שרייבער פון האזינו, ווי אידען גלויבען, און אויב ניט ער, טאָ ווער דען האָט עס געשריעבען? ווער? אָט דער „ווער" האָט מיר צושטערט די גאַנצע שמחה דאמאלס און איך האָב אויף מיין לעבען ניט צוגע־בראַכט קיין אומעטיגערען תשעה־באב, ווי יענעם שמחת־תורה.

אָבער די נאַרעשקייט טו איך נאָך אמאָל ניט און יעדענפאַלס ניט היינט. היינט פרעג איך ניט קיין קשיות. היינט קענט איהר מיר קומען און דערצעהלען, וואָס איהר ווילט און איך וועל אייך שיקען אין אַל־די־גוטע־יאָהר און וועל נעהמען אַ גוטען שמעק טאַבאַק און וועל ווייטער זיין פרעהליך און גליקליך. קיין זאַך וועט מיין שמחה ניט שטערען. ניין, קיין שום זאַך וועט מיר היינט ניט פער־שטערען מיין שמחה! איהר מעגט קומען און מיר דערצעהלען, אז אַ יונגער סאָציאַליסט האָט זיך פערליעבט אין די אַלטע „קווין"; אז אַ גרויסער פרייהייטס־קעמפפער איז געוואָרען אַ קליינער טיראַן; אז אַ רויטער רעוואָלוציאָנער איז געוואָרען אַ געלער רמאי; אז אַ

גרינגער איד איז געוואָרען אַ שוואַרצער גייסטליכער, אַ מיסיאָנער; אַז אַ פייערדיגער פּראָפּאַגאַנדיסט איז געוואָרען אַ וואַסערדיגער געלד־שרייבער; אַז אַ מאַן, וועלכער האָט זיך געהאַט געשענקט דער פרייהייט, האָט זיך פערקויפט צום אונטערדריקער; אַז אַן אונטעריאָכטער שוויצער איז געוואָרען אַן אונטעריאָכענדער סוועטער; אַז אַ פאָלקס־אויפקלערער איז געוואָרען אַ פאָלקס־פערבלענדער; אַז אַ פיהרער פון ארבייטער איז געוואָרען אַ פערפיהרער — קומט און דערצעהלט מיר די אַלע מעשות, וועל איך דערלאַנגען אַ מבול'דיגען שפּאַי, וועל אַ געשריי טאָן: האָב דעם פערפיהרער דעם פערבלענדער, דעם סוועטער, דעם אונטערדריקער, דעם שרייבער, דעם מיסיאָנער, דעם רמאי, דעם קליינעם טיראַן, דעם פערליעבטען סאָציאַליסט, — האָב זיי אַלעמען איין גרויסער כפּול־שמונה'דיגער שוואַרצער, פינסטערער יאָהר, היינט ליגען זיי מיר אַלע ניט אפילו אין דיא לינקע פּיאַטע, היינט וויל איך לוסטיג זיין, היינט לאָז איך מיר ניט שטערען.

און אָה, ווי גוט מיר איז! אזוי גוט איז ניט געווען אדם'ן, איידער דער שלאַנג האָט איהם איינגעגעבען שכל; אזוי גוט איז ניט געווען נח'ן, בעת ער האָט זיך איינגעשכור'ט און האָט זיך געוואַלגערט אין בלאָטע (נאָכ'ן מבול, רעכען איך, האָט געמוזט זיין זעהר בלאָטיג), איידער מען האָט איהם אָבגעניכטערט; אזוי גוט איז ניט געווען אברהם אָבינו, בעת פּרעה האָט איהם צוריק אָבגעשיקט זיין פלונית'טע; אזוי גוט איז ניט געווען יוסף'ן בעת ער האָט זיך גערייצט מיט די ברידער; אזוי גוט איז ניט געווען דוד'ן ווען ער האָט געקראָגען צו וויסען, אַז זיין ווייב'ס מאַן (אוריה) איז געהרג'עט געוואָרען אין דער מלחמה, ווי „זיין קעניגליכע מאַיעסטעט האָט גערוהט צו בעפעהלען"; אזוי גוט איז ניט געווען חזקיה המלך, ווען מען האָט צוליעב איהם געמאַכט, אַז די זון זאָל צוריקגעהן גאַנצע צעהן שעה, וואָס דאָס איז געווען אַ נס בתוך נס, מחמת די היינטיגע ווילען האָבען, אַז ניט נור די זון קען ניט צוריקגעהן, אַז זי געהט איבערהויפּט ניט, אַ שטייגער ווי אַ טויטער בית־דין־שמש, למשל; אזוי גוט איז ניט געווען — אין אונזערע צייטען

— רעם קליינעם טהיער (לייענט דאָס ניט טייער, כאָטש ער האָט אונז גענוג געקאָסט, לייענט דאָס ניט טהיר — אַ חיה — כאָטש ער איז דאָס געוועזן, לייענט דאָס ט־יער, ווי ער האָט געהייסען. נאָך אמאָל) אזוי גוט זאָג איך איז ניט געוועזן טיער'ן אין די בלוטיגע מאַי־וואָכע; אזוי גוט איז ניט געוועזן דעם קנוט האַלטער פון רוסלאַנד דעם טאָג וואָס טשערנישעווסקי איז געשטאָרבען; אזוי גוט איז ניט געוועזן די ענגלישע קאָנסערוואטיווע, ווען עס איז בע־קאַנט געוואָרען, אַז פּארנעל האָט זיך בענאַרעשט; אזוי גוט איז מיר אליין ניט געוועזן, צייט איך האָב אויפגעהערט צו עסען טעג, וואָס דאָס איז שוין אַ צייט מיט יאָהרען.

אָה, מיר איז היינט גוט, אזוי גוט, אַז מיר ווילט זיך מעהר ניט שרייבען. —

I.

דער הונד און דער בער — א קאָרעספּאָנדענץ.

א הונד — א הונד איז ניט גלייך. עס זיינען דאָ הינט קליינע און גרויסע און מיטעלמעסיגע; הינט, וואָס בילען אויף פרעמדע, הינט, וואָס בילען אויף אייגענע און הינט, וואָס בילען אויף אַלעמען, אפילו אויף די לבנה; הינט, וואָס מען האַלט אויף א קייט, הינט, וואָס מען האַלט אויפ'ן שויס און הינט, וואָס מען האַלט גאָר ניט, וואָס מען טרייבט זיי זאָגאר מיט שטעקענס פון זיך; הינט, וואָס האָבען חוצפה, הינט, וואָס האָבען מכות און הינט, וואָס קריעגען קלעפּ און לעקען דעם שלאָגעדיגען שטעקען; הינט... נאָר גענוג! איך שרייב ניט קיין נאַטורגעשיכטע, אפילו ניט די נאַטורגעשיכטע פון שפּיאָנען.

דיא הינט פון דעם לעצטען סאָרט, דאָס הייסט, דיא גוטע, פרומע, בעשיידענע הינט שטעלען זיך פאר יעדערען (וואָס איז אביסעל מעהר יחסן פאר זיי אליין) אויף די הינטערסטע פיס, דרעהען מיט'ן עק און קוקען אין די אויגען, בילען מיט אונטער־טהעניגקייט און נעהמען צו א קלאַפּ, ווי א גנב א גילדערנע אוהר — שטילערהייט. דיעזע הינט, וועלכע האָבען אזוי פיעל אבשיי פאר אז עלטער'ן, ווילען פון דעסטוועגען שפּיעלען א ראָלע ציי־טענווייז. איבערהויפּט, ווען זיי געפינען זיך אויף א רייכען הויף, און ווען דער גרעסערער יחסן איז ניט אין די אויגען.

*　　*　　*

בערען זיינען אויך דאָ אַלערליי, אָבער דער בער, ארום וועל־כען איך רעד, איז דער געוועהנליכער ברוינער בער, מיט זיינע קליינע אויגען, זיין גראָבע מאָרדע און זיין אונגעלומפּערטען קער־

פער. ער איז, אין זיין ווילדען צושטאנד, א חיה, וואס לעבט גערן פאר־זיך, אבגעשלאסען, פערבארגען אין זיין הייל, אבער אזוי ווי ער איז א גרויסער בעלן אויף האניג, אטוואזשעט ער זיך אמאל ארויפקלעטערען אויף א בוים. דאס קאסט איהם אפט זעהר טייער, ווייל די געלעגענהייט בענוצען די, וועלכע ווילען פון איהם פטור ווערען, אום איהם צוצוהרג'ענען. דאס מאכען זיי אזוי: צו א צווייג פון א בוים, אין וועלכען עס געפינט זיך א בין־שטאק מיט האניג, בינדען זיי צו א שטריק און צו די שטריק א דיקע שייט האלץ — א שטיק קלאץ. דערשמעקענדיג די האניג, הויבט דער בער אן זיך ארויפצו־ווינדעווען אויפ'ן בוים, אבער אזוי ווי דער הייענגעדיגער קלאץ שטערט איהם, גיט ער איהם א שטויס פון זיך, נאטירליך קומט דער קלאץ צוריק און טרעפט איהם אין מוח. דער בער ווערט מלא חמה און דערלאנגט איהם נאך א גרעסערען ווארף פון זיך, דער קלאץ אבער קומט צוריק מיט נאך מעהר העפטיגקייט און צושפאלט אלכסנדר... איך מיין דעם בער'ס מוח. — אט דאס איז דער בער, ארום וועלכען מיר רעדען דא.

* * *

היינט דארפט איהר וויסען, אז דיעזער בער איז א תקיף אין א גרויסען וואלד, וואו מיט א יאהר צוויי הונדערט צוריק האט געקיניגט א לייב און שפעטער א זיי־פוקס, אבער היינט (ווייל היינט בעדארף מען ניט צום הערשען ניט פעטער'ס כוח און ניט קאטער־רינא'ס שכל) איז דער אומגעלומפערטער בער, מיט זיינע קליינע אויגעלעך, דער מלך. ווידער דארפט איהר וויסען, אז ניט ווייט פון אונז געפינט זיך א גרויסער הויף, וואס דארטען איז א גאנצער תקיף א געוועהנליכער פודעל — א כלב, וועלכער האט זיך אנגע־כאפט אזוי פיעל ביינער און פלייש און מארך, אז איהם ווילט זיך אמאל גאר שפיעלען די ראלע פון א רחמן, א בעל־טובה און אזוי ווי ער קען כלומר'שט קיין עולה ניט פערליידען, בילט ער דרשות פאר געשארענע שעפסען און דערשטיקטע עופות; דאס הייסט, זיך אננעהמענדיג פאר זיי.

* * *

היינט הערט א וואונדערבארע זאך.

דיעזער כלב, זיך האלטענדיג זעהר גרויס, ווייל ער כאפט שוין ניט מעהר קיין פלייש פון די יאטקעס, ווייל ער איז דיק און פעט, און ווייל ער טראגט א גילדערנעם באנד ארום האלז, האט אוועקגעשיקט דא ניט לאנג א בקשה צום בער אין זיין בערלאגע קיין גאטשינא (ווארום דארטען ווינטערט די חיה מיט דער לאפע אין מויל) און האט אזוי געשריבען:—

„די בודקע איז גילדהאל, יאנואר 1891.

„צו זיין מאיעסטעט, דעם גאטשינער בער, דעם הערשער איבער צוויי גרויסע מדינות, וועלכע ער בעשיצט מיט די פליגלען „און בעטראכט מיט זיינע שארפזיכטיגע אויגען, ווי דער אדלער „מיט צוויי קעפ — ירום הודו!

„אלמעכטיגער, האניג-זיסער, פעט-פוסיגער בער!

„א געהעראכץ האבען מיר געהערט דא אין הויף, וואו איך „האב די עהרע צו זיין דער בעל-הבית אין בודקע און כמעט אין „גאנצען הויף, וואו מיר זיינען געבענטשט מיט ביל-פרייהייט און „וואו איך בין דער ראש-המדברים — פון דיין גרויסען מעכטיגען „וואלד האבען מיר געהערט טרויעריגע נייעס, וואס זיינען אזוי „שרעקליך, אז איך מוז מיר נעהמען די פרייהייט ניט נור זיך צו „שטעלען אויף די הינטערסטע פיס פאר דיר, נור אויך צו בילען „עטליכע ווערטער.

„מיר האבען געהערט, אז דו, האניג-זיסער בער, לאזט צו אין „דיין וואלד, אז די וועלף זאלען רייסען און בייסען די פוילישע „שעפסעלאך, וועלכע טראגען אויף זיך דעם צלם-אלהים, מחמת „זיי זיינען געוועזען די ערשטע צו שרייען „מע—ע"! בעת מען האט „א רוף געטהאן: „צאן קדשים!" און וואס זיי זיינען אייגענטליך „הייליגע שעפסען, הגם מיר האלטען, אז זיי זיינען פערבלאנדזעטע „שעפסען.

„דיינע וועלף, אלמעכטיגער בער, רייסען זיי, ווייל זיי זאגען, „אז די דאזיגע שעפסען פיטערען זיך אויף פרעמדע לאנקעס און „טראגען אויף זיך צופיעל וואלל. איז דאס גערעכט, גרויסער בער?

„איך נעהם מיר די פרייהייט צו בילען: ניין! וועמען הארט זייער
„וואלל? ביי אונז אין הויף זיינען דא פעטערע שעפסען און קיינער
„איז זיי ניט מקנא.

„דאן, גרויסער בער, האבען מיר דא אין הויף צונויפגעקליע־
„בען אן אסיפה פון חיות און בהמות, די גרעבסטע און די שטארק־
„סטע און, בענוצענדיג אונזער געבענטשטע ביל־און־ברום־פרייהייט,
„האבען מיר זיך דורכגעבילט און דורכגעברומט און האבען בדעה
„אחת בעשלאסען פריהער אבצוגעבען א לויב און א שבח דיין
„מאיעסטעט און נאכדעם אונטערטהעניגסט ביי דיר צו בעטען, אז
„דו זאלסט זיך מרחם זיין אויף שעפסען און זיי בעשיטצען פון דיינע
„שרעקליכע וועלף.

„איך שטעה אויף צוויי פיס און שאקעל מיט׳ן עק, דיין ער־
„געבענער כלב, דער אדון הגדול פון בודקע.״

* * *

דיעזע בקשה האט מען איבערגעגעבען דעם גאטשינער בער
אין זיין בערלאגע, אבער זיין אונגעלומפערטע מאיעסטעט האט
איהר ניט געלייענט. ער איז געווארען מאוימדיג אין כעס אויף
דאס, וואס א פרעמדער כלב מישט זיך אין זיינע עסקים און האט
א געשריי געטאן: וועלף! רייסט און ווערגט נאך מעהר ווי פרי־
הער! איהם, דעם אדון הגדול, פון בודקע אויף להכעים! —
דאס האט איהם א פוקס איבערגעגעבען און איצט קנורעט דער אדון
אין זיין בודקע און שילט דעם בייזען בער.

דער אדון הגדול פון בודקע איז דער לארד־מייאר פון לאנדאן,
דער אריגינאל פון די פעטיציע איז זעהר עהנליך צו דעם הונד׳ס בקשה.
די גאנצע משוגעת איז זעהר ווייניג איבערטריבען.— לעזט דעם ארטיקעל
אין דיעזען באנד: „זיי, איך און די דיקע ווייבעל.״

LI.

געטליכע ליעבע.

דער גאָט אפּאָללאָ... נור דאָ בעט זיך א קליינע הקדמה'לע. די פּארצייטיגע גריעכען האָבען אפילו ניט צוגעבראכט זייערע יאָהרען און טעג — ווי די ענגלענדער — אין אמונה, אָבער זיי האָבען געגלויבט אין א סך געטער. זיי האָבען... נור דאָ בעט זיך א קליינער פערגלייך און דאָס איז ער: מאַנכע מענשען ליעבען פיעל, שטאַרק, טיעף, וואָס מען רופט „מיט'ן גאַנצען הארצען," אנדערע, וויעדער ליעבען וועניג, שוואך, אויבערפלעכליך און כמעט נור „מיט'ן מויל". זיי... אָט דאָ בעט זיך — ווי די שניידער זאָגען — א קליניקעל: ווען איך זאָג נור מיט'ן מויל, מיין איך דערמיט, אז זיי (דיא אנדערע) דריקען אוים זייער ליעבע ענטוועדער מיט ווערטער אויפ'ן ווינד, אָדער זיי דריקען עס ארויף מיט א קוש אויפ'ן באַק, אָבער יעדענפאַלס ליעבען זיי ניט פיעל, ניט שטאַרק און ניט טיעף. אזוי וויא אָט דיא מענשען זאָג איך, וועלכע ליעבען... דאָ בעט זיך א צוזאַץ: א פרויענצימער אויב די מענשען זיינען מענער און — א מאַן, אויב זיי זיינען פרויען, ווייל אייגענטליך זיינען פרויען — און דאָ בעט זיך אן ערקלערונג — ווייל פרויען זיינען אייגענטליך אויך מענשען, הגם ניט יעדערער שיינט דאָס צו ווי־סען, אזוי ווי... זאָג איך... נור איך בין מבולבל, לאָמיך אָנהויבען פון דאָס נייע, מיסטער זעצער, דאָ בעט זיך א נייע שורה, אָט אזוי:

אזוי וויא גראַדע די מענשען וועלכע ליעבען שוואַכלעך קענען ליעבען (זייענדיג מענער) פיעלע פרויען, אזוי קענען די מענשען, וועלכע גלויבען שוואַכלעך, גלויבען אין פיעלע געטער; אזוי ווי ביי יענע איז ניטאָ קיין אויסשליעסליכע ליעבע נור צו איין פּערזאָן,

אזוי שיינט ביי דיעזע ניט צו זיין קיין אויסשליעסליכער גלויבען נור אין איין איינציגען גאָט; אזוי וויא דיא שוואכע ליעבהאָבער זאָגען ניט — ווי מיין אייניקעל זאָגט, אז זיין חבר זאָגט, אז זיין עלטערע שוועסטער זאָגט, אז דער דיכטער טאָמאָס מאָאר זאָגט (און דאָ בעט זיך די בעמערקונג, אז מאָאר זאָגט דאָס צו זיין געליעבטע): איך ליעב —

Thee, Thee only Thee!

וואָס מיין אייניקעל פערטייטשט דאָס: „דיך, דיך, איינציג דיך" (מורא'דיג גע־דיך־ט, ניין?), אזוי ווי, ווידערהאָל איך, די שוואכע ליעבהאָבער זאָגען ניט אַזעלכע ווערטער צו זייערע געליעבטע... און דאָ בעט זיך א קורצע ערקלערונג, נעמליך, אז ווען זיי זאָגען אפילו יאָ, פיהלען זיי דאָס ניט, און ווען זיי פיהלען דאָס יאָ, איז דאָס א געפיהל וואָס געהט גיך און לייכט איבער — אזוי ווי יענע מענשען, אַלזאָ, זאָגען דאָס ניט צו זייער געליעבטע, אזוי זאָגען ניט די שוואכגלויביגע צו זייער גאָט: אתה אחד ושמך אחד, ווייל ביי זיי איז רעכט ניט דער —יענער, זיי גלויבען אין פיעל געטער און אין יעדערן צו־ביסעלע. נו, אָט אזוי זיינען געווען די אַלטע גריעכען מיט א יאָהר צוויי־דריי טויזענד צוריק, וואָס דאָס ברענגט מיך ווידער ארויף אויף דאָס, פון וואָס איך האָב אָנגעהויבען — צו רייד'ען.

איך זאָג: דער גאָט אפּאָללאָ, וואָס ער איז געווען ביי די גריעכען דער גאָט פון ליכט, פון פּאָעזיע, פון מוזיק און פון עטליכע אנדערע זאכען, — ער האָט זיך אמאָל פערליעבט... דאָ בעט זיך ווידער א קורצע הקדמה'לע, וועלכע איהר קענט אפילו איבערהופּען, אויב איהר האָט קיין חשק ניט צו לייענען, אָבער זי מוז געדרוקט ווערען. אָט איז זי: — די גריעכישע געטער זיינען געווען א לוסטיגע חברה און האָבען געלעבט א גוטען טאָג. זיי האָבען האָלד געהאָט שטערבליכע און אונשטערבליכע פרויען, א גלעזעלע וויין, צו זעהן ווי מען שלאָגט זיך און אנדערע פערגניגונגען. אָט, למשל, האָט דער גרויסער גאָט יופּיטער, כאָטש ער איז געווען א בעווייבטער (זיין פּלונית'טע האָט געהייסען יונאָ) זיך אָפט פערליעבט אין

אנדרעע ווייבער, וועהרענד דער קריעגסגאט מארס האט געפיהרט א שטיקעלע אינטריגע מיט די ליעבעס געטין אפראדיטע, וועלכע איז בעסער בעקאנט אונטער דעם נאמען ווענוס, אדער ווענערא, אדער — ווי די אלטע טייטשען פלעגען איהר רופען — פרוי ווענוסין, אויף דעמזעלביגען אופן האט זיך דער גאט אפאללא אמאל פערליעבט אין קאסאנדרא, די שעהנע טאכטער פון דעם טראיאנישען קעניג (דא בעט זיך א בעמערקונג: צווישען די געטער און קעניגע איז פון אייביג אן געווען א געגענזייטיגע התקרבות; דערפאר וואס די קעניגע האבען אויפגעהאלטען און פערברייטעט דעם גאטעס־דיענסט, האבען די געטער געזאלבט און אונטערשטיצט די קעניגע און האבען — ווי מיר זעהן — זיך צוגעמאכט צו זייערע שעהנע טעכטער) דער גאט אפאללא, אלזא, האט זיך פערליעבט אין פריאם'ס טאכטער קאסאנדרא.

ליעבער לעזער, זאגט מיר אפענהערציג, וואלט איהר זיך ניט געשעצט גליקליך, צו ווערען געליעבט פון א שעהנעם, מוזיקאלישען, פאעטישען גאט, פון איינעם, וואס ניט נור ער לייכט ווי די ליכטיגע זון, זאנדערן, וואס פון איהם קריעגט די זון אליין איהר ליכט? וואלט איהר (איבערהויפט אויב איהר זייט א ליעבע לעזערין און ניט א ליעבער לעזער) זיך ניט געפיהלט איבערגליקליך צו האבען אזא אפאללא פאר א ליעבהאבער? וואלט איהר איהם ניט גערן געשענקט אייער הארץ מיט די וועהטאג אינווייניג, מיט'ן קארסעט וואס דריקט איהר (דיא הארץ, נעבעך) מיט אלעם מיט אנאנדער? זאגט ניט ניין — ליעבע לעזערין! פאר אן אלטען מאן, ווי איך, ברויכט איהר זיך ניט צו שעמען. אה, יא! איהר וואלט איהם גאנץ געוויס געשאנקען אייער הארץ מיט גאר די ליעבע, וואס עס קען זיך דארטען האבען אנגעקליעבען פון 16 ביז 30 יאהר, אויב איהר זייט ניט עלטער, וואס דאס זייט איהר ניט און, אויב איהר זייט, זעהט איהר דאס ניט אויס, און גלויבט מיר, ליעבע לעזערין, איך מאך ניט קיין קאמפלימענטען... איהר וואלט איהם גאנץ געוויס געליעבט נאך מעהר, ווי ער אייך, און וואלט געהאט די וויגאדע צו הייראטען מיט אזעלכען, וואס ער פערשפארט אייך גאז צו דער

חתונה, ווייל ער איז די ליכטיגקייט אליין; וואָס פערשפּאַרט אייך מוזיק, ווייל ער איז דער אבי־אבות הכלי־זמר, און וואָס פערשפּאַרט אייך א בדחן, ווייל זייענדיג א דיכטער, זאָגט ער גראַמען פיעל בעסער פאר אלע גראַמען־זאָגער און גראַמען־שרייבער איןביידע וועלטען (ניט אין דער וועלט און אין יענע וועלט, דאָס מיין איך ניט — איך מיין אין די אלטע וועלט און אין די נייע וועלט; אז דערמיט מיין איך ווייטשעפּעל און ניו יאָרק פערשטעהט איהר, נאַטירליך אליין). בקיצור איהר וואָלט... מעהר האָב איך ניט קיין פּאַפּיער... א סוף!

LII.

קאסאנדרא.

זאָג איך אזוי:

דער גאָט אפּאָללאָ האָט זיך אמאָל פערליעבט אין קאסאנדרא, די טאָכטער פון דעם טראָיאנישען קעניג פּריאם. זי (ווייס גאָט אפּאָללאָ אליין — ווארום) האָט איהם ניט געליעבט. זי האָט דאָס פון דעסטוועגען ניט גלייך ארויסגעוויעזען, זאָנדערן האָט איהם גע־פיהרט אַ לאנגע צייט פאר'ן (געטליכען) נאָז. ווארום? ווייל זי האָט געוואָלט פון איהם עפּעס ארויסקריעגען, און האָט ארויסגע־קראָגען. דאָס איז געווען די פעהיגקייט צו זעהן בנבואה אלץ, וואָס וועט קומען און אלץ, וואָס וועט זיין. אזוי באלד אָבער, ווי זי איז געוואָרען אַ נביא'טע, אַ פּראָפעטין, האָט זי איהם געוויעזען דאָס, וואָס מען עסט חמשה־עשר בשבט, נעמליך, אַ פייג אונטערן נאָז און האָט איהם געגעבען אַ טשיסטע אָטסטאַווקע, וועלכע די טייט־שען רופען אַ קאָרב, די ענגלענדער — אַ זאַק און מיר אידען — אַ קאַפּולער אָנצוהערינס.

איהר קענט אליין פערשטעהען, אַז דער אָבגענארטער גאָט איז געוואָרען שרעקליך בייז אויף זיין געליעבטע. „ראַכע!" האָט ער אויסגעשריען און זיין ערשטער געדאַנק איז געווען פון איהר צוריק אָוועקצונעהמען דעם כח־הנבואה. דאָס אָבער איז ניט לייכט געווען צו טאָן: אַ גאָט איז ניט אַבילע ווער, ער איז ניט — כאַפּט אייך אָן — אַ גלעדסטאָן, אַ שוואַוואַלאָוו, אַ שדכן, אַ קרעמער, אַ לוח־מאַכער, ער מוז זיין הייליג, אַניט גלויבט קיינער מעהר ניט אין איהם און וואָס, איך בעט אייך, איז אַ גאָט אָהן גלויבערס? בקיצור, דאָס איז געווען אונמעגליך אויסצופיהרען. ער האָט גע־טראַכט און געקלערט און איז געקומען אויף דיעזען פּלאַן: אַ

פראָפעטין זאָל קאַסאַנדרא טאַקע בלייבען, אָבער קיין שום מענש זאָל ניט גלויבען אין איהרע נביאות. אזוי האָט ער איהר פערשאָלטען און די אונגליקליכע האָט פאָראויסגעזעהען און פאַראויסגעזאָגט אלץ, וואָס האָט שפּעטער מיטגעבראַכט דעם אונטערגאַנג פון טראָיא און די גאַנצע מדינה איליום — איהר פאָטערלאַנד — און מען האָט זיך פון איהר נבואה אויסגעלאַכט. עס איז געקומען אזוי ווייט, אַז... נור לאָז זיין גענוג. לאָמיר רעדען פון אַנאַנדער זאַך.

* * *

נעכטען האָט מען מקבר געווען מיינעם אַן אַלטען גוטען פריינד. מען האָט מיך גערופען צו דער לויה, נור איך בין ניט געגאַנגען. צייט? אָה, ניין! צייט האָב איך געהאַט נאַטע־גענוג, אָבער איך האָב פשוט ניט געוואָלט געהן, מחמת דער אַלטער פריינד מיינער האָט אָבגעקאָנטשעט זעהר מיאוס. שטעלט זיך נור פאָר! מיט אַ יאָהר צוועלף־דרייצעהן־פערצעהן צוריק איז ער געווען אַ בעגייסטערטער יונג, מיט אַ פּאָאר הימעלבלויע אויגען, — אויגען, וואָס נעהמען דורך אַ האַרץ און וואָס קענען קוקען דער זון אין צורה אריין אָהן פורכט; אַ יונגער מאַן מיט הענד געשאַפען צום קאַמפף פאר אַלץ וואָס איז גוט און מיט פיס, וואָס זייערע קניע בויגען זיך ניט אין די גרעסטע סכנה; אַ יונגער מאַן מיט ליעבע פאר וואהרהייט און רעכט, מיט מוטה פאר זיי צו קעמפפען, מיט שכל, ווי אזוי דעם קאַמפף צו פיהרען און מיט געדולד אין דעם קאַמפף פאר זיי צו בלוטען און צו ליידען. ער האָט עטליכע יאָהר געבליהט, האָט גערייפט און איז אויסגעוואַקסען אַ פרעכטיגער בעוואונדערנסווירדיגער מאַן. מיט אַמאָל האָט זיך איהם פאַרוועלט אויספּרובירען זיין קראַפט און אָבנאַרען אָבנאַרערס, און ער איז געגאַנגען פלאַנצען אַ בוים אין אַ זומפּ. איך האָב איהם געזעהן אריינקריכענדיג און האָב איהם מתרה ומודיע געווען, אַז ער וועט נור אליין פערשמיערט ווערען, אָבער פון זומפּ וועט קיין גוטע פרוכט ניט ארויסוואַקסען. ער האָט מיר ניט געפאָלגט. ער איז געקראָכען. די בעטריגער האָט ער ניט בעטראָגען, אָבער זיי איהם האָבען

פערדארבען און פערשמירט, און נעכטען האט מען איהם בעגראבען אונטער א חופה אין א קירך, מיט א לארד פאר אן אונטערפיהרער. מען האט איהם רייך געמאכט און ער וועט איצט זיין א זומפ־בעוואוינער מיט אלע זשאבעס צוגלייך... ניין, איך בין ניט געגאנגען צו דיעזע לעבעדיגע לויה, אבער איך האב געטראכט, אז אויף מיר מוז אויך האפטען דער פלוך פון קאסאנדרא. אלץ קומט אוים אויף מיינע רייד, אבער מיר גלויבט מען ניט. אה, עס איז מיר זעהר ביטער אויפ'ן הארצען... אט איז א צייטונג, אט איז מיין אייניקעל, לאמיך זעהן וואס אין דער וועלט טוט זיך.

* * *

חא־חא־חא! וואו נעהמט מען זייטען צום לאכען? דיא איר־לענדער זעהען זיך איצט ערשט ארום, אז זייער פיהרער פארנעל איז א דורכגעטריבענער, אייגענגוטציגער דעספאט! זיי זעהען זיך איצט ערשט ארום, אז א לענדלארד און א קאפיטאליסט צונויפגע־פלאכטען אין איינעם קען ניט זיין קיין וואהרער ארבייטער־פריינד! וויא בייז זיי זיינען דיא הונגעריגע נאררען! האב איך דאס ניט קלאר און דייטליך געזאגט פאראוים מיט יאהרען צוריק? נור וואס? האלט! לאך איך? ניט געלאכט... דא איז ווידער דער אלטער פלוך פון דיא אלטע יונגע קאסאנדרא: מיר און מיינע פראפעצייהונגען וועט קיינער ניט גלויבען, האט קיינער קיינמאל ניט געגלויבט. אצבע אלהים!

* * *

אה, דער פערפלוכטער פלוך, פערפלוכט זאל ער ווערען! ער האפטעט ניט אויף מיר אליין. הונדערטער חוץ מיר האבען א כוח־הנבואה, וועלכער איז פערשאלטען ניט געגלויבט צו ווערען. מיר זעהען דיא צוקונפט קלאר פאראוים. מיר שרייען און מיר זאגען: מענשען, אין דלות פערזונקענע, ביטער ארבייטענדיג און לאזענדיג כוחות און פראצע פאר אויסבייטער, שינדערס, טייוואלים — נעהמט זיך צוזאמען און ראטעוועט זיך און די וועלט. וואס א טאג לייגנער וועט אימער דער קאמפף קאסטען מעהר און מעהר...

נעהמט זיך צוזאַמען, סטרייקט איינמאָל פאַר אַלע מאָל אום צו בעפרייען די וועלט און די מענשהייט און זיך!

הערט מען אונז, גלויבט מען אונז? ווייניג־וואָס, ברידער, צו אונז קלעפּט דער קאַסאַנדראַ־פלוך, הגם מיר האָבען קיין שום גאָט ניט בעטראָגען און קיין גאָט האָט זיך אין אונז ניט פערליעבט.

LIII.

צו ווייזען וואָס דער נעקסטער וועט זיין.

מיין אייניקעל וועט מיך נאָך אמאָל פערפיהרען אין שמד אריין. צו ער ווערט אלץ שטארקער, אָדער איך ווער אלץ שוואכער — דאָס קען איך אייך ניט זאָגען, איך וויים נור אזוי פיעל, אז ער פיהרט ביי מיר אלץ אוים. אָט האָט זיך איהם איינגערעכטען מיט אמאָל פערגלוסט צו געהן אין צירק אריין און — ווי איהר זעהט מיך א לעבעדיגען! — איך האָב געמוזט מיט איהם מיטגעהן.

איך אין א צירק! ניט שלעכט, כלעבען! איין גוטען שפּרייז און איך בין טאקע אין שמד — אן אלטער גוי, מיט א שטיק סאדלע אין מויל, מיט א צלם אויפ'ן הארצען, אויף די קניע אין א קירך! מיט דריי טעג צוריק וואָלט איך גערעכענט, אז איך פּאס אזוי אין א צירק, ווי... ווי זאָל איך אייך זאָגען? ווי א... ווי א פרישע רעזעדע־בלום אין אן אלטע סליחה; ווי אן ערליכער מאן אין א רעוורענד'ס ראָק; ווי א ניקאָלאיעווסקער סאָלדאט אויף אן אריסטאָקראטישען מאסקענבאל; ווי אן אלטע, שווארצע אידענע אין אן אויסגעבלייזטע קלייד, ווי א שטויבצער תשעה־באָב אין פּאריז; ווי „גוט מאָרגען" אין א לאָנדאָנער פּאָג; ווי די ווערטער: פרייהייט, גלייכהייט און ברידערליכקייט אויף די פראנצויזישע טורמען; ווי א געגאָלטע מאָרדע אין א ראבינערס צורה; ווי די וואהרהייט אין פליט־סטריט, פון וואנען די צייטונגען קומען; ווי א גוטער וויץ ביי א נאררען אין מויל; ווי די גראמען אין מאנ־כע פון אונזערע שירים; ווי אן אָרעמאן'ס א קינד אין אן ענגלי־שע אוניווערזיטעט; ווי מענשענליעבע אין א לאָנדאָנער האָספּי־טאל; ווי פרישע לופט אין א בערדיטשעווער בית־המדרש; ווי גוטע עברי אין ווייבערשע שולען אין דער ליטא און אין מאנסבילשע

שולען אין ענגלאַנד; ווי... פּערוווי׳ט און פּערהוווי׳ט זאָל דאָס ווערען! הויב איך אָן, הער איך ניט אויף! איך האָב שיער ניט פערגעסען אָן צירק און אָן אַלעם־מיט־אַנאַנדער דורך די משלים. א גלייכנים איז גוט. די נביאים האָבען גערעדט בדרך משל, האָמער (להבדיל) איז געווען א מאַדים אויף גלייכניסע, יעזוס קריסטוס און דער קעלמער מגיד — אויך. אָבער זיי האָבען גע־וואוסט א מאָס. איך האָב עפּעס אזא מין קליפּה אין זיך, אז איך דאַרף נור זאָגען איין מאָל „ווי“ און דאָס קאָסט מיר שוין א גאַנצע פּעני טינט. ווער ווייס, צו וועל איך זיך ווען עס איז דערפון אָפּגעוואוינען, אָדער איך וועל שוין טאַקע אזוי ווי׳ענען ביז מען וועט מיר ארויפלעגען שערבלעך אויף די אויגען?

* * *

בדיעבד, טוט מיר הנאה, וואָס איך בין געווען אין צירק. א מענש, וואָס איז א שטיקעלע פילאָזאָף, דאַרף אומעטום זיין און אַלצדינג זעהן. דאַרף אומעטום זיין, אפילו אין טורמע און ווען ער קען אהין ניט ארייַנקומען פאַר עפּעס רעכטס, ווי, למשל, פאַר אַן אנשטענדיגע גנבה, פאַר אַ געמאַכטע הבדלה, זייענדיג גוט פערזיכערט, פאַר האָבען דריי־פיער ווייבער אין דריי־פיער מקומות, פאַר וועלען עסען און בעטען, אָדער נעהמען, — דאַרף ער לכל הפּחות זעהן צו בעלייריגען אַ פּאָליציייסקען, אָדער שטע־רען ערגעץ־וואו אַ קרעמער׳ס אַ וואָגען דורך אַ סאָציאַליסטישען פּאַרטראַג, אָדער טאָן אַנאַנדער זאַך, וואָס איז פערבאָטען אין פרייע לענדער, און זעהן, אַז מען זאָל איהם ארייַנזעצען אויף דעם אופן. זיין אין אַ טורמע מוז ער, דאַרף ער — ער דאַרף מוזען און מוז דאַרפען — מחמת אַ ניט וועט ער אייביג ריידען ארום טורמעס (און ארום וואָס רעדט אַ פילאָזאָף ניט?) און וועט קיינמאָל ניט וויסען אויף קלאָר, וואָס אַ טורמע איז. יאַ, ער דאַרף זיין אומעטום, אפילו אין טורמע און אויב ער איז אַ מהדר, דאַרף ער זיין אפילו אין אַ וואַרקהויז, איבערהויפּט אין דעם פאַל, ווען ער איז אַ רייכער פילאָזאָף. און גראַדע אזוי ווי ער דאַרף אומעטום זיין, אזוי דאַרף ער אויך אַלצדינג זעהן; אין דעם איז ביי מיר קיין שום ספק ניטאָ.

ער דארף זעהן, ווי מען איז נושא־פנים אלטע אביונים אין צדקה־חברות; ווי מען פלאנצט תורה אין דעם היגען הקדש; ווי דאק־טוירים בעהאנדלען קראנקע אין א ביקור־חולים; ווי מגידים גנב'־ענען דרשות און דיכטער — פראזען; ווי זשוליקעס־אדוואקאטען ווערען ריכטער און טיילען אוים צרות די ארעמע זשוליקעס, וואס זיינען ניט אדוואקאטען; ווי פרומע אידען בלייבען שולדיג געלד פאר קדושה און פארטוען דאס אין דער טומאה; ווי די ברידער־ליכקייט פון מאנכע סאציאליסטען איז געבויט אויף קין'ס מאדעל; ווי פארנעל נעהמט זיך אן פאר מאראליטעט און לארד סאלסבערי פאר'ן אמת, בקיצור, ער דארף אלץ זעהן, אניט איז ער אפילו קיין שטיקעלע, פיצעלע, מאנעלע, ברעקעלע פילאזאף ניט און קען ניט זיין, און וועט ניט זיין!

* * *

אה יא! בדיעבד טוט מיר הנאה, וואס איך בין געווען אין צירק. (טאמער געפינט זיך אונטער מיינע לעזער אן ענגלישער רב אדער א חזן, וועלכער פערשטעהט געווים ניט וואס בדיעבד בעטייט, מעג איך איהם, פארבייגעהענדיג, זאגען, אז דאס הייסט: ווי עס האט זיך געמאכט. פאר איין גאנג, מעג איך אט דעם קלאס לעזער זאגען נאך א זאך: איך האלט א צעטעל אין די לייפציגער לאטעריע און אזוי גיך, ווי איך געווין דעם גרויסען געווינס, לאז איך איבערדרוקען אלע מיינע פילאזאפישע שריפטען אויף גרויסע אותיות מיט נקודות, בכדי אז אפילו חזנים און שוחטים זאלען קענען פערשטעהען די לשון־קודש'דיגע ווערטער. בעט־זשע גאט, אז איך זאל טאקע געווינען!)

וואו האלט איך? יא... מיר טוט הנאה, וואס איך בין דארטען געווען. ערשטענס, מחמת א מענש ווי איך האב אייך שוין געזאגט, דארף אלץ זעהן און, צווייטענס, ווייל א צירק האט אין זיך א כך זאכען, וואס איז ווערטה צו בעטראכטען. איך רייד שוין ניט דער־פון, וואס איהר זעהט דארטען מענשען, וועלכע ברעכען זיך, וואס דאס איז אן אבוועקסלונג פאר איינעם, וואס אזוי זעהט ער רק נעבראכענע מענשען. איך רייד שוין ניט פון די וואונדער־

בארע רייטערס, וועלכע שטעהען, שפּרינגען, טאַנצען און טרעטען אויף לויפעדיגע פערד זיכערער, ווי איך געה און שטעה אויפ'ן ברוק אין גאַס נאָך אַ פּאָאר טעג רעגען ערגיץ וואו אין ווייטשעפּעל. דאָס איז טאַקע אַן אָבוועקסלונג פאַר איינעם, וואָס איז געוואוינט צו זעהן דעם היפּך, נעמליך, ווי לויפעדיגע, שפּרינגעדיגע פערד טראַמפּלען אויף דעם רוקען פון מענשען. איך רעד שוין ניט פון די מענשען, וועלכע געהען זיך דאַרטען ארום אויף אָנגעצויגענע שטריק און באַלאַנסירען זיך ארום אין דער לופט, וואָס דאָס איז אינטערעסאַנטער צו בעטראַכטען, ווי צו זעהן אַ אידישען צבוע־אָק, וואָס באַלאַנסירט זיך אויף דעם זעלבינגען אופן צווישען פרוי־מאַקעס און סאָציאַליסטען, אָבער ניט אַזוי קונציג. איך רעד ניט פון די שפּרינגערקעס און טענצערקעס אין די קורצע קליידלעך, ווייל דאָס פּאַסט ניט פאַר אַ אידען אין מיינע יאָהרען. ארום וואָס איך רעד, וועט איהר זעהן גאַר אין קורצען.

LIV.

געלערנטע אייזלען.

אָבער טאַקע איינפאַכע, פיערפיסיגע. לאָז דער ראש־ישיבה אין דער מיר; לאָז דער קאַצענהיימער מגיד; לאָז מיסטער פוט, דער זאַטער פריידענקער; לאָז פּראָפעסאָר טרייטשקע (אויב ער לעבט נאָך); לאָז דער הייליגער שטעקער (וואו שטעקט ער איצט?); לאָז דער רעדאַקטאָר פון איך וויל ניט זאָגען וועלכע אידישע צייטונג אין אונזערע מקומות; לאָז... לאָז קיין איינ־ציגער פון זיי ניט מיינען, אַז איך מיין זיי דערמיט, ווען איך רייד מכוח געלערנטע חמורים. איך פערגעס קיינמאָל ניט, אַז דאָ אין ענגלאַנד איז פאַראַנען אַ חברה צער־בעלי־חיים, וועלכע נעה־מען זיך אָן פאַר אַלע לעבעדיגע בעשעפעניסען (חוץ, פיעלייכט, מענשען) און איך וועל געוויס ניט בעליידיגען די אייזלען, זיי פערגלייכענדיג מיט די מענשען, וועלכע איך האָב אויבען אויסגע־רעכענט, ווייל איך וויים, אַז מיט די צער־בעלי־חיים־חברה איז ניט צו שפּאַסען. זיי נעהמען זיך אָן פאַר בהמות, איבערהויפּט פאַר אייזלען און פערד, אַזוי ווי זיי וואָלטען געווען זייערע לייבליכע ברידער, וואָס דאָס, דאַכט זיך, זיינען זיי ניט, מחמת זיי געהען זיך משפּט'ן און דאָס טוען ניט די פיערפיסיגע בהמות, אפילו ניט דער אָקס, וועלכער איז אַ דאָפּפּעלטע בהמה, ווייל לא־די וואָס ער געהט אין סאָכע, לאָזט ער זיך נאָך קוילענען אויך: אַ מין אייראָפּייאישער ארבייטער, וואָס ווערט אַ סאָלדאַט. —

בקיצור, איך רעד דאָ גאָר פּשוט פון געוואוינליכע פיערפיסיגע בהמות, אייזלען, וועלכע אונטערשיידען זיך פון זייערע איבריגע ברידער נור דערמיט, וואָס זיי זיינען אביסעל געבילדעט, אָבער זיי זיינען אין אַלע אנדערע פּרטים דאָס, וואָס אייזלען דאַרפען זיין, נעמליך אייזלען. די נפקא־מינה צווישען זיי און זייערע

שטאמם־גענאָסען (ווי די טייטשען זאָגען) איז ניט מעהר ווי דער אונטערשיעד צווישען אַ אידיאָט צווישען אונז, וועלכער האָט שטו־דירט און אַ אידיאָט, וועלכער ווייס ניט (און אזוי וואויל איז איהם!) פון קיין צורת אות. די נפקא־מינה צווישען זיי און די אַנדערע איז ניט מעהר, ווי דער אונטערשיעד צווישען מאַרינירטע הערינג און פראָסטע, ווי צווישען אַ גרויסען פאַבריקאַנט און אַ קליינעם סוועטער, ווי צווישען אַ דיפּלאָמאַט און אזוי גלאַט אַ ליגנער, ווי צווישען אַ פּרעדיגער און אַ זאָגער, ווי צווישען אַ ליטייניזשען פאַטער־נאָסטער און אַ ווייבערשע תחינה. מעהר ניט. בטבע זיינען זיי אַלע, איינע ווי די אַנדערע, רויע ציגעל און איבערגעברענטע, אָבער פון דיזעלבינע לוים.

די אייזלען, פון וועלכע איך רעד, זיינען אַלזאָ איינפאַכע אייזלען נאָר אַביסעל געלערנט. דאָס דאַרף איצט שוין יעדער פערשטעהען ווער עס איז אַליין ניט קיין אייזעל. אָבער ניט יעדערער וואָלט גלויבען, אַז מען קען אפילו איין אייזעל אויסלער־נען און דאָס וואָלט איך אפשר אַליין ניט געגלויבט, ווען איך וואָלט דאָס ניט געזעהן מיט מיינע אייגענע אויגען אין צירק.

מען קען, ברידערלעך, מען קען! און ווי נאָך קען מען! אַ צוקאַוועס, זאָג איך אייך! איהר האָט געדאַרפט זעהן די צוויי געבילדעטע אייזלען, וועלכע איך האָב געזעהען. אָה, זיי זיינען וואונדערבאַרע ברואים, זיי שטעלען זיך אוועק אויף אַ באַלקען, וואָס איז אריבער געלעגט איבער אַ צאַהם און וויגען זיך ארויף און אראָפּ, גענוי ווי אַ ליבעראַלער פּאָליטיקער מיט אַ קאָנסערוואַ־טיווען ביי אַן עלעקשאַן צום פּאַרלאַמענט, מעהר ניט וואָס דאָ איז דער באַלקען ארויפגעלעגט אויף דעם רוקען פון דעם המון. היינט שטעלען זיי זיך אוועק (איינציגווייז, נאַטירליך) אויף אַ שטעהעדיגע טון מיט אַלע פיער פיס און דרעהען זיך, הויבענדיג דעם סנוק צו מזרח און צו מערב, צו צפון און צו דרום צו, פונקט ווי אַ קאָקעטקע אויף אַ באַל, ווי אַ מיסיאָנער צווישען פרומע אידען און אפיקורסים, ווי אַ רוסישער גוזר אויף אַ פּאַראַד, ווען ער ווייס ניט פון וועלכע זייט אַ קויל קען איהם טרעפען.

צו אזא געבילדעטער אייזעל האָט ניט געקראָגען (איידער ער האָט ערוייכט אזא הויכע שטופע פון בילדונג) מעהר קלעפּ, ווי א אינגעל פון יונה קאַט'ס חדר, ווי א ניקאָלאיעווסקער סאָל־דאַט ביז ער איז געוואָרען א פּאָלקאָמענער מענשעניעגער, אָדער אנדערע אזעלכע נשמות — דאָס קען איך ניט זאָגען, אָבער אזוי פיעל איז זיכער די קלעפּ זיינען יעדענפאלס ניט אוועק אין ניוועץ. וואָרום איך האָב אייך נאָך ניט דערצעהלט די גאַנצע השלמה פון די געבילדעטע אייזלען.

ווינגען זיך, אָדער זיך שטעלען אויף א טון איז נאַטירליך א גרויסע זאַך פאר אַן אייזעל, ווי רעדען פראַנצויזיש איז השלמה פאר אַן אידיאָט פון רייכע עלטערן, אָבער דאָס איז נאָך ניט אלעס. די צוויי געלערנטע חמורים קענען אנדערע זאַכען אויך. למשל:

איינער פון זיי נעהמט אריין צווישען די ציינער א גלעקעל און קלינגט. עס קומט אריין א קעלנער און ברענגט אריין א סער־וועטקע, וועלכע דער אייזעל טוט אָן ארום האַלז, — פלינקער ווי א רייכער פּאַניע אין בערלין. דאַן לאָזט ער זיך געבען די אכילה און עסט פון א טעלער, וואָס דאָס האָט דער קעניג פון זולולאַנד קאָם וואָס געקענט. דאָס איינציגע, וואָס ער טוט ניט, איז בענשען. ער בענשט ניט. צו ער איז דערצו צופיעל, אָדער צו וועניג אייזעל קען איך אייך ניט זאָגען. דאַן קען ער אייך מאַכען א קניקס קונ־ציגער, ווי א קליינשטעטדטעלדיגער אקטיאָר, אָדער ווי אַן אָרעם־בחור, ווען ער קריעכט אריין אין א פראַק און ווערט פון ברוך סמאַרגאָנער — באָרים סמאַרגאָנסקי.

וואָס זאָל איך אייך פיעל ברייען? איך בין פון די געלערנטע אייזלען נתפעל געוואָרען. די געלערנטע אייזלען אין מענשענגע־שטאַלט זיינען היינט אַנטקעגען זיי.

„זיידע —האָט מיך מיין איייניקעל געפרעגט — ווייסען זיי טאַקע וואָס זיי טוען, אָדער טוען זיי נור דאָס, וואָס מען האָט זיי אויסגעלערנט און דאָס וואָס מען צאָהלט דערפאַר, אום צו זעהן?"

איך האָב איהם געענטפערט און האָב געזאָגט:

„איבער אכט־טאָג דאָנערשטאָג וועט אַ בעריהמטער פּראָ־פעסאָר פון פּאָליטישע עקאָנאָמיע האַלטען אַ פאָרלעזונג. איך וועל איהם געהן זעהן און הערען. דאַן וועל איך דיר ענטפערען אויף דיין פראַגע.“

LV.

א גרינגער איד פון מינסקער גובערניע.

א שם־רע איז ערגער ווי אלץ אין דער וועלט, אבער אן אומזיסטיגער, אויסגעטראכטער שם־רע איז ערגער ווי אלץ אין אלע פיער וועלטען: די און יענע וועלט, די אלטע און די נייע וועלט. א בייזער נאמען קלעבט צו אייך ווי א שמאלער רינג צו א גראבען פינגער, ווי א מיניסטער צו זיין שטעלע, ווי דער ליגען צו א מדרש, ווי אן ארעם־בחור צו א טאג, ווי אלטע אייל צו געפרייטע פיש, ווי בייזע ציינגער צו גוטע שכנים, ווי אלכסנדר פון רייסען צום הייליגען קנוט, ווי די נידערטרעכטיגקייט צו א שפיאן, ווי די פערצווייפעלטע אהנמאכט צום פאלעסטיניזמוס, ווי א משולח צו דער מטבעה, ווי דער שלים־מזל צו די רוסישע אידען, ווי א שבועה צו א ליגנער, ווי א שמעק טאבאק צו א מלמד'ס בארד, ווי די בייכעל צום סוועטער, ווי א לאנגע צונג צו א פוסטען מוח, ווי דער דלות צום עהרליכען ארבייטער, ווי... ווי... ווי מיינע אויסגעראַט־ווערען־זאללענדיגע משלים צו אלץ וואס איך זאג.

— ניין, די געלעהרטע, וועלכע ווילען האבען אז דער מענש — ניט דוקא א רוסישער אונטערטהאן — האט קיין פרייען ווילען ניט, זיינען גערעכט. ווי פיעל מאל האב איך זיך א נדר געטאן צו שרייבען ניט ווי־ענדיג, און איך קען דאס פונקט אזוי אויס־פיהרען ווי א איד ווען ער נעהמט זיך אונטער צו רעדען ניט מאַ־בענדיג מיט די הענד, ווי א קרעמער, ווען ער וויל ניט מעהר נאררען, ווי א קארטעזשניק, ווען ער וויל אנהייבען צו טראכטען ארום ווייב און קינדער, ווי... האלט! אט האט איהר דאס ווידער... אה, ניין! דער מענש איז ניט קיין בעל־בחירה און

די היינטיגע זיינען גערעכט מכוח דעם פרייען ווילען. דאס געהט — איך וויים גאנץ גוט — אביסעלע געגען די אמונה, אבער... ליעבע, טייערע, אלטע־אמונה־לעבען, איך קען דיר אסור ניט העלפען: דער מענש האט פארט ניט קיין פרייען ווילען, דען א מענש (אויף אלע מיינע מינסקער שונאים׳ס צופלאצענעס) ווער איך, בין איך און בלייב איך. און ווען איך וואלט געהאט א פרייען ווילען וואלט איך, מיין פעדער, די בלייענע אותיות און די אונגעדולדיגע לעזער שוין לאנג פטור געווארען פון מיינע אייביגע משלים און איך וואלט זיך איצט ניט געדארפט פערענטפערען, ווען דער עולם שטעהט אוןווארט אויף דאס, וואס איך וויל אויספיהרען ווענען דעם בייזען נאמען.

איצט, אזוי ווי איך האב מיך שוין סיי־ווי־סיי דערווייטערט פון מיין ענין, לאמיך אייך זאגען א פאאר קלוגע ווערטער טאקע מכוח דעם פרייען ווילען, וועלכער איז ניט פריי, צו ער וויל צו ניט.

* * *

דער מענש איז ניט נור ניט קיין בעל־בחירה, ער איז אייגענטליך א פערקויפטער ביי זיך אליין. דאס וואס מען הערט איהם זאגענדיג: „איך וויל“ איז ניט מעהר ווי געזאגט. דא אין ענגלאנד, ווען עס ווערט געמאכט א געזעץ און ווען אלץ איז פארטיג, ווערט אויסגערופען אין די הויז־או־לארדס אויף אלט־פראנקיש: די קעניגין וויל עס. דערביי ווייס אבער יעדער איינציגער, אז בעצם האט די אלטע גאר קיין שום דעה ניט, און די ווערטער: „די קעניגין וויל עס“ האבען צו בעדייטען (ווען מען זאל זיי איבערזעצען אויף אמת־לשון) „די קעניגין מוז עס“. דאס נעמליכע איז מיט דעם ווילען פון אלע מענשען. זיי ווילען אפילו, אבער זיי מוזען ווילען, וואס דער פועל־יוצא דערפון איז, אז זייער ווילען איז ניט פריי. וואס? פערקארצעט ניט דעם נאז, איך בעט אייך, און זאגט מיר ניט מיט אזא אפיקורסישע מינע — „עט!“ ווילט איהר א בעוויז? נאט אייך!

היינטיגע צייטען ווען די גאנצע וועלט איז ווי איין שטאדט;

היינט, ווען מען קען גיכער קומען פון ניו־יאָרק קיין לאָנדאָן, ווי איך צו מיין געזונד; היינט, ווען אַלץ וואָס אַ מענש בעדאַרף איז דאָ צו פיעל און ניט צו ווייניג; היינט, ווען אַלע קענען גענוג רעכענען אום צו פערשטעהן, אַז פונפציג איז מעהר ווי איינס און אַז פונפציג קענען זיך ספּראַווען מיט איינעם, — ווי, פרעג איך אייך, וואָלט דאָס מעגליך געווען, אַז לעבען די קליידער־קראָמען זאָלען אַרומגעהן האַלב־נאַקעטע, לעבען די שיך־קראָמען האַלב־באָרוועסע, לעבען די שפּייז־קראָמען האַלב־פערהונגערטע, לעבען די וויין־טראַקטירען האַלב־פערטריקענטע, לעבען די הויכ־שולען האַלב־פערווילדעטע, לעבען די טהעאַטערען האַלב־פערקור־מערטע, לעבען די קאָנצערט־זאַאַלען האַלב־פעריאָמערטע, לעבען די באַנק־הייזער פעראָרעמטע, אויסגע־„פעטער“־טע אביונים? ווי וואָלט דאָס מעגליך געווען אַזוי צו זעהן זיי אַלעמען, — זיי וואָס האָבען ענטוועדער אַליין, אָדער דורך זייערע טאַטעס, אָדער דורך זייערע קינדער מיט שוויים און מיט מיה אַריינגעבראַכט די געלד אין די באַנקען, אין די קאָנצערט־זאַאַלען די מוזיק, אין די טהע־אַטערן דעם שוישפּיעל, אין די שולען די ביכער, אין די טראַקטי־רען די משקה, אין די שפּייז־אַנשטאַלטען די עסענוואַרג, אין די שוכהאַנדלונגען די שיך און די קליידער אין די מאַגאַזיינען? ווי וואָלט דאָס מעגליך געווען, ווען זיי וואָלטען געהאַט אַ פרייען וויללען? ווען דער מענש וואָלט געזאָגט: איך וויל! איך וויל לעבען!! אמת, ער זאָגט היינט אויך אַמאָל ער וויל, ער וויל — זאָגט ער — לעבען, אָבער ווען מען לאָזט איהם ניט, לעבט ער ניט; ווען מען שנייט איהם אָפּ זיינע יאָהרען, געהט ער אין דר'ערד פאַר דער צייט, און וואָס די ווערים אין מענשען־געשטאַלט האָבען אויף זיין גוף איבערגעלאָזען, דאָס דערעסען די געוואוינ־ליכע ווערים אין קבר. זיין „איך וויל לעבען“ האָט צו בעדייטען: איך קען ניט שטאַרבען, דער גאַנצער „איך וויל“ זיינער איז אַ פערשטעלטער, צבוע'קישער, איבערגעגניצעוועטער „איך מוז“. דאָס איז וואָס ער איז — אַ חורבן אויף איהם!

* * *

אט דיעזע ווערטער, כמעט ווארט פאר ווארט, האב איך עהערנעכטען געזאגט מיינעם א לאנדסמאן (ער איז א גרינער פון מינסקער גובערניע, א באברויסקער, אדער אפשר נאך ערגער א סלוצקער) ועלכער טראגט א סך וואונדען אין הארצען (ער קומט פון רוסלאנד) און א פאאר ספאקולען ווי מיינע, מעהר ניט מיט זילבערנע אליאבליעטשקעס. טאמער מאכט זיך אייך צו זעהן צווישען בריק־ליין און דיוקס־פליים א אידען, געבאך אן־איינגעבויגענעם, מיט א בראזעווען ווייסליכען שטעקען אין האנד, וואס זיין גאנג איז, ווי דער פארטשריט פון דעם ענגלישען ארבייטער, א לאנגזאמער,א שטייגער, מען שטופט איהם כאטש ער וויל ניט; א מאן מיט לאנגע, קאלטעוואטליכע, געל־געוועזענע האר, אין א צילינדער הוט, וואס טראגט אויף זיך סימנים פון א לאנגען קאמפף מיט אלע בייזע וועטערען (ווי דער איד, לערך, אליין), — טאמער זעהט איהר, זאג איך, אזא גרינעם, זאלט איהר וויסען, אז דאס איז דער בעל־דבר.

נו, מיט איהם האב איך עהערנעכטען גערעדט טאקע ארום דעם פרייען וויללען. ער איז ניט קיין פריץ אין נייע אידעען, ער האט זאגאר א ידיעה פון סאציאליזמוס און א זון אין סיביר, הגם ער גלויבט אין די אלע מעשות ניט. ער האלט, משמעות, קריעת־ים־סוף, דניאל׳ס לויבען גרוב, אברהם אבינו אין קאלך־אייווען, בלעם׳ס אייזעל און רבה בר־בר חנה׳ס העלדישע ציגען פאר נאטירליכערע זאכען, ווי סאציאליזמוס. ווען איך האב איהם עהערנעכטען געזאגט דאס, וואס איהר האט מיט א פאאר מינוטען צוריק געלייענט, האט ער אפט געקוועצט מיט די פלייצעס, אדער אונטערגעשמייכעלט, אדער א בורבעל געטאן אונטערן נאז: „זאל דאס טאקע אמת זיין?“ מיר האט עס ניט געארט.

„נאך אייערע רייד נאך“ — האט ער זיך אבגערופען, ווען איך האב געקאנטשעט רעדען — „קומט דאך טאקע אויס, אז איך בין גערעכט. ווארום, הייסט עס, אז דער מענש איז טאקע, הייסט עס, א... א... איך וויל זאגען ניט קיין בן־בחירה, אז ער האט ניט, ווי איהר רופט דאס, קיין פרייען וויללען, טא ווי שיקט זיך,

אז ער, דער מענש, היסטעס, זאָל ווען עס איז זיך בעפרייען, הייסט עס, פון זיין היינטיגע לאגע?"

— אייער קשיא, האָב איך איהם געענטפערט — איז ניט אזוי הארב ווי איהר מיינט. בערעכענט ווי אזוי איהר אליין זייט היינטיגען טאָג דאָ אין לאָנדאָן: איהר זייט געווען א איד א בעל־הבית אין באברויסק אָדער אין סלוצק — ווייס איך דער גוטער יאָהר וואו, איהר האָט געהאט א געשעפט, א ווייב מיט קינדער. אָט האָט איהר אויסגעגעבען די טעכטער און אלעס איז געגאנגען כשורה. מיט אמאָל האָט מען פערשיקט אייער בן־יחיד, אייער ווייב האָט זיך די מעשה גענומען, געבאך שטארק צום הארצען. איהר זייט געבליבען אן אלמן, דער מסחר איז געגאנגען שלעכט, איהר האָט פערלאָרען דעם מוטה, דאָ האָט זיך דער־ווייזע דער קייזער מורא׳דיג פאנאנדערגעראזושעט, איהר האָט זיך מעהר, ווי מען זאָגט, ניט געפונען קיין אָרט אין דער היים. האָט איהר עפּעס געהאט אייער פרייען ווילען אין די אלע מעשות? דאכט זיך אז ניט. האָט איהר ווידער מיט א פרייען ווילען זיך א הויב געטאָן, צוזאמען נעהמענדיג די לעצטע כוחות, אום צו פאָהרען קיין לאָנדאָן? דאכט זיך אויך ניט. טויזענדע פערשיע־דענע פערהעלטניסע האָבען זיך פעראייניגט אייך צו צווינגען אז איהר זאָלט זיך א הויב טאָן און ארויסגעהן פון דעם אָרט וואו איהר האָט אזוי פיעל געליטען. דאָס זעלבע, מיין פריינד, וועט קומען ווען די ארבייטער וועלען אויפמאכען די אויגען, זיך א שטעלל געבען אויף די פיס, א הויב טאָן די הענד און, נאָך אלע טויזענדע ליידען, דערלאנגען א קלאפּ און בעפרייען זיך, בעפרייען די מענשהייט! ווארום האָבען זיי ביז איצט דאָס ניט געטאָן? קענט איהר פרעגען. אויס דעמזעלבען גרונד, ר׳ קרוב, ווארום איהר זייט ניט פאר צוויי יאָהרען שוין אוועקגעפאָרען פון דער היים. ווען איהר האָט געמוזט... נו, איהר פארשטעהט וואס איך מיין."

ביז די לעצטע ווערטער האָב איך געמערקט אז ער האלט אין מיר ארייננעלאָזען די אויגען און אז ער בעטראכט מיך אזוי

ווי ער וואָלט מיך געדאַרפט קויפען. מיר זיינען איינגעפאַלען די ווערטער, וועלכע ער האָט געבורבעלט פריהער אונטער'ן נאָז.

„זאָגט מיר מיין פריינד — האָב איך איהם געפרעגט — וואָס האָט איהר געמיינט מיט די ווערטער: „זאָל דאָס טאַקע אמת זיין?"

— „שטות! גאָר נישט, גאָר נישט!"

— „דאָך אזוי..."

— „ווערט איהר, הייסט עס, קיין פאַריבעל ניט האָבען, וועל איך..."

— „איהר ווערט מיר וואָס זאָגען?"

— „ניין. איך וואָלט אייך עפּעס פרעגען."

— „פרעגט, פרעגט."

— „ווער האָט דאָס אויף אייך אויסגעטראַכט... ווייל, הייסט עס, — נעהמט ניט פאַר אומגוט — איך האָב געהערט, אז איהר, הייסט עס, זייט ניט ביי'ן קלאָרען זינען... ווער האָט...?"

— „אויסגעטראַכט אז איך בין מטורף? ווער ווייס! משמעות א ליידאַק, אדער א שונא."

איצט זעהט איהר, קינדער, וואָס פאַר א קלעפּעדיגע זאַך א שם־רע איז? א בייזער נאָמען איז ערגער ווי אַלץ־דינג אין דער וועלט, — איבערהויפּט אַן אומזיסטיגער.

LVI.

נאָך מיין טויט.

איך האָב שוין אין מיין לעבען געהאַט אַלערליי צייטען, דאָ־רונטער מעהר ווי איין מאָהל־צייט, אַ יאָהר־צייט, אַ האַכ־צייט און אַזוי גלאַט צייט, איבערהויפּט ווען איך בין מיט יאָהרען צוריק עטליכע זמנים אַרומגעגאַנגען אָהן אַ קנעלונג, וואָס דערפון איז געדרונגען, אַז איך האָב טועם געווען אין מיין לעבען דעם ביטערען טעם פון מלמדות, וואָס דערפאַר האָף איך צו קריגען מיט אַ קלאַפּ וויינינגער ווען עס וועט קומען צו חיבוט־הקבר, וואָס אַרום דעם וועל איך רעדען מיט אייך אַ ווייליגקע שפּעטער, ווייל אַלץ אויף אַ מאָל קען מען ניט טאָן, ווי דער אַלטער גלעדסטאָן זאָגט, ווען ער גיט דעם פאָלק שטימען צום פּאַרלאַמענט און הייסט זיי וואַרטען אויף ברויט ביז די בעקערס פון אלף החמישי וועלען אויפשטעהן תחית־המתים, וואָס דאָס קען ניט לאַנג דויערען: העכסטענס אַ יאָהר... פינף־זעקס הונדערט, וואָס דאָס איז אַ קליינינקייט, ווען אַ מענש האָט נור אַ ביסעלע געדולד און ליגט ניט אין תאות עולם־הזה, וואָס דאָס וואָלט איך אייך געקענט נאָך דייטליכער ערקלערען, ווען איך וואָלט ניט געמוזט אָפּכאַפּען דעם אָטעם, וואָס דערפאַר מוז איך אַוועקשטעלען אַ פּונקט, וואָס דאָס רופט מען ביי אונז אין דקדוק אַ פּסיק, וועלכעס איהר אַלע ווייסט און אַ היגער בעל־קורא מעג פון מיר ערפאַהרען אָהן עקסטראַ־געצאָהלט.

בקיצור, איך האָב שוין געהאַט אַלערליי צייטען, אָבער קיינ־מאָל אין מיין גאַנצען לאַנגען לעבען (66 יאָהר, 3 חדשים, 25 טעג און 3 שטונ־ען מיט אַ האַלבע איז אַ לאַנגע צייט פאַר אַ פילאָזאָף, וואָס ראַנגעלט זיך שוין אַזוי לאַנג מיט'ן לאָנדאָנער פאָג עטליכע

חדשים אין יאָהר און מיט'ן רעליגיעזען און פּאָליטישען פּאָג די איבעריגע צייט פון יעדען יאָהר, וואָס דאָס איז דער גרונד דער־פון וואָס מיין אָטהעם איז אזוי קורץ, וואָס דערפאר מוז איך צוערשט אוועקשטעלען די אַנדערע האלבע לבנה, אָט אזוי:) און דאָן נאָך אמאָל זאָגען: פּסיק. נור אזוי ווי איך בין דאָ געבליעבען אין מיטען פון דאָס וואָס איך האָב געוואָלט זאָגען און אזוי ווי איך בין היינט ניט מעהר קיין מלמד, מוז איך אָנהויבען פון דאָס נייע, אזוי צו זאָגען:

איך האָב שוין אין מיין לעבען געהאט אלערליי צייטען, אָבער ניט א צייט ווי די היינטיגע. איצט טראָג איך זיך נעמליך ארום מיט אזא מין טירוף אין קאָפּ, אז איך וואָלט לייכט געקענט קריגען הסכמה אויף א משוגענעם אין א קליין שטעדטיל, אָדער א דיפּלאָם (אויב איהר ווייסט וואָס דאָס איז) אויף א טהעאָזאָפיע־דאָקטאָראט (אויב איהר ווייסט וואָס דאָס איז) פון מיסים בע־זענט אליין (אויב איהר ווייסט ווער זי איז) און פון די הייליגע מאהאטמאס, וועלכע וואוינען ערגעץ־וואו אויף די הימאלאייאישע בערג, וואו זיי האָבען פרישע לופט, צאָהלען ניט קיין רענט און שיקען בריעף אָהן פּאָסט־מארקען ווי די ענגלישע טשינאָווניקעס.

וואָס איז דאָס פאר אזא מין טירוף? הערט וועל איך אייך זאָגען. איך קלער נאָך־אנאנד, ווי אזוי צו לעבען געשטאָרבענער הייט. מיר ווילט זיך, נעמליך, וויסען וואָס די וועלט וועט זאָגען, ווען זי וועט ערפאהרען (ניט אומזיסט איז דאָך דאָ היינט א טעלעגראַף צווישען אלע מדינות) אז איך בין טויט, מיר וואָלט זיך וועלען זעהן דעם גערודער וואָס וועט ווערען אין אלע ארבע כנפות הארץ, ווען דער ערשטער קלאנג וועט ארויסגעהן, אז איך בין אויס־פילאָזאָף און אז די ווערים זעצען זיך אקאָרשט האלטען מאָהל־צייט איבער די האלב פונט פלייש און די עטליכע פּוד ביי־נער (א פּראָפּאָרציע פון א געוואוינליכען ליטווישען קצב אין די אָרעמע קווארטאלען) וואָס זיי, די ווערים געפינען אין מיין שפּאָ־געל־נייעם קבר. לאָמיך אייך אגב אורחא זאָגען, אז הגם איך בין די ווערים ניט מקנא זייער מאָהל־צייט, פערגין איך זיי ניט אפילו

דאָס ביסעלע הנאה וואָס זיי ווען פון מיין פלייש יא האָבן.
אָה, ניין! איך פערגין זיי אפילו דאָס ניט און האָב דערביי אפילו
ניט דעם טרייסט, וועלכען איך האָב אמאָל געגעבען א אידישען
ליבעראַל, ווען איך האָב איהם געזאָגט, אז ער דאַרף פאַר ווערים
ניט מורא האָבען, מחמת עס שטעהט ערגעץ־וואו געשריבען (און
וואָס שטעהט ניט ערגעץ־וואו געשריבען?) אז זיי, די ווערים,
עסען ניט קיין רינד־פלייש; איצט לאָמיך איך ווידער אגב אורחא
בעמערקען, גלויב איך ניט מעהר אין דעם, ווייל איך זעה פון טאָג
צו טאָג אלץ מעהר און מעהר אָקסען, וועלכע רייסען זיך קיין
ארץ־ישראל, וואָס דאָס איז פאַר מיר א בעוויז, אז די ווערים
עסען יעדען מין פלייש וואהרשיינליך אפילו דבר־אחר, וואָס דער־
פון קענט איהר פערשטעהן אז קלוגע פּראַצענטניקעס און סוועט־
טערס דאַרפען זעהן צו שטאַרבען ניט ווייט פון מערת־המכפלה,
אויב זיי ווילען קומען מיט א גאַנצען גוף, מיט די בייכלעך מיט
אַלעם מיט אנאַנדער פאַר'ן בית־דין של מעלה אויף יענער וועלט.
אי וועט איהר זאָגען: אין ארץ־ישראל עסען ניט די ווערים, אָבער
די ערד אַליין עסט אויף די מענשען, וואָס דערפון איז געדרונגען,
אז מען קומט אפילו דאָרטען ניט אין גאַנצען אויף די בעסערע
וועלט, — וועל איך אייך ענטפערן, אז איך בין גאָר ניט מחויב
צו זאָגען דורכאויס גלייכע זאַכען און אז איך האָב זאָגאַר א
רעכט צו רעדען נאַרעשקייטען, כל זמן די נאַרעשקייטען טראָגען
ניט אויף זיך דעם טריידמאַרק פון א בעקאַנטען פּראָפעסיאָנעלען
נאַר און כל זמן איך דאַרף ניט מורא האָבען, אז א מגיד זאָל מיך
קענען פערקלאָגען דערפאַר פאַר'ן געריכט.

קומענדיג צוריק צו מיין ענין, זאָג איך נאָך א מאָל, אז מיר
וואָלט זיך שטאַרק וועלען זעהן, וואָס פאַר א גערודער עס וועט
ווערען אין די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט (די ווילדע פעלקער לעזען
וואהרשיינליך מיינע שריפטען ווייניג־וואָס) ווען די בשורה פון
מיין טויט וועט זיך פערשפּרייטען ווייט און ברייט. אום אָבער, אז
איך זאָל דאָס קענען זעהן און הערן — איז נייטיג, אז איך זאָל
שטאַרבען ווי אַן אָרעמאַן לעבט, דאָס הייסט, האַלב־און־האַלב, אז

איך זאָל לעבען געשטאָרבענערהייט, ווי איך האָב פריהער געזאָגט.

איהר ווילט געוויס וויסען ווי אזוי אזא משוגענער רעיון האָט מיר געקענט ארויפקומען אויפ'ן מוח. הערט:

מיט עטליכע טעג צוריק איז מיין אייניקעל געקומען פון גאס א פערכליפּעטער, מיט רויטע געשוואָלענע אויגען און מיט א פּאָאר בעקלעך, רויט פון וויינען און געוואשען מיט טרערען. עס האָט געדויערט זעהר לאַנג ביז ער האָט געקענט אויסרעדען וואָס ער האָט נעבאך געהאט אויפ'ן הערציל. ענדליך האָט ער זיך פאנאנדערגערעדט:

— „זיידע — זאָגט ער — מען זידעלט דיך."

— „עס מאכט ניט אויס, מיין קינד", — ענטפער איך איהם.

— „עס מאכט ניט אויס? וואָס הייסט, עס מאכט ניט אויס? — פרעגט ער — דו ווייסט מסתמא ניט ווער די זידלער זיינען!"

— „לאָזען זיי זיין ווער זיי זיינען, דאָס מאכט גאָר ניט אויס. אויב דער כעס קומט פון געקריינקטע ליעבע, איז די זידלעריי פאר מיר א כבוד; אויב די זידלעריי קומט פון קליינליכע קנאה, בין איך פילאָזאָף גענוג איהר צו פעראכטען; אויב זי, די זידלעריי, קומט פון אונפערשטאַנד בין איך מענש גענוג איהר צו בעדויערען און אויב זי קומט פון פייגהייט (פייגהייט, פיליכט, איז א רעוואָלוציאָנערע העמדעלע) דאַן מאכט זי, די זידלעריי, זיך אליין נור לעבערליך.

„און דאַן מיין קינד דארפסטו וויסען, אז דער וואָס וויל דיענען זיינע מיטמענשען, מוז קענען פיעל פערטראָגען. ער מוז ניט נור ניט מורא האָבען פאר די בעליידיגונגען פון זיינע געגנער, וואָס דאָס איז פאר איהם א כבוד, ער מוז אויך קענען אריבער־טראָגען בעשימפּפונגען פון זיינע גוטע פריינד. ער מוז ניט נור זיין צופריעדען צו אָפּפערען זיינע בעסטע יאָהרען, זיין פערגניגען און זיין וואוילטאָג, ער מוז אויך זיין ענטשלאָסען צו זעהן ווי זיין עהרע ווערט אָנגעגריפען, ווי זיין אונשולד ווערט בעשמוצט

און ווי זיין נאָמען ווערט בעליידיגט.

„יא, מיין קינד, מען ליידט ניט נור פון פרויענליעבע אליין, —מען ליידט פון יעדע מין ליעבע, אפילו פון מענשענליעבע. ווער עס האָט ניט קיין כוח צו ליידען, יענער האָט ניט קיין רעכט צו ליעבען און ווער עס וויל ליעבען און ניט ליידען, יענער איז אַ נארר.

„און מיין ניט, אַז דאָס טהוט מיר ניט לייד, אָה, יא! אָבער גלויב מיר, ווען איך זעה, ווי מיינע געגנער בויגען זיך איין, ווי זיי ערנידריגען זיך ביז'ן בלאָטע, ווען זיי שטעקען דאָן אריין אַ ריינע האַנד אין שמוץ אום מיך צו בעשמירען, דאַן פערדריסט מיר אָם מייסטען דאָס וואָס זיי ווערען צעהן מאָהל אַזוי שמוציג ווי איך. דען דו דאַרפסט פערשטעהן, מיין קינד, אַז זיי זיינען שלעכטע וואָרפער, זעהר ניט געשיקטע, און ווען זיי דערלאַנגען אַ וואָרף דעם הויפען שמוץ צו מיר צו, קריעגען זיי ניין חלקים דערפון אין זייער אייגענע צורה. דאָס קריינקט מיך, ווייל אין גרונד האַר־צען האָב איך זיי ליעב.

„דו שמייכעלסט? דו בעגרייפסט ניט ווי איך קען ליעבען די וואָס בעפאַלען מיך? קינד! ווייסטו דען ניט אַז אַלט ווי מיין בויגען איז, שוואַך ווי די שטריקעל איז, און טעמפּ ווי מיינע פיילען זיינען, וואָלט איך נאָך געקענט זיך פערטהיידיגען אפילו געגען גרעסערע שיסערס ווי זיי זיינען, און וואָלט געקענט ענטפערן מיט אַ גיפטיגען שטאָך אויף אַ שמוציגען וואָרף. איך טו דאָס ניט ווייל איך ליעב זיי, און איך ליעב זיי ווייל זיי זיינען מענשען, הגם זיי טוען אַלץ וואָס זיי קענען אום צו בעווייזען דאָס גע־גענטהייל.

„און איצט נאָך אַ זאַך. הער מיך אויס, מיין קינד, אין גאַנ־צען: איך וועל אַזוי גיך ארום דעם נאָך אַמאָל ניט רעדען.

"מיינע געגנער! ווייסטו ווער זיי זיינען? זיי זיינען מעהרס־טענס פערבלאַנדזעטע שעפסעלעך, וועלכע האָבען מיך אין גרונד־האַרצען ניט וועניגער ליעב וויא איך זיי. אָט לאָמיך היינט שטאַר־בען."

— אָה! זיידע!

„שרעק זיך ניט, מיין קינד, דאָס רעדט זיך נור אזוי, לאָמיך היינט, זאָג איך, שטאַרבען"...

— זאָג: אוועקפאָהרען, זיידע!

„שטער מיך ניט. לאָמיך היינט שטאַרבען, וועסטו זעהן וויא די זידלער וועלען זיין די ערשטע צו דערצעהלען מיינע שבחים, די ערשטע אָבצואוואַשען יעדען פלעקעלע פון זייער טויטען פריינד אויפ'ן טהרה-ברעט. דו וועסט זעהן, ווי זיי וועלען נעהמען די זעל־בינע ווערטער, וועלכע זיי געברויכען היינט, אום מיך צו זידלען און וועלען מיך מיט זיי ריהמען. דער ביטרעסטער צווישען זיי וועט בעווייזען, אז ווען ער האָט געזאָגט דאָס, האט ער געמיינט אנדערש

„איך ווייס ניט וואָס זיי זאָגען היינט, וואָס זיי קענען זאָגען, אָבער איך שטעל מיר די מעשה פאַר אזוי:

היינט זאָגט מען: —

ער שרייבט מיט הארץ, ווייל ער קען שרייבען.

דאַן וועט מען זאָגען: —

ער קען שרייבען, ווייל ער שרייבט מיט הארץ.

היינט זאָגט מען: —

ער רעדט ארום הונגעריגע און דאָך ער אליין הונגערט ניט.

דאַן וועט מען זאָגען: —

ער אליין הונגערט ניט און דאָך רעדט ער ארום הונגעריגע.

היינט זאָגט מען: —

ער שרייבט פאַר אידישע ארבייטער, ווייל ער קען ניט שריי־בען פאַר גוי'שקע גבירים.

דאַן וועט מען זאָגען: —

ער קען ניט שרייבען פאַר גוישקע גבירים, ווייל ער שרייבט פאַר אידישע ארבייטער.

היינט זאָגט מען: —

ער האָט אויך גוטע מעלות, אָבער א סך פעהלערען.

דאן וועט מען זאָגען: —
ער האָט אַ סך פעהלערען, אָבער אויך גוטע מעלות.

היינט זאָגט מען: —
ער האָט געווים עטוואָס אויפגעטאָן, אָבער ער שטאָלצירט דערמיט.

דאן וועט מען זאָגען: —
ער שטאָלצירט דערמיט, אָבער ער האָט געווים עטוואָס אויפגעטאָהן.

היינט זאָגט מען: —
ער איז געווען אַ פילאָזאָף, אָבער אַ משוגענער.

דאן וועט מען זאָגען: —
ער איז געווען אַ משוגענער, אָבער אַ פילאָזאָף.

„אָט אזוי, מיין קינד, קענען די זעלביגע ווערטער פון זלזולים ווערען שבחים. ווען אַלזאָ. דו הערסט נאָך אַמאָל אימיצען מיך זידלענדיג, הער איהם אוים רוהיג און געלאַסען און פערכליפּע זיך ניט.

„דיין אַלטער זיידע וועט זיך געהן זיין אַלטען וועג און ווי איהם האָבען ביז איצט ניט געצעפּעט זיינע שונאים, אזוי וועלען איהם ניט צעפּענען זיינע גוטע פריינד.

ער וועט געהן זיין וועג; ווער עס גלויבט אין איהם ניט, יענער זאָל נאָך איהם ניט נאכגעהן; ווער עס האָט קיין וויכטיגערע זאך ניט צו טאָן, מעג איהם זידלען און ווער עס איז אַ נאַרר, מעג דאָס ארויסווייזען: ענגלאַנד איז אַ פרייע מדינה.

LVII.

אָבגעלעבט און אויסגעוועבט.

ביז די לעצטע עטליכע טעג האָב איך קיינמאָל ניט געוואוסט ווי מען פיהלט זיך, ווען מען איז א אידיאָט. אין מיינע יונגע יאָה־רען פלעג איך אָפט מיינען, אז מען דאַרף נור זיין אין די הויט פון א משרת ביי א חסידישען רבין, אָדער ווערען א מיטגליעד פון דעם רוסישען גאָסודאַרסטווענעם סאָוועט, אָדער זיין א דיפּלאָ־מאַט'ס א זוהן, אָדער לייענען אמאָל פינף—זעקס די דייטשע פירושים אויף דאַנטעס „געטליכע קאָמעדיע," אָדער קוועטשען א יאָהר דרייסיג נאָך־אַנאַנד א האַרטע הילצערנע באַנק אין א דומפּיגען ליטוועשען בית־מדרש, אָדער זיין א פּאָאר יאָהר א חזן, אָדער שטודירען דעם כינעזישען אלף־בית, אָדער זיך אריינלאָזען אין קלייבען אַלטע מטבעות (אַמאָל — זאָגאַר נייע,) אָדער ווערען א גרויסער טענצער, אָדער זיך פערליעבען אויף די עלטערע יאָה־רען, אָדער ווערען א בייערישער פּראָפעסאָר פון נאַציאָנאַל־עקאָ־נאָמיע, אָדער דיענען אַלס פערשוואַרצער ביי א רוסישען צענזאָר, אָדער שטעהען אין א בודקע ניט זייענדיג פון דער נאַטור קיין הונד, — אז מען דאַרף נור זיין אָדער ווערען איינס פון דיא אלע זאכען און מען קען שוין פון אייגענער ערפאהרונג זאָגען, וואָס א אידיאָט איז און ווי ער פיהלט זיך.

אין דעם גלויב איך היינט ניט. די אלע מענשען מעגען זיך זיין אידיאָטען, אָבער זיי זיינען ניט קיין ריכטיגע פאָלקאָמענע אידיאָטען. איך האַלט איצט, אז אפילו דער דריטער אלכסנדר איז נאָך ניט קיין אידעעלער אידיאָט, הגם ער טהוט אלץ וואָס ער קען אום צו בעווייזען, אז ער איז דאָס. ניין, ער מאכט זיך נור פאַר א אידיאָט, אין אמת'ן אָבער איז ער ניט מעהר ווי מטורף,

און דאָס וואָס ער לאָזט זיך ניט וואַקסען קיין צאָפּ איבער די פּאַטעלניצע, וואָס ער טהוט ניט אָן די שליפּעס אויף די קניע און די שפּאָרעס אויף די פּליייטשעס, וואָס ער רעדט פּונקט אַזוי, ווי ער וואָלט געווען אַ מענש און וואָס ער לאָזט זיך נאָך ניט געבען אַ געבראָטענעם אידען צום מיטאָג, איז נור דאַרום, ווייל ער ווערט מעהר געהיט, ווי אַלע טורמעניקעס פון אַלע זיינע אַסטראָגען. אָה, ניין! ער איז ניט קיין אידיאָט, ער איז אַ פאַרשטעלטער מטורף. איהם בעטראַכטענדיג וואָלט איך געקענט אויסלעבען מיינע יאָהרען, און שטאַרבען, און ליידען שעהנע עטליכע יאָהר גהינום, און מגולגל ווערען אין אַ פּרייסישען הוזאַר, און רייטען, און אַראָבפאַלען פון פערד, און געהרג'עט ווערען, און וויעדער שטאַרבען, און ליידען גיהנום אויפ'ן קריסטליכען אופן, — און אַלע ניט וויסען, ווי אַ מענש פיהלט זיך, ווען ער איז אַ אידיאָט.

אין די לעצטע עטליכע טעג האָב איך דאָס אַרויסגעפונען. איך בין געווען אין אַ מין היהנער־פּלעט, האָב געשלאָפען אַ גייסטיגען לעטאַרגישען שלאָף, אויב איהר ווייסט וואָס דאָס איז, — און ניט קענענדיג קיין צוויי ציילען, האָב איך בעשלאָסען, אַז איך בין ענדליך דערגאַנגען ביז די מדרגה פון אַ אידיאָט און האָב אָנגעהויבען ערנסטליך צו טראַכטען אַרום זוכען אַ ראַבינער־שטעלע.

ווי אַזוי דאָס איז געקומען, ווייס איך ניט. מיר פאָליובעט ניט זעהר שטאַרק די היץ; תמוז איז דאָסזעלבע פאַר מיר, וואָס אב איז פאַר אַ פאָלעסטינעץ: איך ווער עפּעס צודרומשקעט דעם חודש. טראַכטען טראַכט איך, דאַכט זיך, גוט און מיט אַ טאָלק, אָבער איך ברייננג דאָס ניט אַזוי ריכטיג און סקלאַדנע אַרויס. אָפט האָב איך זיך געוואונשען צו זיין אַן אייזעל, אָדער אַן אָבגעקיהלטער ענטהוזיאַסט, וואָס אויף יענעם זאָגט די גמרא און אויף דעם איך (להבדיל), אַז זיי איז אין תמוז קאַלט. פון דעסטוועגען גלויב איך ניט, אַז מיין אידיאָטסטוואָ זאָל מיר זיין געקומען פון די היץ. איך האַלט איבערהויפּט, אַז די היץ מאַכט געוואוינליך מענשען פאַר פאַנאַטיקער, וועהרענד פיעלע ווערען פוסטע

קעפ געראַדע דורך דעם, וואָס זיי ווערען קאַלט. איך ווייס, אַז דאָס איז ניט די מיינונג פון די מעהרסטע אַנדערע פילאָזאָפען, אָבער אין אַזעלכע זאַכען האָבען מיר אָפט צווישען זיך חילוקי־דעות, אי־בערהויפּט שאָפּענהויער און איך. היץ איז ניט די סיבה דערפון, — ווי מיין שכן זאָגט, ווען זיין ווייב צינט זיך אָן בשעת זיי קריעגען זיך, — דאָ מוז עפּעס זיין אַנאַנדער סיבה.

נור צו די אורזאַך דערפון איז אַ פּלאַציגע אָדער אַ קיילעכ־דיגע, אַזוי פיעל זעה איך בעשיינפּערליך, אַז איך בין היינטיגען טאָג (הלואי זאָל דאָס נור זיין אַן איבערגאַנג!) אַ שטיקעל אידיאָט, אויב ניט אַ גרויסע שטיק. און איך וועל אייך זאָגען ווי איך פיהל זיך.

די ערשטע זאַך געה איך נאָך־אַנאַנד אַרום מיט אַ פולען מאָגען און מיט אַ פוסטען מוח, ווי אַ יונגער־מאַנטשיק ביי אַ רייכען שווער אויף קעסט. דאַן ווילט זיך מיר נאָך־אַנאַנד רעדען אַרום זאַכען, וועלכע איך פערשטעה ניט און נעכטען אין דער פריה האָב איך זיך געכאַפּט רעדענדיג מיט זיך אַליין אַרום די פויערים, יעגער, טורעמס, קעניגע און קעניגינען פון.... ניט פון אייראָפּאַ, וועגען זיי האָב איך נאָך אַ שטיקעל ידיעה, אָבער פון דיעזע אַלע מינים אויפ׳ן שאַך־ברעט. אַזוי ווי איך האָב אין מיין גאַנצען לעבען, נור איין איינציגעס מאָל געשפּיעלט אין שאַך און דאָס אויך נור אין חלום, קענט איהר לייכט בעגרייפען אַז דאָס איז אַ זאַך, וועלכע איך פערשטעה אונגעפעהר אַזוי פיעל, ווי פיעל דער קעניגעל פון שפּאַניען פערשטעהט פון ליקורגס געזעץ־געבונג, אָדער פון ראש־חדש בענטשען, אָדער וויפיעל ער וועט פערשטעהן פון ביידע זאַכען ווען ער וועט אויסוואַקסען. אויסער דעם קומט מיר אַלץ פאָר אַז מיין אייניקעל ווערט עפּעס צו קלוג, וואָס דאָס איז אַ בייזער סימן, מחמת אין די צייטען ווען איך בין געווען אַ דיינקער, פלעג איך הנאה האָבען צו זעהן קלוגע קינדער, הגם זיינע קשיות האָב איך פון אייביג אָן פיינט געהאַט. דאַן האָב איך דיר נישט מיר אָנגעהויבען צו טראַכטען וועגען טויט און מיר האָט זיך מיט אַמאָל פערוועלט תכריכים פון ריינע האָ־

לאנדער לייוועגט און ארץ־ישראל ערד פון זיי געגענד פון די מערת־המכפלה אין א זעקעלע פון יוטע, ניט אנדערס! ניט שוין האלט איך ביי׳ן ווערען א נאציאנאליסט נאכ׳ן טויט? מיט א חודש צוריק וואלט איך געוויס געוואונשען בעסער ניט צו שטארבען, און איצט? א, דאס איז אידיאטסטווא, ברידער! דאס איז ארץ־ישראל־אידיאטסטווא, ליעבע ברידער! דאס איז לייטענער גולם׳יזמוס, רחמנא לצלן!

דערפון קענט איהר — איהר, וואס איהר זייט נאך דערווייל ניט דערגאנגען ביז די מדרגה פון אידיאטען — איהר, אלזא, קענט דערפון פערשטעהן, אז איך קען היינט ניט שרייבען. מיט א מוח, וועלכער איז פוסט ווי א לוטהעראנישע קירך, וועלכער איז צושטערט ווי דער לעבען פון א מאסקווער אידען, וועלכער איז חרוב ווי דער בית־שני און וועלכער איז צודארט און צוקווארט ווי פאר דריי־יאהריגע מצה, קען מען אפשר שרייבען א לייט־ארטיקעל (ד. ה. אן ארטיקעל, וואס ליידט פון זיין שרייבער) אין א פרומע אידישע צייטונג; אדער א תנאים צווישען א בחור אהן געלד און א מיידעל אהן א חתן; אדער א מזוזה אנצושלאגען אן א טיר, דורך וועלכע א טייערער אידעאל איז ארויסגעגאנגען; אדער א פאסיר־צעטעל פאר אונבעקוועם־געווארענע ווארהייטס־ליעבע, — דאס און מאנכעס אנדערע קען מען פיעלייכט שרייבען מיט אזא מוח, אבער ניט פילאזאפיע, סיידען מען וויל אויסזעהן ווי א רינד־פיה.

* * *

ניט זייענדיג צופריעדען מיט מיין אידיאטסטווא האב איך געשריבען א בריוועלע צו מיין פריינד ווינטשעווסקי און ער האט מיר אט דאס אבגעשריבען (דורך אין גראמען): —

מיין ליעבער פריינד,\
איהר זייט, מיר שיינט,\
א פילאזאף,\
וואס איהם פעהלט שלאף;\
אן אלטער איד,\
וואס איז שוין מיעד;

אַ מאַן, וואָס דיינקט
און דאַרום קריינקט;
אַ מאַן, וואָס קלערט,
און דאַרום ווערט,
בים־ביסלעכווייז,
אַ שוואַכער גרייז,
אָהן לעבענס־זאַפט,
אָהן גייסטעס־קראַפט,
האַלב אָבגעלעבט,
האַלב אויסגעוועבט.

*   *   *

איהר וואָלט, מיין פריינד, —
געקוקט נאָך היינט
זיין פריש געזונד
אי רויט, אי רונד,
ווען איהר וואָלט נור
אָט די נאַטור
פון קלערען פיעל
און ניט זיין שטיל,
אַוועקגעלייגט
און זיך פערלייגט
אויף לעבען גוט!
צום אונגליק טוט
דאָס נור דער נאַרר,
וואָס איז, דערפאַר,
ניט אָבגעלעבט —
כאָטש אויסגעוועבט.

*   *   *

מיין פריינד, אַצונד
זייט מיר געזונד
און ניט פערשטויסט
אָט דיעזען טרויסט: —

דאָס וואָס אייך פעהלט
פעהלט אויך די וועלט,
אויך זי איז אַלט,
אויך זי צופאַלט,
און פונקט ווי איהר
געהט זי, גלויבט מיר,
אָהן קאָפּ ארום,
צומישט און דום
פערוווירט ענטשטעלט,
אַ פוסטע וועלט, —
האַלב־אָבגעלעבט,
האַלב־אויסגעוועבט,

* * *

אַ שעהנער טרויסט, כּלעבען! פּאָעטען ווילדע און קינדער זאָגען דעם אמת, צו אייך געפעלט זייער זאָגאַכץ, צו ניט.

נור גערעכט איז ווינטשעווסקי. די גאַנצע וועלט איז אויס־געוועבט און איהר פיהרונג איז אַ אידיאָטסקער און זי איז עובר־בטל, ליעבע קינדער!

בעטראַכט איהר נור מיט אַ קאָפּ, בעטראַכט די מענשען אין איהר!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטוואָ, צו גלויבען אין טייוועל אין אַ צייט ווען מען הערט שוין ביסלעכווייז אויף צו גלויבען אין גאָט; צו לאַכען פון אַ גיהנם אויף יענער וועלט און אונטערשטיצען אַ גיהנם אויף דער וועלט; אָבצושאַפען פּיאַווקעס און בלוט־לאָזען ביי קראַנקע און זיי אויפצוהאַלטען פאר געזונדע; צו רעדען פון פרייהייט און צו שווייגען פון בעדריקונג? אָה, דאָס איז אידיאָט־סטוואָ, ליעבע קינדער!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטוואָ, צו ציוויליזירען אפריקא און צו באַרבאַריזירען איירָאפּאַ; צו פערפאָלגען ליודאָיעדעס האַרטען און

זיי צו קרוינען דאָ; צו האַלטען געפּוצט די קברים אין בית־עולם פאַר די טויטע און פערשמוצט די קברים אין שטאָדט פאַר די לעבעדיגע; אָנצופילען מיט „בילדונג" די קעפּ פון קינדער און די קעפּ פון ערוואַקסענע מיט דאגות; צו מאַכען ביקסען און האַר־מאַטען אום צו היטען דעם פריעדען? אָה, דאָס איז אידיאָטסטוואָ!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטוואָ, צו וויסען דורכ'ן טעלעגראַף, ווער עס שטאַרבט אין אויסטראַליען און ניט צו זעהען מיט די אויגען, ווער עס קומט אום — לעבען אונז; צו פערבראַכטען שאַר־לאַטאַנעס און זיי צו לאָזען פיהרען די גרענדע; צו בעשטראָפען פאַר'ן כאַפּען געלד פון קעשענע און צו לויבען פאַר'ן כאַפּען דעם ביסען פון מויל; צו היינגען דעם וואָס גיט דעם טויט און צו בעז־זינגען העם, וואָס לאָזט ניט לעבען? אָה, דאָס איז אידיאָטסטוואָ!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטוואָ, צו רעדען פון מענשליכקייט און צו לאָזען אומקומען קליינע קינדער אין נויט און אין שמוטץ; צו האַלטען פרויען פאַר מענשען און זיי צו בעהאַנדלען ווי קיה; צו בויען באַלניצעס פאַר חלאים און צו פערפּעסטען די הייזער פון די געזונדע; ניט צו לאָזען מענשען זיך פערקויפען און זיי צו הייסען זיך פערדינגען; צו פערשפּאַרען אין טורמעס די, וואָס מען לאָזט ניט זיין עהרליך? אָה, דאָס איז אידיאָטסטוואָ!

* * *

איז דאָס ניט אידיאָטסטוואָ, צו מאַכען די מאַשין פאַר א בעל־שכל און דעם בעל־שכל פאַר א מאַשין; אויפצוהויבען ביז'ן הימעל. א דיכטער, א דענקער, אַן ערפינדער, א נאַטורפאָרשער, א גרויסען רעדנער און צו לאָזען מיליאָנען פייהיגע ארבייטער־קינדער פערווילדעט ווערן, פערוואַהרלאָזט ו:ערן, פערדומט ווערן, פערצרה'ט ווערען, קערפּערליך און גייסטיג פערקריפּעלט ווערען, די קינדער, וועלכע וואָלטען די מענשהייט פערהערליכט, דאָס לעבען פערזיסט, די וועלט פערשענערט, וועלכע וואָלטען אונז בעפרייט פון דעם היינטיגען גיהנם און וואָלטען אונז געגעבען א

טעם פון גן־עדן? אָה, די קינדער, די אַרבייטער קינדער, די אָרעמע אונשולדיגע עופ׳עלעך! אָה, דאָס איז אידיאָטסטווא, דאָס איז... דאָס איז... טייוואָלים אין גיהנם — זאָגט ווי רופט איהר דאָס? ווייל דאָס איז מעהר ווי אידיאָטסטאָ... דאָס איז... ברידער, איך וויים ניט מעהר וואָס איך רייד... מיין הארץ פּלאצט, מיין מוח ברענט... פייער, פייער, פייער! ברידער, יוטע, ליעבע ברידער — גיסט מיר ווער עס איז אַרויף אַ טשעבער קאלטע, אייז־קאַלטע וואַסער אויפ׳ן קאָפּ, דען איך... איך בין.... אָה, איך בין פערריקט ווי די וועלט אַליין.

LVIII.

וואָס איך האָב געטראַכט דעם 15טען אַפּריל

אפשר וואָלטען זיי געגלויבט, אָבער איך רעכין אז ניט. נייז, געוויס ניט! און וויא אזוי זאָלען זיי דאָס אין מינסק זיך גאָר קענען פאָרשטעללען, אז איך זאָל היינט — היינט, ווען אייניגע פון זיי קלערין אַרום מעות־חטים, אַנדערע אַרום מצה־שמורה, ווידער אַנדערע אַרום בדיקת־חמץ, — זאָל איך גאָר זיצען היער אין לאָנדאָן און טראַכטען אַרום אַ תליה! ווען דיא מעות־חטים'ניקעס דרעהט דער מוח וועגען געלד... און אַ מינסקער, דאַרפט איהר וויסען, גיט אפילו שלום־עליכם ניט מיטען גאַנצען הארצען אומזיסט. ווען דיא מצה־שמורה־בעקער קלעהרען מכוח דעם, וואָס דער עולם ווערט אַלץ לינקער און לינקער און וואָס די איינציגע וועלכע קויפען נאָך אַזעלכע מצה, זיינען אַלטע לייט אָהן ציינער און אפילו זיי שמאַרבען ביסלעכווייז אויס; ווען פיעלע אַרימע לייט זוכען צו קריגען אַ שטיקעלע חמץ, ווייל וואָס מי וואַרפט זיי צו אין די הייזער עסען זיי געוועהנליך אויף איידער זיי קומען אהיים, וואָס דערפאַר האָט יונה דער מלוה אייביג געזאָגט, אז אַן אַרימאַן איז אַ פרעסער (פערגעסט ניט, אז דאָס איז אַ פ. מיסטער זעצער, בכדי אז לאָנדאָנער אידען זאָלען ניט לייענען: „אַן אַרימאַן איז אַ פרעסער“, וואָס דאָס איז ניט גאַנץ ריכטיג. דער אמת איז פערקעהרט, נעמליך, אז אַ פרעסער איז אַן אַרימאַן...) ווען זיי, בקיצור, דרעהט אַלעמען דער מוח וועגען פסח, ווי קענען זיי זיך פאָרשטעלען, אז איך זאָל דאָ זיצען און טראַכטען אַרום תליות, רחמנא ליצלן!

און דאָך טראַכט איך! איי, וועט איהר פרעגען, וויא אזוי קום איך אויף אַזעלכע רעיונות? וועל איך אייך זאָגען: פרעגט מיך אַ

גרינגערע זאך; דאס ווייס איך אליין ניט. איך ווייס נור, איך טראכט.

* * *

פלוצלונג קומט מיר הייגט אוועגד ארויף אויפ'ן רעיון, אז היינט (דעם 15טען אפריל) איז פונקט צעהן יאהר, צייט א פאר־טאג א קיסר האט גענומען א פארטאץ א תליון און האט איהם גער היימען פערניכטען דאס לעבען פון פיער העלדישע מענגער און איין העלדישע פרוי. דער פארטאץ האט דיא מארטירער געמאטערט, אבער דיא מארטירער האבען זיך ניט געקרימט; זיי האבען זיך צוקוסט און זיינען געשטארבען.

„דיא וועלט-געשיכטע ווידערהוילט זיך"—זאגט מען.

מיט פינף און פופציג יאהר פריהער אין דעם יאהר 1826 האט דעם קיסר'ס זיידע, ניקאלאיי פאוולאוויטש, געמאכט געגוי דעמזעל־בען קונץ. ער האט אויך געהאט צו הענגען פינף העלדען און האט אויך אוועקגעשטעלט א פארטאץ א קאט און יענער האט אויך גער מאטערט דיא מארטירער.

„דיא רוסישע רעגיערונג קען אפילו הענגען ניט" — האט איינער פון דיא פינף, דער דיכטער רילעיעוו, בעמערקט און, דאס זאגענדיג, איז ער געשטארבען.

* * *

מיין אייניקעל, זעהענדיג, אז איך בין פערטיעפט אין געדאנ־קען, האט זיך צו מיר אבגערופען און האט געזאגט ·

„איך רעכען, אז דו קלערסט איצט ארום גאט."

„ווארום מיינסטו דאס ?"

„ווייל דו ביסט קיינמאל ניט אזוי פערטיעפט."

„דו האסט א טעות, מיין קינד, אבער אזוי וויא דו דערמאנסט מיר גאט, וועל איך דיר עפעס זאגען."

„וואס זיידע ?"

„א בעווייז, אז עס איז ניטא קיין השגחה פרטית, איז דאס... וואס אלכסנדר דער דריטער לעבט. פערשטעהסטו ?"

„ניין."

„א קינד בלייבט א קינד. א י ה ר פערשטעהט ? געוויס.

דאן זיינען מיר אויף די געדאנקען געקומען אנדערע אזעלכע זאכען, — אלץ זאכען, וואס אין מינסק האט מען, צו מיין צייט, קיינמאל ארום זיי ניט געטראכט, איבערהויפט בשעת אלע שאייערן און כשר׳ן די כלים, אפילו חי, וועלכע ווייסען ניט אויף קלאר, וואס זיי וועלען אין די כלים קאכען, ווען זיי וועלען שוין זיין גע־שאייערט און גע׳כשר׳ט, וואס דאס — לאמיך אייך זאגען — בעווייזט ווידער, אז ענטוועדער עס איז טאקי גאר ניטא קיין השגחה פרטית, אדער זי רייסט זיך ניט שטארק דעם פעלץ מכוח פסח׳דיגע כשרות. נאר איך פערקריך אין פסח׳דיגע כלים און אזוי ווי איך בין ניט שאול און קיינער וויל מיך ניט מאכען פאר א מלך, זעה איך ניט איין, ווארום איך זאל טאן דאס, וואס ער האט געטאן, און פערקריכען אין כלים, — פסח׳דיגע אדער חמץ׳דיגע.

ארום וואס איך האב זיך פערטראכט, וועל איך אייך זאגען, אבער לאזט מיר צוערסט נעהמען א שמעק טאבאק. מחשבות׳ן! ווי מען קען זיך צו אלץ צוגעוואוינען ? יעדער נאז ניעזט און פארשקעט זיך, איידער ער ווערט צוגעוואוינט צו טאבאק, און דערזעלביגער איידעלער נאז מיט דעם זעלביגען טאבאק ווערען ביסלעכווייז אזעלכע מחותנים, אז מי וואלט מיינען, אז א נאז האט קיין אנדער עובדא ניט, ווי צו שמעקען טאבאק. איך האב גע־קענט א שפיאן, וועלכער האט זיך שיער ניט דעם לעבען גענומען, בעת ער האט אנגעהויבען צו בעטרייבען זיין פראפעסיאן, און היינט — היינט זיצט ער דארין, וויא א געשוויר אין זייט, און מיינט, אז ער איז ארוים א שפיאן פון דעם אויבערשטען׳ס האנד.

איצט לאמיך אייך זאגען, ארום וואס איך האב זיך דא פון דאס נייע פערטראכט, דאס איז אט וואס:

* * *

ווען די פינף העלדען פון דעם יאהר 1826, אדער די פינף העלדען פון דעם יאהר 1881, אדער די פינף העלדען פון טשיקאגא, כון 1887, אדער די הונדערטער אנדערע העלדען, וואס זיינען גע־שטארבען פאר א אידעע, צייט עס זיינען דא טיראנען אויף דער וועלט,— ווען זיי, זאג איך, זיינען געגאנגען אויפ׳ן שאפפאט, אויפ׳ן

שיטערהויפען, ווען זיי האבען אויסגעשטעלט זייער ברוסט צו די אפענע מויל פון א מערדערישען ביקס, האבען זיי וויטיגסטענס געוואוסט, אז זיי שטארבען פאר עטוואס, אז זיי שטארבען איין מינוט, אום צו לעבען אייביג (אין דעם געדעכטעניס פון דיא קומענדיגע דורות), אז זיי שטארבען גיך.

וואס אבער מכוח די, וועלכע ווערען טויטע געבארען; די וואס זיינען פעראורטהיילט צום טויט, ווייל זייערע עלטערן האבען ניט מיט וואס צו אונטערהאלטען זייער לעבען ? וואס מכוח זיי?

וואס מכוח די מיליאנען, וועלכע שטארבען אפ פון טאג צו טאג אין דעם סוועטערס קאנורע, ביי'ן וועבשטוהל, ביי די דראטווע און פעך. אונטער דיא נאסילקע ציגעל, צווישען די זעג און דעם ווארשטאט, אין קוזנע אדער אין סלעסארניע, און אין הונדערט אנדערע ערטער און שטארבען אפ נור ווייל זיי עסען ניט גענוג און שלאפען ניט גענוג, ווייל זיי האבען מעהר דאגות וויא האאר אין קאפ, מעהר יסורים ווי ציינער אין מויל, מעהר וואונדען אין הארצען ווי טעג אין די יאהרען ? וואס מכוח זיי ?

וואס מכוח די טויזענדער ארימע מארטירער, וועלכע די טשוגונקע דערשטיקט, דער ים פערשלינגט, דער קריעג ברענגט אום, וועלכע אלע אנדערע מלאכי־חבלה פון די בארבארישע ציוויליזאציאן נעהמט אוועק פון דער וועלט ? וואס מכוח זיי ?

וואס מכוח אלע דיזע אונבעקאנטע מארטירער ? וועלכער געשיכטשרייבער דערמאהנט זיי ? וועלכער דיכטער בעזינגט זיי ? וועלכער בילדהויער מארעלירט זיי אין מארמאר ? וועלכע האנד לייגט א קראנץ אויף זייער קבר ? וועלכער דאנקבארער קומעדיגער דור דערמאהנט זייער נאמען ?

אויף דעם מזבח פון אונזער ציוויליזאציאן לעגט מען ארויף האלץ און אויף די האלץ דיזע אלע קרבנות; פון זיי און פון די האלץ ווערט א בארג אש און די אש צוטראגט אן אונבארמהערציגער ווינד און קיינער ווייס ניט וואו די אש איז אהינגעקומען און יעדער פערגעסט אן די ארימע קרבנות .

איך ניט .

LIX.

ענגלישע פרייהייט.

אין ענגלאנד איז דער מעגען און דער ניט־מארען האלב און האלב, ניט אהין און ניט אהער, א שטייגער, כאפט אייך אן, ווי א קאזיאנער רב, וועלכער איז ניט איד גענוג פאר א מורה הוראה און ניט גוי גענוג פאר א גלח; אהער ווי א אידישער מייסטער אהן זיין אוהר און קייט, וועלכער זעהט אויס (אופ׳ן דבר־אחר־מארק) צו ארעם פאר א ב ו י ד און צו רייך פאר א האנד; אהער ווי א בעלגישער קעניג, וועלכער איז ניט מעכטיג גענוג פאר א מאנארך און צו־פיעל בעל־הבית פאר אן אלטען שוטה; אדער ווי א לאנדא־נער לארד־מיירער, וועלכער איז צו אונגעהובעלט פאר א לארד און צו איידעל פאר א סוחר; אדער ווי א פסח ביי א רעפארמירטען רייכען אידען, וועלכער איז ניט כשר גענוג פאר בערדיטשעוו און ניט טרייף גענוג פאר גאטשינא. בקיצור דער מעגען און ניט מארען איז ניט אהין און ניט אהער.

ביי אונז אין דערהיים ווייס מען לכל הפחות, אז מי טאר ניט, אז מי טאר קיין זאך ניט טאן, ניט רעדען און ניט שרייבען,— א איד אפילו ניט לעבען. דארטען ווייס מען וואו מי איז אין דער וועלט, און דאס ווייסענדיג טוט מען איינס פון דיא ביידע: ענט־ווערער מי רעט, מי שרייבט און מי לעבט בשתיקה, דאס הייסט מי לעבט א מין פערבאטענעם לעבען, און ווען ניט ווערגט מען זיך מיט חיא רייד און מי שטארבט א געזעצליכען טויט, אדער מי דערלאנגט אונטער פיער אויגען ועמען מי דארף וואס מי דארף און אויף א וויילינקע וויינינגסטענס מעג מען... טאמער וועט זיך א שטרייגגער קריטיקער צוצופענען דערצו, וואס איך האב אנגע־הויבען מיט „איינס פון די ביידע“ און האב אויסגעבראכט איין

ענטוועדער מיט צוויי אַנדערש, וואָס דאָס איז אין גאַנצען דריי ברירות,— טאָמער וועט זיך, זאָג איך, אַ שטרענגער קריטיקער אָן דעם אַנצעפּענען, לאָז ער זיך צעפּענען: ער וועט דערפון הנאה האָבען און מיר קען דאָס ווייניג וואָס שאַדען. איבערהויפּט דאַרף דער עולם וויסען, אַז איך האָב געפּאַקט און געמאָזעלט, האָב איבערגעשטאַנען סקאַרלאַטין, דעם תוספות פון תגרי לוד, דריי ווילנער רעטשישניקעס און עטליכע פּאַסקווילען, וואָס נאָך די אַלע מעשות רעכען איך, אַז מיר וועט שוין קיין טייוועל ניט נעהמען, סיידען איך וועל צו איהם אַליין געהן.

נאָר דערווייליע האָב איך פערלאָרען וואו איך האַלט... יאָ. דאַ אין ענגלאַנד איז דער מעגען און דער ניטדאַרען עפּעס ניע־בע, ניע מע, ניע קוקירעקו. ביי די ענגלישע פרייהייט— ווי ביי'ן אידישען גלות — ווייס מען ניט קיין אָנהייב און קיין אויסלאָז, קיין וואָראיין און קיין וואָר־אויס. צו דאָס איז בעשרענקטע פרייהייט, אָדער פרייהייטליכע בעשרענקונג, אָבער אויף יעדען פאַלל איז עס עפּעס ניט דאָס. איהר מעגט, דאַכט זיך, און מעגט און מעגט, מיט אַמאָל גוט־שבת־ברײנע! אַט טאָר מען ניט. למשל:

איהר מעגט זיין אַן אָרימאַן, אָבער איהר טאָרט ניט גיין איבער די הייזער, — סיידען איהר זייט אַ קוימענקעהרער.

איהר מעגט ניט האָבען קיין הויז, אָבער איהר טאָרט ניט שלאָפען אויפ'ן גאַס; אונטער אַ בריק מעגט איהר העכסטענס לייענען קריאת־שמע.

איהר מעגט זיין אַ טאָכטער ביי אַ רייכען מאַן, אָבער איהר טאָרט איהם ניט ירשה'נען.

איהר מעגט אין אַ רעסטוראַן עסען וואָס אייער האַרץ געלוסט, אָבער איהר טאָרט ניט קוסען דיא מזוזה, איידער איהר האָט בעצאָהלט.

איהר מעגט זיין אַ מעמבער אין פּאַרלאַמענט, אָבער איהר טאָרט דאָס ניט ווערען, ווען איהר האָט ניט קיין דיקען טשעקבוך.

איהר מעגט לעבען פון שווינדעל, אָבער איהר טאָרט ניט שווינדלען אויסער אויף אַ געוויסען אופן.

איהר מעגט זיך פערליעבען אין א בתולה, אן אלמנה, אדער א גרושה, אבער איהר טארט ניט אבלאזען דעם שידוך.

איהר מעגט אבלייקענען גאט אליין, אבער איהר טארט פון איהם, כביכול, ניט מאכען חוזק.

איהר מעגט זיין אן אירלענדער, אבער איהר טארט ניט אלץ מעגען.

איהר מעגט זיך האבען, ווי שלמה המלך עליו השלום, זיעבען הונדערט קעבס־ווייבער, אבער הייראטען טארט איהר ניט מעהר ווי איין ווייב.

איהר מעגט אייערע קינדער לאזען ארויסגעהן ניט־געגעסען, אבער איהר טארט זיי ניט לאזען בלייבען ניט „געסקולט."

איהר מעגט א מענשען האלטען פיר א שווינדלער, אבער איהר טארט דאס ניט זאגען.

איהר מעגט א פאליציישע פעראכטען, אבער איהר טארט איהם ניט ענטפערן מיט א פאטש אויף א פאטש.

איהר מעגט מאכען א טומעל אין א „האלל", אבער איהר טארט ניט רייהען צו הויך אין א קירך, סיידען איהר זייט דארטען דער זאגער.

איהר מעגט רופען יעדען פארק אייער אייגענטהום, אבער איהר טארט דארטען ניט אויסרייסען א בלום.

איהר מעגט בדלות שטעלען א מענשען אין קארטען, אבער איהר טארט דאס ניט טאן וואו איהר ווילט (דער פרינץ אף וויילס איז אן אויסנאהמע).

איהר מעגט בענוצען אלע מוזעאומס, אבער איהר טארט דאס ניט טאן ווען איהר האט צייט דערצו.

איהר מעגט שטארבען א מיתה משונה, אבער איהר טארט ניט בעגראבען ווערען אהן א דזשורי פון צוועלף בעלי־בתים.

איהר מעגט לעבען מיט א ווייב ווי א קאץ מיט א מויז, אבער איהר טארט זיך ניט גט'ן מיט איהר אהן פרעמדע ליעבע.

איהר מעגט ארומגעהן מיט א שארמאנקע, אבער איהר טארט ניט שפיעלען אויף איהר אין די רייכע געגענדען.

איהר מעגט זידלען די רעגיערונג, אבער איהר טארט ניט האבען קיין חוצפה פאר א ריכטער.

איהר מעגט רעדען אומעטום אונטער'ן פרייען הימעל, אבער ניט אומעטום אויף די פרייע ערד.

איהר מעגט אויסגעריסען ווערען, אבער איהר טארט ניט אויסרייסען.

*   *   *

אט אזוי מעגט איהר רק און טארט רק ניט, מי ווערט מבולבל אין דיא וועלטבעריהמטע ענגלישע פרייהייט; א גרינער שכל בעדנעהמט זי גאר אין גאנצען ניט. זי איז גוט, אבער ווייסט איהר פאר וועמען? פאר א ראדיקאלען פאליטיקער, פאר א מענשען, וועלכער געהט א טריט פארווערטס און א טריט ריקווערטס, אזוי ווי דער פערפענדיקעל פון א וואנד־זייגער און דאס אויך נור אנגעצויגענער־הייט פאר איהם איז דיא הינע פרייהייט פונקט וויא אויף איהם צוגעשניטען, גראדע נאך זיין מאס נאך און טאמער איז זיא אביסעלע ענג אין פאכווע און די הענד ריהרען זיך עפעס ניט וויא מי בעדארף, מאכט דאס ניט אויס — אבי עס איז ניט צו־לויז. אין גאנצען פריי וויל ער גאר ניט זיין; ער וויל גאר ניט אנדערש מעגען. אוואו ער זאל ניט גלייך דערביי עפעס ניט טארען. אזעלכער דרעהט זיך אייביג אין דער „בעוועגונג" — ווי ער רופט דאס — אזוי ווי א וועווערקע אין שטייגעל און ווען ער שטרענגט אן אללע זיינע קרעפטען און פערקריצט די ציינער און צוקנאקט א נוס, מיינט ער, אז ער האט באמבארדירט א קריעפאסט.

פאר אזעלכען טויג ניט די וואהרע פרייהייט, ווי פאר איהם טויג ניט די נאקעטע, הוילע וואהרהייט, ווי פאר איהם טויג ניט דער שיין פון די ליכטיגע זון.

כל־זמן ער פיהלט ניט דעם בייטש, רייסט ער זיך ניט פון די אלאבלעס; ארויסגיין פון געשפאן גאר אין גאנצען וואלט ער אנ־רופען פערבלאנדזענען.

אזוי קען ער אויך ניט ליידען די ריינע וואהרהייט. ער שלעפט אויף איהר ארויף א פאליטישע בלוזע, א רעליגיעזען מאנטעל פון

לייטענס־ווענען, א שלייער אויפ׳ן פנים, אום אז זיא זאל ניט גיין הויל און נאקעט. אי י וואס מי הערקענט איהר מעהר ניט — דאס קימערט עם ניט, אבי זי איז פערדעקט.

פאר היא שטראהלען פון דיא ליכטיגע זון האט ער אויך מורא און ער קוקט אויפ׳ן טאג דורך בלויע ספאקולען, מיט א ברייטען קאזיראק איבער דיא אויגען. צו־פיעל ליכט פערטראגט ער ניט, צו־פיעל פרייהייט פערטראגט ער ניט; אלץ מוז איהם זיין בעשרענקט ווי ער אליין איז בעשרענקט, דאס רופט ער מעסיגקייט און איז דערמיט צופריעדען.

יא, פאר אזא ניט־דערבאקענעם לעבעל־מענש, פאר איהם וואס ער בלייבט איביג אינווייניג רויה, אפילו ווען ער איז פון אויבען צוגעברענט, פאר אזעלכען איז גוט דיא ענגלישע חול־המועד פרייהייט, דיא ניט־אהין־און־ניט־אהער פרייהייט, דער מענען ניט־טארענדיג.

אה, יא! ער, פערשטייט איהר, דארף ווערים־קרויט־צוקערקעס, אינגבערלאך, פאמעראנצען, אלץ עפעס אזוינס, וואס איז אי זיס, אי ביטער. פון א שטיקעל הוילע צוקער, פון א לעק ריינע האניג קריעגט ער לייב־שמערצען, דאס קען ער ניט פערדאיען. אלזא פאר איהם, ווייל ער איז אזוי געבויט, איז דיא האלבע פרייהייט גוט, — אבער פאר אונז?

פאר אונז, וועלכע האבען געפיהלט דעם דרוק פון דעספאטיזמוס אי אלס אידען, אי אלס פוילישע, אי אלס אלכסנדר׳ס אונטערטהאנען, אי אלס פרייהייטס־מענער, אי אלס פראלעטאריער — פאר אונז פינף־פאכע אונטערדריקטע, — פאר אונז איז אזעלכע פרייהייט גיט קיין פרייהייט.

מעגען רעדען איז שוין פאר אונז ניט גענוג; מעגען רעדען פויליש אדער אידעש איז פאר אונז אויך נאך ניט גענוג; מעגען ריידען פויליש אדער אידעש ניט זייענדיג איינגעשפארט אין עטליכע גובערניעס איז פאר אונז נאך אויך ניט גענוג; מעגען אומעטום ריידען פאר וואהרע מענשליכע פרייהייט איז פאר אונז אויך נאך ניט גענוג; אפילו מעגען ריידען געגען אונזערע בלוטזויגער בעפריעדיגט

אונז נאך ניט. אויב מיר זאלען פריי זיין, מוזען מיר מעגען זיין מענשען, מיט א פרייען גייסט, מיט א פרייען צונג, מיט פרייע הענד.

מיר דארפען האבען פרייהייט צו לעבען, צו געניסען און צו שאפען, פיר זיך און פיר אלעמען, דא און אומעטום, אויף איצט און אויף אימער.

מעגען געניסען די פרוכט פון אונזערע ארבייט; מעגען אויס־דריקען דיא געדאנקען פון אונזער מוח; מעגען אלץ טאן כל־זמן מיר שטערען ניט איינער דעם אנדערען; מעגען זיין ערהרליך און קוקען גלייך אלעמען אין די אויגען; מעגען ברענגען קינדער אויף דער וועלט, וועלכע זאלען אונז ניט דארפען דערפאר שילטען ווען זיי וואקסען אויף; מעגען הייראטהען דורך ווארע ליעבע און אזעלכע קינדער צו ערציינגען; מעגען ווערן אלט אהנע צו זיין וועמען עס איז צו לאסט; מעגען עסען ווען מי דארף זיך ניט ווערגען, ווייל לעבען אונז זיפצעט א הונגעריגער;

מעגען האבען ניט כאפענדיג, געבען ניט שיינקענדיג, ליעבען ניט נארענדיג, טראכטען ניט זארגענדיג, בראוו זיין ניט מארדענ־דיג;

מעגען זיין שטאלץ אהן גאוה, געבילדעט אהן נערוועןשוואכע, גוט אהן פריסטער, קלוג אהן גאזעטשיקעס, שטארק אהן סאלדאטען, זי־כער אהן פאליציי, גערעכטעט אהן ריכטער און געוויסענהאפט אהן טורמעס,—

דאס אלעס זיין, דאס אלעס האבען, דאס אלעס טאהן, אט דאס רופען מ י ר פרייהייט.

LX.

ער, איהר און איך.

ער שטעהט מיר רק פאר די אויגען.

אמאל פלעג איך קענען לאכען. איצט ניט. ווען איך זאל איצט זעהן א סאציאליסט אויף רחל׳ס קבר; א פראנצויזישען מיניסטער, וואס וויל ניט רייך ווערען; אן ענגלישען פאליטיקער, וואס געהט מיט׳ן אמת; א טערקישען סולטאן, וואס שטארבט פון געוויסענביסע; אן איטאליענער, וואס איז ניט מגזם אין רייד־ דען; א געוועזענעם ארעם־בחור וואס געהט ארום אהן א מעסעריל אין קעשענע; א לאנדאנער מייסטער וואס וויל ניט זיין קיין גבאי אין א שול; א לאנדאנער גבאי אין א שול, וואס וויל ניט זיין קיין מייסטער, אויב ער איז ניט; א שוחט׳ס א ווייב וואס האט פיינט קישקעלאך און הונדערט אנדערע אזעלכע נפשות, — ווען, זאג איך, איך וואלט זיי היינט זעהן, וואלט איך אפשר זיך ניט געקאנט איינהאלטען א שמייכעל צו טאן, אבער געלאכט וואלט איך ניט.

אה, ניין! איך קען היינט זעהן ווי שעפסען קלייבען אוים א וואלף פאר א פיהרער; ווי פויערים גיבען א בער זייער האניג צו בעהאלטען; ווי מייז געהען דערצעהלען זייערע קריוודעס פאר א קאץ; ווי ארבייטער טוען תפילה פאר ׳ פאבריקאנט און מא־ כען פאר א פרעזידענט אין זייער פעראיין... איך קען זעהן אן אלטען פאלקאווניק וועלכער זיצט אין א דזשורי ביי א מארד־ פראצעס; ווי ביסמארק רייצט דעם דייטשען פארלאמענט אויף געגען דעם יונגען קייזער; ווי פרוי ענניע בעזענט שרייבט וועגען נסים; ווי אן ענגלישער לארד שרייבט ארום ארבייטער־אינטע־ רעסען און ווי ארבייטער לייענען דאס — דאס קען איך אלעס

זעהן, אַלעס איבערקלערען און איבערטראַכטען און ביי מיר יאָוועט זיך איצט ניט מעהר קיין חשק צו לאַכען, ווי ביי אַ זאַגער ווען ער פאַרלירט וואו ער האַלט. איך קען מעהר ניט לאַכען ווייל ער... ער שטעהט מיר רק פאַר די אויגען סיי אין חלום, סיי אויפ'ן וואָהר.

נעכטען בין איך געזעסען אָבגעמאַטערטערהייט, ניט גאַנץ קראַנק, ניט גאַנץ געזונד, אַ שטייגער ווי די איצטיגע צייט; בין געזעסען זופּענדיג אַ ליטעראַרישען שלאַפּטרונק, דאָס הייסט לעזענדיג אַ דומעס בוך, האָב געלעזען, געגענעצט און האָב איינגעדרעמעלט. מיט אַמאָל האָט זיך מיר אָבגעדוכט אז איך זעה פאַר זיך אַ הויכען באַרג און אויפ'ן שפּיץ באַרג אַ יונגען מאַן מיט אַ שלאַנקע מאָגערע פיגור — ווי זיינע — רוהיג, געלאַסען, זאַנפט און מילד. דאַן איז מיר פאָרגעקומען אז פון זיינע ליפּען איז אַראָבגעפאַלען דער שוואַרצער זיגעל פון דעם טויט און אַ הייליגער ווינד האָט זיי גענומען באַוועגען און זיי האָבען אַרויסגעלאָזען אַ שטימע, וועלכע איז ניט הויך און דאָך צום הערען, אַ שטימע, וועלכע דיא ביבעל ריפט קול דממה דקה און וועלכע מען קען אויף קיין אנדער לשון ניט בעשרייבען. פריי פון דעם אמאָהליגען הוסט האָט זיא זיך אָבגערופען און האָט געזאָגט, רעדענדיג וויא אין דער לופט אַריין.

„גליקליך איז דער, וועלכער וועט לעבען דאַן, ווען עס וועט זיין שפּייז פאַר יעדען מאָגען, פרייהייט פאַר יעדע ברוסט, ליעבע פאַר אַלע הערצער, בילדונג פאַר אַלע מוחות, שיינהייט פאַר יעדע געשטאַלט און געזונדהייט פאַר יעדען גוף. אָבער גליקליכער איז דער וואָס קעמפּפט, ווי דער וואָס געניסט די פרוכט פון דעם זיעג; דער וואָס זוכט, ווי דער וואָס האָט דאָס געפונענע; דער וואָס מאַכט ווי דער וואָס באַנוצט די געמאַכטע זאַכען; דער וואָס שנייט פון זיין אייגענע זריעה און ברייננט די גאַרבען אין שייער אַריין, ווי דער וועלכער עסט פון אַלעם פאַרטיגען.

„די צייט פון האָבען איז נאָך וויטלעך; די צייט פון קריגען

וואָס מען קען האָבען איז נעהנטער; אָבער די צייט פון זוכען קומט איצט אָן, דערפאַר זאָג איך:

„לאָז יעדערער וואָס קען — לעבען, ווייל עס קומט א צייט, וועלכע עס וועט ווערטה זיין צו דערלעבען.

„זוכען הייסט קעמפּפען. דער קאַמפּף, ער איז נאָהנט, — דער גרויסער, אַלגעמיינער, אומעטומיגער און ערנסטער קאַמפּף. גליקליך זיינען די, וועלכע וועלען איהם דערלעבען און מיטלעבען און איבערלעבען, — גליקליכער ווי מיר, וועלכע זיינען מעהר ניטאָ, גליקליכער ווי אונזערע אייגענע קינד'ס־קינדער וועלכע זיי־נען נאָך ניטאָ.

דער קינסטלער האָט א בילדזייל פון מאַרמאָר, האַרעוועני־דיג שווער איבער דעם האַרטען שטיין. ער זעהט, אַז ער איז ניט וויט פון זיין ציעל, און שטראַהלען פון פריידע בעלייכטען זיין פּנים. ער איז גליקליכער ווי דער, וואָס האָט אויסגעגראָבען דעם שטיין. גליקליכער ווי דער וואָס וועט האָבען די סטאַטוע.

און אַזוי וועט איהר זיין אויב איהר וועט דערלעבען דעם גרויסען קאַמפּף.

אָבער האָט ניט קיין טעות:

איהר וועט זעהן א געוואַלדיגען ווינד, וועלכער וועט אויפהויי־בען וואָלקענס פון שטויב אין אַלע גאַסען, אויף אַלע וועגען און אויף אַלע שטעגען. איהר זאָלט ניט מיינען אַז דאָס איז דער קאַמפּף: דאָס וועט נור האָבען אָנגעמאַכט דיער ערשטער ריהר וואָס דער חיל וועט זיך טאָן.

און איהר וועט הערען טרויער־שטימען און יובעל־שאַלען, קלינגענדיגע גלאָקען און קלירענדע וואַפען און פיעל געשריי און א גרויסען טומעל. איהר זאָלט ניט מיינען, אַז דאָס איז דער ריכטיגער קאַמפּף־געררויש: דאָס וועט נור זיין דער ערשטער אויסברוך אויפ'ן קול פון שוואַכע בעדריקטע און פון בעדריקענדע האַרטע הערצער.

און דאַן וועט איהר זעהן ווי די לופט וועט זיך נעהמען קלעהרען; ווי שולטערן וועלען קומען נעהנטער צו שולטערן, ווי הענד וועלען אָננעהמען הענד, ווי פיס וועלען פּאַרוווייז זיך אויס־

שטעלען אין פראַנט, ווי אַ גייסט פון אחדות וועט ווי אַן עלעקטרי־ שער שטראָם דורכגעהן די פעראייניגטע האַנד־אין־האַנד'יגע מענ־ שענמאַסע און די מאַסע וועט מיט איין אָטהעם דישענען, מיט איין האַרצען וועלען און מיט איין קול פערלאַנגען פרייהייט און רעכט און אַזוי אָטהמענדיג, אַזוי ווילענדיג, אַזוי פערלאַנגענדיג, וועט זי (די מאַססע) זיך געבען אַ ריהר און וועט נעהמען מאַר־ שירען. דאַן וועט איהר וויסען אַז דער קאַמפף האָט זיך אָנגעהויבען.

איך זאָג דערפאַר:

לאָזען לעבען די וואָס קענען; עס קומען אַן צייטען וועלכע עס וועט ווערטה זיין צו דערלעבען.

* * *

און ווי ער האָט גערעדט דיזע ווערטער האָבען זיינע אויגען געקראָגען אַלץ מעהר און מעהר גלאַנץ, זיין בלייכער פּנים מעהר און מעהר בעגייסטערונג, און זיין שלאַנקע דאַרע פיגור איז עפּעס אַזוי ווי אויסגעוואַקסען.

און דאַן האָבען זיך די וואָלקענס ביסלעכווייז אַרונטערגעלאָ־ זען אויפ'ן שפּיץ באַרג וואו ער איז געשטאַנען. זיי האָבען פאַר־ שטעלט פון דעם מענשליכען בליק צוערשט דעם קאָפּ, דאַן די האַלז, דאַן די ברוסט, און דאַן זיין קערפּער ביז ער איז אין גאַנ־ צען ניט געוואָרען. און דאַן האָבען זיך די וואָלקענס אַ רוק געטאָן צו מערב צו, און די לופט איז געוואָרען פריי און קלאָר און אויפ'ן באַרג איז שוין מעהר קיינער ניט געשטאַנען. מיט אַ פאַרשטיקטען קול האָב איך איהם נאָכגעשריען: ברודער, ברודער, האַלט... איין ווייליגקע, נאָך איין קליין ווייליגקע! קיינער האָט ניט געענטפערט און ער איז געווען פערשוואונדען — דער יונגער מאַן.

* * *

מיט אַ מאָל האָט זיך מיר אָבגעדוכט אַז אויף מיינע שולטערן שטעהען צוויי פויגלען: אַ בילד־שעהנע טייבעלע אויף די רעכטע פּלייצע און אַ שוואַרצער וואָראָן אויף די לינקע. דיביידע פייגלאַך האָבען צוגעלעגט זייערע קעפּ צו מיינע אויערען.

און דער שווארצער ראָב האָט געזאָגט:

פון אויביג־אָן האָבען דיא מענשען געליטען,
אין האָבען געגלויבט און געהאָפט;
זיי האָבען אומזיסט מיט'ן אונגליק געשטריטען,
און זייער ערלייזונג — זי שלאָפט.
דער מענש איז צו אייביגע ליידען געבאָרען,
אומזיסט און אום־נישט איז זיין שטרייט;
ער בלייבט, ווי געוועזן, אין פערגאנגענע יאָהרען,
א שקלאַפע פון צרות, וואָס שרייט...

אָבער דיא ווייסע טויב האָט געענטפערט:

דער מענש האָט ניט אימער ווי איצטער געליטען:
זיין היינטיגע קרענק איז ניט אלט;
זיין לאגע זי האָט זיך אין גאנצען געביטען,
זיין לייד האָט א נייע געשטאלט;
דאָך איז ער צו לעבען אין פריידען געבאָרען
און געהט, דאָס צו האָבען, אין שטרייט:
ער בלייבט ניט מעהר ווי אין פערגאנגענע יאָהרען,
א שקלאַף, וועלכער דולדעט און ליידט.

איך האָב מיך ניט־ווילענדיג א טרייסעל געטאָהן און דיא בייר דע פויגלען זיינען ניט געוואָרען.

* * *

ווען איך האָב מיך אויפגעכאפּט, האָב איך לעבען זיך דער־זעהען דעם פריינדליכען פנים פון מיין אייניקעל.

„זיידע—זאָגט ער — דו האָסט גערעדט פון שלאָף."

איך האָב מיר א רייב געטאָהן די אויגען און האָב איהם גע־ענטפערט:

„הלואי וואָלטען אלע גערעדט פון שלאָף אנשטאָט וואס זיי שלאָפען איין פון רעדען. דו פערשטעהסט ניט? זעץ זיך דאָ לע־בען מיר אויפ'ן שטול און איך וועל דיר דאס ערקלערען."

„אין דער מדינה, פון וואנען איך קום, לאָזען די הערשער קיי־

נעם ניט רעדען און רעדען אליין אויך ניט. דא אין ענגלאנד רעדען די הערשער אזוי פיעל, אז דאס פאלק קומט זעלטען ווען צום ווארט. דאס איז אבער נור אין דיא הויכע פלעטצער, וואו האלטען א רעדע הייסט זאגען א דעה. צווישען זיך אבער רעדט דאס פאלק גאנץ גע־נוג און רעדט וועגען רעדען, דאס הייסט, וועגען די ספיטשעס פון אנדערע. אה, די פערפלוכטע ריידעריי! דער ענגלישער קרוין־פרינץ עפענט א הקדש פאר דיא, וואס ער העלפט ארעם מאכען, און ער זאגט א דרשה; א קריעגס־מיניסטער, וואס טויג צו קיין אנ־דער מלחמה ניט ווי מיט זיין ווייב און קינדער, האלט אלע ווייִ־לע א רעדע; דער פינאנץ־מיניסטער, וואס קען אהן זיין סעקרעטער קיין שווערען כפל ניט בערעכענען, פאהרט ארום און דרשה'נט; יעדער בישאפ, יעדער קאנאן (געוויינליך ניט ווערטה קיין שום פול־ווער), יעדער גייסטליכער, יעדער באראבאנשציק פון די סאלווייִ־שאן ארמיי, יעדער געוועזענער שכור וואס פרעדיגט וואסער טרינ־קען און קאיען דיא בלאטע; יעדער פאליטיקער (און פיעלע פון זיי זיינען הינט לגבי א מינסקער פרוש) אין יעדען ליבעראלען און קאנסערוואטיווען קלוב פון יעדע שטעדטעל אין יעדער געגענד פון ענגלאנד, געהט ארום און איז א מגיד. דאס פאלק הערט דאס אלעס צו (און אויס) און קומט אהיים און רעדט איבער אלץ וואס איז גע־רעדט געווארען.

און זיי זיינען איינגערעדטע ארעמע לייט. דיא ענגלענדער, פארשטעהסטו מיין קינד, וואלט מען אזוי לייכט אין צוויק ניט גע־האלטען, ווען מען וואלט זיי ניט איינגערעדט, אז זיי זיינען בעלי־דעות איבער זיך, אז בריטטאנס וועלען קיינמאהל קיין שקלאפען ניט זיין", אז דער ענגלענדער איז דיא סמעטענע פון גאנצען אייִ־ראפעאישען מילך־קרוג. מען שלעפערט זיי איין אויף דעם אופן מיט רייד און זיי שלאפען... שלאפען אפט ניט געגעסענע. דער פרומאק פון קירך, דער ליידאק פון קלאב, דער פרעדיגער פון גאס, — יעדער הילכט איהם אין מוח ביז ער שלאפט איין. וואס גאט'ס סטראפטשע הויבט אן, ענדיגט גלעדסטאן'ס סטראפטשע און זיי ביידען העלפט אונטער דער וואסער־פרעדיגער.

איצט זאָג, מיין ליבער אייניקעל, וואָס איז ערגער — שלאָפען פון רייד, אָדער רעדען פון שלאָף ?

ער האָט ניט געענטפערט, אָבער זיין שווייגען איז געווען דער בעסטער ענטפער : ער האָט געכראָפּעט פון מיין זיסע רייד.

ווידער אמאָל :

א פלוך אויף דיא ריידעריי.

צווייטער טהייל.

בילדער, ווערטער און חקירות

1889—1893

LXI.

דער שווערד פון דאמאָקלעס.

אויף דעם אינזעל סיציליען איז דאָ אַ שטאָדט סיראַקוזע. דאָרטען האָט אַמאָל געהערשט אַ טיראַן דיאָניזיוס — מיט אַ יאָהר 2300 צוריק — און ער, ווי אַלע אַנדערע טיראַנען האָט אַרום זיך געהאַט פּאַראַזיטען־חניפּושניקעס. איינער פון זיי אַ געוויסער דאַמאָקלעס, האָט זיך געוואָלט צו מאַכען צו דיאָניזיוס און האָט איהם געזאָגט אַז ער, דער טיראַן, מוז זיין דער גליק־ליכסטער מענש אין דער וועלט. אָרעמער דאַמאָקלעס! ער האָט פּערגעסען — אפשר האָט ער קיינמאָל ניט געוואוסט — אַז טיר־ראַנען איז אַפּילו צו חנפ'ענען געפעהרליך. דיאָניזיוס האָט איהם דאָס גלייך בעוויעזען. ער האָט, נעמליך, דעם חונף איינגעלאַדען צו אַ מאָהלצייט, האָט פּאר איהם אוועקגעשטעלט די זעלטענסטע און פיינסטע שפּייזען און משקאות, האָט איהם אַרומגעשטעלט מיט אַלערליי בריליאַנטען און טייערע זאַכען, אָבער איבער זיין קאָפּ האָט ער פון באַלקען געלאָזט אויפהענגען אַ בלאַנקען שווערד אויף אַ פּערדישען האָאַר, וועלכער האָט יעדען אויגענבליק געקענט אַראָפּפאַלען אויף דאַמאָקלעס'ס האַלז און מאַכען אַ סוף פון זיין גליק און פון זיין לעבען. „אָה, בעפּריי מיך פון דיעזע גליקזעליג־קייט!" האָט זיך דער דערשראָקענער דאַמאָקלעס געבעטען. ער האָט דאַן פּערשטאַנען צוויי זאַכען: ערשטענס, אַז דער פּוקס דאַרף וויסען ווי צו חנפ'ענען דעם לייב, און צווייטענס, אַז דער מלך וואָס איז אַ חיהרעה לעבט אַליין אויף אין הוילע ציטערנעס. — פון יענער צייט אָן איז דער שווערד פון דאַמאָקלעס געוואָרען אַ שפּריכוואָרט, וועלכעס דריקט אויס די גרעסטע געפאַהר דאָרטען, וואו דער געוואוינליכער צוזעהער זעהט דאָס העכסטע גליק.

* * *

זונטאג פאר נאכט, אין א בעהאלטענע שטעגעלע אין פארק זיצען צוויי יונגע מענשען — אן ער און א זי. ער איז געזונד, שטארק און גרויס, זי איז מילד, ליעבליך און שעהן. ער איז אלט א יאהר אכטצעהן, זי — א יאהר זעבצעהן.ביידע צוזאמען זיינען גליקליך, זעהר גליקליך. דאס זעהט דער גרויסער בוים וואס שטעהט נעבען זיי און בענטשט זיי, דאס זעהען די בלומען אינ'ם בייט, וואס שמייכלען צו זיי פון וויטען, דאס זעהט די זונן אין הימעל, וואס געהט אונטער, זאגענדיג: אויף ווידערזעהען ליעבע קינדער! ביז מארגען! ער און זי ריידען זעהר ווייניג. זיין רעכטע האנד איז ארום איהר טאליע, איהר רונדע, בלאנדע קעפעלע אויף זיין פלייצע, זיין לינקע האנד אין איהר רעכטע און זי שפיעלט זיך מיט די פינגער פון זיין האנד. זייער שפראכע איז א לשון אהן ווערטער די ליעבעס-שפראך און זיי פערשטעהען זיך אזוי ווי די שטומע טויבען פערשטעהען זיך. ווען דאס הארץ איז צו פול איז דער צונג בעוועגונגסלאז און וואהרע ליעבע שווייגט. מיט א מאל הערט זיך א פיפס פון א פויגעלע. דאס איז איהר שטימע.

„וואס זאגסטו, אמאליע?" פרעגט ער איהר.

„איך? גאר נישט." ענטפערט זי.

זייערע ראזיגע ליפען קומען צוזאמען, עס הערט זיך א שטילער, אבער ווארימער קוס און דאן ווערט אלעס פון דאס ניי רוהיג, שטיל. זיי זיינען ביידע פערטראכט, זיי האבען קיינעם ניט אויף דער וועלט, אבער ער האט געזונטע הענט, ער וועט א ביסעל מעהר צו־ארבייטען, וועט... קורץ, אין א חדש צייט קען ביי זיי זיין חתונה... אה, ווי גליקליך זיי זיינען! דער קליינער ליעבעס גאט אמור שמייכעלט צו זיי פון אויבען, אבער... אה, א פלוך אויף דעם אבער! אבער אמור איז א בלינדער גאט, בלינד ווי די צוויי פערליעבטע אליין און ער זעהט ניט אז איבער זייער קאפ הייננגט דער שווערד פון דאמאקלעס! ער זעהט ניט אז די געזונדע הענד מעגען א חדש נאך דער חתונה ניט האבען קיין ארבייט

און אז די ערשטע פרוכט פון זייער הייליגע ליעבע מעג געבאָרען ווערען אין וואַרקהויז...

* * *

דער ווינטער־פּאַלאַסט איז אויפגעראַמט. סענדער — דער דיאַניזיוס פון רייסען — איז לוסטיג. דיאַמאַנטען און בריליאַנטען, פּראַכט און לוקסוס, שעהנע בלאַהע אויגען פון אויסגעבלויזטע דאַמען, א געדעקטער טיש, מוזיק און געזאַנג און די אויסזיכט אויף בלוט, די האָפנונג אויף א קריעג! פּוילען קרעכצעט — דער קרעכץ איז בעסער ווי א סימפּהאָניע פון בעטהאָווען, ווי גלינקעס אָן אָפּערא, ווי רובינשטיין׳ס אַריען; דער פּויער זיפצט — סענדער איז ענטציקט; ישראליק ווײנט — וואָס קען זיין זיסער צו הערען; סענדער איז גליקליך! דער קרעכץ, דער זיפץ, דער געוויין, דאָס זיינען געטליכע טענער, הימלישע מוזיק, אין אויער איז זיס, פאר די אויגען פּראַכט און גלאַנץ, אין גומען רייצענדע שפּייזען און געטרענקע. ער איז גליקליך, זעהר גליקליך איז סענדער! און זשעליאַבאָוו איז טויט און גרעסער לעבט, און חוץ די ביבעל איז אַלעס פערבאָטען, און דער רובעל שטייגט און ביסמאַרק קען אייביג ניט לעבען! ווי גוט איהם איז!

אָבער איבער׳ן קאָפּ הייננט דער שווערד פון דאַמאָקלעס!

* * *

בארמהאַרציגער גאָט! האָב רחמנות אויף די רייכע לייט! האָב רחמנות אויף די שופטען! דו ביזט זייער גאָט, דו האָסט זיי אוועקגעגעבען די וועלט, דו האָסט זיי פערזאָרגט מיט אַלעם גוטס, דו האָסט זיי געגעבען קאַרעטען וואָס פיהרען זיי, פערד וואָס טראָגען זיי; דו האָסט זיי געגעבען אייזלען צום רייטען, און אייזלען צום פעראַכטען, און אייזלען וואָס קניען זיך פאר זיי; דו האָסט זיי געגעבען רייכע לייט׳ס מיידלעך פאר ווייבער און אָרעמע לייט׳ס טעכטער פאר מעטרעסען, דיענסטען און גובערנאַנטקעס; דו האָסט זיי געגעבען געלד צום פערשווענדען, געלד צו פערשפּיעלען און געלד אויף צדקה; דו האָסט זיי געגעבען זומער־הייזער און ווינטער־הייזער, טהעאַטערס און באַלעטען, ביכער ניט

צו לעזען און דעם שכל דערצו; דו האָסט זיי פערזאָרגט מיט אַלץ אין דער וועלט, אפילו מיט פרעמדע אונגליקען אום צו פיהלען זייער גליק נאכהער; דו מאכסט שיפבריכע, גרויסע שרפות, עקספּלאָזיאָנען אין קוילענגרובען, מלחמות, ערד־ציטערנים, אום זיי צו אַמוזירען, צו אונטערהאַלטען, זיי צו געבען שטאָף צום ריידען; דו האָסט זיי אַלעם, אַלעם געגעבען, אָבער זיי זיינען ניט אין גאַנ־צען גליקליך; זיי פיהלען דעם גרויסען שטורם וואָס הויבט זיך אויף, זיי לעבען אין ציטערניש, און אַ בת־קול קומט יעדען מאָרגען ארויס פון דער גרויסער אַרבייטער־חורבה וואָס הייסט זיי אויפ־הויבען די קאָפּ און ווייזט זיי דעם שווערד פון דאַמאָקלעס אויפ'ן פערדישען האָאר. זיי עסען, זיי טרינקען, זיי לאַכען, זיי זינגען, זיי טאַנצען און פערגניגען זיך, אָבער זיי האָבען מורא...

בארמהארציגער גאָט, זעה, האָב רחמנות אויף די רייכע לייט... די אָרעמע לייט וועלען זיך אַליין העלפען...

LXII.

קורצע אָבער ניט צוּשלאָגענע רייד.

איהר זעהט מענשען, וועלכע גנב'ענען ניט, ווייל זיי האָבען דעם מוטה ניט דערצו; זיי רופען זיך עהרליך, איך רוף זיי טרוסען.

איהר זעהט מענשען, וועלכע בעטריגען קיינעם ניט מעהר, מחמת קיינער טרויט זיי ניט מעהר. זיי רופען זיך עהרליך־געוואָרענע פערזאָנען — איך רוף זיי אונגליקליכע בעטריגער.

איהר זעהט מענשען, וועלכע עפענען קיינמאָל די מויל ניט אויף, ווייל זיי קענען ניט רעדען; זיי רופען זיך קלוגע, איך רוף זיי פערשוויעגענע נאַררען.

איהר זעהט פרויען, וועלכע בעהאַלטען זייער האַלז אין טיכער און אין הויכע קאָלנערס; זיי רופען זיך צנועות; איך בין זיי חושד, אז זיי האָבען שווארצע — העלזער.

איהר זעהט מענשען, וועלכע געפינען חסרונות אין יעדערן און מעלות אין קיינעם ניט; זיי רופען זיך מענשען־קענער, איך רוף זיי לשון־הרע'ניקעס.

איהר זעהט סאָציאליסטישע פאַנאטיקער, וועלכע טהוען פיר זייער אידעע גאָרנישט חוץ בעריידען אנדערע, וואָס טהוען יא עט־וואָס; זיי רופען זיך אייפריגע אידעאַליסטען, איך רוף זיי לויזע מיילער — אין פוסטע קעפ — אויף שוואכע פּלייטשעס — מיט א פער־דאַרבענע הארץ — פול מיט קנאה־שנאה.

איהר זעהט אכטצעהן־יאהריגע יונגע לייט, וועלכע זיינען שוין פאַלקאָמענע קויפלייטע, אָהנע יעדעס געפיהל, חוץ געלד־ליע־בע; זיי רופען זיך פּראַקטישע מענשען, איך רוף זיי געמיין.

איהר זעהט שעפסען, וועלכע מיידען אוים יעדען וואָלף, אָנ־

שטאַט איהם געמיינשאַפטליך צו בעקעמפפען; זיי רופען זיך פריעד־ליכע פּערזאָנען, איך רוף זיי שעפּסען.

איהר זעהט מענשען, וועלכע געהען אין קרומע וועגען, ווייל אין דיעזע וועגען זיינען זיי אימער געגאַנגען; זיי רופען זיך קאָנ־סעקוועונטע מענשען, איך רוף זיי אונפערבעסערליכע לומפּען.

איהר זעהט ווידער אַנדערע, וואָס טוען אַלערליי דומהייטען, ווייל זיי האָבען איינמאָל געזאָגט אַז זיי מוזען דאָס טאָן; זיי רופען זיך שטאַנדהאַפטע, פעסטע כאַראַקטערע, איך רוף זיי דומע עקשנים.

איהר זעהט געוויזענע אידעאַליסטען וועלכע זיינען יעצט „טיכטיגע קויפלייטע" און בעריהמען זיך דערמיט, וואָס זיי האַלטען ניט מעהר פון אידעאַלען; זיי רופען זיך ניכטערע, ערפאַה־רענע וועלט־מענער, איך רוף זיי האַבונעס.

איהר זעהט אַלטע־לייט, וועלכע לאַכען פון ליעבע; זיי רו־פען זיך קלוג, איך רוף זיי אַלט.

איהר זעהט אונגלויביגע פּערזאָנען, וועלכע גיבען זייערע קינ־דער אַ רעליגיעזע ערציהונג; זיי רופען דאָס פון יוצא־וועגען איך רוף דאָס פון שווינדעל־וועגען.

איהר זעהט פּריוהייטס־ליעבענדע מענשען, וועלכע וואָיעווען איבער זייער הויז־געזינד; זיי רופען זיך בעלי־בתים, איך רוף זיי פאַמיליען־טיראַנען.

אַ זעכציג־יאָהריגער מאַן זאָגט צו מיר: דיא סאָציאַליסטען לאַרעמען און שרייען און אַגיטירען און דאָך בלייבט דער סאָציאַ־ליזמוס נאָך אימער „איין אידעאַל דער צוקונפט". דער אַלטער איז ניט קלוג. אַן אידעאַל, וויא דער סאָציאַליזמוס ווערט ניט פער־ווירקליכט אין איין טאָג. דער מאַן פערגעסט אַז איהם אַליין האָט גענומען 60 יאָהר צייט אום צו ווערען... וואָס? נו, פון אַ קליינעם יונגען נאַרעלע אַ גרויסער אַלטער נאַרר.

זעהט איהר דעם יונגען מאַן, וואָס שטעהט דאָרטען ניט ווייט

פון אייך? ער איז א היציגער סאָציאַליסט — אזוי זאָגט מען — און דאָך ווייס איך, אז ער האָט פערפיהרט און האָט אונגליקליך געמאַכט אויף אייביג אַן אונשולדיגע... וויא ערקלערט זיך דאָס? איך וועל אייך זאָגען: ער איז ניט אזוי היציג און ניט אזוי סאָציאַליסטיש, וויא איהר מיינט; ער איז ניט דערבאַקען און, אָבגלייך ער זעהט אויס פון אויבען פערברענט, איז ער דאָך אינווענדיג רויה.

איך האָב א לאַנגע צייט ניט געגלויבט אין הייליגע...

איין טאָג האָט זיך אויפ'ן גאַס אין שמוץ ארומגעוואַלגערט א ליליע, וועלכע איז א קורצע ווייל פריהער געווען ארויסגעפאַלען פון א בלומען־קראַנץ (א מין בלומען־פאַמיליע), אין וועלכע זיא האָט געבליהט און געלעבט. איצט איז די ליליע געווען אין גאַס און אין בלאָטע. טויזענדע זיינען פאַרבייגעגאַנגען, הונדערטע האָבען זי אָנגעבליקט און עטליכע האָבען זי בעטראַכט. „א געפאַלענע ליליע" — אַן איינגעבלאָטיגטער בלום — „טפוי! עקעליג!" אזוי האָבען זיי אויסגערופען און האָבען זיך פון איהר אָבגעווענדעט מיט פעראַכטונג.

די געפאַלענע ליליע האָט אָנגעהויבען צו וועלקען.

מיט א מאָל האָט דער צופאַל צוגעפיהרט אַן ארבייטער צום אָרט, וואו זי האָט זיך ארומגעוואַלגערט. דער ארבייטער האָט איהר דערזעהן, האָט זיך אָפּגעשטעלט און האָט דעם בלום גענוי בעטראַכט. ער האָט צו די געפאַלענע ליליע געזאָגט: „אָרעמע בלימעלע! דו ביזט ניט אימער געווען אויפ'ן גאַס אין שמוץ; דיין אונגליק האָט געבראַכט דער בייזער ווינד, וועלכער האָט דיך ארויסגעריסען פון קראַנץ, אין וועלכען דו האָסט געבליהט; קום צו מיר, אונגליקליכע, איך וועל דיר געבען שוץ."

ער האָט דאָס געטאָן. וואָס טויזענד אַנדערע וואָלטען אפילו גאָר ניט געטראַכט צו טאָן — דאָס האָט דער פּראָסטער ארבייטער געטאָן, און די דאַנקבארע ליליע בליהט פון דאָס נייע.

א לאַנגע צייט האָב איך ניט געגלויבט אין הייליגע...

פון יענעם טאָג אַן גלויב איך.

LXIII.

טאַנטאַלוס.

האָמער דערצעהלט פון א געוויסען פריגישען קעניג טאַנטאַ־לוס, וועלכער האָט געהאַט אזוי פיעל חן ביי די געטער, אז ער פלעגט מיט זיי עסען ביי איין טיש און הערען זייערע סודות. ער האָט אָבער געגען די געטער געזינדיגט און זיי האָבען איהם דער־פאַר פערמשפּט צו לעבען אין הונגער און דורשט, האָבענדיג נעבען זיך וואָס צו עסען און צו טרינקען. מען האָט איהם, נעמליך, אריינ־געוואָרפען אין א טייך, וואָס איז געווען אין גיהנום, און דאָרטען איז פאַר זיין מויל געווען קריסטאַל־קלאָרע וואַסער, וועלכע פלעגט צוקומען ביז זיינע ליפּען און זיך צוריקציהען, אזוי גיך ווי ער האָט געוואָלט א זופּ טהאָן, וועהרענד איבער זיין קאָפּ איז געהאַנגען א צווייגעל מיט די רייצענדסטע פרוכטען, וועלכער פלעגט זיך אויך אראָפּלאָזען צו זיין מויל און פערשווינדען פונקט אין דעם אויגענבליק, ווען ער פלעגט וועלען א ביס טהאָן. — ביז היינטיגען טאָג איז געבליבען דער אויסדרוק „טאַנטאַליזירען“, וועלכען מען געברויכט, ווען מען וויל זאָגען, אז מען רייצט זיך מיט איינעם, דורכדעם וואָס מען ווייזט איהם גוטע זאַכען און מען גיט איהם ניט אויב... האַלט! וואָס איז דאָס?

* * *

אהה! בעטסי׳ס לויה! איך האָב איהר זעהר גוט געקענט. א מערקווירדיגע מיידעל: זי האָט ניט פיינט געהאַט די לאָנדאָנער פאָגעס. נאָך מעהר, זי האָט זאָגאַר ליעב געהאַט דעם דיקען רויך נעבעל, די מכה חשך פון לאָנדאָן. איהר ווערט באַלד זעהן וואָרום. בעטסי איז געווען אן אָרעמע יתומה פון געוועזענע רייכע עלטערן. זי איז אויפגעהאָדעוועט געוואָרען אין גרויס וואוילטאָג, אָבער נאָך

איהר מוטער'ס טויט (דער פאָטער איז געשטאָרבען מיט עטליכע יאָהר פריהער) איז זי אויף א קורצע צייט געוואָרען אן ארבייטערין, און ווען זי האָט קיין ארבייט אויך ניט געהאט איז זי בּיסלעכווייז געוואָרען אָרעמער און עלענדער און מאגערער — קורץ אן אָרעם־מענש. זי האָט פערלאָרען פיעלע פון די ווייסע ציינער, די רויטע פארב פון די ליפּען, דעם גלאנץ אין די אויגען; די שיינהייט פון פּנים, די קליידער פון גוף — אלעס, אלעס; אָבער ניט דעם שטאָלץ און ניט די לוסט צו די גוטע זאכען, וואָס זי האָט איצט געזעהען און אמאָל געהאַט. זי פלעגט ארויסגעהן אין גאס, זעהר אָפט הונגעריגערהייט, פלעגט קוקען אין די גרויסע שוי־פענסטער פון די גרויסע לאָנדאָנער לאדענס און פלעגט ווילען דיעזעס, ווילען יענעס — ווילען, ווילען און ניט האָבען. איינמאָל האָט זי געהאט א געלעגענהייט צו גנב'נען, אָבער די פורכט פאר'ן געריכט האָט איהר אָבגענומען די הענד, און זי איז געבליבען ניט האָבענדיג. ווען זי איז אוועג פון דעם שוי־פענסטער האָט זי זיך דערמאָנט אן איהר ליידיגען מאָגען. זי איז געקומען צו א רעסטאָראן. עס האָט איהר דערלאנגט א האק אין נאָז דער אנגענעהמער גערוך פון געשמאקע שפּייזען, זי האָט זעהר געוואָלט ערפרישען דעם גומען מיט א גוטע שטיקעל בראטען, ווי אין די אמאָליגע יאָהרען, אָבער זי איז געבליבען ביי'ן ווילען. און איצט האָט מען איהר ארויסגעוואָרפען פון דירה. „מען מוז שלאָפען אין גאס“ — האָט זי ביי זיך בעשלאָסען, ווייל בעטלען האָט זי ניט געוואָלט און באָרגען האָט זי ניט געקענט: אָרעמע־לייט האָבען ווייניג־וואָס קרעדיט. יא שלאָפען אין גאס, אָבער דאָס איז ניט אזוי לייכט, ווי דו מיינסט, בעטסי! זי האָט דאָס באלד אליין ארויסגעפונען. די ערשטע נאכט האָט זי געוואנדערט דריי־פיער שעה, ביז זי איז שטארק מיד געוואָרען. זי האָט זיך צוגעזעצט אויף א בריקעל און האָט איינגעשלאָפען און איהר האָט זיך געחלום'ט, אז זי שלאָפט אין א ווייכע בעט אין די שעהנע הויז, אָבער אפילו דעם טרוים האָט מען איהר צושטערט; א פּאָליציייסקער האָט איהר אראָפּגעטריבען פון טרעפּעל. זי איז אוועקגעגאנגען. א יונגער מאן איז

פאַרבייגעגאַנגען, האָט זיך אין איהר איינגעקוקט. „שכור!“ האָט ער אויסגערופען, און האָט זיך פון איהר אָבגעקעהרט מיט עקעל. בעטסי איז ווייטער געגאַנגען. זי האָט פּרובירט איינשלאָפען אונטער דעם וואַייע־דוקט אין האַלבאָרן; די פּאָליציי האָט איהר פון דאָרטען אויך פעריאָגט. זי איז אַרומגעגאַנגען ביז טאָג, וועלענדיג — וועלענדיג אַ שעהנעם צימער, אַ שעהנע קלייד, אַ גוטען מיטאַג, און דאַן איז ווידער געוואָרען נאַכט און בעטסי האָט אַלץ ניט געהאַט, וואו צו שלאָפען. צום גליק איז געוואָרען אַ געדיכטער שוואַרצער פאָג — בעטסי האָט געדאַנקט גאָט און דעם פאָג און האָט גענעכטיגט אונטער אַ בריק, ווייל די פּאָליציי קען ניט זעהן אָרעמע לייט אין אַ פאָג. די צווייטע נאַכט אויך אַזוי און די דריטע האָט זי, ווי עס שיינט, זעהר געשמאַק געשלאָפען און האָט געוויס געהאַט אַ גאַנץ זיסען חלום, אין וועלכען זי האָט פיליכט געזעהען פיעל שעהנע זאַכען, אַזעלכע זאַכען, וואָס זי האָט שוין לאַנג, לאַנג געוואָלט און ניט געהאַט. יאַ, זי האָט געמוזט זעהר געשמאַק שלאָפען די דריטע נאַכט, ווייל זי האָט זיך ניט געאיילט אויפצושטעהן. אַ פּאָליציסקער איז געקומען, ווען דער פאָג — בעטסי׳ס פריינד — איז אוועק; ער האָט איהר געוועקט, אָבער זי איז ניט אויפגעשטאַנען. בעטסי איז געווען טויט.

אָבער טאַנטאַליזירט ווערט זי איצט ניט מעהר.

* * *

ביי מיר איז ווי אַמאָל. ווען איך זעה די גרויסע ליידען פון די גרויסע מאַסען, פערקלעמט מיר ציימענווייז די הארץ. צייטענווייז לאַך איך. אייגענטליך איז עס דאָך לעכערליך, אַז דער ריעז מיט הונדערט טויזענד קעפּ, דער אַלמעכטיגער אַרבייטער זאָל שטילערהייט הונגערן, שמאַכטען, ליידען, דערשטיקט ווערן אין שלעכטע לופט און שטאַרבען פאַר דער צייט; אַז דער המון דער אַלץ־טוער זאָל זיין דער גאָר־נישט־האָבער, און זאָל געהן מיט אַ ליידיגען מאָגען אין אַ שוואַכען לייב, בעדעקט מיט קאָדרעס, ווען פאַר זיינע אויגען איז דאָ מעהר ווי גענוג קליידער, געטרענקע און שפּייזען! וואָלט ניט יעדער געלאַכט, ווען אַ גבור ווי שמשון וואָלט

געלאַסען געלעגען אַ געבונדענער אין שטריק ווען ער האָט בכוח די שטריק צו צורייסען אויף שטיק־שטיקלעך מיט איין מאַך מיט׳ן האנד? איך קען בעגרייפען, אַז אַ מאַן ווי טאַנטאַלוס, זאָל זיך לאָזען מוטשענען דורך אייביגע הונגער און דורשט: ער איז אייר־נער און זיינע פערפאָלגער זיינען פיעלע; ער איז אַ מענש, זיי זיינען געטער. אָבער עטליכע מענשען זאָלען פעראורטהיילען צו אזא שטראָפע גאַנצע מיליאָנען און די מיליאָנען זאָלען זיך ניט וועהרען — דאָס בענעהמט מיין שכל ניט. די פיעלע זאָלען זיך לאָ־זען טאַנטאַליזירען פון די ווייניגע — דאָס איז לעכערליך, דאריבער מוז איך אָפט לאַכען.

* * *

ציימענווייז אָבער פערקלעמט מיר די האַרץ.

ווען איך זעה די אַרבייטערס אונשולדיגע קינדער; ווען איך בעטראַכט אַ באַרוועסען אינגעלע מיט גלענצענדע פעהיגקייטען און קלער אַז דער אינגעל, וועלכער וואָלט אפשר געקענט ווערן אַ שעקספּיער, וועט ווערן אַ גנב און אַנאַנדרערער, וואָס האָט אַ קאָפּ צו ווערן אַ קאָלומבוס, קען ווערן אַ רויבער; ווען איך זעה די אַרבייטערס אונשולדיגע עופה׳לאך, ווי זיי וואַכסען אויף אידיאָטען, אויב זיי שטאַרבען ניט אין דער קינדהייט; ווען איך זעה זייערע שעהנע מיידעלעך און קלער, אַז אין צעהן פונפצעהן יאָהר אַרום... דאַן, ברידער, פערקלעמט מיר די האַרץ.

LXIV.

וואס איך האב דעם יונגען מאן געזאגט.

מיט עטליכע טעג צוריק איז צו מיר געקומען א יונגער מאן און האט מיך געפרעגט, וויא א פראפאגאנדיסט דארף זיך אויפ־פיהרען. איך האב מיט איהם געהאט א לאנגע אונטערהאלטונג, ער איז מיר געפעלען געווארען און איך האב ערפילט זיין בקשה, איך האב איהם געגעבען די פאלגענדע צעהן רעגעלען. איהר מעגט זיי הערען:

.1

„איידער דו ווערסט א סאציאליסט, זיי א מענש. דער סאציא־ליזמוס וועט די מענשען גליקליכער מאכען; מענשען מוזען זיי אליין זיין.

.2

„האלט טייער דיינע איבערציינגונגען און שעץ דיינע פרינצי־פען, אבער ווען דו זעהסט ביי מענשען אנדערע איבערציינגונגען און אנדערע פרינציפען—פעראכט זיי ניט, זאנדערן בעלעהר זיי. נור פאלשקייט איז פעראכטליך.

.3

„זאג ניט: מיט דעם איז ניטא וואס צו רעדען, יענער איז אן עקשן א. ז. וו.; שפרייט דיין לעהרע אומעטום און זיי געווים, אז ערגעץ־וואו וועט די זאאט אננעהמען און וועט הונדערט־פאכע פרוכט טראגען.

.4

„מיינונגען, וועלכע דו האלסט פיר פאלשע, מוזטו בעקעמפ־פען; בעקעמפפ זיי אבער אהן זידלעריי, ווייל ווער עס וויל אז זיין הענען זאל זיין שארף, מוז איהם האלטען זויבער און בלאנק.

.5

„מען פלעגט אמאָל זאָגען: אַלע וועגען פיהרען קיין רוים. דאסזעלבע קען מען זאָגען פון׳ם סאָציאַליזמוס. דעננאָך זיינען דאָ לאַנגע וועגען און קורצע, קרומע וועגען און גלייכע. טאָמער דאכט זיך דיר, אז עס געהט ווער עס איז אין אַ קרומע וועג, זיי איהם מתרה מיט צעהן התראות, אָבער שלעפּ איהם ניט מיט געוואַלט צו זיך; אין דער רייסעריי פערליערט איהר ביידע צייט, וועלכע קומט נור צו־ניץ אייער געמיינשאפטליכען פיינד.

.6

„זיי ניט קיין דרשן, זיי אַ לעהרער, און לאָז דיינע צוהערער אוועקגעהן איבערצייגט, ניט גלויבענדיג. אמת, דו ווייזט זיי די צוקונפט און אין דיא צוקונפט, וועלכע מען זעהט נאָך ניט, מוז מען גלויבען, אָבער דארף מען דען זיין אַ גרויסער מאמין אום צו גלויבען, אז נאָך היינטיגען ווינטער וועט קומען דער פריהלינג?

.7

רייד קורץ און שארף, אבער פערשטענדליך. האָב בכוח ניט צו זאָגען אַ גוט־וואָרט דאָרטען וואו עס פּאַסט ניט. אפיקומן וואָלט ניט געווען ערגער וויא אנדערע מצה ווען מען וואָלט דאס ניט עסען, ווען מען פאַלט שוין אויפ׳ן נאָז.

.8

פּראָפּאַגאַנדיר ניט צווישען אַלטע לייט: זייה ניט אין ווינטער.

.9

„פערזאכט ניט דיין פּובליקום, טראַכטענדיג: אַט פאר זיי.... וועט דאס אויך גוט זיין. דאס, וואס איז שלעכט, טויג פאר קיינעם ניט. אויסער דעם וועסטו אַזוי לאַנג פרעדיגען, ביז דיין פּובליקום וועט אַם ענד דיך פערזאכטען; אפילו פּויערים קען מען מעהר וויא איינמאָהל ניט אָפּנארען מיט פערפּוילטע סחורה.

.10

„טאָמער אַפּלאָדירט מען דיינע אַ נאַרעשקייט, זיי דערמיט צופריעדען, אָבער רייד ניט אויף דעם סמך נאָך אנדערע נאַרעשקייטען.

דיעזע צעהן כּללים האָט דער יונגער מאַן זיך פאַרשריעבען. ווען ער האָט געענדיגט שרייבען, האב איך צו איהם געזאָגט: ווען דו רעדסט ניט פאַר אַנדערע—הער; ווען דו שרייבסט ניט—לייען. פון פיעל הערען און לייענען, וואָס אַנדערע זאָגען און שרייבען, וועסטו אַליין ווערען אַ גוטער רעדנער און שרייבער.

ווען דו ווילסט האַלטען אַ גוטען פאַרטראַג, טו ווי מען טהוט, ווען מען וויל בויען אַ גוטע הויז. הויב אָן מיט אַ קורצע איינלייטונג, וואס דאס איז דער פונדאַמענט פון דיין רעדע; דאַן נעהם די פאַקטען, וואָס זיי זיינען דיינע ציעגעל, שטעל זיי צוזאַמען מיט דעם צעמענט פון שכל, און בוי אויף דאס הויפּט-געביידע פון דיין פאַרטראַג; דאַן ערשט לייג אַרויף דעם דאַך מיט דיא בעפּוטצונג — דעם שלום פון דיין אַנשפּראַכע.

זעה, אַז דיין זאַך זאָל ניט זיין צו שווער פאַר'ן בנין און אַז דאָס גאַנצע זאָל זיין געבויט סיממעטריש און וואו עס פּאַסט.

אַזוי וויא מען בויט ניט אַ שעהנע הויז אויף אַ זומפּ אַזוי דאַרף מען ניט האַלטען אַ געלעהרטען שעהנעם פאַרטראַג פאַר פערדאָרבענע מענשען.

היט זיך פון גוזמאות. געדענק אַז דיינע געגנער פּאַסען אויף אויף אַלץ, וואָס דו זאָגסט, און ווען זיי קענען דעם המון בעווייזען, אַז וואו דו זאָגסט דריי איז מעהר ניטאָ וויא צוויי, קענען זיי אָפּשוואַכען דעם פאָלק'ס צוטרויען צו דיר. איבערטרייב אַלזאָ ניט.

דאָ האב איך זיך אָבגעשטעלט. דער יונגער מאַן האָט זיך פערטראַכט. איך האָב איהם ניט געשטערט. אַ גייסטיגע שפּייז מוז אויך פערדייט ווערן און צום פערדייען איז נויטיג רוהע, עטוואָס רוהע גלייך נאָך דעם עסען. איך האָב איהם געלאָזען טראַכטען.

ער איז אויפגעשטאַנען.

„וועלען מיר דערלעבען צו זעהן די שעהנע צייט, וועלכע מיר ווילען ברענגען?" — האָט ער מיך געפרעגט.

„פיליי כט איך ניט; דו געווים. און אפילו ווען דו זאָלסט דאס אויך ניט דערלעבען, וואָס מאַכט דאָס אויס? ווען יעדער, וואָס

פלאַנצט איין אַ יונגען בוימעלע אין דער ערד, וואָלט ניט פלאַנצען וואו ער ווייס ניט אויף זיכער, אַז ער וועט דערלעבען צו זעהן דעם בוים גרוים און שטאַרק, מיט רייפע פרוכט אויף זיינע צווייגען — דאַן וואָלט קיינער ניט געפלאַנצט."

„אָבער קומט דאס אייך ניט פאַר טרויעריג, אַז מיר זאָלען ניט דערלעבען דעם יעסען פון אונזער אַרבייט?"

„ניין. די וועלט, יונגער מאַן, איז ניט אייביג געווען אזוי, וויא זי איז היינט; מיר לעבען היינט פון די פרוכט פון אַנדערע מענשען'ס אַרבייט, אונזערע קינדער וועלען געניסען די פריכטע פון אונזער האַרעוואַניע."

„איז עס אָבער ניט טרויעריג צו בעדענקען, אַז די, וואס זיי־נען היינט גלייכגילטיג און זאָגאַר פיינדליך צו אונזער לעהרע, וועלען געניסען גלייך מיט אונז די פרוכט דערפון?"

„זיי וועלען ניט געניסען גלייך מיט אונז."

„גלויבט איהר דען ניט אין גלייכהייט?"

„אָה, יא! אָבער דו מוזט ניט פערגעסען אַז ווען דריי זעצען זיך צו אַ מאָהלצייט, וואס איינער פון זיי האָט אויף דעם מעהר געהאָרעוועט, ווי די אַנדערעביידע, איז זיין גענוס גרעסער ווי זיי־ערער. גלייכהייט אין עסען וועט זיין, אָבער אין געניעסען דעם תענוג דערפון מוז זיין אַן אונטערשיעד."

„איהר זייט גערעכט" — האָט דער יונגער מאַן געזאָגט.

„אויב ער איז גערעכט!" האט ווער עס איז אויסגערופען. מיר האבען זיך ביידע אומגעקעהרט. דאס איז געווען מיין איי־ניקעל.

LXV.

ווידער דער יונגער מאַן.

ער איז געווען זעהר אויפגערעגט. ער האָט מיר דערצעהלט, אז ער איז געווען אויף א סאָציאַליסטישע פערזאמלונג און דאָר־טען האָט מען זיך געקריגט, געזידעלט. יונגע בלוט! ווי זיי רעגט אלעס אויף! ווי שנעל זיי ווערען פערצווייפעלט!

„וואס שאדט דאס?" האָב איך געפרעגט.

„וואס רעדט איהר? — האָט ער זיך מיט היץ א כאפּ געטאָהן — דאס שאדט אונגעהויער פיעל! ווען מיר, די פּרעדיגער פון מענ־שענליעבע און בריעדערליכקייט, קענען צווישען זיך ניט שטימען, ווי קען אונזערע רייד ווירקען אויף דעם פאָלק?"

„ווער זיינען מיר?"

„ווער זיינען מיר? מיר, מיר סאָציאַליסטען."

„און ווער זיינען מיר סאָציאַליסטען? ווייסט איהר ווער? איך וועל אייך זאָגען: עטליכע ערנסטע, דענקענדע מענשען; עט־ליכע ערנסטע פיהלענדע מענשען — דען צום סאָציאַליזמוס ברייננגט איינעם דער מוח, דעם אנדערן דאס געפיהל. אָבער אויסער דיאביידע קלאסען סאָציאַליסטען, זיינען דאָ נאָך צוויי סאָרטען און דאס זיינען די בעלי גאוות, וועלכע זוכען זיך אויסצוצייכענען מיט עפּעס, דורך עפּעס, לאָז דאס זיין אלס מיטגליעד פון א קאָמיטע, אלס שרייבער פון אן ארטיקעל, אדער ווען ניט, אלס גבאי אין שול, אלס סעקרעטער פון הכנסת־כלה חברה. צווישען סאָציאַליסטען קענט איהר ניט איינפיהרען קיין פּאַספּאָרטען און קענט ניט פער־לאַנגען קיין סווידעטעלסטוואָס פון כאַראַשעיע פּאָוועדעניע — איהר מוזט זיי נעהמען ווי זיי קומען. און איהר נעהמט זיי אזוי.

די אַלע פערשיעדענע קלאַסען קומען צוזאַמען. עס איז אמת, זיי קריעגען זיך ציימענווייז, ווי היינט ביי אייך אויפ'ן מיטינג, אָבער זיי ווירקען דאָך אַלע צוזאַמען. געגענאיבער דעם פיינד שטעהען זיי דאָך — ווי די דייטשען זאָגען — שולטער צו שולטער.“

„אָבער דער איינדרוק? דער איינדרוק אויפ'ן פאָלק!“

„נאַטירליך, וואָלט בעסער געווען פאַר די אידעע, אז אַלע אָנהענגער פון דיעזער אידעע זאָלען לעבען אין אחדות, אָבער איהר מוזט בעטראַכטען די מעשה ווי זיא איז און זיך שטעלען די פראַגע ניט: וואָס מען וואָלט געקענט טהאָן, נור וואָס מען קען טהאָן? איהר מוזט זיך פרעגען: וואס איז בעסער, צו גאָר קיין פּראָפּאַגאַנדאַ ניט, אדער פּראָפּאַגאַנדאַ מיט אַ ביסעלע מחלוקות פון צייט צו צייט. איהר האט פאַר זיך פרישע ברויט נאָר וואָס פון אויווען ארויס. איהר זייט הונגריג, אָבער איהר ווייסט גאַנץ גוט, אז פון פרישע ברויט קען מען קריעגען לייב שמערצען. איהר ווייסט דאס און איהר עסט. ווארום? ווייל איהר קענט ניט ווארטען, ביז דיא ברויט וועט זיין אַ מעת־לעת אַלט, און קיין אנדערע ברויט האָט איהר ניט. וואָס איהר זאָגט מכוח דעם איינדרוק אויפ'ן פאָלק, דאַרפט איהר איין קליינינגקייט ניט פערגעסען. איז דער סאָציאַליזמוס אַ וואהרע אידעע—וועט איהם קיין זאַך ניט שטערן, איז ער דאָס, וויעדער, ניט — וועט איהם קיין זאַך ניט העלפען. „נור פאַלשע בלומען האָבען מורא פאַר'ן רעגען“ האָט אַ גרעסערער מאַן ווי איך געזאָגט. און דאס פאָלק, מיין זוהן, בעשטעהט אויך פון פערשיעדענע קלאסען. אונטער דעם פאָלק זיינען דאָ גלייכגילטיגע, וואס זיי ווייסען ניט, ניט פון אייערע אידעען, ניט פון אייערע מחלוקות; עס זיינען דאָ אונגליקליכע, פערהונגערטע, פער'שכור'טע, פערוואהרלאָזטע, פערדאָרבענע, וואס אויף זיי וועט איהר נור דאַן ווירקען, ווען איהר וועט צו זיי קענען זאָגען: ברידער, היינט איז דער קאַמפף, מאָרגען פרייהייט און ברויט, אָדער דער טויט אין עהרען.“ פריהער ווי דאַן וועט איהר אויף זיי איבערהויפּט ניט ווירקען. האָבען פיעל אידען געהערט משה'ן מיט אהרן'ען, ווען זיי האָבען נאָך געקנעטען דעם ליים, קרעכצענדיג אונטער פּרעה'ס יאָך? אָבער

ווען עס איז געקומען צום בראָדזענען איבער'ן ים זיינען אלע גע־גאַנגען און נאָך זיי אפילו אַן ערב־רב פון אונגלויביגע. איהר שמייכעלט יונגער מאַן.... דערביי בין איך ניט געווען, אָבער איך וויל אייך נור געבען צו פערשטעהען מיין מיינונג. די יעניגע אָבער אונטער'ן פאָלק, וועלכע קענען יאָ געהן מיט אייך און אויף וועלכע אייער פּראָפּאַגאַנדא מאַכט אַן איינדרוק, זיי וועלען פּילייכט די סאָציאַליסטען אָבשטויסען, אָבער דער סאָציאַליזמוס וועט זיי צוציהען. זיי ציהט ער צו, יונגער מאַן."

אָבער איהר פערגעסט, אַז פון אונזערע מחלוקות האָבען אונזערע שונאים הנאה... איז דאָס רעכט?"

„לאָזט זיי הנאה האָבען. דאָס איז די איינציגע שטיקעלע פערגניגען, וואָס זיי געפינען נעבאָך אין סאָציאַליזמוס. קינד, זיי ווילט איהר צופריעדען שטעלען? צו איהר לעבט צוזאַמען וויא א פּאָר טייבעלעך אדער ווי א פּאָאָר הענער, צו איהר קוסט זיך אדער איהר בייסט זיך — ביי זיי וועט איהר קיינמאָל ניט נושא־חן זיין."

„אויף דעם אופן מאַכט ניט אויס, וואָס מען קריגט זיך — און וואָס מען רייסט זיך?"

„דאָס זאָג איך ניט. אָבער מען מוז נעהמען די מענשען ווי זיי שטעהען און געהען. פערגעסט ניט, אַז אפילו סאָציאַליסטען זיינען היינט דערווייליע שילער פון א קאַפּיטאַליסטישע שול. זוכט זיי צו מאַכען פאר ברידער, ווענדעט אָן אלע אייערע קרעפטען דערצו, אָבער פערצווייפעלט ניט, ווען איהר קענט דאָס ניט אומעטום דורכפיהרען."

„און וואָס זאָגט איהר צו דיא זידלעריי?"

„ניט אלע זידלעריי איז גלייך. א טהייל דערפון איז שעדליך ווי מיסט אין א מיסט־קאַסטען, וואָס פערפּעסטעט די לופט, א טהייל דערפון איז אָבער ניצליך אויך: ניצליך ווי מיסט אויף א פעלד. איך ווייס אַז דיא מיסט אין פעלד איז ניט שעהן און אַז עס שמעקט ניט זעהר גוט, אָבער עס ריהרט אויף די ערד און מאַכט איהר פעט. און ווען די צייט וועט קומען, ווען דיא הערליכע תבואה

וועט ארויסוואקסען, פיר וועלכע מיר האָבען געריייניגט דעם גרונד, געאַקערט, געבראָנעוועט, געזייט און געוואַרט אויף רעגען—ווען די צייט, זאָג איך אייך, וועט קומען, וועט אַנאַנדער פילאָזאָף אייך דערמאָהנען, אז אפילו די מיסט האָט דערצו עטוואָס בייגעטראָגען."

דערמיט האָט זיך געענדיגט אונזער אונטערהאלטונג.

LXVI.

דאָס יאָהר 1889

ווייעדער אַ יאָהר אַוועק! אַט אַזוי לויפען זיי די יאָהרען... און וואָס פאַר אַ יאָהר! דער הונדערטסטער געבורטס־יאָהר פון די גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציאָן, די רעוואָלוציאָן, וועלכע האָט מיט איין קלאַפּ אַראָפּגענומען דעם שטאָלץ פון דעם אדעל און די קדושה פון דעם פריעסטער און דעם גלאַנץ פון דעם קעניגליכען קרוין... מיט'ן קאָפּ מיט אַלעמען.

איך געדיינק, ווען דער ניין־און־אַכציגסטער יאָהר איז אָנגעקומען, האָט מיין האַרץ געקלאַפּט שנעלער, ווי געוואוינליך — עפּעס אַזוי ווי דער פּערפּענדיקעל פון אַ זייגער, ווען ער ווערט פריי פון די שווערע הייננ־געוויכט און געהט נאָך זיין אייגענער פאַנטאַזיע נאָך אַזוי שנעל, ווי זיין האַרץ גלוסט... קורץ דער דופק אין מיין האַרצען האָט געקלאַפּט שנעלער, ווי אימער, און איך האָב געזאָגט, ווי דער בעל־הגדה (מחשבות'ן! ווער איז געוועזען דער בעל־הגדה? קיינער ווייס ניט. צו איז ער ניט געוועזען אַ שטיעף־ברודער פון ר' מאיר בעל־הנס, וואָס פון איהם וויים די וועלט אויך קנאַפּ־וואָס? אַ מזל אַ ביסעל! אַ מענש, וואָס קיינער קען איהם ניט און וויים איהם ניט, מאַכט אַ הגדה און קריעגט אַ גרויסען נאָמען, זייענדיג אַ נעלם ... מיסטער זעצער, פערגעסט ניט צו שטעלען אַ האַלבע לבנה הייער, אַ האַלבע לבנה מיט'ן רוקען צו די קומענדיגע ווערטער; אַט אַזוי:) אַלזאָ איך האָב דאַן, יענעם ניי־יאָהר געזאָגט מיט די ווערטער פון דעם בעל־הגדה:

השתא עבדי, לשנה הבאה בני־חורין, וואָס אויף דערויף מאַכט דער טייטש (מחשבות'ן! נאָך אַ נעלם! ווי האָט געהייסען דער טייטש? ער, דער וואָס האָט אויף אַלצדינג געמאַכט פּירושים און

איז געווען אַ טייטש, וועלכער האָט געווים ניט געוואוסט ניט פון בייערישע ביער, ניט פון קאַרטאָפעל־זאַלאַט און ניט פון ביסמאַרק׳ס הונד? פאַרדיערט איהם אימיצער ארוים צו ערקלערען עפענטליך, ווער ער איז געווען... מיסטער זעצער, נאָך אַ האַלבע לבנה זייט מוחל, אַזוי:) אַלזאָ, וואָס דער טייטש מאַכט אויף דערויף: היינט זיינען מיר קנעכט, איבער אַ יאָהר וועלען מיר זיין פרייע מענשען. אַזוי האָב איך געטראַכט פאַר־אַ־יאָהרען און ביי דיזען געדאַנקען האָט מיין הארץ... נאָר דאָס האָב איך אייך שוין געזאָגט.

דער יאָהר איז אוועקגעגאַנגען און וואָס איז היינט? די אַלטע קנעכטשאַפט, דער אַלטער הונגער, די אַלטע פינסטערנים, די אַלטע אונאָרדנונג אין אַלע ארבע פינות העולם! וואָס האָט דער ניין־און־אַכציגסטער יאָהר אונז איבערגעלאָזען? דעם אייפעל טורעם אין פּאַריז, וועלכען דער קאַפּיטאַליסט האָט אויסגעבויט, אום פון די וואָלקענס ארונטערצושפּייען אויף די „הענד“, וועלכע קליידען איהם און פיטערען איהם און בעשיטצען איהם פון היץ און פון קעלט און פון די בייזע זאַקאָנעס, וואָס ער אַליין מאַכט און וויל זיי ניט געהאַרכען. מעהר ווי איין פרייהייטס־קעמפפער האָט געהאָפט מיט אַ יאָהר צוריק פון דעם זעלביגען הויכען טורעם צו בעטראַכטען די איינגעפאַלענע געלד־חורבה, וואָס מען לאַטעט איהר אימער און מען שפּאַרט איהר אימער אונטער מיט נייע שפּאַרעס און זי האַלט זיך דאָך קאַם־קאַם, אַזוי ווי אויף הינערשע פיסלאַך. „איין רעוואָ־לוציאָנערער ווינד בלאָזט איהר אוועק“ — האָב איך אַליין גע־טראַכט מיט צוועלף חדשים צוריק, אָבער דער יאָהר איז אוועקגע־גאַנגען און דער ווינד איז ניט געקומען און די חורבה שטעהט אויף איהר אָרט, שטאָלץ, ווי אַ געשטאָפּטער אינדיק פאַר פּסח, וואָס זעהט די קאַנאָפּלעס און ניט דעם שוחט׳ס חלף, און האָלדערט, אַזוי ווי די וועלט וואָלט געווען זיינע. און דער טורעם, איהם האָט דאָס יובל־יאָהר אונז איבערגעלאָזען און וואָס נאָך?

יאָ, דעם אנדענקען פון דעם מבול אין דזשהאָנסטוין אין אַמע־ריקאַ, וועלכער האָט בעוויזען מיט וויפיעל אַ דאָלאַר איז טייערער, ווי אַ מענשליכער לעבען אין די אויגען פון די קאַפּיטאַליסטישע

אונטערגעהמער און די פּאָליטישע ארונטער געהמער... דאָן האָבען מיר בירושה פון דעם יאָהר „די פעראייניגטע שטאאטען פון בראַזיליען“, אַן אויסבייט — זאָגט מען אין מינסק — פון אַ שלורע אויף אַ לאַפּטשע, פון אַ ניט־שלעכטען אלטען קייזער אויף אַ ניט־גוטע נייע רעפּובליק. וואָס נאָך? יא, דעם לאָנדאָנער דאָק־סטרייק (אַ בעווייז פון פאָלקסמאַכט), און די פּאַריזער אויסשטעלונג (אַ בעווייז פון קאַפּיטאַל־מאַכט), און דעם נייעם בערלינער סאָציאַליסטען־געזעץ (אַ בעווייז פון מיליטער־מאַכט) און די נייע פּעטערסבורגער יודען־אונטערדריקונג (אַ בעווייז פון אָהנמאַכט), און בילאַנזשעם מפּלה, און מיינע צושלאָגענע געדאַנקען מיט אַלע זייערע נאַטירליכע פעהלערן, דרוק פעהלערן און די פעהלערן, וואָס מאַנכע מיידלאַך מאַכען אין זיי ביי'ן לעזען, וועלכעס איך פערצייה זיי אַזוי לאַנג, ווי זיי לעזען נור, איבערהויפּט ווען איך בערעכען, אז זיי — די מיידלאַך — זיינען די מוטערס פון'ם קומענדיגען דור... און דער לעזען איז פאַר זיי גוט, אפילו ווען זיי לעזען נור וואָס איך שרייב.

און דאָ פאַלט מיר איין אַז איך האָב זעהר פיעל געשריבען אין דעם יאָהר, וועלכער נעהמט איצט אבשיעד פון אונז. איך האָב געטונקט מיין פעדער אין טינט, וואָס איהר קריעגט אַזעלכע ניט אין קיין שום קראָם אין ענגלאַנד. מיינע טינט איז געמישט פון גאָלעס־בלוט, מאַרך און טרערען און אין דיעזע טינט האָב איך צעהנדליגע וואָכען נאָכאַנאַנד געטונקט מיין פעדער און האָב געשריבען פאַר... וועמען? פאַר'ן אידישען אָרעמאַן, מיין לייבליכען ברודער. איך האָב איהם אויסדערצעהלט מיין גאַנצע הארץ — האָט דאָס איהם געריהרט? איך וויים נור פון איין איינציגען לעזער וועלכער האָט מיט מיר מיט־געלאַכט און מיט־געוויינט, אַזוי ווייט, ווי ער האָט פערשטאַנען מיינע רייד. דער איינער איז געווען — מיין אייניקעל.

און ווען איך וועל זיין אין מיין קבר און ער וועט זיין אַ מאַן אין די בעסטע יאָהרען, וועט ער פילייכט דערלעבען צו זעהען, וואָס איך האָב געהאָפּט און געווינשט בשעת דער יאָהר 1889 איז

אָנגעקומען: אַ בעפּרייטע מענשהייט, געבילדעט, זאַט און פערגניגט. אויב ער וועט דאַן חשק האָבען מיר צו שטעלען אַ מצבה, וואָלט איך וועלען ער זאָל אויף איהר לאָזען איינקריצען דיעזע ווערטער:

„היער רוהט
אין זיין אייביגען שלאָף
אַ וועניג־בעקאַנטער,
ביין לעבען גענאַנטער
משוגענער פילאָזאָף“.

LXVII.

אן אלף־בית פיר ארבייטער־קינדער.

ווער איז היינט זיין גליקבען? איך מיין מיין אייניקעל׳ס, נאטירליך. ער האט געקראָגען א נאגראדע פון שול — א בוך מיט בילדער — און ער מיינט, אז די וועלט איז זיינע. אָרעם קינד, ער האט א טעות! ער וועט מיט דער צייט ארויסגעפינען, אז די וועלט איז ניט זיינע, ווי אלכסנדר מוקדן, יוליוס צעזאר, נאפאָלעאָן דער ערשטער און טרייטעל דער מינסקער מלוה האָבען אלע ארויסגעפונען פאר איהם. נאָר ווי די מעשה איז, דערווייל איז ער גליקליך.

איך האָב אנגעטאָן מיינע שפאקולען און האָב אריינגעקוקט אין זיין בוך. דאָרטען איז מיר געפעלען געוואָרען דער A. B. C. אן אלף בית מיט בילדער, צוזאמענגעזעצט ווי „אשרי“, אין חרוזים מיט די אותיות פון דעם A. B. C. אין אָנהויב פון יעדער שורה. ביי זיי ביניהם איז דאָס א חידוש, מיר אידען האָבען אזעלכע קונצען פולע מחזורים.

קוקענדיג אויף דעם גוי׳אישקען אלף־בית, האָב איך גענומען טראַכטען, אז עס וואָלט כדאי געווען צו מאכען אזא מין מאכעריי פאר אידישע קינדער. לאָמיך דאָס מאכען — האָב איך צו זיך געזאָגט, האָב גענומען א ברוינשווייגער לאָטעריע צעטעל פון דעם ערשטען קלאס און האָב אויף זיין רוקען גענומען שרייבען. צום אונגליק איז דאָס ארויסגעקומען אָהן גראמען. היער איז דער אלף־בית:

ארבייטער בלייבען גערויבטע דלפנים,
האָבען וועהטאָג, זוכענדיג חיונה,
טראָגען יאָכען, בלאָפאָטשען, לויפען,
מאכענדיג ניכטסווירדיגע סוועטערס עסען,

פאר'ן צופער קלייבענדיג רייכטהימער,
שעטצער, תכשיטין.

וואס זאגט איהר? דאכט־זיך נישט־קשה, הא? אבער אזעלכע אלף־בית'ן פערגעסט מען לייכט. מענשען און איבערהויפט קינדער האבען ליעב א גראם. חוץ דעם קלינגט דאס ווי „אשמנו" און ביי יעדען ווארט ווילט זיך עפעס געבען א קלאפ אין הארצען.

ניין — האב איך צו זיך געזאגט — מען דארף דאס מאכען אין א געדיכט און טאקע מיט גראמען. געזאגט — געטאן. אט איז דער אנהויב:

ארבייטער הארעווען בלייבען אהן קרעפטען,
בלוטזויגערס שווינדלען און מאכען געשעפטען;
גרויסע גנבים שפאצירען אום פריי,
דיעבע דורך נויט כאפט אויף דיא פאליציי;
הונגער טרייבט מענשען ביי רייכע צו דיענען,
וועלכע מיליאנען אהן ארבייט פערדיענען;
זיידענע...

דא בין איך געבליבען שטעהן. ווייטער איז ניט געגאנגען, כאטש נעהם און טו זיך אן א מעשה! משמעות א דיכטער, א שנארער און א נארר מוז א מענש זיין פון דער נאטור — ווערען ווערט מען דאס ניט, מען מעג וועלען וויפיעל מען וויל.

וואס טוט מען? אנאנדערער וואלט איינפאך געזאגט: האב דעם אלף־בית א גוט־יאהר! זיך צו ברעכען דאריבער דעם מוח בין איך ניט מחויב. אבער אנאנדערער איז אנאנדערער און איך בין איך. ווען איך וויל וואס עס איז, מוז דאס ווערען. אמת, איך אליין קען ניט דיכטען, אבער ווי זאגט ירמיה? לא אלמן ישראל, דעם אידען פעהלט ניט קיין דיכטער, און זשארגאן דיכטער האט ער זאגאר צו פיעל. איך האב פון דאס ניי אנגעטאן די שפאקולען, האב אויפגעשריבען א בריוועלע צו מאררים ווינטשעווסקי און אין צייט פון צוויי טעג האב איך געקראגען פון איהם אט דיעזעס געדיכט:

אלף איז דער
אויסבייטער, וואָס לעבט פון אונזער מיה,
בית דאָס איז דער
בלוטזויגער, וואָס זויגט אונז שפּעט און פריה,
גימל איז דער
גאָרגעל־שניידער, וועלכער אונז בעטריעגט;
דלית איז דער
דלות, וועלכער אייביג ביי אונז ליעגט;
הא, דאָס איז דער
הונגער־טויט, וואָס קומט פון לאַנגע סלעק;
ואָו, דאָס איז דער
וועלט־בעטרוג וואָס ריהרט זיך ניט פון פלעק;
זין איז דער
זויפער, וועלכער טרינקט רק אונזער בלוט;
חית, דאָס איז דער
חונף וואָס בעזינגט דעם, וואָס איז גוט;
טית, דאָס איז דער
טעלער־לעקער ביי דעם רייכען מאַן;
יוד, דאָס איז דער
יאָלעווער בעל־דרש׳ער, דער גראַביאַן;
כף, דאָס איז דער
כלב, וועלכער פאַלט דעם פריי־גייסט אַן;
למד איז דער
ליגען־וועבער וועלכע[illegible]יצט איהם אַן;
מם, דאָס איז דער
מוסר, וואָס פערקויפט זיך צום דעספּאָט,
נון, דאָס איז דער
נאַררען־פאַנגער, וועלכער רעדט מיט גאָט;
סמך איז דער
סוועטער, וועלכער נוצט אויס אונזער שוויים;

עין איז דער
עוכר, וועלכער מאכט אן אלעם בייז;
פא, דאס איז דער
פוסט־און־פאסניק מיט זיין גרויסע מויל;
צדי איז דער
צייטונג־שרייבער, כיטרע, פאלש און פויל;
קוף, דאס איז דער
קאפיטאל מיט זיינע לאנגע הענד;
ריש, דאס איז דער
ריכטער, וועלכער אורטהיילט, בראט און ברענט;
שין, דאס איז דער
שורקע, וואס בע'גזל'ט גרויס און קליין,
תיו, דאס איז דער
תם, דער נארר, דער ארבייטער אליין.

עד כאן לשונו. מיין מיינונג איבער דעם אלף־בית וועל איך אייך זאגען אנאנדערס מאל, דערווייל פרעה איך מיך, וואס עס איז געווארען אן אלף־בית פיר אידישע ארבייטער־קינדער.

LXVIII.

ר׳ פנחס׳ל דער מטורף.

וואס, זאגט איהר, איהר האט קיינמאל ניט געהערט פון ר׳ פנחס׳ל דעם מטורף־געוואָרענעם מגיד? געהט, געהט, איהר מאכט פון מיר חוזק! ווי? טאקע ניט? גאר ניט געהערט? זיכער? נו, טאָ הערט־זשע, וועל איך אייך דערצעהלען, הערט אָבער מיט קאָפּ.

ר׳ פנחס׳ל איז כל ימיו געווען א פרומער איד, א גרויסער למדן און אויף דער עלטער איז ער געוואָרען א דרשן. שעהנע עטליכע יאָהר האט ער ארומגעדרייזט איבער דער מדינה און האט געזאגט דרשות כמעט אין יעדע שטאָדט אין גאנץ פּוילען, ליטא און זאמוט. פאָהרענדיג פון שטאָדט צו שטאָדט איז ער א מאָאר וואכען פאר ימים־נוראים (אין דעם יאָהר תרכ״ט) אנגעקומען אין סטויבץ און האט דארטען גע׳דרש׳ענט אין בית־מדרש א שבת נאָך האלבען טאָג. די סטויבצער, דארפט איהר וויסען, זיינען אין מינסקער גובערניע די גרעסטע מבינים אויף דרשות און ווען ר׳ פנחס׳ל האט געהאט אבגעזאגט זיין דרוש, איז צוזאמענגערופען געוואָרען אן אסיפה ביי׳ן רב און מען האט בעשלאָסען, אז ר׳ פנחס זאל בלייבען דער שטאָדט־מגיד אין כטויבץ.

אין אָנהויב האט ער ניט געוואָלט, אָבער ער איז מרוצה גע־וואָרען און איז געבליבען. דריי שבתים נאָך־אנאנד האט ער גע־דרשנ׳ט מיט אזעלכע חריפות, מיט אזוי פיעל יראת־שמים און מיט אזא מויל, אז דער בית המדרש איז געווען געפּאַקט פון מענשען און יעדער האט גערעדט ארום ר׳ פנחס׳לס דרשות. דעם פיערטען שבת האט זיך געטראָפען א סיבה.

ר׳ פנחס׳ל איז אַרויפגעגאַנגען אויפ׳ן בימה, האָט גענומען אַ שמעק טאַבאַק און האָט געזאָגט:

„רבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אַז עס איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט, וועלכער איז אַ ליעבער פאָטער צו אַלע זיינע קינדער. דערפאַר, רבותי, גלויב איך ניט, אַז ער פערלאַנגט פון זיינע קינדער, אַז זיי זאָלען איהם דיענען, ווי קנעכט דיענען אַ בעל־הבית, אַז זיי זאָלען פאַר איהם מורא האָבען און ציטערן פאַר זיין דוך, וואָס דאָס פערלאַנגט אפילו צווישען מענשען קיין פאָ־טער ניט".

— „וואָ...?" — „טפו זאָל דאָס ווערן!!" — „ר׳ פנחס! שטייט! גאָט איז מיט איהם!" — „דער מגיד איז משוגע!" — דיעזע קולות האָבען זיך גענומען הערן און פיעלע האָבען גענומען זיך רוקען צום טיר, פריהער דערלאַנגענדיג — איינער אַ קלאַפּ אין שטענדער, דער אַנדערער אַ ציה מיט די פּלייצעס, דער דריטער אַ טיכטיגען שפּיי. ר׳ פנחס, ווי ניט איהם מיינט מען דאָס, האָט וויטער גערעדט:

„רבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אַז דער רבונו־של־עולם איז ניט אַ טאַטע, ווי אַנדערע מענשליכע טאַטעס, וועלכע קוקען ניט אויף זייערע קינדער; ער בעדאַרף ניט אַז מיר זאָלען בעטען ביי איהם עסען און, ווען ער גיט, בעדאַרף ער ניט, אַז מיר זאָלען איהם דערפאַר דאַנקען. דער קיצור דערפון איז, אַז דאַווענען און בענטשען איז ניט נייטיג, און די וואָס טוען דאָס, לעסטערען גאָט, ווייל זיי ווייזען דערמיט, אַז ער, כביכול, איז ערגער, ווי אַ טאַטע, אַ בשר־ודם."

— „מטורף! בינט איהם, בינט איהם!" — האָט זיך ווידער דערהערט איין קול נאָך דעם אַנדערן אין בית־מדרש. נאָך אַ סך מענשען זיינען אַרויסגעלאָפען און מיט אַזאַ אימפּעט, אַז פיעלע האָבען זאָגאַר פערגעסען צו קושען די מזוזה. ר׳ פנחס׳ל האָט דערווייליע גאַנץ געלאַסען פאָרטגעזעצט:

„רבותי! ווען אַ טאַטע שלאָגט זיין קינד, טוט ער דאָס, מחמת ער וויל איהם מאַכען בעסער. ווען אַ טאַטע גיט אַ קינד אַ

מתנה, איז דאָס ווייל ער וויל איהם בעלוינען פאַר זיינע מעשים־טובים. קיין שום טאַטע שטראָפט ניט און בעלוינט ניט אַ קינד, וואָס איז שוין אַרויסגעגאַנגען פון זיין רשות. דערפאַר, רבותי, גלויב איך ניט אין שכר ועונש, אין בעשטראַפונג און בעלוינונג נאָכ'ן טויט, ווייל דאַן קען שוין דער מענש ניט ווערן ניט בעסער און ניט ערגער. די, וועלכע זאָגען, אַז ער, כביכול, בעשטראַפט און בעלוינט נאָכ'ן טויט — זיי לעסטערען זיין היילִיגען נאָמען."

— „בינט איהם, בּרעכט איהם רוק און לענד! פּינקע איז אַן אפּיקורס, אַן עוכר ישראל! שטריק, שטריק, שטריק!" — אַזוי האָבען נאָך עטליכע אויסגעשריען און זיינען אַרויסגעלאָפען האַסטיג פון בית־מדרש. ר' פּנחס'ל האָט זיך דערפון אויך ניט געלאָזט שטערן און האָט ווייטער גערעדט:

„רבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אַז אַלע מענשליכע בעשעפעניסען טראָגען אויף זיך דעם צלם־אלהים און אַז דער אויבערשטער (יתברך הוא!) איז אַ טאַטע צו אַלע זיינע קינדער. הײנט פרעג איך אייך, רבותי, היתכן, צו קען דאָס געמאָלט זיין, אַז דער, וואָס האָט אַ סך קינדער, וועט אויפציהען נור איינעם אין זיין וועג און וועט לאָזען אַלע איבעריגע ווערען הולטאַיעס, וואָס זאָלען ניט פערשטעהן זיין רצון און זאָלען זיין ווילען ניט טאָן? און ניט דאָס אַליין, אַז ער זאָל גאָר בעשטראָפען די וועלכע ער האָט פערלאָזען און פערוואָרפען, דערפאַר, וואָס זיי טוען ניט דאָס, וואָס ער האָט זיי קיינמאָל ניט געהייסען טאָן. איך זאָג אייך, רבותי, אַז די, וואָס דערצעהלען אייך, אַז דער בורא ברוך־הוא האָט געגעבען אַ תורה צו אונז אידען און די גוים זיינע איבעריגע קינדער, גאָר נישט אויף דער וועלט און זיינען עתיד צו האָבען יסורים אויף יענער וועלט — זיי לעסטערען און פערשמוצען זיין הייליגען נאָמען."

— „אַ רוח אין איהם, דעם משומד!" האָט איינער געזאָגט און איז אַרויסגעגאַנגען. דער מטורף־געוואָרענער מגיד האָט פאָרט־געזעצט:

„מורי ורבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אַז דער רבונו־של־

עולם בעדאַרף ניט, אַז מענשען זאָלען אין איהם גלויבען און די וואָס זאָגען, אַז ער בעשטראָפט דעם אונגלויביגען — זיי לעסטערען זיין הייליגען נאָמען און זינדיגען אַנטקעגען איהם פיעל מעהר, ווי די, וואָס גלויבען ניט. ווען נאַפּסיקלאַד, איינער זאָגט, אַז דער סטאָליער שמעון האָט ניט געמאַכט דעם און דעם טיש, האָט ער נאָך מיט זיינע רייד קיין בייז ניט געמיינט; ווען אָבער דער איינער געהט אַרום און שרייט, אַז שמעון פּאַטשט און שלאָגט יעדען, וועלכער זאָגט, אַז דער טיש איז ניט זיינע (שמעון'ס) אַרבייט, דאַן הייסט דאָס, אַז ער טראַכט אויף איהם אויס אַ שם-רע."

„רבותי! איך גלויב באמונה שלמה, אַז די וואָס מיינען, אַז זיי קענען גאָט אָבנאַרען מיט אַזעלכע נאַרישע אָבמאַנעס, ווי ערוב-תבשילין, ערוב-תחום, קנין-שביתה און הונדערט אַנדערע אַזעלכע זאַכען — זיי, זאָג איך אייך, רבותי, לעסטערען גאָט. נאָך מעהר, רבותי, אפילו די תורה אליין מאַכט פון דעם אויבערשטען חוזק, ווען זי וויל אייך איינריידען, אַז ער (דער רבונו-של-עולם) האָט געדאַרפט אדם'ן פרעגען: וואו ביזטו? בשעת אדם האָט זיך בע-האַלטען, אַ שטייגער ווי ער, כביכול, האָט דאָס געקענט ניט וויסען. דאָס זעלבע אין הונדערט אַנדערע פּרטים."

„רבותי! איך... רבותי, וואו זייט איהר? איהר זייט אַלע פאַנאַנדערגעגאַנגען... נו, פערפאַלען... וועלען מיר אם ירצה השם, מסיים זיין איבער אַכט-טאָג שבת... אהא! איהר קומט צוריק? וואָס איז דאָס?

זיי זיינען צוריקגעקומען מיט שטריק, האָבען איהם געבונדען און אוועקגעפיהרט אין דול-הויז.

וואָס פון ר' פנחס'לען איז געוואָרען, ווייס איך ניט, אָבער אין מינסק האָט מען געזאָגט, אַז די ערד האָט איהם אַריינגעשלונ-גען לעבעדיגערהייט. לעגט זיך עפּעס ניט אויפ'ן שכל.

LXIX.

זיי, איך און די דיקע ווייבעל.

(א „פראטעסט מיטינג".)

ער איז א רך לב; ער האט אין זיך קיין בייז גאל ניט; ער מיינט אלץ צום בעסטען; ער — מען דארף קיין בעסערען מענשען ניט, ווי ער, און טאמער דארף מען יא, וועט מען ניט קריעגען, און טאמער קריעגט מען יא, וועט ער ניט טויגען, און טאמער טויג ער יא, וועט ער (דאס הייסט יענער) אלץ ניט זיין דאס, וואס ער (דער ריכטיגער, ער) איז; בקיצור הדבר, ער איז א דימענט פון העטטאן גארדענס, א דימענט פון דימענט־לאנד, און דאס וואס ער טוט אונז אן גרויסע ענוים, איז דאס נור מחמת ער וויים דערפון ניט. ווען ער וואלט געוואוסט, וואלט ער דאס ניט געטאן, בכן מוז מען איהם דערצעהלען.

איז וואס? איז דאס: מיר פאסען א רעזאלוציאן, מיר זאגען:

„היות, אזוי ווי ער טוט אן אידען שרעקליכע צרות;

„היות, אזוי ווי ער איז בטבע ווייך ווי פוטער, זיס ווי האניג און גוט ווי א יום־טוב'דיגער צימעס;

„היות, אזוי ווי ער טוט אן אידען יסורים נישט מעהר ווי דורך דעם, וואס ער וויים דערפון ניט; —

„איז דערפאר בעשלאסען געווארען אויף דיעזע אסיפה בדעה אחת, איהם צו ווייזען, וואס ער טוט, און איהם צו בעטען, אז ער זאל דאס מעהר ניט טאן."

ווי געפעלט אייך אזא מין שווינדעל? בין איך משוגע אדער זיינען זיי משוגע? צו פאסען אזא... נור, מחשבות'ן, מיר דאכט זיך, אז איהר ווייסט ניט, ארום וואס איך רייד דא. לאמיך אייך דערצעהלען.

* * *

ער — דאָס איז הקיסר הרחמן אלכסנדר השלישי, ירום הודו; די אסיפה — דאָס איז דער מיטינג אין דעם לאָנדאָנער גילדהאָלל; די רעזאָלוציע — דאָס איז דער פועל יוצא פון דעם, וואָס דאָרטען איז גערעדט, בעקלערט און בעשלאָסען געוואָרען. פערשטעהט איהר שוין איצטער, ארום וואָס איך רעד? נאָך אַלץ ניט? טאָ לאָמיך אייך דערצעהלען אַלץ כסדר.

* * *

די ענגלישע רייכע אידען זיינען געקומען פון „דער קאַנטרי". זיי האָבען זיך אונטערגעאיילט און זיינען געקומען, מחמת דאָ אין לאָנדאָן האָבען זיך עטליכע יונגאַצעס פון די סאָציאַליסטען אַ כאַפּ געטאָן און זיינען געוואָרען שתדלנים פאַר די אידען אין די מדינה, איבער וועלכע דער גרויסער, גוטער און בארמהערציגער אלכסנדר קיניגט איצט שוין ניין יאָהר מיט ניין חדשים און נעכטען האָט מען איהם ניט צוגע'הרג'עט, ווארום מען וואָלט דאָס היינט געוואוסט, און היינט ווייס מען דאָס ניט, איז אַ סימן אז ער קיניגט נאָך.

מיר זיינען ניט אבילע וואָר; מיר האָבען דעם גראַשען; מיר זיינען זאַ־פּאַני־בראַטאַ מיט די ענגלישע פּני; מיר וועלען זיי אונטערפּורקענען און זיי וועלען מאַכען אַ גרויסע אסיפה אונטער דעם שוטץ פון דעם לאָרד מאַיר (מאַיר אַ לאָרד! — דאָס ווערט אָנגערופען אַ פרייע מדינה; אין מינסק איז ער אַ בעקער פון צוקער־זעמעלעך. וויי‍טער:) און זיי, דאָס הייסט מיר, וועלען עוקר מן השורש זיין... אלכסנדר'ן? — ניין, נור די, וואָס זאָגען, אז ער טוט, וואָס ער טוט, אָדער, אז ער ווייס, וואָס ער טוט, וואָס זיי דאַרף מען ניט לאָזען עפענען אַ מויל... ווייל... ווייל מען דאַרף ניט, און אַ סוף.

איז דאָס האָבען זיי געטאָן.

האָבען זיי איינגערופען אַן אסיפה אויף דעם איך געדענק ניט וויפיעל־און־צוואַנציגסטען טאָג פון דעם חדש נאָוועמבער, וואָס דאָס וואָלט אויסגעקומען אַ פּאַר וואָכען פאַר חנוכה. זיינען אָבער דאַן נאָך ניט אַלע גרויסע קעפּ געווען צוריקגעקומען פון דער קאָונטרי.

האָבען זיי געזאָגט אזוי צו זאָגען: אין איין טאָג קומט די גאולה נים; האָבען מיר געוואַרט אזוי לאַנג, לאָמיר וואַרטען נאָך א ביסעל.

איז אזוי געווען.

האָבען זיי געוואַרט ביז'ן צעהנטען טאָג אין דעם צוועלפטען חדש פון דעם נײַנציגטען יאָהר פון דעם נײַנצעהנטען יאָהרהונ־דערט נאָך דער געבורט פון דעם גוי־שקען גאָט. האָבען זיי צוזאַ־מענגעקליבען א גרויסען עולם אין די גוישקע קהל־שטיבעל אין דער סיטי און האָבען געמאַכט אַן אסיפה, אום צו לויבען אלכסנדר'ן פאַר די צרות, וואָס ער טוט אָן די רוסישע אידען בלאַ־דאיה, אָדער בעסער געזאָגט: בלא יודעים.

איז זײַנען דאָרטען געווען זעהר פיעל קצינים, רבנים, גלחים און מענשען. די קצינים, די רבנים, די גלחים זײַנען געזעסען אוי־בען און די מענשען (ווי געוואוינליך) אונטען.

און דאָס איז זיך אזוי צוגעגאַנגען:

מאיר דער לאָרד האָט זיך אויפגעהויבען. דער עולם האָט געפּאַטשט מיט די הענד און געקלאַפּט מיט די פיס און געבאַמ־קעט מיט שטעקענס און געדרעהט מיט די היט און געמאַכט א ווינד איבער'ן גאַנצען קהל־שטיבעל מיט נאַז־טיכלעך און האָט זיך דאַן אנידערגעזעצט. מאיר איז אָבער געבליבען שטעהן. מאיר האָט גערעדט. מאיר האָט אזוי געזאָגט: איך האָב געגעבען די קהל־שטיבעל צו דער אסיפה, בתנאי, אַז מען זאָל ריהמען און לויבען און דאַנקען דעם הייליגען נאָמען פון זײַן קייזערליכע מאַיעסטעט אלכסנדר דעם דריטען... דער ערשטער לויבער וועט זײַן דער דיוק פון וועסטמינסטער."

איז אזוי געווען.

האָט זיך דער דיוק אוועקגעשטעלט און דער עולם איז ווידער נתפּעל געוואָרען און עס איז געוואָרען די זעלביגע פּאַטשעריי, קלאַפּעריי, באַמקעריי, דרעהעריי און דערזעלביגער ווינד פון די נאַז־טיכלעך איבער'ן קהל־שטיבעל. ווען דער עולם האָט זיך אָב־געקיהלט פון די גרויסע התלהבות און האָט זיך אוועקגעזעצט, האָט

דער בעריהמטער דיוק, וועלכער איז — ווי מען זאָגט — נאָך רייכער ווי קרח עליו השלום, און וואָס איהם איז אין דעם איין פּרט נאָך בעסער ווי יענעם, וואָס ער האָט איינגעשלונגען אַ גרויסען טהייל פון די ערד, וועהרענד יענעם האָט, פערקעהרט, אַ טהייל פון די ערד איינגעשלונגען, — איז ער, זאָג איך, האָט געהאַלטען אַ רעדע און האָט איהר געהאַלטען אַזוי שטייף, אַז איך האָב פון איהר אַ וואָרט ניט אַרויסגעקראָגען. ער האָט גערעדט דרייצעהן מינוט מיט אַ האַלבע און האָט אין דער צייט פערדיענט דרייצעהן פונט צעהן שילינג, מחמת זיין הכנסה איז אַ פונט יעדע מינוט פון זיין לעבען, וואָס איך וואָלט געקענט אויסרעכענען וויפיעל דאָס מאַכט אויס אַ „זמן“, נאָר איך בין ניט קיין מלמד.

ווען ער האָט געהאַט אָבגעלויבט, האָט זיך אַ שטעל געטאָן אַ גלח מיט'ן כשר'ן נאָמען פּלוני אלמוני בישאָפּ פון ריפּאָן. זיי זאָגען, אַז ער נעהמט עפּעס גאָר אַן אוצר געלד שכירות אַלע יאָהר און ער בעהאַלט זיין נאָמען משמעות פון אַן עיך־הרע וועגען. „צעהן טויזענד פונט אַ יאָהר קריעגט דער מאַן“ — האָט צו מיר געזאָגט אַ אידישער רעווערענד און איהם איז געלאָפען שפּייעכץ פון מויל.

„דער גוי, פעטער, האָט דעם מזל“ — האָב איך איהם געענטפערט. דערווייל איז דער עולם פון דאָס נייע שיער ניט אַרויס פון הויט און איך פון קהל שטיבעל, ווייל אַ דיקע ווייבעל נעבען מיר האָט מיך שיער ניט טויב געמאַכט, אַזוי גרויס איז געווען איהר התפּעלות.

איז ער, דער בישאָפּ, האָט אויך געלויבט אַלכסנדר'ן.

אָבער גוט. ער קען רעדען. ווען אַזעלכער וואָלט זיך מגייר געווען, וואָלט ער געקענט ווערען אַ שטאָדט מגיד אין ווילנא. זיינע צעהן טויזענד פונט, וואָלט ער דאַן נאַטירליך געקראָגען אויף יעדער וועלט, אָבער דאָס איז אַ קלייניגקייט. ער האָט גערעדט אַ צייט, און, ווען ניט די דיקע ווייבעל, מיין שכנ'טע, וואָלט איך געוויס פון איהם גרויס הנאה געהאַט. ביי מיר איז אַ כלל אַזוי: אַז שוין יאָ לויבען, טאָ לאָז געלויבט ווערען ווי מען דאַרף.

נאָך איהם האָבען זיך געפונען נאָך עטליכע לויבערס און דאַן האָט מאיר דער לאָרד געלייענט די רעזאָלוציע און אלע האָבען געהויבען צו איין האַנד, חוץ די דיקע ווייבעל, וועלכע האָט גע־הויבען צוויי און וואָלט געוויס געהויבען דריי, נאָר זי האָט מעהר ניט געהאַט.

LXX.

די גרויסע אסיפה

אדער:

דער קאמפף געגען די סאָציאַלניקעס.

פּערזאָנען:

ר׳ וועלוויל סלוך, א ציימונג־שרייבער.
ר׳ איצעל גרוך, אן עפּעל־קרעמער.
ר׳ טרייטעל ברוך, א סוחר.
ר׳ פּייטעל זוך, א שנאָרער.
ר׳ מענדעל טוך, א קליידער־הענדלער.
ר׳ בענדעט פלוך, א מגיד.
ר׳ הירש פּעטוך, א שוחט.
ר׳ שמענדרע שוך, א שוכעל־קרעמער.
ר׳ געצעל דוך, א בשמים־קרעמער.
ר׳ טענדער בוך, א מחבר.
א שמש, א מארק־אידענע, א אָכער־קליובער, א נארר, א פּאלעסטינעץ און פּיעלע אנדערע.

צייט — פרייטאָג בין־השמשות.
אָרט — טאָר מען ניט אויסזאָגען.

ר׳ וועלוויל סלוך. (מיט א גלאָק אין האנד, שטעהענדיג ביי׳ן טיש.) — אידען! אין פלוג איז דאָך א קשיא, ווי קום איך... ווארום ווער בין איך? הייסט עס, ווי קום איך, פרעג איך, אז דוקא איך זאָל זיין דער פּרעזידענט פון אזא וויכטיגע אסיפה? נאָר אזוי ווי איך...

ר׳ שמענדרע שוך. — מאכט דערפון, מאכט דערפון, מיר האָבען אין גאנצען א האלב־שעה צו ליכט־בענטשען...

ר׳ פייטעל זוך. — לאזט רעדען, לאזט! האט איהר א שמעק טאבאקע, הערר ברוך? א שעהנעם יישר־כח אייך... לאזט רעדען, ר׳ שמענדרע, וואס לאזט איהר ניט!

ר׳ וועלוויל סלוך. — הייסט עס... יא! נו, זאג איך... נאר דאס מאכט ניט אויס... מיר זיינען געקומען זיך מיישב זיין מכח די סאציאליסטען, וואס ווילען... וואס ווילען זיי?... איך וועל אייך זאגען, וואס זיי ווילען...

ר׳ איצעל גרוך. — זיי ווילען מאכען א מיאטעזש געגען דעם רוסישען קייזער און... און...

ר׳ טרייטעל ברוך. — און געגען דעם הנותן־תשועה למלכים. משמעות...

ר׳ וועלוויל סלוך. — דאס ווילען זיי אפשר אויך, אבער ניט דאס מיין איך, אידען! זיי ווילען... לאז די מארק־אידענע דארטען אין ווינקעלע אויפהערען צו קנאקען איהרע ניס... איך זאג, זאג איך, אז זיי ווילען מאכען א מרידה אנטקעגען מלכות־ ענגלאנד און ארויפברענגען גרויסע צרות אויף כלל ישראל. בכן: איז מיין מיינונג אזוי וויט ווי מיין נארישער שכל בענעהמט, אז... אז... אז ר׳ בענדעטיל פלוך, אונזער בעריהמטער, איך מעג זאגען, וועלט בעריהמטער, מגיד, זאל — און פאר וואס טאקע ניט? — אז ער זאל, זאג איך, אונז זאגען, וואס צו טאן...

ר׳ הירש פעטוך. — כאפט ניט!ווארט, ר׳ בענדעטיל! זאגען וועל איך אייך... שעכטען דארף מען...

ר׳ בענדעט פלוך. — אז מען וועט אייך רופען, וועט איהר קומען... אייער חלק איז שארפער פאר׳ן צונג... קוילענען בהמות איז אייער זאך, אויסראטען ווילדע חיות לאזט אונז...

די מארק־אידענע. — און לאז האלטען ביי׳ן פערוואָרפען מיט קרוטשאנעם — לאזט מיר...

דער נארר. — טאקע! הום! הום!

ר׳ בענדעט פלוך. — לאזט־זשע רעדען!

ר׳ איצעל גרוך. — אויף דעם אופן וועלען מיר קיינמאל צו קיין טאלק ניט קומען...

דער שמש. — עס איז שוין צייט כמעט צו גיין אין שול.

ר׳ בענדעט פלוך. — טו הערט־זשע! זאָג איך אזוי, פער־שטעהט איהר מיך: מען דאַרף זיי עוקר מן השורש זיין, דאַרף מען זיי... אי, וועט איהר אפשר פרעגען, וואָס קען מען אזעלכע יונגאַצעס, אזעלכע משומדים טאָן אין אזא מדינה, ווי לאָנדאָן? זאָג איך אייך, אז די קשיא איז אפילו אַ קשיא, אָבער... אָבער... אָבער...

דער נאַרר. — הער, הער!

ר׳ בענדעט פלוך. — וואָס הירזשעט איהר דאָרטען? לאָזט רעדען, איך בעט אייך. אָבער, זאָג איך, מען קען זיך געבען אַן עצה. אויף דערויף האָט דער הנותן לשכוי בינה, דער וואָס האָט דעם האָהן געגעבען שכל... אונז אידען געגעבען... אויף דערויף האָט ער אונז... האָט ער... ער, דער בורא ברוך־הוא... אונז אריינגעגעבען שכל אין קאָפּ...

ר׳ מענדעל טוך. — מגיד! איהר ווייסט, דאַכט זיך, גאָר ניט, וואָס איהר רעדט, זאָלט איהר מיר מוחל זיין. מיר זיינען דאָ צוזאַמענגעקומען אויף אַן אסיפה און... און...

דער נאַרר. — און מיר וועלען פאַנאַנדערגעהן, חאַ, חאַ, חאַ!

ר׳ טרייטעל ברוך. — יונגער מאַן, איהר שווייגט, אניט נעהמט מען און מען וואַרפט אייך ארויס.

דער נאַרר. — גוט, גוט — איך שווייג.

ר׳ מענדעל טוך. — מיר זיינען דאָ געקומען בעקלערען אַ מיטעל, ווי אזוי אויסצוראָטען די סאָציאַליסטען, ימח שמם, און מיר בעדאַרפען דאָ קיין דרשות ניט... וואָס שווייגט איהר, ר׳ סענדער? איהר זייט דאָך עפּעס אַ מחבר, אַ איד מיט קאָפּ — גיט־זשע אַן עצה...

ר׳ סענדער בוך. — נעהמט מיין ספר... מישט אויף דף 23, אין דעם ערשטען חלק, און איהר וועט געפינען אין די דריי שורות פון אויבען, אין די לעצטע דריי שורות, דאָס וואָס איך האָב צו זאָגען. טאָמער האָט איהר נאָך ווער עס איז מיין ספר ניט, קענט איהר עס האָבען פאַר פינף שילינג אין בלעטער און פאַר

זעקס שילינג מיט דריי פּענס געבונדען און ווער עס וויל געבען מעהר — מעג, מחמת... כדרך הטבע וואָלט איך אייך... נאָר, לאָז זיין... בקיצור, מיין כח איז אין דער פּעדער, א ריידער ביז איך ניט...

דער נארר. — איך שווייג.

ר' סענדער בוך. — און איך אויך. דאָ איז פאראנען דער גרויסער גביר, דער מפורסם, דער תכשיט פון אונזער קהילה, הערר ברוך... ער דארף אונז זאָגען... ער און ניט קיין אנדערער, הגם ר' געצעל דוך און ר' מענדיל טוך און ר' שמענדרע שוך — וואָל־טען אויך...

ר' טרייטעל ברוך. — שאַט! איך רעד! איך האָב געמיינט, אז דער בעריהמטער מחבר, הערר בוך, און דער גרויסער דרשן ר' בענדעטיל פלוך וועלען אונז קענען בעסער דערקלערען, וואָס דאָ איז צו טאָן. ווען אָבער זיי שווייגען...

דער נארר. — און איך? איך שווייג דאָך אויך.

ר' טרייטעל ברוך. — טו שווייגט־זשע... נו, הייסט עס, רעד איך. הערט וואָס איך זאָג...

ר' סענדער בוך. — הערט, אידען, הערט!

ר' טרייטעל ברוך. — משל למה הדבר דומה — צו וואָס איז דאָס געגליכען, צו א דאָקטאָר, וואָס מען רופט איהם צו א חולה. ער שרייבט ניט קיין רעצעפּט, כל זמן ער ווייס ניט, אין וואָס די קרענק בעשטעהט, רחמנא ליצלן. נו, אָט ווילען מיר אויך שריי־בען א רעצעפּט צו א גרויסע קרענק... לאָמיר זשע זעהן, וואָס דאָס איז פאר א חלאת. (אפילו) די צאָציאַליסטען ווילען אוועק־נעהמען אונזערע געלד... נעהמען זאָל זיי פאר'ן בויך!

דיא מארק־אידענע. — און פאר די ציינער.

ר' טרייטעל ברוך. — און פאר די ציינער, ווי די ווייבעל זאָגט. זיי ווילען, אז דער גאסענראַמער און דער קוימענקעהרער זאָלען האָבען געלד אויף פּראָצענט און איך — דיא פירמא „ברוך ענד קאָ." זאָל געהן טראָגן ציגעל אויף גזומילקעם. זיי שרייען זיי...

דער נאַרר. — איך... איך שווייג!

ר׳ טרייטעל ברוך. — גוט, גוט! זיי שרייען, — שרייען זאָלען זיי אויפ׳ן בויך...

דיא מאַרק־אידענע. — און אויף די ציינער...

ר׳ טרייטעל ברוך. — און אויף די ציינער, ווי די ווייבעל זאָגט, הייסט עס שרייען זיי, אז די וועלט געהערט צו די אר־בייטער... אַ שטייגער די מאַשינערס, די שוסטערס, די סטאָ־ליאַרעס און די פערדריערס זאָלען פיהרען די גרענדע. וואָס זאָג איך? איך זאָג: ניין! איך זאָג, ניט דערלעבען זאָלען זיי דאָס! איך זאָג... וואָס הויבט זיך דער יונגער מאַן דאַרטען אלע ווײלע?

דער נאַרר. — ווער איך? איך שווייג.

דער פּאַלעסטינעץ. — דאָס מיינט מען מיר... מעג איך רעדען?

ר׳ טרייטעל ברוך. — איהר מעגט.

דער פּאַלעסטינעץ. — היינטיגע נאַכט בין איך געלעגען און האָב... געשלאָפען...

דער נאַרר. — איך אויך, נאָר איך שווייג.

דער פּאַלעסטינעץ. — און האָב געשלאָפען. נאָר ניט דאָס בין איך אויסען. האָט זיך מיר געחלום׳ט, אז איך׳ ליעג אויסגעצויגען אויף רחל׳ס קבר און הער זי וויינענדיג. האָב איך איהר געפרעגט: „מאַמינקע, וואָס וויינסטו?“ האָט זיא געענט־פערט: זונינקע, איך וויין אויף מיינע קינדער, וואָס ווילען זיך צומישען מיט די גוים און ווערען אוים — אידען. איך וויין אויף די קינדער מיינע וואָס זיינען געוואָרען סאָציאַליסטען. האָב איך איהר געפרעגט, וואָס מיר זאָלען טאָן, האָט זי מיר געוואָלט ענטפערען, נאָר אַ פליעג האָט מיר אַ קיצעל געטאָן אין דיא נאָז־לעכער, האָב איך אַ ניעס געטאָן און האָב זיך אויפגעכאַפּט. מיין עצה איז, אידען, אז מיר זאָלען אליין געהן אין ארץ־ישראל און לאָזען די סאָציאַליסטען אין גלות.

ר׳ טרייטעל ברוך. — האַשש! אַרום דעם וועלען מיר פּערזופּען אַן אַנדער אסיפה. (פאַר זיך) וואָס פעהלט מיר דאָ? (אין דער הויך) דעם ערשטען טאָג חנוכה פערזאַמלען מיר זיך ווידער.

דער שמש. — צייט צו געהן אין שול אַריין.

ר׳ וועלוויל סלוך. — קומט, אידען, קומט.

דער נאַרר. — מעהר שוויינג איך נים.

LXXI.

לעזע־שטאָף פאַר יונגע לייט.

וואָס אַלטע לייט זיינען — פרעגט ביי מיר.

זיי זיינען עגאָאיסטען, וועלכע ליעבען זיך אַלץ מעהר און מעהר, וואָס וועניגער צייט עס בלייבט זיי איבער צו לעבען און זיך צו ליעבען.

טאָמער רעדט איהר מיט זיי וועגען אייער אידעאַל און איהר זעהט, ווי זיי שאָקלען מיט'ן קאָפּ, און איהר הערט, ווי זיי זאָגען: „עה! דאָס איז אַ זאַך, וואָס קען ניט זיין!“, דאַן פערשטעהט די קלוגע אַלטע רייד אָט אַזוי:

איידער אַ גוטע זאַך זאָל קומען, ווען מיר זיינען שוין ניטאָ, וו י ל ע ן מיר, אַז זי זאָל בעסער גאָר ניט קומען.

פרעגט ביי מיר, וואָס אַלטע לייט זיינען.

מענשען קומען צו אייך און זאָגען:

„ווען אייערע אידעען וואָלטען געווען ריכטיגע, דאַן וואָלטען זיך אייערע ציימונגען בעסער פערקויפט און אייערע רעדנער וואָלטען געפונען מעהר צוהערער.“

ענטפערט זיי און זאָגט:

ווען עס וועט האַלטען אַזוי ווייט, אַז אַ סאָציאַליסטישע ציימונג וועט זיין אַ גוטער געשעפט און אונזערע רעדנער וועלען האָבען זעהר, זעהר פיעל צוהערער, דאַן וועלען שוין אונזערע ציימונגען און רעדען כמעט ניט נויטיג זיין.

פערגעסט ניט די פרויען.

געדענקט, אז מיר ווערן ניט נור פון זיי געבארעז, זאנדערן אז מיר ווערען פון זיי אפט בעאיינפלוסט.

געדענקט, אז דער פסוק זאגט זיך אפילו : „והוא ימשל בה“, אבער די ווייבער זאגען : „והיא תמשל בו“ (איך איבערזעץ דאס ניט, ווייל עס איז גלייכער, אז די ווייבער זאלען דאס ניט פערשטעהן !) און ווען מענער זאלען זיך שוין יא לאזען לענקען פון ווייבער, זעהט ווענינגסטענס, אז די ווייבער זאלען זיין פערנינפטיג.

פראפאגאנדיסטען, פערגעסט ניט די פרויען.

מען זעהט אמאל צווישען אייך א שווינדלער און מען זאגט צו אייך אזוי :

„אט, זעהט איהר ! איהר זייט די פרעדיגער פון גערעכטיג־קייט, פון עהרליכקייט און וואהרהייט און אייער אייגענער חיים אדער זרח איז א גנב !“

ענטפערט זיי אין דעם מינסקער פילאזאף׳ס נאמען און זאגט :

„גנבה איז א ליבליכע טאכטער פון דלות;

דער דלות האט איינגעפיהרט צווישען אונז פיעלע קעמפפער !

„עס איז דערפאר נאטירליך, אז צווישען אונז זאלען זיך געפינען אזעלכע, וואס ליידען פון טאטען און נעהמען זיך ארום, ווען קיינער זעהט ניט, מיט זיין טאכטער.“

לעגט נאך צו אט דאס :

„ווען דער טאטע דלות וועט אוועקגעהן פון דער וועלט, וועט זיין טאכטער גנבה בלייבען אהן ליעבהאבערס.“

דאס ענטפערט זיי אין מיין נאמען.

מאנכע וועלען צו אייך קומען מיט אזא טענה :

„צו דען — וועלען זיי זאגען — אז די היינטיגע געזעלשאפט

איז שלעכט, איז דאָס גאָר ניט מעגליך אויף א פריעדליכען אופן צו מאכען אז עס זאָל ווערען גוט?

אייער ענטפער דארף זיין דיזער:

„ווען מען מוז האָבען אן אייזערנעם לאָם, איינצוברעכען א הילצערנע הויז, ווי קען מען איינברעכען אייזערנע שטאבעס מיט א הילצערנעם האממער?"

טאָמער שרייען זיי אויס:

„אָבער בלוט? שטייטס? דאָס וועט דאָך קאָסטען בלוט?"

ענטפערט זיי און זאָגט:

„ווען אייער אייגענע געבורט, וואָס קיינעם איז דערפון ניט לייכטער געוואָרען, האָט אייער מאמען געקאָסט בלוט, ווי קענט איהר זיך איינבילדען, אז די געבורט פון דעם סאָציאַליזמוס, וועל־כער וועט די וועלט איבערבויען זאָל זיך בעגעהן אָהן א קליינעם בלוט־שטורץ?"

און דאן זאָגט זיי נאָך דאָס:

„דאָס יודענטהום, דאָס כריסטענטהום, דער גלויבען פון מחמד האָבען, צוליעב דעם הימעל, רויט געפאַרבען די ערד; פרעס־פרייהייט, רעדע־פרייהייט, פערזאמלונגס־רעכט, נעגער־פרייהייט, דזשורי'ס, קאָנסטיטוציעס, טויזענדע אנדערע זאכען האָבען גע־קאָסט בלוט, און איהר דערשרעקט זיך פאר אביסעל בלוט, ווען מען רעדט ארום א נייע וועלט?"

זאָגט זיי, אז זיי זיינען נארען.

די רייכע האָבען א בליטץ־אָבלייטער אויף זייערע הייזער פון עלעקטריציטעט און א בליטץ־אָבלייטער לעבען זייערע הייזער פון פלייש און בלוט, אין בלויען געקליידעט, מיט א פיקעל־הויב אויפ'ן קאָפּ.

זיי פיהלען זיך זיכער.

עס איז אָבער דאָ אזא „דאָננער־וועטער" און אזא בליץ, וואָס איז מעכטיגער ווי דער מאן אין בלויען, און וואָס לאכט פון פראנקלין'ס ערפינדונג.

ביי געלעגענהייט ערקלעהרט זיי דאָס.

זאָגט ניט קיין ליגען, אפילו ניט צוליעב די וואהרהייט.

יעדער מאטעמאטיקער וועט אייך ערקלעהרען, אז א קרומע ליניע זעהט אמאָל ניט אויס לייגגער, אָבער זי איז אימער לייני־גער, ווי א גלייכע.

דער וואָס מיינט, אז מען קען זיך ערלויבען צו זאָגען א לי־גען, כדי דורך דעם צו העלפען דעם אמת, קומט מיר פאָר ווי איינער, וואָס נעהמט זיך רייניגען א שפיעגעל מיט שמוציגע הענד.

ער זאָגט ווי די יעזואיטען פלעגען זאָגען: „דער צוועק הייליגט דאָס מיטעל", און זאָגענדיג, וואָס זיי האָבען געזאָגט, און טוענדיג, וואָס זיי האָבען געטאָהן, וויל ער פון דעסטוועגען ניט, אז מען זאָל איהם רופען יעזואיט.

פערגעסט ניט, אז די יעזואיטען האָבען געפאנגען פיש אין מוטנע וואסער; אז זיי האָבען פיינט געהאט קלאָהרהייט און ליכטיגקייט, אויסער אזוי פיעל, וויפיעל זיי האָבען בעדאַרפט פיר זיך אליין.

און בכדי אז אליין זאָלען זיי קענען זעהן, וועהרענד זיי פער־שטעלען אנדערע מענשען דאָס ליכט, זיינען זיי ארומגעגאנגען, ווי פּאָליציייסקע אין דער נאכט, מיט א בלינדע לאַטערנע אין דער האנד, מיט די ליכטיגע זייט צו זיך און מיט די פינסטערע צו די וועלט צו.

איהר, אָבער, זייט ניט זיי.

אייער לאַטערנע מוז לייכטען דורך אלע פיער שויבען אין אלע פיער עקען וועלט, ביז עס וועט אומעטום ווערן טאָג און מען וועט איהר ניט מעהר נויטיג האָבען.

קינדער, שפּרייט ליכט! שפּרייט ליכט און האָט ניט קיין מורא, פיעלייכט איז אייער שיין צו שטארק פאר געוויסע מענ־שען מיט שוואכע אויגען.

נאָך אמאָל : זאָגט ניט קיין ליגען, אפילו ניט צוליעב דער וואהרהייט.

זייט... איך האָב אייך געוואָלט זאָגען עפּעס נאָך וואָס, נור מיין אייניקעל רופט מיך עסען. לאָמיך בענוצען, דעם וואָרט „זייט“ אום אייך צו זאָגען : זייט געזונדערהייט!

LXXII.

נייע געזעצע פאר אידען אין רוסלאנד

מיט עטליכע יאהר צוריק איז אין בויסק געווען א מורא'דיגער טומעל. א זוהן פון א מורה הוראה האט זיך (ניט אין קיין אידישע הויז געדאכט!) אוועקגע'שמד'ט אין די עשרת ימי תשובה, און איז געווארען א פראוואסלאוונער, אדער ווי דעם קאזאנעם רב'ס פלימעניק האט זיך דאמאלס אויסגעדריקט — א לעוואסראמנער גוי, וואס דערמיט האט ער משמעות געוואלט זאגען, אז דער בעל-הבר איז געווארען לינק און שענדליך, וואס דאס איז דער היפוך פון פראוואסלאוונע, וואס דאס ערקלער איך ווייל איך בין גראד היינט אויפגעלעגט צו ערקלעהרען און אגב האט זיך מיר געוואלט מאכען מיין געשרייבאכץ אביסעל לענגער. אונשולדיגע און ניט איבערגעשפיצטע לעזער מעגען וויסען, אז דאס טוען פיעל שרייבערס און איבערהויפט אידעשע, דאס הייסט, זיי פילען אויס פאפיער, מיט ווערטער ווען זיי פעהלט אויס געדאנקען, און זיי רעדען אלץ מעהר וואס ווייניגער זיי האבען צו זאגען.

וואלט זיך מיר ניט געוואלט אביסעלע מאריך זיין, דאן וואלט איך אייך בקיצור דערצעהלט, אז דעם בויסקער מורה הוראה'ס זוהן האט זיך א פאאר טעג פאר יום-כפור גע'שמד'ט, אז ער איז נאך כל-נדרי אנטלאפען געווארען פון שטעדטיל און, אז ער איז גאר אין קורצען געווען א קאלבאסא-פרעסער אין פעטערסבורג. אבער ניט דאס אליין. ער האט אויף זיך געהאט דעם טאטען'ס קאפ און איז אין צייט פון א פאאר יאהר געווארען די רעכטע האנד פון דעם מיניסטער וונוטרעניך דיעל, דאס הייסט, די האנד, וועלכע מאכט אן די מעהרסטע גזירות אויף אידען.

אט דעם בחור האב איך זעהר גוט געקענט און איך דארף אייך

ניט זאָגען, אַז די מעשה האָט מיר זעהר ניט געשמעקט, איבערהויפּט ווייל איך האָב געוואוסט, אַז די גזירות וואָלטען אַזוי גרויס ניט געווען, ווען אין זיי וואָלט ניט געשטעקט אַ אידישע קאָפּ. היינט שטעלט זיך פאַר מיין שמחה, ווען איך בעקום פון איהם מיט אַמאָל אַ בריעף, אין וועלכען ער שרייבט מיר, אַז ער איז דאָ אין ענגלאַנד אַן אַנטלאָפענער פון פאַיינעם קנוט, און צוריק אַ איד — אַ פרומער, עהרליכער איד ווי אַלע... פאַון בראָקערס, פון וויטשעפּעל ביז דעטפאָרד.

איך האָב איהם אָבגעשריעבען אַ בריוועלע, אַז איך וואָלט איהם וועלען זעהן און ער איז געקומען. מיר האָבען זיך לאַנג אונטערהאַלטען און פאַר'ן אוועקגעהן האָט ער מיר דערלאַנגט אַ געשריפט.

„אַט דאָס — מאַכט ער — האָב איך אַרויסגע'גנב'עט פון פאַביעדאָנאָסצעוו'ס קאַנצעלאַריע; דאָס איז אַ פּלאַן פון נייע גזירות אויף די רוסישע אידען. איבערזעצט דאָס און מאַכט בעקאַנט וויט און בריים„.

איך האָב אַזוי געטאָהן און איהר מעגט דאָס איצט לייענען געדרוקט.

אַט איז עס:

„פון דעם ערשטען יאַנואַר אָן און ווייטער טאָר זיך קיין איד אין רוסלאַנד, פּוילען, פינלאַנד און סיביר ניט אַנדערש רופען ווי זשיד; די נעמען יעווריי, איזראַעליט, יהודי, אַלט-טעסטאַמענטניק, אברהם-יצחק-ויעקב'ס אייניקעל, רוסע מאָאזישער רעליגיאָן, בן-ברית, בן-מלך, רחמן-בן-רחמן, מענש און אַלע אַנדערע נעמען און פּריזווישקעס זיינען פאַרבאָטען.

אידישע אָרימע לייט, וועלכע האָבען ניט פון וואַנען צו לעבען און לעבען פאַרט, וועלען בעהאַנדעלט ווערן ווי גנבים און וועלען פאַרשיקט ווערן נאָך סיביר.

יעדער איד מוז טראָגען אַ געלע לאַטע אויף'ן אויבעראָק און אַ שוואַרצען צלם אויף די לאַטע. די שטראָף פאַר'ן ניט טראָגען די

לאַטע אין טורמע אויפ'ן גאַנצן לעבן; פאַר'ן אַראַברייסן דעם צלם — צעהן יאָהר מעהר.

„טאָמער גנב'עט זיך אריין אַ איד אין די פאַרבאָטענע גובער־ניעס, ווערט ער געבונדען הענט און פיס און געקייקעלט מיט אַ קאַנ־וואַיי אהיים, — אַהין פון וואַנען ער קומט; אום ניט צו פאַרמאַטערן דעם קאַנאָוויי, מעגען די סאָלדאַטען איהם בריקענען מיט די פיס און אויף דעם אופן פאַרשפּאַרען זיך צו בויגען.

„אידעש טאָר ניט גערעדט ווערן אין גאַס. דעסגלייכען לשון־קודש, תרגום־לשון און וויבערשע טייטש. שטומאַקעס טאָרען אויף אידעש ניט מאַכען מיט די הענט.

אַ איד טאָר ניט לעבען פון פּראָצענט, ניט פון אַ מלאכה, ניט פון דינסט, ניט פון רבנות, ניט פון לעהרעריי, ניט פון פאַררייטן עין־הרע'ס, ניט פון שחיטה, ניט פון בדחנות, ניט פון סאַרוועריי, ניט פון טראָגען פעק, ניט פון ברענען ציגעל, ניט פון חזנות, ניט פון מעקלעריי, ניט פון האַנדעל, ניט פון שדכנות, ניט פון פּיטערן בהמות, ניט פון האַלטען קיה, ניט פון קרעטשמאַרסטווא, ניט פון רייסען הושענות, ניט פון לייפּציגער צעטלאַך, ניט פון לולבים און אתרוגים, ניט פון פּאַדראַטען, ניט פון מגידות, ניט פון עסען טעג, ניט פון היטען פּלוצערן, ניט פון אַלטע קליידער, ניט פון חלפנות, ניט פון באַקען מצה, ניט פון המן־קלעפּלאַך, ניט פון מאַכען לוחות, ניט פון דאַוונען שחרותים, ניט פון אַגענטסטוואָס, ניט פון געהן איבער די הייזער, ניט פון שיינקעריי, ניט פון שרייבען תפילין, ניט פון שפּינען ציצית, ניט פון וואַסער טראָגען און ניט פון ווינד.

אַ איד, וועלכער איז הויך געוואַקסען טאָר זיך ניט האַלטען גרעסער פאַר אַ פּראָוואָסלאַוונעם קאַרליק.

„מחדש צו זיין די לבנה איז שטרענג פאַרבאָטען, ווייל דאָס קען זיין אַ פערזאַמלונג אונטער'ן פרייען הימעל.

אַלע אידען וואָס זיצען אין טורמע מוזען שטעהן אַ גאַנצען טאָג חוץ אין דער צייט פון שמונה־עשרה ביי'ן דאַוונען.

אַ איד טאָר ניט פערקויפען בראַנפען אפילו ביי זיך אין דערהיים. געבען אומזיסט מעג ער; געבען אַ טשינאָווניק מוז ער צו יעדער צייט.

אידישע קינדער טארען ניט געבארען ווערן אין העמדלאך.

א אידענע וואס גייט צו־קינד טאר ניט מאכען קיין צו גרויסען לארעם; טאמער מאכט זיא, ווערט זי באשטראפט פאר'ן שטערן די עפענטליכע רוהע.

ווען א איד דינגט א פראוואסלאוונעם אנצוצינדען אדער צו פארלעשען א ליכט אום שבת, צו מאכען א סאמאוואר, אדער צו פוטצען די שטיוועל ווערט ער (דער איד) ענטוועדער געברענט מיט די ליכט, אדער געבריהט מיט די זודיגע וואסער, אדער פאר־שווארצט מיט די שוה־וואכס.

אידעשע רעקרוטען מוזען געהן 6 חדשים געפענטעוועט, בכדי אז זיי זאלען ניט קענען אנטלויפען. טאמער אנטלויפען זיי פארט איז... פארפאלען.

א נאלאג ווערט ארויפגעלייגט אויף די פאלגענדע ארטיקלען :

	קאפ. רוב.	
א יארמעלקע — — — — — —	50	א יאהר
א טלית — — — — — — —	1,50	"
א ציצית — — — — — — —	1	"
א פאאר תפילין — — — — —	—75—	"
א מזוזה — — — — — — — —	—50—	"
א ווייבערשער פארוק — — —	1	"
א האלז פערל — — — — —	10.50	"
א זופיצע — — — — — — — —	2	"
א גארטעל — — — — — — —	—50—	"
א ווייבערשער קנופ — — —	1	"
א הארבאנד — — — — — — —	1	"
א שטריימעל — — — — — — —	—50—	"
א טלית מיט אן עטרה — —	3	"
א שלייער פאר א כלה — —	5	"

און בכדי אז קיינער זאל זיך ניט קענען ארויסמאכען פון דיזע נאלאגען, מוז זיי יעדער איד צאהלען, אפילו ווען ער איז ניט

פרום, און באנוצט די אלע ארטיקלען גאר ניט. פאר ארעמע צאהלט די קהילה.

ווען א איד טרעפט אין גאס א קאזאק אויף'ן פערד מיט דער נאגאייקע אין דער האנד, מוז ער זיך בוקען דריי מאל פאר'ן קאזאק, צוויי מאל פאר'ן פערד און איין מאל פאר די נאגאייקע.

רוסישע אידען טארען ניט מעהר געהן נאך ארץ ישראל, בכדי אז זיי זאלען ניט שפיאנעווען פאר'ן טערק אין דעם פאל פון א מלחמה.

מעהר ווי איין אינגעל פון צעהנטויזענד און איין מיידעל פון צוואנציג טויזענד ווערט ניט אנגענומען אין גימנאזייעס. דער איי־נער, אדער די איינע ווערט ארויסגעטריבען אויב ער אדער זי אסמיעלעוועט זיך צו קריגען א 5 פון ערגעץ א פרעדמעט.

אין א מהלך פון צוויי וויארסט 117 קלאפטער, 2 ארשין און א ווערשאק מיט א האלבען ארום און ארום א פראוואסלאווגע קירך טאר א איד ניט שפייען.

א איד טאר ניט קארמענען מיט כשרות א קאץ וואס איז גע־בארען געווארן אין א כריסטליכע הויז.

א אידישע פוס, וואס צוטרעט א פראוואסלאוונע הינער־אויג, ווערט אבגעשניטען.

א אידישער אינגעל מעג שטעהן אויפ'ן קאפ, אבער ניט אין א יארמאלקע.

אידען טארען ניט רייטען אויף פערד אדער אייזלען וואס קומען ארוים פון פראוואסלאוונע און טארען ניט איינשפאנען אין אקער און אין בראנע א פראוואסלאוונעם אקס.

פאטאגראפען מוזען אין זייערע שוי־קאסטען האבען א בעזונ־דערן ווינקעל פאר אידישע בילדער.

פאר יעדען בית־המדרש צאהלען אידען 500 רובעל א יאהר אין קאזנא, חוץ 100 רובעל פאר יעדע ספר־תורה, די געוואוינליכע טאק־סע פאר די מזוזות און 10 רובעל א יאהר פאר יעדען פרוש, וואס שלאפט דארטען. אויך צאהלען זיי פון 5 ביז 20 רוב. פאר'ן גערוד

אינעווייניג, נאָך חי גרוים נאָך פון בית־מדרש און נאָך די שטאָר־קייט נאָך פונ׳ם געווּף.

אידישע שיינע מיידלאך ווערן געטויפט.

א איד טאָר ניט אויסגעהן שמונה עשרה הינטערווייאך, ווייל דאָס איז געגען דעם פּאַראַגראַפס פון אונזער ציוויליזירטע מדינה.

פעטע קוגלען זיינען שטרענג פאַרבאָטען. פאַר געוואוינליכע צאָהלט יעדער איך 10 קאָפּ. פער קוגעל פער עסער, פער שבת איז קאָזנאַ אריין. טשאָלענט און פישנאָגע — דעסגלייכען.

דער פערברעכער געגען דיזע אלע זאַקאָנעם ווערט בעשטראָפט (וואו די שטראָף איז ניט גלייך בעשטימט געוואָרען אין געזעץ גופא) נאָכ׳ן געזעץ פונ׳ם יאָהר 1753 מיט די דאָפּאָליעניע פון 1792, 1813, 1825, און 1855טען יאָהר סוואָד זאַקאָנאָוו באַנד דרייסיג סטאַטיא 23816, 24761, 31527, דריטע און פיערטע פּרימעטשאַניעס, צווייטע און פינפטע אָבטהיילונג, און אין סטאַטיא 31527 מיט די פּרילאָזשעניעס 7 ביז 11 און אַנדערע.

וואָס זאָגט איהר פּאַרט דערצו?

LXXIII.

יום כפור — היינט און א מאָל.

חוץ דעם פּרנס פון שטאָקלישקער מנין און דריי, פיער עמי־ארצים, וואָס פּרעדיגען אין דיא גרויסע אידישע שולען היער אין ענגלאַנד, ווייס יעדער איינציגער, אז יום־כּפור איז א מיוחס. פון וואַנען, אבער, זיין יחוס קומט — דאָס ווייס, מיר דאַכט זיך, קיינער ניט. ביי זיי ביניהם זיינען אויך דאָ מיוחסים, מענשען, וואָס מען רופט דוואַריאַנעס, ערדעלליים, לאָרדס. זייער יחוס ווייס מען: איינער קומט ארויס פון א רויבריטטער; דער אנדערער פון א קעניגליכען ממזר; דער דריטער פון א גרויסען מענשען־שוחט, א גענעראַל; דער פיערטער פון מיסטער גלאַדסטאָן'ס פּאָליטיק; דער פינפטער פון א גרויסען בעל־צדקה, וואָס האָט ניט געוואוסט, וואָס צו טאָן מיט זיינע געלט; דער זעקסטער פון עללערהויט; דער זיעבעטער פון א גע'פגר'טען מיניסטער; דער אכטער פון א גע'שמד'טען אידען, וועלכער האָט נושא חן געווען ביי א קיסר; דער ניינטער פון א ברויז (ווי, למשל, לאָרד אַללסאָפּ); דער צעהנטער — נו האָב זיי א גוטער יאָהר, אבי מע ווייס זייער שלשלת־היוחסין, דאָס איז דער עיקר.

פון וואַנען קומט ארויס דער יחוס פון יום כפור? וואָלט ער געווען ניט א טאָג, זאָנדערן א מענש, דאַן וואָלט איך אפשר געגלויבט, אז ער האָלט זיך גרויס דערמיט, וואָס צוליעב איהם הונגערן אלע יאָהר אזוי פיעל כשר'ע בהמה'לעך גאַנצע 24 שטונדען, (זאָגאַר 25, ווען מע זאָל רעכענען די צייט, וואָס נעהמט ־ער אריינשלאָגען פון דעם ערסטען פלעקעל פון די סוכה). נאָר אפילו דאַן וואָלט ער ניט געדאַרפט אזוי פערדרייסען דעם נאָז, ווייל עס זיינען דאָ מיוחסים, וואָס צוליעב זיי הונגערן כשר'ע בהמה־

לעך ניט 24 שעה, נור טאקי 24 טעג אין יאהר, וועז ניט מעהר. דאס האט עפעס קיין זין נים.

נאך וואס. ווען, למשל, יום כפור וואלט זיך גרוים געהאל־טען נור אין ענגלאנד, אין פראנקרייך, אין אמעריקא, איבער־הויפט אין די ציבוליזירטע לענדער, וואלט זיין יחוס נאך אפשר אויך געהאט א גרונד. א טאג, וואס פון איהם האלטען אזעלכע אידען, וועלכע האלטען, חוץ איהם פון קיין ברעקעל אידעשקייט ניט, מעג זיך איבערנעהמען. לאמיך היינטיגען טאג זיין א טאג, וואס א געסקראבעטע מארדע איינגעריכט אין שוויינעפעטס, — א מארדע, וואס העננט אראפ פון אזא מין קאפ, וואס וויים ניט פון קיין תפלין, פון קיין עטרה, וועלכע זיצט (ארויפגעשטעלט אויף א גראבען גוף, נאטירליך) אלע שבת אין פאון־שאפ, אדער אין קליידער־געשעפט, — לאמיך, זאג איך, זיין א טאג, וואס אזעלכע ברואים זאלען פאר מיר ציטערן, ווי א מויז פאר א קאץ, ווי א פרוש פאר א דעסיאטניק, ווי אן איידעלער מאגען פאר א סמאר־גאנער פעטען קוגעל, אדער . . . . געננג, איך מיין, לאמיך זיין אזא יום־כפור למשל אין האנסדישט, וואלט איך אודאי אויך גע־ווען שטאלץ, ווי אן אינדעק. אבער יום־כפור איז א יחסן ניט אין האנסדיטש אליין, ער האלט זיך גרוים אין פוילען און אין דער ליטא אויך. איז די פראגע . פון וואננען נעהמט זיך דארטען זיין יחוס ?

איז עס מעגליך, אז ער — יום־כפור — האלט זיך גרוים מיט דעם, וואס שווינדלער, בעטריגער, שוויסאויספרעסער, בלוט־צאפער און אנדערע אידעשע געלד־שרצים צאפען ניט, פרעסען ניט, בעטריגען ניט און שווינדלען נים פון כל־נדרי ביז נעילה, מחמת זיי האבען בושה פאר איהם, דעם הייליגען יום־כפור ? אויב ער האט שכל, דארף ער זיך דערמיט אויך ניט איבריגם שטארק איבערנעהמען, מחמת, דיא בעשווינדעלטע, דיא בעטראָ־גענע, די אויסגעפרעסטע, די אויסגעצאפטע ווערען גאנץ געננג אויסגעמוטשעט פון דעם יחסן אליין און ווערען גאנץ געננג אויס־געצאפט, אויסגעפרעסט, בעטראגען און בעשווינדעלט דיא איברי־

גע 364 טעג פון יאהר. ער וואלט זיך געקענט גרויס האלטען, וועז ער וואלט אין גאנצען אויסגעבראכט שווינדעל, בעטרוג, שוויים־פרעסעריי און בלוטצאפּענעס, — אזוי אבער זעה איך ניט איין, מיט וואס עס האלט זיך דא אזוי גרויס. עס וועט קומען א טאג, וועלכער וועט אויסברענגען פון דער וועלט די בלוטצאפּערס, די אויספּרעסערס, די בעטריגער און די שווינדלער, אבער ער וועט ניט ברענגען הונגער און פאסטען פאר מענשען, ער וועט ברענגען ברויט און געזונדהייט פאר אלע די, וואס האבען פריהער געפאסט און געהונגערט און געליטען און געשוויגען.

* * *

אה, איך וועל דאס קיין מאל ניט פערגעסען.

מיט יאהרען צוריק האב איך איין יום־כפּור נאך כל נדרי איינגעדרעמעלט אין שול. מיר האט זיך אפּגעדאכט, אז איך זעה לעבען זיך אן אלטען מאן (אין מיינע יאהרען), מיט א אויסגעדארטען פּנים, מיט אן איינגעבויגענעם רוקען, מיט גרויע האאר אויפ'ן קאפּ און מיט אבגעריסענע קליידער אויפ'ן קערפּער. און ער האט געהאלטען צונויפגעלייגט די אויסגעהארעוועטע הענד און האט געבורבעלט אין דער שטיל א וואונדערבארע תפילה.

„ליעבער גאט! — האט ער געזאגט — איך וויים, אז דו ביזט בארמהערציג און אז דו פערגיבסט אונז אונזערע עברות געגען דיר; איך בין אויך זינדיג, ליעבער גאטט, פערגיב מיר אויך און זיי מיר מוחל מיינע זינד!

„ליעבער גאט! איך וויים, אז דו ביזט א משגיח אויף דער וועלט און אז קיין זאך טוט זיך ניט אהן דיין בעשטימונג און אהן דיין ווילען; איך האב זעהר פיעל געליטען פון דיין האנד, שרעקליך. שרעקליך פיעל געליטען, אבער איך פערגיב דיר, ליעבער גאט! איך טו דיר נאך, און נעהם אן דיינע מידות, און בין דיר מוחל ד י י נ ע זינד.

„ליעבער גאט! אין מיינע יונגע יאהרען האב איך אפּט פערבראכען געגען דיין געבאט און האב א מאל פערפעהלט צו לויבען און צו הייליגען דיין נאמען. זיי מיר מוחל מיינע זינד!

„ליעבער גאָט ! אין מיינע יונגע יאָהרען האָסטו צוגענומען מיינע עלטערן פון מיר, מיינע שטיצערס, ניי, וואָס האָבען מיך געליעבט, געהאָדעוועט. איך בין געבליבען אַ פערוואָגעלטער, א יתום אין דער וועלט; פון דיין האנד איז דאָס מיר געקומען, דאָך, איך בין דיר מוחל דיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! ווען איך בין אלט געווען אכטצעהן יאָהר, האָב איך איין טאָג געטראָפען נאָך דער אַרבייט דיינע אַ בעשעפינעס אין ווייבליכער געשטאלט; זי איז געוועזען יונג און שעהן און זיטליך און איך האָב איהר פון דעם אויגענבליק געליעבט פון גאנצען האַר־צען און האָב דורך דעם אָבגעקעהרט אָפט די געדאנקען פון דיין היילינען געבאָט. איך בעט דיך, ליעבער גאָט, פערצייה מיר און זיי מיר מוחל מיינע זינד!

„ליעבער גאָט ! דו האסט מיין גליק צושטערט, דוא האָסט איהר, די אונשולדיגע ליעבעספאלע שעפסעלע, אוועקגענומען פון דער וועלט, איידער זי האָט מיך בעגליקט מיט דער פרוכט פון אונזער אונבעשרייבליך גרויסע ליעבע; ליעבער גאָט, איך בין דיר מוחל דיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! איך וויים, אז נאָך איהר טויט, אַרבייטענדיג שווער און ביטער, האָב איך אָפט געלעסטערט דיין געבענשטען נאָמען פון שווערע נויט, דורך קראנקהייט און דורך ליידען. זיי מיר מוחל מיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! דו האָסט מיר געגעבען נויט און קריינק אלץ מעהר און מעהר און מענשען, בייזע מענשען, האָסטו לאנג געלאָ־זען וואָיעווען און הערשען איבער מיך. נאָר איך . . . איך בין דיר מוחל דיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! איך האָב א מאָל, אפילו מאָקע נור אין די געדאנקען אויפגעהויבען מיין האנד אנטקעגען דיינעם א געזאלב־טען, וועלכען איך האָב זיכערליך געהאלטען פאר א בייזען, ווי־טהענדען טיראן. ליעבער גאָט, טאָמער האָב איך דערמיט געזינ־דיגט, זיי מיר מוחל מיינע זינד.

„ליעבער גאָט ! דו ווייסט אז דיין געזאלבטער האָט מיך פאר־

מיין רעיון געמוטשעט און געפייניגט יאהרען לאנג, האט מיך גע־מאכט אויף אייביג פאר א קאליעקע. דאס טוענדיג אויף דיין בעפעהל. איך בין איצט אלט און גרוי און שוואך און קראנק, איך יעה אין קבר פאר דער צייט אריין: פון דעסטוועגען בין איך דיר מוחל דיינע זינד.״

* * *

איך האב מיך אויפגעכאפט, האב זיך ארומגעקוקט און דער אל־טער מאן איז געווען פערשוואונדען.

אה, איך וועל דאס קיינמאל ניט פערגעסען!

LXXIV.

קעלט.

מיר איז קאלט.

דרויסען איז שוין לאנג פריהלינג. די זון שיינט. דער הימעל איז בלוי. די גאנצע נאטור לעבט. דער בייזער לאנגער ווינטער מיט זיינע רעליגיעזע טומאנען, מיט זיינע דיפלאמאטישע ווינטען, מיט דעם קאנסערוואטיווען אייז און דעם ליבעראלען שנעע — דער ווינטער איז אוועק און אלעס לעבט, אלעס בליהט. הארך! אט איז א פייגעלע וואס פיפצעט מיר אין אויער אריין: האפ, אלטינקער, לעב און האפ! נאך דעם פריהלינג קומט אווארעמער זומער, און דאן א פרוכטבארער הערבסט, און די גאנצע מענשהייט וועט האבען וואס צו עסען. נאך א ווייילינקע, און פון יעדען זיפץ וועט ווערען א פרעהליכער שמייכעל, פון יעדען געוויין א געזאנג, פון יעדען טרויער א שמחה. לעב, אלטינקער, לעב און האפ!

און מיר איז קאלט.

עס זיינען געוועזן צייטען, ווען ארום מיר איז אלעס געוועז שווארץ און פייכט און טונקעל; ווען די לופט איז געוועזן פערגיפטעט, ווען די וואהרהייט איז געוועזן פערצויגען מיט וואלקענס, ווען די פרייהייט איז געוועזן אומעטום אין שווערע קייטען, און ווען די מענשענליעבע האט אויסגעזעהען פערקאליעט און פערגליווערט. און דאן — דאן ווען עס איז ווירקליך געוועזן צום פערצווייפלען, ווען די האפנונג איז געוועזן אי שוואך אי ווייט, ווערענד די מרה־שחורה איז געוועזן אי שטארק אי נאהנט, — דאן איז פון דעסטוועגען מיר אליין געוועזן ווארעם אין ברוסט און מיין פולס האט געקלאפט האסטיג און אויף מיינע ליפען האט געשפיעלט א לוסט-

שמייכעל, און איך האב געטרייסט מיינע אָרימע ברידער. און איצט ? איצט ווען יעדער ווינד ברענגט גוטע בשורות, ווען יע־דער בוים צייגט אַן אַ נייעם לעבען, ווען די גראָז אויף די לאַנקעס איז פון דאָס ניי פריש און גריז, איצט פיהל איך אַ קעלט אין אַלע גליעדער, אַן איינזאַמקייט ווי צווישען קברים, וואו עס ליעגען בעגראָבען אַמאָליגע האָפנונגען, ווינשע און גרויסע פריידען.

און מיר איז קאַלט.

איך בין אַ פערוואַגעלטער צווישען פריינד און ברידער. די פּנים'ער וואָס איך זעה אַרום זיך זיינען ניט די אַלטע ; דער האַנד־דרוק וואָס איך פיהל איז ניט ווארעם ; די ליעבע אַרום מיר איז אַ פערפאַסטע און אַ געדרוקטע ; די פריינדשאַפט וואָס איך בע־געגען טראָגט אויף זיך אַ שטעמפּעל פון אַ פאַבריק ; די שטימען וואָס איך הער זיינען פערשטיקט, פערשטימעלט און פערשטעלט. איך האָב נאָך אימער מיין אַלטע פילאָזאָפיע און מיין יונגען איינ־קעל. אָבער ער איז צו יונג און זי איז צו אַלט. אַ, די פילאָזאָפיע ! זי קען נור צוגליעדערן, צונעהמען און ווידער צונויפשטעלען, אָבער זי קען ניט דערוואַרעמען, זי קען ניט דערפרישען, זי קען ניט בע־לעבען. זי האָט אַ שליטה איבער דעם מח אין קאָפּ, אָבער ניט אי־בער די בלוט אין די אָדערן...

און מיר איז קאַלט.

זיי פרעגען מיך, ווארום איך שרייב אַזוי ווענינ. זיי ווייסען ניט, אַז איך בין ניט אַ פילאָזאָף ווי אַלע אַנדערע. שפינאָזאַ, למשל, האָט נור בעדאַרפט צום שרייבען פּאַפּיער, טינט, אַ פעד־דער, אַ ביסעל רוח פון די אַמסטערדאַמער אידלעך און פיליכט אַ פּאָר איינענע געמאַכטע ברילען : ער האָט נעמליך געשליפען חוץ מחות, אויך שפּאַקולען-גלעזלעך ; פיכטע וואָלט געהאַלטען „רעדען אַן די דייטשע נאַציאָן", אפילו ווען אַ ווינד וואָלט פערטראַגען איהם אַליין אָדער זיינע טיימשען אויפ'ן פּלאַנעט יופּיטער ; פייער־באך וואָלט געשריעבען געגען אמונה זיצענדיג אין טורמע. אָבער איך ? איך מוז צום פילאָזאָפירען האָבען אַרום זיך מענשען, וועלכע פיהלען מיט מיר מיט, און וויינען מיט מיר מיט, און לאַכען מיט

מיר מיט. אַזעלכע מענשען האָב איך אַמאָל געזעהען, היינט פערפאָלגען מיך זייערע שאָטענס.

און מיר איז קאַלט.

אַיי, וויא קאַלט מיר איז! און דאָס איז ניט צומאָל אַ פראָס־

אַי, ווי קאַלט מיר איז! און דאָס איז ניט צומאָל אַ פראָס־ט אַ סוף! דאָס איז אַ קעלט ווי אין אַ קדחת, ווי אין אַ פראָטעס־טאַנטיש־גייסטליכער הארץ, ווי אין אַ געזיכט פון אַ געוועזענעם סאָציאַליסט, ווי אין אַ לאָנדאָנער תשרי־טאָג; דאָס איז ניט אַ מאָסקווער פראָסט, וועלכער פערכאַפּט מיט אַ מאָל דעם נאָז, די אויערן און דעם אָטהעם, זאָנדערן אַ קעלט וואָס גריזשעט און טרייסעלט און שוידערט, און מאַכט די וועלט פאַר אַ פוסטע חורבה, און די מענשען פאַר מתים וועלכע די ערד נעהמט ניט צו, און די בוימער פאַר אונבענוצטע תליות, און דעם לעבען פאַר אַ מתנה, וועלכע עס איז ניט זיכער צו האַלטען ביי זיך און צו שווער צום הער־טראָגען, און דעם שיין פון דיא זון פאַר אַ בלענדונג אין די אויגען און פאַר אַ שטער צום שלאָפען. עס דוכט זיך, אַז עס געהט אַלץ נור וייל עס איז אָנגעצויגען, אַז די בעוועגונג איז נור אַ פיעבער, אַז די שעהנע דרשות זיינען נור אַ מין רעדען פון היץ, פון וועלכע די הארץ קען פּלאַצען, אָבער ניט אָנגעוואַרעמט ווערען.

און מיר איז קאַלט.

פון וואַנען איז דאָס אַלעס געקומען? בין איך אַזוי אַלט? זיינען זיי אַזוי יונג? קען איך מעהר ניט רעדען, אָדער קענען זיי מעהר ניט הערען? אָדער איז ערגעץ־וואו דאָ אַ בייזער גייסט וועלכער איז מבלבל אונזער שפראַך און פערגיפטעט אונזער ברי־דערליכען לעבען? איך ווייס ניט, איך פיהל נור, אַז מיר איז קאַלט. איך זעה נור, אַז איך שטעה איינער אַליין, אַ פערוואָגעלטער צווישען גרויסע מענשען־מאַסען, אַ פערבלאָנזעטער אין בעקאַנטע ערטער, אַ פערלאָזענער צווישען ברידער. קען מען דאָס ערקלערען? איך וועל פּרובירען; וועל איך דערצעהלען אַ מעשה... אָבער ניט היינט... היינט בויגען זיך מיינע פינגער ניט.

מיר איז קאַלט.

דער פרייהייטס-גייסט

די דריי קעסלען.

די נאכט איז געווען זעהר א פינסטערע, די לופט געדיכט צום דערשטיקט ווערען. פלוצלינג האט עס גענומען דונערן און בליטד צען און א פירכטערליכער שטורמווינד האט געבלאזען שטונדהען נאך אנאנד פון מזרח ביז מערב. און פון צפון ביז דרום, און, ווען די זון איז אויפגעגאנגען, האט די גאנצע וועלט געהאט אנאנדער פנים.

און עס זיינען געשטאנען דריי גרויסע קעסלען אויף די גרויסע פייערן, וועלכע האבען לוסטיג געברענט אויף דריי מזבחות, און א וואונדערשעהנע געשטאלט מיט בליסצענדע אויגען אין קאפ און מיט פליגלען אויפ׳ן קערפער האט ארומגעשוועבט אויבען פון איין קעסעל צום אנדערן. דאס איז געווען דער פרייהייטס-גייסט.

לעבען דעם ערסטען קעסעל איז געשטאנען א געפליגעלטע יונג־פרוי, לעבען דעם צווייטען נאך איינע, און לעבען דעם דריטען ווי־דער איינע. יעדע פון זיי האט עטוואס געווארפען אין קעסעל אריין, זאגענדיג:

ברען, פייער, ברען! דארויף האט דער גייסט געענטפערט פון אויבען:

שמעלץ, פייער, שמעלץ!

און דער גייסט האט מיך צוגעפיהרט צום ערסטען קעסעל. ער האט מיך אויפגעהויבען אין דער הויך, און האט מיר געהייסען אריינקוקען איננעוויינג.

„מענש, וואס זעהסטו דארטען?" האט ער מיך געפרעגט און איך האב געענטפערט און האב געזאגט: — „איך זעה דארטען צו־

שמאַלצענע קרוינען, ווי די קרוינען פון מאַנאַרכען, און איך זעה גילדערנע סצעפּטערס פון קעניגע. וואָס בעטייט דאָס ?"

און ער האָט שמייכלענדיג מיר ערקלערט, ריידענדיג מיט דיזע ווערטער :

„דאָס זיינען קרוינען און סצעפּטערס, ווי דו האָסט אליין געזאָגט. איך האָב אָבגעשאַפט פון דער וועלט אַלע הערשער, אַלע פירטטען, אַלע קעניגע. פלייש־און־בלוט וועט ניט מעהר וואַיוועזן איבער פליישראון־בלוט. פון היינטיגען טאָג אָן און ווייטער וועט דער מענש נור געהאָרכען זיין אייגענעם געוויסען און ער וועט זיין פריי, ווי די לופט — פריי און גליקליך."

„ברען, פייער, ברען !" האָט די שעהנע געפלינעלטע יונג־פרוי אונטען געזאָגט.

„שמעלץ, פייער, שמעלץ !" — האָט דער גייסט צוגערופען — „שמעלץ קרוינען און סצעפּטערס, די פּראַכט פון טיראַנישע קעפּ, די מאַכט פון זייערע הענט !"

* * *

און דער גייסט האָט מיך צוגעפיהרט צום צווייטען קעסעל. ער האָט מיך אויפגעהויבען פון דאָס נייע אין דער הויך, און האָט מיר ווידער געהייסען אריינבליקען אינעוויינג. איך האָב געטאָן, ווי ער האָט מיר געהייסען; און פאַר גרויס וואונדער האָט מיר אָפּגענומען דער לשון. ער האָט זיך אָבגערופען און האָט געזאָגט : „זעהסטו מענש ? היער שמעלץ איך ביקסען און האַרמאַטען, שפּיזען און קינזשאַלען, רעוואָלווערס און העגענס און אַנדערע מאָרדגעצייג. און, פערשטעהסטו, מענש, איך האָב אָבגעשאַפט פעלקער־האַס און מענשענמאָרד. פון היינטיגען טאָג אָן און ווייטער וועט ניט מעהר שלאַכטען איין פאָלק דאָס אַנדערע, און דער מענש וועט ניט מעהר מאָרדען זיין ברודער. און אין דער וועלט וועט הערשען פרידען און ליעבע. עס וועט ניט מעהר ראַבעווען אַ נאַציאָן ביי אַ נאַציאָן און מיט מענשליכע בלוט וועט מען ניט מעהר בעגיסען פעלדער און לאַנקעס. עס וועט ניט מעהר זיין קיין מלחמות צווישען פעלקער, און די מאָרד־געצייג פערוואַנדעל איך איצט אין אונשולדיגע און ניצ־

ליבע ארבייטס־אינסטרומענטען. קוק, זעה, בעטראכט, און זאג דאס אז."

און די שעהנע יונגפרוי אונטען האט אויפגעהויבען איהר זיסע שטימע און האט געזאגט:

„ברען, פייער, ברען!" —

„שמעלץ, פייער, שמעלץ!" האט געענטפערט דער גייסט —

„שמעלץ און צושמעלץ די אינסטרומענטען פון מארד, פערוויס־טונג און בלוט־פערגיסונג. שמעלץ, הייליגער פלאם, שמעלץ, און צושמעלץ זיי!"

* * *

דער גייסט האט מיך דאן צוגעפיהרט צום דריטען קעסעל און האט מיך ווידער אויפגעהויבען אין דער הויך, און האט מיר ווידער געהייסען אריינבליקען אינעווענינ.

„וואס זעהסטו דארטען, מענש?" האט ער מיך געפרעגט. דא־רויף האב איך געענטפערט און האב געזאגט:

„מטבעות זעה איך דארטען; גאלד, זילבער, פלאטינא, ניקעל און קופער. וואס בעטייט דאס?"

„דאס בעטייט — האט ער געזאגט — אז איך האב אבגעשאפט געלד. די אללע מעטאלען וועלען פון היינט אן און ווייטער בענוצט ווערען צו ניצליכע זאכען און ניט צו מטבעות, צו בערייכערן איינ־ציגע מענשען, וועהרענד מיליאנען הונגערן און שמאכטען. דיר דארף איך נים דערצעהלען, וואס די רונדע שטיקלאך גאלד און זילבער האבען אנגעמאכט פאר צרות אין דער וועלט."

„ברען, פייער, ברען!" האט אונטען די געטליכע יונג־פרוי גע־זאגט.—

„שמעלץ, פייער, שמעלץ!" האט געענטפערט דער פרייהייטס־גייסט.

„פון וואנען קומט אזא רויך?" האב איך איהם געפרעגט. ער האט זיך אבגערופען און האט געזאגט:

„קום אראב און זעה מיט דיינע אויגען."

ער האט מיך שנעל ארונטערגעטראגען און איך האב געזעהן

אין די פלאמען אונטער'ן קעסעל אש פון שטאאטס־פאפיערען, וועקסלען און אסיגנאציעס. און דער גייסט האט געזאגט:

„מיט זיי האבען מיר אנגעצונדען דיזעס פייער און פון היינט אן און ווייטער וועט ניט מעהר זיין קיין געלד און קיין זכר פון געלד."

„און ווער זיינען דיזע געטליכע שעהנע געפליגעלטע יונג־פרויען?" האב איך איהם געפרעגט. ער האט מיר געענטפערט מיט א שמייכעל אויף זיינע ליפען און האט אזוי געזאגט:

„יענע ביי'ן ערסטען קעסעל איז די עלטסטע, זי הייסט „פרייהייט"; די איינגערע, וואס שטעהט ביי'ן צווייטען קעסעל הייסט „מענשענליעבע"; די איינגסטע, די, וועלכע דו זעהסט פאר זיך, הייסט: „ארבייט."

אט דעם חלום האב איך געהאט די נאכט פון ניי־יאהר.

דער יאמערטהאל.

און דער פרייהייטס־גייסט האט זיך צו מיר ווידער בעוויזען און ער האט אויפגעהויבען זיין מעכטיגע שטימע און האט געזאגט:

„מענש, ערוואך פון דיין זינדיגען שלומער און קום מיט מיר און איך וועל דיר עטוואס ווייזען."

און איך האב איהם געפרעגט מיט א שרעק אין הארצען, ציטערנדיג אין מיינע לענדען, וואס ער וויל מיר ווייזען. און ער האט זיך אבגערופען און האט געזאגט:

„מענש, האב ניט קיין מורא פאר מיר און פאר מיין געשטאלט זאלסטו ניט ציטערן; טו, ווי איך הייס דיר און וואו איך פיהר דיך, געה."

און דער גייסט האט דערלאנגט א מאך מיט זיינע מעכטיגע פליגלען און האט מיך ארויפגעזעצט אויף איינעם פון זיי און מיט דעם אנדערן האט ער מיך בעשירעמט.

און מיר זיינען באלד פערשוואונדען געווארען אין דער לופט, ווייט פון מענשליכע אויגען, און פון דעם ערדענבעוואוינערס בליק ווייט ענטפערנט. און מיר האבען געשוועבט אין דער לופט, שנעל ווי דער ווינד אויפ'ן ים. און מיר זיינען געפלויגען איבער פעלדער און איבער וועלדער, איבער מדינות און איבער שטעדט, איבער בערג און איבער טהאלען, איבער ימים און איבער וויסטענייען.

און מיר זיינען געקומען צו א הויכען בארג, און אויף דעם בארג איז געשטאנען א גרויסער געדיכטער וואלד און אין דעם וואלד זיינען געווען הויכע בוימער, הויך ביז די וואלקענס אין הימעל און שטאלץ, ווי די הערנער אויף דעם קאפ פון א הירש. און דער גייסט האט מיך ארויפגעזעצט אויף א קרעפטיגען צווייג פון דעם העכס־טען דעמב און האט ערהויבען זיין געטליכע שטימע און האט זיך אב־גערופען און האט צו מיר געזאגט:

„מאך אויף דיינע אויגען, מענש, און בליק ארום זיך, און דיינע אויערן עפען, אום אז דו זאלסט הערען, וואס דא טוט זיך, און דאס, וואס דו וועסט זעהן, קריץ איין מיט א פעסטע האנד אויף דעם טאוועל פון דיין הארצען." און ווי ער האט אויסגערעדט די־זע ווערטער, האט ער זיך געשטעלט הינטער מיר, מיך בעשירמענ־דיג מיט זיינע פליגלען און האט צו מיר פון דאס נייע געזאגט:

„מענש, וואס זעהסטו?" און איך האב איהם געענטפערט, אזוי צו זאגען:

„איך זעה א טיפען, טיעפען טהאל און דאס מוז זיין דער יאמערטהאל, ווארום ער זעהט אוים שוידערהאפט."—

„דוא האסט גוט געזעהן און וואס דו האסט געזאגט, האסטו ריכטיג געזאגט, וואס נאך זעהסטו?"

„איך זעה אונטען אין דעם טיעפען יאמערטהאל דריי גרויסע אזערעס און פון ביידע זייטען פון דעם טהאל זעה איך אויגען פון מענער און ווייבער און קינדער איבער די איין אזערע, — די וואס איז נעהנטער צו אונז."

„וואס זעהסטו נאך, מענש?"

„איך זעה הינטער דיעזע אזערע נאך איינע און איבער יענע

זעה איך פון ביידע זייטען יאַמערטהאַל מענשליכע געזיכטער, גע־זיכטער פון פערהאַרעוועטע מענשען־קינדער, אַלטע און יונגע, זכרים און נקבות."

וואָס נאָך זעהסטו?"

„איך זעה הינטער יענע אַ דריטע און איבער איהר זעה איך פון ביידע זייטען פון דעם טיעפען טהאַל הערצער פון מיינע ברידער־מענשען, מיט וואונדען אין יעדע הארץ און מיט אויפגעשניטענע אדערן."

„דו האסט גוט געזעהן און וואָס דיין אויג האָט בעמערקט איז ריכטיג. איצט, קום.

* * *

און ער האָט מיך פון דאָס נייע אַרויפגענומען אויף זיינע מעכ־טיגע פליגלען און האָט מיט מיר אַ שוועב געטאָן אין דער לופט. און ער האָט מיך געבראַכט נאָהנט צו דעם ערסטען פלום און ער האָט זיך צו מיר אָבגערופען זאָגענדיג:

„מענש, קוק ניט ווייטער, בעטראַכט צוערסט דיזע אָזערע מיט דיינע אויגען און זאָג מיר, וואָס דו זעהסט, און אויב דו הערסט וואָס, דערצעהל מיר, וואָס דו הערסט." און איך האָב איהם געענט־פערט און האָב געזאָגט:

„איך זעה אַ וואַסער, קלאָר ווי קריסטאַל, און טראָפּענס פאַלען פון ביידע זייטען טהאַל און די טראָפּענס פערמעהרען די פליסיגע מאַסע; און איך זעה, אַז די טראָפּענס קומען פון די אויגען און איך גלויב, אַז דאָס זיינען טרערען, — טרערען פון מענער, אָבער ניט פיעל, טרערען פון ווייבער, מעהר פון יענע, אום אַם מעהרסטען טרערען פון קינדער. און איך הער מילליאָנען שטימען אין איין כאָר זיפצענדיג,— הונגער, הונגער, הונגער! — דער הונ־גער פרעסט אוים דיזע טרערען און דעם הונגער ברענגט אויף דער וועלט דער מענש, דער מענש, אונזער ברודער: אַ פלוך אויף איהם!"

„קום ווייטער, און זאָג מיר, וואָס דו זעהסט, און אויב דו הערסט וואָס, דערצעהל מיר וואָס דו הערסט."

און ער האָט מיך געבראַכט צו דעם צווייטען פלום און איך האָב געעפענט מיינע ליפּען און האָב געזאָגט:

„איך זעה אונזויבערע וואַסער, און די וואַסער גיסט זיך אראָפּ פון די פערהאַרעוועטע געזיכטער און מיר דאַכט זיך, אַז דאָס איז שווייס. און איך זעה ווי דער שווייס גיסט זיך און גיסט זיך און פליעסט אריין אין די אָזערע און פערמעהרט די פליסיגע מאַסע, שרעקליך צו בליקען! און איך הער מיליאָנען שטימען זיפצענדיג אַלע צוזאַמען אין כאָר און דאָס איז וואָס זיי זאָגען: — שווערע, איבערנאַטירליכע פּראַצע פרעסט פון אונזער געזיכט ארויס דיעזען אייביגען שווייס; און דיעזע פּראַצע און דיעזע שקלאַפעריי ברענגט אויף אונז דער מענש, אונזער ברודער, דער אונערזעטליכער האבון; אַ פלוך, אַ בייזער פלוך אויף איהם!“

„קום ווייטער, ערדענזוהן, קום און זאָג מיר, וואָס דו זעהסט, הערסט און דערצעהל מיר, וואָס דוא הערסט.“ און ער האָט מיך געבראַכט אויף זיינע מעכטיגע פליגלען צו דעם דריטען פלום און איך האָב געפיהלט, ווי מיין צונג בעוועגט זיך און פון מיין מויל זיינען ארויסגעקומען ווערטער, אזוי צו זאָגען:

איך זעה אַ רויטליך־שוואַרצליכען פלום אין דיעזע אָזערע און ער פליעסט ארונטער פון די פערוואונדעטע הערצער פון די ביידע זייטען פון דעם שוידערהאַפטען יאָמערטהאַל; און דאָס, וואָס פליעסט אראָפּ אהין, זעהט אוים, ווי בלוט און דאָס בלוט פערמעהרט די רויטע פליסיגע מאַסע. און איך הער אַ כאָר פון אונגעהויער פיעל שטיממען, וועלכע זיפצען און קרעכצען און זאָגען דיעזע ווערטער:
— לענדער־פערוויסטענדע, פעלקער־ערמאָרדענדע, שרעקליכע קריגע — זיי צאַפּען ארוים דיעזע מענשליכע בלוט פון אונזערע אָדערן, מאָרדענדיג אונזערע לייבער און טויטענדיג אונזערע קערפּערס טויזענדערוויין פאר דער צייט. דיעזע מלחמות און שלאַכטען ברענגט אויף דער וועלט דער פעלקער־פערניכטענדער בלוט־דורשטיגער, ברענגט אויף די מענשען אַ מענש, דער מענש אונזער ברודער; אַ פלוך, אַ דרייפאַכער פלוך אויף איהם!“

איך הער שטיממען פון די צווייטע אָזערע, וואָס ענטפערן: אמן!

און איך האָב זיי געזעהן : מיר זיינען די טעכטער און ווייבער פון די פיעלע ערמאָרדעטע.—

און איך האָב ווידער אנדערע שטימען, וועלכע קומען פון די ערסטע רייען אויך : אמן ! זאָגענדיג : מיר זיינען זייערע אלמנות, יתומים און אלטע, קראנקע, שוואכע עלטערן.

און דער גייסט האָט צו מיר געזאָגט, רעדענדיג דיעזע ווערטער:

„מענש, דו האָסט ריכטיג געהערט און דו האָסט גוט געזעהן. איצט פערנעהם מיינע רייד און האָרך, וואָס מיין מויל וועט דיר זאָגען :—

דיעזע דריי שרעקליכע אזערעס וועלען זיך אימער פערגרעסער-רען, אימער פערמעהרען ביז זיי וועלען איבערשטייגען זייערע ברע-גען, און זיי וועלען דאן זיך פעראייניגען אין דעם אונגעהויערן טהאָל, וועלכען דו האָסט געזעהן און די דריי אזערעס וועלען ווערען איין איינציגע געמישטע מאַסע פון טרערען, פון שוויים און פון בלוט — בלוט — א פורכטבאַרער פלום. און דיזער פלום וועט זיך ערהויבען איבער'ן יאָמערטהאָל, איבער די בערג און איבער די בוי-מער און איבער די גאַנצע אויבערפלעכע פון דער ערד. און דער פלום וועט אין זיין פערפלייצונג אויסוואַשלען די מעכטיגע שטי-צע, פון בייז, פון ליגען און פון מאָרד און די וועלט וועט ער ריינ-וואַשען פון בלוט — און דאַן וועט גליקליך לעבען דער מענש.“

איך האָב מיך אויפגעכאַפט און דאָס איז אויך געוועזען א חלום.

עמק יהושפט.

„וקבצתי את כל הגוים,
והורדתים אל עמק יהושפט
ונשפטתי עמם שם....“

(יואל, ד׳ ב׳).

און דער פרייהייטס-גייסט האָט אויסגעשפרייט פאַר מיר א פורפורנעם מאַנטעל און האָט זיך צו מיר אָבגערופען, אזוי צו זאָגען:

„מענש, הויב אויף דעם מאַנטעל און טו איהם אָן אויף זיך, און לאָז דער פורפור בעדעקען דיין קערפּער; געה נאָך מיר, וואו איך וועל דיר פיהרען, און איך וועל דיר ווייזען וואונדערליכע זאַכען; און אַזוי לאַנג ווי דו וואַנדעלסט אין מיינע טריט, היט זיך, ניט צו קוקען ניט רעכטס און ניט לינקס, און לאָז זיך ניט אַבווענדען דיין בליק פון מיר, אום אז דו זאָלסט ניט פערבלאַנדזשען; טאָמער הערסטו זיסע נאַכטיגאַל־שטימען הינטער זיך, קעהר ניט אָפּ דיין קאָפּ אַהינטער און טאָמער הערסטו א געהויל פון שרעקליכע נאַכט־אוילען, שרעק זיך ניט; דיין אויער וועט פערנעהמען הערליכע מוזיק און די שטראַהלען פון די זון וועלען בענעגענען דיינע אויגען — ווען עס וועט ווערען טאָג, לאָז זיך ניט פערבלענדען דורך די שטראַהלען און לאָז זיך ניט פערפיהרען דורך די הימלישע האַר־מאָניע, זאָנדערן וואַנדעל אין מיינע וועגען און געה, וואו איך פיהר דיך; דו וועסט דאָן זעהן זאַכען, וואָס קיין מענשען־קינד האָט נאָך ניט געזעהען, און וואונדער וועל איך דיר ווייזען, וועלכע קיין פרוי געבאָרענער האָט נאָך ניט בעטראַכט. קום, לאָמיר געהן!“

איך האָב אָנגעטאָן דעם רויטען מאַנטעל, ווי ער האָט מיר בע־פוילען און פּלוצלונג איז מיר לייכט געוואָרען אין אלע גליעדער און מיינע פיס זיינען ניט מעהר געווען בעהעפט צו דער ערד און איך האָב מיך אָנגעהויבען צו בעוועגען פריי אין דער לופט, ווי א פויגעל, וואָס פליהט. און די ערד האָט גענומען שווינדען אונטער מיינע פיס און איך האָב נאָכגעשוועבט נאָך דעם גייסט, ווי א פעדער, וועלכע ווערט געטראָגען פון ווינד, אָדער ווי דער מענש־ליכער רעיון נאָך די רייד פון א בעגייסטערטען רעדנער.

און זיסע שטימען האָבען מיך געלאָקט צוריקצוגעהן און שרעק־ליכע קולות פון א בת־היענה האָבען מיר געמאַכט א מורא און איך האָב קיין זאַך ניט געהערט און ניט בעטראַכט און האָב געטאָהן אלץ, ווי מיין הייליגער פיהרער האָט מיר געהייסען. און נון האָט ער פון דאָס נייע ערהויבען זיין קול און האָט זיך אָבגערופען און האָט געזאָגט:

איך האָב דיר געוויזען דעם עמק־הבכא, דעם יאַמערטהאַל

און איצט וויל איך דיר ווייזן דעם טהאָל, וואו עס דאַרף זיין דאָס וועלט־געריכט, דעם עמק יהושפט. און איך וועל דיך ברענגען צום טייך קדרון און וועל דיר ווייזן דעם משפט פון די שרעקליכע בע־שעפענים, וועלכע איהר, מענשען, רופט געלד־הערשאַפט. און דו וועסט זעהן מיט דיינע אויגען און וועסט בענעהמען מיט דיין שכל דעם גרונד דערפון, ווארום די מאַוים'דיגע בריה בלייבט מעכטיג און שטאַרק צו קנעכטען די שוואַכע און צו פערצעהרען די, וואָס האָרעווען אין דעם שווייס פון זייער פנים. קום ווייטער."

און מיר האָבען געשוועבט אין דער לופט אַ לאַנגע, לאַנגע צייט. און די נאַכט איז פערגאַנגען און עס איז געוואָרען טאָג. אָבער איך האָב ניט געפיהלט קיין מידיגקייט. און ווען עס איז געוואָרען האַל־בער טאָג און די שטראַהלען פון די זון האָבען מיך בעגעגענט, האָב איך אין זיך געפיהלט אַ שטאַרקען חשק צו בלייבען שטעהן און צו געניסען די ליעבע ווארימע לופט, אָבער איך האָב זיך אַנגעטאָן אַ כח און בין געבליעבען נאָהנט לעבען מיין פיהרער. און ווען מיר זיינען געקומען צום מיטטעל־לענדישען ים, האָב איך געהערט זיסע פרויען־שטימען, וועלכע איך האָב געהאַלטען פאַר ענגעל־שטימען, קומענדיג פון איטאַליען, און די ליעבליכסטע געשטאַלטען האָבען מיך גערופען צו געניסען ליעבע און לעבען, אָבער דער פרייהייטס־גייסט, וואָס האָט מיך בעשיצט, האָט זיי אַלעמען בעזיעגט און זיין פורפור־ער מאַנטעל, וואָס האָט מיך בעדעקט, האָט מיך בעשירעמט פון פערפיהרונגען.

און מיר האָבען געשוועבט אין דער לופט אַלץ ווייטער און ווייטער, ביז מיר זיינען געקומען צו אַ שטיללע טייך אין אזיען, צו דעם לאַנד פון אַלטע פעלקער און ראַסען, פון געטער און אָבגע־טער, פון אמונות און לעגענדען. און איך האָב געזעהן אַ גרויסען, טיעפען טהאָל לעבען דעם טייך און אין דעם טהאָל האָבען מיר זיך אַראָפּגעלאָזען. דער טייך איז געווען דער טייך קדרון און עמק־יהושפט הייסט דער טהאָל.

און דער גייסט האָט צו מיר געזאָגט:

„מענש, וואָס זעהסטו?" און איך האָב געעפענט מיינע ליפּ־

פען און האָב איהם געענטפערט אזוי צו זאָגען :

„איך זעה דאָרטען אין מזרח פון יענעם ענד טהאָל א ריעזיגען מאַן מיט מעכטיגע גליעדער און מוסקעל־האַפטע אָרעמס. און מיר דאַכט זיך, אז דער ריעז ליעגט געבונדען אויף דער ערד. און ער איז געבונדען.... קען דאס זיין ? ער איז געבונדען מיט שפּיננוועבס און ער שיינט ניט צו קענען זיך ריהרען, און איך גלויב, אז ער האַלט די שפּיננוועבס פאַר קייטען און אז ער ווייס אַליין ניט פון זיין געוואַלטיגע קראַפט."

„מענש, וואָס זעהסטו נאָך ?"

„און איך זעה אויף דעם שטערן פון דעם ריעזן א קופּערנע בלעכעל מיט די ווערטער : „הילפלאָזער פּראָלעטאַריער" און אויף זיין גאַנצען קערפּער פון די פיס ביז צום נאַקען זעה איך א גאַנצען פאָלק פון קליינע שרצים און פּאַראַזיטען פון אַללערליי מינים און זיי זויגען זיין בלוט און פערצעהרען די פעט פון זיין לייב און ער בלייבט געדולדיג. ער קרעכצעט און זיפצעט און ריהרט זיך ניט."

„זאָג, מענש, וואָס זעהסטו נאָך ?"

„און איך זעה א אונגעהויער גרויסען און דיקען שטאַנג, שטעהענדיג אין מיטען טהאָל; און איך זעה א שלאַנגבוים אַריבערגעלייגט איבער איהם פון אויבען און פון ביידע ברעגעס זעה איך אראָפּהיינגענדיג אויף קייטען רונדע שאָלען און איך גלויב, אז דאָס איז א וואָג. און איך זעה אויף די וואָגשאָל פון דרום־זייט א געוואַלטיגען גלעזערנעם קובעל פול מיט מוטנע וואַסער, אָבער ניט אין גאַנצען פול, ווייל דאָס וואַסער גרייכט ניט ביז'ן ראַנד פון דעם קובעל. און דאַן זעה איך ווידער נאָך אזא גלעזערנעם קובעל פון די אַנדערע זייט אויף די וואָג־שאָל, וואָס קומט אויס צום צפון־זייט, און דיעזער קובעל איז אויך פול מיט פליסיגקייט, אָבער ניט וואַסער. מיר דאַכט זיך, אז איך זעה דאָרטען שטיקער פליישׁ, מיט בלוט, און נערווענזאַפט, און מאַרך — געמישט מיט שוויס, טרערען און אָטהעם־הויך. און אין דיעזע פליעסיגקייט זעה איך אַרומשווימענדיג גאַנצע סקעלעטען. לויזע ביינער, אָבגעהאַקטע קעפּ, הענד, פיס, אַרויסגעריסענע ריפּען און אינגעווייט פון מענשליכע קער־

פערס. און מיר דאכט זיך, אז דאס אלעס איז בעדעקט מיט קרייצען, טליתים און מיט הייליגע געשירר פון אלערליי אמונות."

„האלט איין!" האט דער גייסט א געשריי געטאן, „נאך האסטו אלץ ניט געזעהן. לאמיך דיר דערוויל זאגען, אז אין דעם גלעזערנעם קובעל פון דרום־זייט איז די פאלקס־דומהייט און אין דעם אנדערן פון צפון־זייט איז די געלד־הערשאפט. איצט קום צו נעהנטער און דערצעהל מיר, וואס דו זעהסט."

און איך האב איהם געפאלגט און בין צוגעגאנגען נעהנטער און האב מיך אבגערופען, ריידענדיג מיט דיזע ווערטער: „איך זעה, אז דער גלעזערנער קובעל פון דרום־זייט וועגט אראפ דעם אנדערן, וואס דערפון פערשטעה איך, אז די פאלקס־דומהייט איז שווערער און גרעסער, ווי די געלד־הערשאפט. און איך זעה ווי עס גיסען זיך אריין אין דעם געלד־קובעל אלע ווײלע נייע טרערען, נייע בלוטטראפענס און נייע שוויים־טראפענס, אבער דער אנדערער דערלאנגט זיך נור א הארעלע א הויב און בלייבט שטעהן אויף איין ארט."

— „וואס נאך זעהסטו?"

„איך זעה ליכטיגע שטראהלען פון די זון, ארויפשיינענדיג אויף דעם דומהייט־קובעל, נאר וואס דאס בעטייט, ווייס איך ניט."

און דער גייסט האט צו מיר א שמייכעל געטאהן און האט מיר געענטפערט אזוי צו זאגען:

„דאס וואס דו ווייסט ניט, וועל איך דיר זאגען און וועל דיר קלאהר מאכען אלץ, וואס געהט איבער דיין מענשליכען שכל; דארום הער זיך צו און פארנעהם מיינע רייד. דער קובעל, וועלכען דו רופסט דומהייט־קובעל איז אמאל געווען פול, ווען דער אנדערער וואר נור אנגעפילט ביז'ן העלפט. מיט צוויי־און־פערציג יאהר צוריק *) האט די זון גענומען ארײנשיינען אין דעם ערסטען פון די ביידע קובלען און די פערגליווערטע דומהייט איז צוגאנגען געווארען. וואס מעהר די שטראהלען פון די הימלישע ליכט האבען אויף איהם ארויפגעשיינט, איז די פליסיגקייט איננעוויניג געווארען אלץ וועד־

*) אין 1848

ניגער און וועניגער און איצט, זעהסטו, איז כמעט שוין א פערטעל אויסגעטריקענט."

„וועט עס ווען עס איז אין גאנצען אויסגעטריקענט ווערען?"

„ניין, מיין זוהן, ניט אין גאנצען. אבער דאס מאכט ניט אויס, איהם דארף דער אנהערער נור אריבערוועגען, בכדי אז דער סוף פון די געלד־הערדשאפט זאל קומען און יענער וועט איהם איז גיכען דאך אריבערוועגען, מחמת ער ווערט רק פולער און פולער. און דאן וועט דער ריעז זיך אויפכאפען און א בת־קול פון אויבען וועט אויסרופען: — „ריעז, טרייסעל אב פון זיך די שרצים און אללע פאראזיטען; דער דרום־קובעל שטייגט אין די לופט און דער צפון־קובעל זינקט, און דער משפט פון עמק יהושפט איז געענדיגט. ריעז, בעפריי זיך און לעב."

„און ער וועט זיך בעפרייען און וועט לעבען."

די הקדמה צו א בילד.

און דער גייסט האט פון דאס נייע בעלויכטען מיין וואוינונג מיט די שטראהלען פון זיין הימלישען אנטליץ און האט זיך צו מיר אבגערופען אזוי צו זאגען:

„מענש, געה און קינדיג אן דיינע ברידער, אז דער גרויסער טאג איז נאהענט."

און ווי ער האט אויסגערעדט דיעזע ווערטער, האט מיין הארץ גענומען קלאפען שנעלער און העפטיגער, ווי אימער, פאר גרויס שמחה, און אז אונבעשרייבליכע רעגונג איז דורכגעגאנגען דורך מיינע גלידער. און איך האב אויפגעטאן מיינע לעפצען און האב ארויסגעשטאמעלט דיעזע ווערטער:

„איך בין בערייט צו ערפיללען דיין בעפעהל און דאס, וואס דו הייסט מיר וועל איך טאן. אבער פערצייה, וואס איך וויל דיר זאגען, דען איך בין ניט מעהר ווי פלייש און בלוט. זאג מיר, גרויסער גייסט, מיט וואס זאל איך זיי איבערצייגען, אז דער הערר־ליכער טאג איז נאהנט? דו ווייסט, אז די שרעקליכע נויט פון הונ־

דערטער יאָהרען האָט זייערע אויגען פערקלעפּט, און זייערע אויער־רען פערשטאָפּט, און פערדונקעלט זייער זיננען. ווי אזוי זאָל איך אריינבריינגען די גליקליכע בשורה אין זייערע הערצער, בכדי, אז זיי זאָלען הערען, וואָס איך קינדיג זיי אָן, און אז זיי זאָלען גלויבען, וואָס זיי הערען, און אז זיי זאָלען זיך בערייט מאַכען צו די נייע צייט, גלויבענדיג אין מיין בשורה ?"

און א זאנפטער שמייכעל האָט זיך בעוויזען אויף זיינע ליפּען, ווי ער האָט מיר געענטפערט, און האָט אזוי געזאָגט :

„אָה, איהר זייט א וואונדערבאַרע ראססע און אייערע מענש־ליכע וועגען זיינען זעלטזאַם און מערקווירדיג. דען איהר גלויבט אין אַלץ, חוץ אין ז י ך א ל י י ן, און איהר האָפּט אויף אַלץ, חוץ אויף א י י ע ר ק ר א פ ט ! און איהר גלויבט אין א לעבען נאָכ'ן טויט, אָבער ניט אין א לעבען ביי'ן לעבען, און איהר קוקט אזוי לאַנג אויפ'ן הימעל, ביז איהר ווערט געשטרויכעלט אויף דער ערד. ווייל איהר האָט אזוי לאַנג געטראָגען א יאָך, מיינט איהר, אז דאָס איז א טהייל פון אייער קערפּער; און ווייל אייך איז געווען אזוי פינסטער און ביטער נעכטען און עהער־נעכטען, גלויבט איהר ניט אין די ליכט פון'ם מאָרגעדיגען טאָג און צווייפעלט אין די מעגליכקייט פון א זיכען לעבען אין דער צוקונפט. און איהר קוקט אויף אייערע צוויי הענד און איהר זאָגט : מיר זיינען שוואַך, און דאָך ווייסט איהר, אז איהר בעדאַרפט נור צונויפליינען אייערע הענד מיט די מיליאָנען אַנדערע הענד, אום צו געבען די וועלט א נייע געשטאַלט. אָה, איך קען אייך, מענשענקינדער ! אַלטינקער, דו ביזט גערעכט : דיינע ברידער וועלען דיר ניט גלויבען."

ער האָט געקאָנטשעט, איצט האָב איך צו איהם געזאָגט, ריי־דענדיג מיט דיעזע ווערטער :

„אויב יאָ אזוי, טאָ וואָס וועט העלפען מיין געהן זיי אַנזאָ־גען, אז דער גרויסער טאָג איז נאָהנט ? וואָס טויג דער רעגען, ווען ער פאַלט אויף א פעלזיגען גרונד, און וואָס איז דער נוץ פון זריעה, ווען מען זייט זי אין א זומפּ ? און דאָך זאָגסטו : געה ?"

און דער גייסט האָט מיר געענטפערט אזוי צו זאָגען :

„יאָ, אַלטער! און דאָך זאָג איך: גיה! גיה, און זאָג אַז דיינע ברידער, אַז דער טאָג פֿון בעפֿרייאונג איז נאָהנט. פֿיעלע וועלען דיך גאַר ניט אויסהערען, און פֿיעלע פֿון די, וואָס וועלען דיך יאָ אויסהערען, וועלען דיך ניט פֿערשטעהען; און פֿיעלע פֿון די וואָס וועלען דיך יאָ פֿערשטעהען, וועלען דיר ניט גלויבען; און פֿיעלע פֿון די, וואָס וועלען דיר יאָ גלויבען, וועלען דיר ניט פֿאָלגען, ווען דו וועסט זיי זאָגען: מאַכט זיך בערייט צום גרויסען טאָג. דאָס ווייס איך, מענשענקינד, איך ווייס דאָס זעהר גוט, און פֿון דעסטוועגען הייס איך דיר טראָגען צו זיי מיין בשורה, און דאָך הייס איך דיר זיי זאָגען, אַז זיי זאָלען זיך פֿאַרבערייטען. וואָרום צווישען זיי וועלען זיך געפֿינען איינִיגע, וואָס וועלען דיר אי געהאָרכען, אי פֿערשטעהן, אי גלויבען, אי פֿאָלגען און זיי וועלען פֿיהרען דאָס פֿאָלק, ווען דער טאָג וועט קומען, ווען די שטונדע וועט שלאָגען, ווען דורך די פֿינסטערע וואָלקענס וועט זיך דורכברעכען די מאָרגענרעטהע דער פֿרייהייט, און אַלע וועלען דאַן דאָס דערזעהן אין וואָס נור ווייניגע גלויבען היינט. צוליעב דיעזע איינִיגע ווייניגע הויב אויף דיין שטימע און זאָג אַן דיין בשורה, ניט קלייבענדיג און ניט וועהלענדיג, מחמת דו קענסט ניט וויסען, ווער און וואו דיעזע ווייניגע זיינען.“

און איך האָב דערלאַנגט אַ טיעפֿען שמערצליכען זיפֿץ און האָב צום גייסט געזאָגט:

„איך זעה אויף דיין רעכטען אָרעם דיין וואונדערבאַרען פּורפּורנעם מאַנטעל, וואָהין ווילסטו מיך פֿיהרען? איך האָב מורא צו געהן, ווייל איך בין שוואַך.“ און ער האָט מיר געענטפֿערט און האָט געזאָגט: „איך זעה, אַז דו ביזט קראַנק, אָבער איך וועל דיך געזונד מאַכען; און איך ווייס אַז דו ביזט שוואַך, און איך וועל דיר געבען נייע קרעפֿטען. איך וועל דיך איינשלעפֿערן מיט אַ געזאַנג און ווען דו וועסט זיך פֿיהלען ווידער ביי קרעפֿטען, וועל איך מיט דיר מאַכען אַ רייזע איבער'ן גרויסען ים און וועל דיך אַרויפֿברייננגען צו די וואָלקענס און וועל דיר פֿון אויבען ווייזען אַ וואונדערבאַרע ערשיינונג, וועלכע דו וועסט נאָכהער דערצעהלען דיינע ברידער.

דערוויל, מענשען־זוהן, שלאף און האב רוה, און איך וועל מאכען א באלזאם צו היילען די וואונדען אין דיין הערצען, צו שטארקען דיינע גליעדער און צו קרעפטיגען דיין שטימע. שלאף!"

און ווי ער האט אויפגעהערט צו רעדען, האבען מיינע אויגען גענומען זיך שליסען און איך האב דערהערט א זיסע, הימלישע שטימע, זינגענדיג אט דיעזעס ליעד:

אין די גאסען, צו די מאסען
פון בעדריקטע פעלקער־ראסען,
רופט דער פרייהייטס־גייסט:
„איך ברייננ וואפען — פאר דעם שלאפען,
איך בעפריי די ארבייטס־שקלאפען
און איך מאך זיי דרייסט.

„ליכט פערשפרייטען — רעכט פערברייטען,
קום איך און צוברעך די קייטען
פון די טיראניי;
די נאציאנען — פון קאנאנען,
פון ארמעען און פון שפיאנען
קום איך מאכען פריי.

„איך קום לעהרען — ארבייט עהרען,
עהרען, אכטען און בעגעהרען
ארבייט מיט א טאלק;
גליק און פריעדען, — אונגעשיעדען
צווישען הײדען, קריסטען, אידען,
צווישען פאלק און פאלק.

„פרייד און שטרעבען — קום איך געבען,
לעבענסלוסט און לוסט אין לעבען
אלעמען צו גלייך;
מענשענקינדער — זאל, ווי רינדער,
ניט מעהר אומברייננען א גרינדער
פון א מערדער־רייך.

„איך קום פרויען — אנפערטרויען
יעדעס רעכט צו העלפען בויען
גלייכהייטס גרויסען טהראָן;
גיב זיי רעכטע — אין די עכטע,
ברידערליכע און גערעכטע
אָרגאניזאציאָן.
„איך קום מעלדען — יענע העלדען,
וועלכע שמאכטען אין די קעלטען
פון סיביר אצונד,
אז צוטראָגען — וועט אָסטראָגען
באלד מיין שטורם, — באלד וועט שלאָגען
די בעפרייאונגס שטונד."

אָה, ווי לערנט מען זיך אויס מאכען אזא ליעדעלע! איך בין איינגעשלאָפען און מיר איז געוואָרען בעסער און מיינע גליעדער האָבען זיך גענומען רעגען און מיין הארץ איז געוועזן געזונד. „איצט קום, לאָמיר גיהן!" האָט דער גייסט געזאגט. און מיר זיינען אוועק ווייט, ווייט, — זעהר ווייט. וואָס ער האָט מיר געוויעזען, וועט איהר הערן; האָט גערולד.

די גרויסע פלאָטע.

און דער גייסט האָט פאר מיר אויסגעשפּרייט זיין פורפורנעם מאַנטעל און האָט מיך געבראכט צו א גרויסען ים, מיך האלטענדיג לעבען זיך און מיט זיין שטארקען אָרעם מיך ארומנעהמענדיג. און ווען מיר זיינען געקומען איבער'ן מיטען פונ'ם ים, איז א מורא ארייגעגאנגען אין מיין הארצען און מיינע גליעדער האָבען גענומען ציטטערן פאר שרעק.

און אזוי באלד ווי מיין הייליגער פיהרער איז דאָס געוואָהר געוואָרען, האָט ער זיך אָבגערופען צו מיר און האָט אזוי געזאָגט: „אַלטינקער, דו ביזט א מענש, אָבער זיי א מאן; דער וואָס לעבט ניט אייביג, קען אויך צוויי מאָל ניט שטארבען, און פורכט

פאר'ן טויט פאסט ניט פאר דעם, וואס וויל וואנדלען אין מיינע וועגען; דער וואס זוכט די וואהרהייט, טאר זיך ניט לאזען אב־שרעקען דורך די דערנער, וואס געפינען זיך אויף איהר וועג, מחמת צובלוטיגטע פיס קענען זיך פערהיילען, און די פריידע איז גרויס, ווען מען קומט צום ציעל. און דו זאלסט ניט האבען קיין פחד פאר'ן ים, ווייל ער איז טיעף, דען וואהרליך זאג איך דיר, עס איז גלייכער צו געפינען דעם טויט אין דעם אבגרונד פון ים, זוכענדיג די וואהר־הייט, איידער צו בלייבען אין דעם פלאכען זומפ פון זעלבסטבעט־רוג, לעבענדיג אין שמוץ. האב ניט קיין מורא און קום מיט מיר."

און ווי ער האט געענדיגט רעדען, האט ער מיך א הויב געטאן אין דער הויך און האט מיך ארויפגעבראכט צו א געדיכטען וואלקען. און ער האט אויסגעשפרייט זיין מאנטעל איבער'ן וואל־קען און אויפ'ן מאנטעל האט ער מיך אנידערגעזעצט. און ער האט זיך אבגערופען צו מיר און האט מיך געפרעגט, וואס איך זעה אונ־טען; און איך האב געענטפערט: „וואסער."

„וואס זעהסטו נאך?" —

„און איך זעה דארטען ניט ווייט פון ברעג צוויי־ערליי שיפפען, וואונדערבאר געבויט און הערליך אנצושויען. די שיף פון די רעכ־טע זייט איז גרעסער ווי די צווייטע, אבער די צווייטע געהט שנע־לער. אויף די ערסטע זעה איך א קאפיטאן מיט אפיציערען, אבער אויף די צווייטע זעה איך ניט קיין קאפיטאן און ניט קיין אפיציער, און די פאהנע אויף די גרויסע שיף שיינט מיר צו זיין העל־רויט, ווערענד די פאהנע פון די קליינע איז בלוט־רויט און זיי געהן ביידע צום זעלביגען ברעג מיט א געוואלטיגע קראפט."

„וואס זעהסטו נאך?"

„גאר נישט מעהר."

„גאר נישט מעהר? ווארט א ווייליכקע, וועסטו זעהן."

און ער האט א מאך געטאהן מיט'ן האנד און דער וואלקען האט זיך אומגעדרעהט אין דער לופט גאנץ אהינטער. דאן האט זיך ו'ער גייסט צו מיר אבגערופען אזוי צו זאגען:

„קוק, מענשענקינד, וויט, וויט פאר דיר, קוק, און בעטראכט,

וואָס דו זעהסט און זאָג אַן בכדי אַז איך זאָל וויסען, אַז דו זעהסט ריכטיג.״ און איך האָב געטאַן, ווי ער האָט מיר געהייסען, און ווען איך האָב געהאַט אַלעס גענוי בעטראַכט, האָב איך איהם געענט־פערט און האָב געזאָגט:

„מייל׳ען און מייל׳ען אוועק פון די צוויי שיפפען זעה איך אַ מעכטיגע פּלאַטע פון רודער־שיפען, און זעגעל־שיפען, און פּאַנצער־שיפען וואָס געהן מיט דאַמפף. און מיר דאַכט זיך, אַז יעדע פון זיי טראָגט אַ בעזונדערע פאָהנע מיט דעם נאָמען פון גרויסע און קליי־נע מדינות, איינגעקריצט אויף יעדע פון די שיפען. און איבער זיי אַלעמען זעה איך אַ שוואַרצע טוך, וועלכע איז אויסגעשפּרייט הויך אין דער לופט, און אויף די טוך זעה איך מיט ווייסע אותיות... אַה, הייליגער גייסט! וואָס זעה איך?.... די שרעקליכע ווערטער: אונגליקליכע, פעראירדטע און בעטראָגענע מענשהייט.״ —

„וואָס נאָך זעהסטו?״

„איך זעה ווי די מאַטראָזען און שיפפסלייט פון איין שיף וואַרפען פיקעס און קאַיילען און באָמבעס אין די שיפסלייט פון די צווייטע שיף. די קאַפּיטאַנע טראָגען אַלערליי קרוינען, אָבער מאַנ־כע פון זיי זיינען ניט געקרוינט. און די קאַפּיטאַנען מיט זייערע אָפיציערען שיינען מיר צו רייצען די מאַטראָזען איינע אויף די אַנדערע, בכדי אַז זיי זאָלען זיך קריגען, ווען זיי שלאָגען זיך ניט. און איצט פערשטעה איך וואָרום די פלאָטע איז אַזאַ לאַנגע שטיק וועג צוריקגעבליבען: די מחלוקות מאַכען, אַז זי זאָל זיך לאַנגזאַם בעוועגען. און דאָך שטעהט די פלאָטע ניט אויף איין אָרט, און זי בעוועגט זיך און מיר דאַכט זיך, גרויסער גייסט, אַז זי געהט ווען אויך לאַנגזאַם, אין דעם וועג פון יענע צוויי שיפען.״

און דער גייסט האָט צו מיר געזאָגט: „ערדענזוהן, דו האָסט ריכטיג געזעהען און דאָס וואָס דו בעמערקסט, איז קלוג בעמערקט; דען איך שוועך ביי מיין גרויסע מוטער — די פרייהייט, אַז די מענשהייט־פלאָטע געהט פאָרווערטס, און טאָמער געהט זי אַמאָל אַזוי לאַנגזאַם, אַז מען קען מיינען, אַז זי שטעהט שטיל, זאָג איך דיר, אַ זי געהט פאָרט, און אַז די צייט וועט קומען, ווען זי וועט געהן

שנעל און וועט זיך פעראייניגען מיט איינע פון יענע צוויי שיפען, וועלכע זיינען אוועק פאראויס! דאס, אלטינקער, זאג איך דיר — איך, דער גייסט, וואס רעדט מיר דיר אצינד."

און איך האב איהם געפרעגט, ווער יענע צוויי שיפען זיינען און וואוהין זיי געהען; און ער האט מיר געהייסען ווידער א וויי־לינקע ווארטען און ער האט פון דאס נייע א מאך געטאהן מיט זיין קרעפטיגען ארעם און, ווען דער וואלקען האט זיך צוריק אומגעדרעהט, ווי ער איז געווען פריהער, האט דער גייסט אויפ־געהויבען זיין שטימע און האט צו מיר געזאגט:

די מאטראזען פון דיביידע שיפען זיינען מיינע קינדער און זיי שטרעבען צו איין ציעל. מעהר נישט די פון די גרויסע שיף ווילען האבען א קאפיטאן מיט אפיציערען און די פון די קליינע זעגלען אליין. הערשאפט ווילען זיי ביידע נים, אבער זיי זיינען נים מעהר ווי מענשען און צווישען זיי איז דא א מיינונגס־פערשיעדענהיים. זי בעשטעהט דארין, וואס די גרויסע שיף שרייט: ברוים און פרייהיים, וועהרענד די קליינע זאגט: פרייהייט און ברוים."

„איז דאס די גאנצע נפקא־מינה?"

„נים די גאנצע, אבער די הויפט־אורזאכע פון זייער אונאייניג־קייט. און די אונאייניגקייט צווישען זיי ביידען איז אפט אזוי גרויס, אז זיי שטערען זיך איינע די אנדערע געראדע ווי די שיפען פון די גרויסע פלאטע. און זיי וועלען בלייבען אונאייניג, ביז הער טאג וועט קומען, ווען די פלאטע וועט זיך מיט זיי פעראייני־גען, און צו וועלכע די פלאטע וועט זיך אנשליסען, די וועט בריינ־גען די בעדריקטע מענשהייט צו מיין מוטטער'ס לאנד."

„ווארום איז די איינע פון זיי גרעסער פאר די אנדערע?"

„ווייל די מעהרסטע מאטראזען האבען נאך מורא צו געהן געגען די וועללען פון דעם שטורמישען ים אהן א קאפיטאן, און ווייל די מעהרסטע טראכטען פריהער וועגען ב ר ו י ט און נאכדעם וועגען פרייהייט."

„דו ליעבסט וואהרשיינליך נים די גרויסע שיף, דו הייליגער פרייהייטס־גייסט?"

„איך זי ניט ליעבען ? דו ביזט א קינד, אלטינקער. זיינען דען איהרע מאטראזען ניט מיינע קינדער ? אויב עס מוז זיין ווי זיי ווילען — גוט, לאזען זיי האבען ברויט צוערסט, אהן מיר וועלען זיי ניט קענען לעבען. ז י י ליעבען מיך אויך."

„און שמערצט דיך ניט צו זעהן, אז זיי ביידע לעבען אין אייביגע מחלוקת ?"

„עס שמערצט מיך צייטענווייז, אבער איך געדענק, אז די פרייהייטס־קינדער האבען זיך געהאדעוועט ביי א בייזע ניאנקע, ביי דער קנעכטשאפט, און איך מוז זיי לאזען געהן, ווי זיי געהען. און דו וועסט זעהן, אז דעם טאג, ווען זיי וועלען דארפען קעמפפען געגען זייער בייזע אממע, וועלען זיי פערגעסען אן זייערע מחלוקות, און דער טאג איז נאהנט, אזוי וואהר, ווי מיין הייליגע מוטטער לעבט."

„הוים זיי זיך מאכען בערייט."

דער מאנסטער און דאס קינד.

(אוים—יאהר 1890)

און דער פרייהייטס־גייסט האט מיך ארויסגעפיהרט ווייט, ווייט אויסען שטאדט און ער האט מיך געבראכט אויף א הויכען, לאנגען שאסיי, וועלכער איז געווען בעפלאנצט פון ביידע זייטען מיט בוימער, און ער האט זיך צו מיר אבגערופען אזוי צו זאגען :

„מאך אויף דיינע אויגען, ערדענזוהן, און קוק ארום זיך, און מעלד מיר אלעס, וואס דו זעהסט."

איך האב קיין זאך ניט געזעהן און האב צו איהם געזאגט :

„גרויסער גייסט, איך קוק, אבער איך זעה ניט קיין שום זאך."

און אויף זיינע ליפצען האט זיך בעוויעזען א שמייכעל און ער האט צו מיר געזאגט, רעדענדיג מיט די דאזיגע ווערטער :

„אה, מענשענקינדער ! ווי שוואך איז אייער קוק און ווי קורצזיכטיג איז דער בליק אייערער ! ווי נארעש איז אייער

שטאָלץ אויף די בעטראַכטונגען פון אייערע מענשליכע אויגען, דען וואהרליך זאָג איך אייך: איהר קוקט פיעל, זעהט ווייניג און דערזעהט כמעט גאָר נישט ביז'ן גרונד.

און ווייל איהר האָט אריינגעבליקט אין די פינסטערע פערגאַנגענהייט, גלויבט איהר, אז די צוקונפט ליעגט אויף די פלעכע פון אייער האַנד; און ווייל איהר האָט דערפאָרשט פיעל געהיימ־ניסע פון די אייביגע נאַטור, בילדעט איהר זיך איין, אז איהר האָט אַלעס, אַלעס אויסגעפאָרשט. און דאָך זיינען דאָ זאכען, וועלכע אייער מענשליכע אויג קען ניט בעטראַכטען, און אזעלכע געהיימניסע, וועלכע זיינען פערבאָרגען פאַר אייער בליק. און בכדי אז דו זאָלסט דאָס פערשטעהען, האָב איך דיר געהייסען קוקען הגם, מענשען־קינד, איך האָב גאַנץ גוט געוואוסט, אז דאָס וועט זיין אומזיסט. איצט קום נעהנטער צו מיר און איך וועל דיר עפענען די אויגען."

און דאָס זאָגענדיג, האָט ער אויסגעשטרעקט זיין רעכטען אָרעם און האָט מיך צוגעפיהרט צו זיך. און ער האָט צוזאַמענגע־ראָלט זיין לינקע האַנד אזוי ווי אַ פערספעקטיוו ראָהר און האָט איהר צוגעלעגט צו מיין רעכטע אויג. און אַ גרויסע ליכטיגקייט, זיעבען מאָל אזוי שטאַרק, ווי די ליכטיגקייט פון די זונן, איז אויפגעגאַנגען פלוצלונג פאַר מיר, און איך האָב געזעהען אונגע־הויער ווייט פון צפון ביז דרום.

און דאַן האָבען מיינע לעפצען זיך גענומען בעוועגען און פון מיין מונד זיינען, ניט געבעטען און ניט געהייסען, ארויס־געקומען אָט די דאָזיגע ווערטער:

„גרויסער גייסט! איך זעה אָט דאָרטען ניט ווייט פון אונז אַ גרויסען אייזערנעם בריק איבער אַ שמאָלען מוטנעם טייך. און מיר דאכט זיך, אז דער טייך איז דער נחל־הנשיה, וועלכער שלינגט אין זיך אַלעס אריין און וואָס אין איהם ווערט אַלעס פערזונקען און פערגעסען.

„און איך זעה אויפ'ן בריק ביי'ן פּאַרענצע, שטעהענדיג מיט'ן פּנים צום וואסער, אַ שרעקליכען ריעז, וואָס זיין קאָפּ דערגרייכט ביז די וואָלקענס פון הימעל. און איך זעה אויף זיין פּלייצע אַ

לאנגע שטריק פון וועלכע עס העננען אראפ הונדערטע דינערע שטריקלעך אויף זיין רוקען, און אויף יעדע שטריקעל הענגט א בינטעל — א מורא'דיגע משא!"

„און — אה, דו מעכטיגער גייסט! — אט ווארפט ער אריבער א בינטעל און נעהמט איהם אריין אין די הענד און עפענט איהם אויף און שאקעלט ארוים אלץ, וואס אין בינטעל געפינט זיך, און ווארפט עס אריין אין דעם שטראם פון דעם טייך. וואס בעדייט דאס? איך זעה, איך זעה! אבער ער ווארפט נאך א בינטעל און נאך איינעם און ווידער איינעם און א פיערטען, א פינפטען, א זעקסטען, נאך, נאך, נאך! און דער שטראם פער־שלינגט זיי אלעמען, אלעמען — וואונדערבאר צו בליקען!"

„און איך וועל דיר זאגען, וואס ער האט אין וואסער אריינ־געווארפען, הער מיך אוים און זאג מיר, צו איך האב ריכטיג געזעהן".

„פון דעם ערשטען צעהנדליג בינטלעך האבען זיך געשאטען ליגענס, — רונדע, פלאציגע, לאנגע און קורצע ליגענס. דארטען זיינען געווען דיפלאמאטישע ליגענס, פאליציישע ליגענס, פאר־לאמענטארישע ליגענס, צייטונג־ליגענס, דרשנים־ליגענס, קרעמער־ליגענס, אדוואקאטסקע ליגענס, דיכטער־ליגענס, עדות־ליגענס, קינדערשע קליינע ליגענס, מחברים'ס גרויסע ליגענס, רעליגיעזע ליגענס, בעוואקסען מיט מאָה, און קעניגליכע ליגענס, בעפלעקט מיט בלוט.

„פון דעם צווייטען צעהנדליג בינטלעך האב איך געזעהן, ווי עס האבען זיך געשאטען אין טייך אריין גרויסע און קליינע מענשליכע דאגות. דארטען זיינען געווען צווישען זיי דאגות פון ארבייטסלאזע ארבייטער; דאגות פון בעטריגער, וועלכע מען האט אויפגעהערט צו גלויבען; דאגות פון שטאאטסמענער, וועלכע זיינען אהן שטעלען; דאגות פון תבואה־הענדלער, מחמת אין אמעריקא וואקסט צו פיעל תבואה; דאגות פון פראצענטניקעס אין שרעק פאר באנקראטען: דאגות פון דאקטוירים, דורך דעם וואס די אינפלוענציא איז איבערגעגאנגען; דאגות פון אפטייקערס

װעגען דעם, װאָס מענשען נעהמען זיך דעם לעבען מעהר דורך פולװער און בלײ װי דורך סם־המות, דאגות פון מלמדים דורך די קינדערשע שולען; דאגות פון תליונים דורך דעם, װאָס אזוי פיעל מערדער װערען בעגנאַדיגט; דאַגות פון אדװאָקאַטען, װײל פיעל מערדער בלײבען ניט ארױסגעפונען; דאגות פון קברנים װעגען דעם, װאָס די כאָלערא בעװײזט זיך ניט; דאגות פון רײכע פרױען װעגען דעם, װאָס דיענסט־מײדלעך געהען ארבײ־טען און װערען פון הױז־שקלאַפינען — פאַבריק שקלאַפינען; דאגות פון צײטונג־שרײבער װעגען די קנאַפּקײט (נאָך זײער מײנונג נאָך) פון עקספּלאָזיאָנען אין קױלען־גרובען, פון שיף־אונגליקען אױפ׳ן ים, פון שרפות, מגפות, פון אונגליקען אויף דער אײזענבאַהן און טױזענד אנדערע נײטיגע ארטיקלען; דאגות פון קעניגע װעגען דעם, װאָס קינדער װערען ניט געבאָרען 20 יאָהר אלט, אין א מונדיר אויפ׳ן לײב, מיט א ביקס אין האנד, פיקס און פאַרטיגע סאָלדאַטען, בערײט צו מאָרדען און צו קױלע־נען; דאגות פון הונדערט אנדערע מינים, װעלכע זײנען אלע אײנגעפאַלען דירעקט אין װאַסער ארײן.

„און איך האָב געזעהן װי עס האָבען זיך געשאָטען פון דעם פיערטען, פינפטען, זעקסטען און זיעבעטען צעהנדליג בינטלעך אונגעהױערע מאַסען פון אלערלײ מאָרדטהאַטען. דאָרטען זײנען געװען רציחות פון שכורים, פון אײפערזיכטיגע, פון ניט־פערגינער, פון פערצװײפעלטע, פון יוסטיץ־מענער, פון ניט דערבאַקענע דאָקטוירים, פון פערשלאָפענע אפּטײקערס, פון דעספּאָטען גרױ־סע און קלײנע. און דיעזע אלע בלוטיגע רציחות זײנען געװען קורצע, שאַרפע, שפּיציגע. אָבער איך האָב געזעהן אנדערע מאָרד־טהאַטען: — מאָרדטהאַטען פון מענער, װײבער און קינדער דורך שלעכטע פערפעסטעטע לופט אין פאַבריקען, דורך קנאַפּקײט פון שפּײז נאָך דער ארבײט, דורך װילגאַץ אין הײזער, דורך לאַנגע געפאַנגענשאַפט אין טורמעס, דורך אונגאַטירליכע, שװערע האַ־רעװאַניע — דאָס הײסט פאַבריקאַנטען־מאָרדען, לענדלאָרד־מאָרדען, טיראַנען־מאָרדען, סװעטער־מאָרדען. דיעזע זײנען געװען

לענגליכע, אויפגעשוואָלענע רציחות און זיי האָבען זיך ארויס־געשאָטען פון די מעהרסטע בינטלעך.

„און דאַן האָב איך געזעהן, ווי פון הונדערטער אַנדערע בינטלעך, וועלכע דער ריעז האָט אריינגעוואָרפען אין נחל־הנשיה, האָבען זיך ארויסגעשאָטען אַלערליי שרעקליכע צרות פון טויזענד־ערליי פאָרמאטען פון די גרויס פון אַ מענשליכע פויסט ביז אַ געוואַלטיגען בארג. און זיי זיינען געווען בעדעקט מיט וואונדען, בעפלעקט מיט בלוט און בעגאָסען מיט טרערען.

„און איצט האלט ער אין האַנד דעם גרעסטען בינטעל און וואַרפט איהם אין טייך אריין. אָה, וואָס זעה איך? ! איז דאָס ניט די פאָלקס דומהייט פון אַ לאַנגע, לאַנגע צייט? יאַ! דאָס איז זי... און איצט... אָה, איצט שטייגט דער ריעז אליין אראָפּ אין וואַסער... ער איז אינוועניג... ער זינקט... עס זעהט זיך שוין מעהר ניט ווי זיין קאָפּ... איצט ניט מעהר ווי זיין שטערן... אָה, וויפיעל קאָרטשעס זיינען אויף זיין שטערן פאַראַנען... איינס, צוויי, דריי, פיער, פינף... וואַרט, איך צעהל, איך צעהל, איך צעהל זיי אַלע איבער... אָט האָב איך איבערגעצעהלט, היילינער גייסט, וואָס איז דאָס? 365 קאָרטשעס! — אָה איך פערשטעה, דאָס איז געווען דער פערגאַנגענער יאָהר, וואָס פאַר אַ שרעקליכער ריעז... ער איז פערזונקען!"

און דער פרייהייטס־גייסט האָט מיר זיך געהייסען ארומ־קוקען און איך האָב געזעהן אַ ליבעפאָלעס קינד, צערטליך און שעהן, ארויפקומענדיג אויפ'ן בריק.

און דער גייסט האָט, מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען, צו מיר געזאָגט אזוי צו זאָגען:

„דאָס איז דער נייער יאָהר. ווען די מענשען וועלען ניט געהן אין מיינע וועגען, וועט פון דיעזען קינד ווערען אין צייט פון צוועלף חדשים אזא שרעקליכער מאָנסטער מיט אזא משא אויף די פּלייצעס, ווי דער, וועלכער איז אָקאָרשט דערטרונקען געוואָרען אין דעם טייך דער פערגעסענהייט."

ד ר י ט ע ר ט ה י י ל

די לעבענס-געשיכטע
פון דעם משוגענעם פילאָזאָף

בעשריעבען פון איהם אליין.

1892

הקדמה.

„אם אין אני לי מי לי?" מאכט דער טיימש: מיט פרעמדע הענט איז גוט פייער צו שארען.

איך וויל זיך אויף קיינעם ניט פערלאזען און וויל מיין לעבען אליין בעשרייבען.

איך בעשרייב. לייענט.

1
מיין געבורטס־שטאדט.

איך בין געבארען געווארען אין מינסק, דאס ווייס איך אויף קלאר פון פיער טעמים וועגען: ערשטענס, ווייל איך בין דערביי געוועזען; צווייטענס, ווייל מעהר ווי אין מינסק האט אזא מענש (א בעל־גאוה וואלט געזאגט: אזא מאן) ווי איך גאר ניט געקענט געבארען ווערען; דריטענס, ווייל מינסק האט ביז מיר ניט געהאט מיט וועמען צו שטאלצירען און דאס האט אויף אייביג ניט געקענט אזוי בלייבען; פיערטענס... פיערטענס... עס איז עפעס געווען ביי מיר נאך א טעם, נאר איך רעכען, אז דריי טעמים זיינען גענוג.

טאמער האט איהר דעם צווייטען גרונד ניט פערשטאנען, וועל איך אייך ערקלערען, און ביי אייך וועט קיין שום ספק ניט בלייבען, אז איך האב נור אין מינסק געקענט געבארען ווערען. הערט מיט קאפ: —

ווילנא איז א שטאדט פון גאונים און לומדים, אבער ניט פון פילאזאפען. דער ווילנער שול־הויף — א בעריהמטע יאדרע פון א גרויסע נוס — שמעקט מיט תורה, אבער ניט מיט חכמה.

אין הוראדנא פלעגט מלכות פוילען פארצייטען אבהאלטען איהר פארלאמענט; אזוי ווי איך האב פארלאמענטען ניט האלט

געהאט אפילו בעת מיין נשמה איז נאך געווען אין הימעל, האב איך פון אזא שטאדט ווי הוראדנא געוויכט.

קאוונא איז פאר מיר צום ווערען געבארען קיין ארט ניט געווען, מחמת יעמאלט איז זי נאך ניט געווען קיין גובערניע־שטאדט און חוץ דעם איז זי צו נאהענט צו פרייסען. אין קאוונא וואלט איך פיעלייכט געווארען א ליטווישער ביסמארקיאנער אין הילצערנע קלומפעס מיט א שטיק דארע קישקע אין מויל.

זשיטאמיר איז אן ארט וואו מען האט צו יענער צייט גע־דרוקט די מעהרסטע אידישע ספרים, און איהר וועט לייכט בער גרייפען, אז א שטאדט וואס גיט ארוים אזוי פיעל געדרוקטע שטות, קען ניט ארויסגעבען א פרייען דענקער.

ארום וויטעבסק איז שוין גאר ניטא וואס צו ריידען: דאר־טען רעדט מען אידעש אויפ'ן רוסישען אופן, וואלט איך חלילה געטאן דיא נארעשקייט ארפצוקריכען אין וויטעבסק, ווען איך בין אנגעקומען אין דער וועלט, דאן וואלט איך געוויס געשריעבען אידעשע פילאזאפיע, ווי העגעל פלעגט שרייבען דייטשע: קיינער וואלט מיך ניט פערשטאנען.

בלייבט איבער מאהילעוו. נו, איידער מאהילעוו איז שוין גלייכער מינסק. דאס וועט יעדערער איינזעהן.

2
איך אלס עופ'על.

איך בין געבארען געווארען אין דעם יאהר 1825 (תקפ"ה) אין די נאכט פון דעם 25טען יולי. עס קען זיין אז די נאכט איז געווען א שעהנע, אונטער א בלויען אויסגעשטערנטען הימעל; אבער איך האב פיינט צו זאגען זאכען, וועלכע איך וויס ניט אויף קלאר. (דעם אמת גערעדט, וואלט איך די מעשה מיט די שעהנע נאכט גאר ניט דערמאנט, ווען מיר וואלט זיך ניט פער־גלוסט אריינצושטעלען א פאאר מליצה'דיגע ווערטער.) יולי איז יענעם יאהר געפאלען אין תמוז, און דערפאר האב איך אימער גע־גלויבט און גלויב נאך ביז דאטע, אז דאס מעג זיין דער גרונד

דערפון, דאס איך האב א שם פאר א מטורף. איהר וועט זאגען: אין תמוז ווערען יעדעס יאהר א סך מענשען געבארען און זיי זיינען געוואוינליך קלאר... ווי וואסער. איהר זייט גערעכט. אבער איך זעה קיין שום אנדער גרונד ניט, און אזוי ווי מע האלט מיך פארט פאר ניט־קלאר, מוז איך זאגען אז דאס איז צוליעב תמוז.

איך בין אלט געווען א שעה אכט און צוואנציג (גענוי געדענק איך דאס ניט), ווען איך האב געגעבען דעם ערשטען בעוויין, אז איך בין ניט איינער פון יענע, מיט וועלכע מען קען טאן וואס מען וויל פון א שידוך ביז כפרות־שלאגען. מען האט מיך, נעמליך, אריינגעלעגט אין א מולטער וואסער (לאו־ווארימע) אום מיך צו וואשען... ביי אונז, אידען, ווערט א מענש נור געוואשען גלייך ווי ער ווערט געבארען און איידער ער ווערט בעגראבען, אזוי..... נור, לאמיך דערציילען ווייטער.

די וועשערקע האט געזאלט זיין די באבקע אונזערע. ניט מיינענדיג קיין שום בייז, האט זי מיר א שטארקען צופ געגעבען פאר'ן כערקעלע. דאס איז מיר פארגעקומען ניט שעה, פין איהר. איך האב דערלאנגט א פלושקע מיט די פיסלעך און האב איהר אריינגעשפריצט א האלבען כולמיער וואסער אין צו־ה אריין. די פרו האט נעבאך אויסגעטאהן די ספאקולען און האט געהאט זיך צו ווישען דעם פנים שעהנע עטליכע מינוט. זי איז אויף דעם אופן ארומגעוואשען געווארען, א זאך, וואס זי האט געהאלטען פאר אן עבירה, ווייל דאס איז געווען אין די דריי וואכען, און זי — א אידענע א צנועה — פלעגט נור אבשלאגען נעגעל־וואסער פון'ם איינגעהמען ירושלים ביז'ן חורבן בית־המקדש דעסגלייכען אין אלע תעניתים, אין ספירה און אין די עשרת ימי תשובה, ווען ניט עפטער.

נאך איידער ביי מיר האט זיך געהאט דורכגעשניטען דער ערשטער ציינדעלע איז ניקאלאיי פאוולאוויטש געווארען קיסר איבער רוסלאנד. איידער מען האט אויפגעהערט מיך צו וויקלען, האט ער שוין געהאט פערשיקט קיין סיביר א'ן ערך פון 120 מענשען און אויפגעהאנגען פינף. פאוועל'ס זון (א ליכטיגען גן־עדן איהם!)

האָט געוואָלט, אַז רוסלאַנד זאָל, ווי איך, בלייבן געוויקעלט און געבונדן אין די אַלטע ענגע ווינדעלעך. ער האָט ניט געמערקט ווי מיר ביידע — רוסלאַנד און איך — די מדינה און איהר קינפטיגער תכשיט — זיינען ביסלעכווייז אויסגעוואַקסן. ווען, אַלזאָ, מיר האָבען זיך געצאַפּעלט און האָבען געשריען, האָט ער געמיינט, אַז אין אונז האָט זיך אריינגעקליעבן אַ רוח רעה. אום אונז צו מאַכען שטיל, האָט ער געשמיסען, און געשמיסען, ביז עס איז געגאַנגען בלוט; מכוח פריילאָזען די פערפלוכטע ענגע וויקלעריי און בינדעריי, האָט ער צומאָל ניט אַ קלער געטהאָן...

האָב איך איהם ניט מיט עטליכע שורות צוריק געוואונשען אַ ליכטיגען גן־עדן ? אויב אַזוי האָב איך אויף דערויף חרטה, און טאָמער געפינט זיך ערגעץ־וואו אַ בערדיטשעווער טייטש, וועלכען דער אויסדרוק „אויף דערויף„ געפעלט ניט, מעג ער פערקרימען דעם נאָז, און טאָמער האַלט ווער עס איז דיזע בעמערקונג פאַר איבעריג, האָט ער ביי מיר אַז עולה.

3.
וואַקסענדיג פּאַק איך און מאַזעל.

מיר ביידע — רוסלאַנד און איך — זיינען פון דעסטוועגען ניט אין גאַנצען דערשטיקט און צוקוועטשט געוואָרען דורך דיזע בעהאַנדלונג. נור אַזוי ווי איך שרייב דאָ ניט די געשיכטע פון רוסלאַנד, זאָנדערן מיין אייגענע לעבענס־געשיכטע, וועל איך פון היינט מאָל אָן און ווייטער נור דערצעהלען וואָס מיט מיר אליין האָט פּאַסירט.

איך בין אַלט געוואָרען אַז ערך פון אַ האַלב יאָהר. מען האָט מיר געשטעלט פּאָקען. איך בין געווען דאַגעגען. איך האָב פּראָטעסטירט. איך האָב געשריען. מען האָט מיך ניט געהערט. וואָרום — פרעגט איהר — האָב איך זיך דאַגעגען געשטעלט ? ערשטענס, האָב איך זיך דאַגעגען גאָר ניט געשטעלט, מחמת איך האָב נאָך ניט געקענט שטעהן צו יענער צייט, און צווייטענס האָב איך זיך געגען דעם געוואָרפען, ווייל איך האָב שוין דאַמאַלס ניט געגלויבט,

אַז מען האָט אַ רעכט אַנצוטהאָן אַ מענשען יסורים הײַנט, כּדי צו פערהיטען צוקינפטיגע אַנשטעקענדע קראַנקהײטען.

זײענדיג אַ פילאָזאָפישער עופעלע, האָב איך שוין דאַמאַלס פערשטאַנען, אַז דאָס איז ניקאָלאַי׳ס סיסטעם, — דער שנײדען פלײש און לאָזען בלוט לטובת הכּלל, כּלומר׳שט צו פערהיטען אַנשטעקונג. ווי איך האָב שוין דאַמאַלס פּראָטעסטירט געגען די ווינדעלעך, וועלכע זאָלען כּלומר׳שט מאַכען גלײך, וואָס דאָס איז אויך אַ שטיק ניקאָלאַי־שמשינע, רחמנא לצלן.

ווי איך האָב געפּאַקט געדענק איך ניט. אָבער ווי איך האָב געמאָזעלט וועל איך ניט פערגעסען ביז מען וועט מיר אַרויפלע־גען שערבלעך אויף די אויגען. מיר איז אין מײן גאַנצען לעבען אַזוי גוט ניט געווען. איך האָב געהאַט פון כּל־טוב און האָב גע־טרונקען ווײן, און וואָס פאַר אַ ווײן ? אמת׳ע מינסקער ווײן. עס קען זײן, אַז דאָרין איז געווען אַלטײ־וואַרצעל, אפשר איז עס געווען געמישט מיט ראַמונקעס, אפשר האָט עס פון ווײן ניט מעהר געהאַט ווי דעם נאָמען. אָבער וואָס טויגען מיר די קונצען ? איך האָב געלעקט די פינגער. איך האָב דאַמאַלס טועם געווען דעם טעם פון טיראַניי, אָבער ניט ווי מיט יאָהרען שפּעטער, דערפון לײ־דענדיג. דאַן בין איך געווען דער טיראַן. אָהן פלודערקעס — דאָס איז אמת, אָבער איך האָב געוואָײעוועט איבער די גאַנצע הויז. מײנע פּאָדדאַננעס זײנען געשטאַנען פאַר מיר און האָבען מיר אײן וואָרט געקוקט אין די אויגען און האָבען מיר געגעבען פון אַלע גוטיגקײט : אַ טעלער צום צוברעכען, אַ מחזור צום צורײסען, אַ פערלמוטטערנעם מעסעריל, אַ האַלב־טוץ נײע גענזענע פעדערן, אַ געוויכט פון זײגער צום קײקלען,צוקער־וואַסער, פײגעל־מילך, דעם טעלער פון הימעל — אַלץ איז מיר דערלאַנגט געוואָרען אַזוי גיך, ווי איך האָב פּריקאַזעוועט. אײן זאַך נור איז געווען שלעכט, איך האָב געמוזט זײן אײנגעשפּאַרט אין צימער, האָב זיך ניט געטאָרט יאַווענען אויף די פרײע לופט. איך האָב זיך געפיהלט דאַן, ווי הײנט פיהלט זיך אַלעקסנדר דער דריטער, מעהר ניט איך בין געווען קליגער ווי ער.

4.

איך ווער א חדר אינגעל.

איך בין געוואקסען, אבער פריגט ניט ווי. איך האב צו דריי יאהר מיט עטליכע חדשים (ווען דער זמן וואלט זיך אנגעהויבען אין תמוז און ניט אין חשון, וואלט איך מסתמא שוין צו דריי יאהר) גענומען לערנען דעם אלף־בית. מיר איז דאן שווער געווען צו פערשטעהן דעם אונטערשיעד צווישען א ב י ת און א קרומע כף, צווישען א ד ל י ת און א ר י ש, צווישען א ו א ו און א ז י י ן. צום טהייל האב איך דאס מיט יאהרען שפעטער אויך ניט פערשטאנען. למשל: איך האב געוואוסט, אז דלית און ריש בעדייטען ביידע ארימקייט; ווייל יענע קומט פון גאט און דיעזע פון דעם מענשליכען פיהרונג; אבער ביידע זעהען אוים גלייך. אויך האב איך נאכדעם געוואוסט, אז בית איז א הויז און קרומע־כף א קרומע האנד, און די שייכות איז קלאר, ווייל אהן א קרומע הענטעל ווערט ניט קיין בית. דער ואו וויעדער מיט'ן זיין זיינען אויך ברי־דער, ווייל ואו (א שטעקען) קען לייכט פערוואנדעלט ווערען אין זין (א וואפע) אויסער ווען דער וואס האלט דעם ז י ן איז אליין א ו א ו, דאס הייסט א פלאקען, וועלכעס טרעפט זיך אפט צווישען פעלקער און מענשען. — (פעלקער—פלעקער; בעל מגיה, פאסט אויף!).

דעם אות צדי רופט מען אין דער ליטא צדיק. ווען איך האב געקראגען צו וויסען פון דעם לאנגען צדיק און דעם קרומען צדיק אין אלף־בית, האב איך ארום דעם גערעדט מיט מיינעם א חבר. א'ן עלטערען אינגעל ווי איך. ער האט מיר עטוואס געזאגט.

איך האב א קוק געטאן אויף אונזער הויכען פרומען רבי'ן מיט זיין איינגעקארצעטען רוקען און האב געזאגט צו איהם, אז חיים'קע זאגט, אז דער רבי איז אי א לאנגער צדיק, אי א קרומער צדיק. דעם רבי'ן האט זיך געוואלט מיר געבען א פאטש, נור ער האט דאס אבגעלעגט אויף אנאנדערם מאל.

מיט גרייזען — אהן גרייזען, אבער געלייענט עברי האב איך זעהר פלינק, צו פיער יאהר האב איך שוין געלערענט חומש און

האב שוין געוואוסט, אז אונזערע הייליגע אבות האבען (פונקט ווי היינטיגע גבירים) געהאט ווייבער און קעבס־ווייבער; האב געוואוסט, ווי אזוי ראובן האט געזינדיגט געגען דעם טאטען, האב געוואוסט פון יהודה'ס עסק מיט זיין שנור תמר; פון וואנען יוסף'ס צדקות וואקסט און וואס פאר א סחורה פוטיפר'ס ווייב איז געווען; שכם'ס ראמאן מיט שוועסטער דינה און נאך אזעלכע מעשות, אלץ וויכטיג צו וויסען פאר פיער־יאהריגע קינדער. ווען איך האב זיך אויסגערעדט, אז דער יושר פון אויס'הרג'ענען א גאנצע שטאדט מאנסבילען צוליעב דעם, וואס א בחור האט זיך פערליעבט אין א מיידעל, איז ניט געווען איבעריגס גרויס, האב איך געקראגען דעם נעמליכען פאטש, וועלכען מיר איז בעשערט געווען צו קריעגען מיט פינף חדשים צוריק. פון יענעם טאג אן האב איך געזעהן עולות אין דער תורה און האב געשוויעגען.

און דא בעט זיך א פילאזאפישע בעמערקונג: ווען שכם וואלט ניט געווען דער זוהן פון (א) חמור, וואלט ער װאהרשיינליך ניט געבראכט די צרה אויף זיין שטאדט און דעם פאטש אויף מיין באק, — אויף די לינקע באק, ווייל די רעכטע איז דעם רבי'ן ניט געווען צו דער האנד.... מחשבות'ן!

ווען איהר האט געלערנט אין שופטים אז שמשון האט בענוצט א'ן אייזעלס באק אין דער מלחמה געגען די פלשתים, איז אייך איינגעפאלען, אז היינטיגע הערשער טוהען דאס זעלבע. מעהר נישט זיי בענוצען אייזעל'שע הענט? אויב ניט, פערגעסט דאס לכל־הפחות איצט ניט.

.5
ווערים־קרויט.

ווערים־צוקערקעס זיינען נאך דאן ניט געווען אויפגעקומען, און מיך האט מען דערפאר געקארמעט מיט ווערים־קרויט. די נפקא־מינה צווישען זיי ביידען איז — ווי איך האב שפעטער ארויסגעפונען — כמעט די זעלביגע ווי צווישען א רעגיערונג ווי די ענגלישע און א רעגיערונג ווי די רוסישע; פרייערע פעלקער שלינ־

גען אויף אראָפּ אַלערליי ביטערע קריטיקער, מעהר נישט זיי מוז מען דאָס דערלאַנגען איינגעמאַכט אין צוקערקעס, וועלכע קומען אי פון אַ פּריווילעגירטען אַפּטייקער, אי פון א'ן אויסגעוועהלטען צוקערניק. ווי איך פערשטעהע היינט, קען מען פיעלייכט ניט אויס־קומען אהן (זאַקאָנע) ווערים־קרויט, ווען מע האָט נאָך אַנאַנד בויך־ווייטאַג; אָבער איך קלער, אַז די בויך־ווייטאָג איז אין גאַנצען ניט הלכה למשה מסיני, אַז גוטע שפּייז וואָלט פערשפּאָרען אַ סך ווערים־קרויט. איבערהויפּט רעכען איך היינט, אַז די רפואה איז ערגער ווי די מכה און אַז די פעלקער ליידען מעהר פון געזעצליכע ווערים־קרויט, ווי פון נאַטירליכע לייב־שמערצען.

זיך שטאָפּענדיג מיט חומש און מיט רש"י, מיט טשאָלענט און מיט ווערים־קרויט מיט באָווא־מעשיות (הייליגע און געוועהנליכע) און מיט שמעק־טאַבאַק, וועלכע מען פלעגט לאַטבענען ביי'ן רבי'ן אין דער צייט, ווען ער — צו קיין גנאי זאָל דאָס איהם ניט זיין! — פלעגט איינדרעמלען איבער'ן חומש, בין איך לאַנגזאַם געוואָרען אַ זעקס־יאָהריגער אינגעל.

6.

פון די כאָלעריע ביז די חופּה.

צו יענער צייט (אין 1830—1831) איז נאָך מיין מוח ניט פעה־היג געווען צו בענעהמען ניט דעם מיאַטעזש פון פּוילען, ניט די יולי רעוואָלוציאָן פון פּאַריז און ניט דעם אויפשטאַנד אין בעלגיען. אָבער מיין מאָגען איז גאַנץ גוט פעהיג געווען צו בענעהמען די כאָ־לעריע. אין פּוילען... האַלט! מיר פאַלט עפּעס איין.

איז עס ניט מעגליך, אַז צווישען די רעוואָלוציאָן און די כאָלע־ריע איז פאַראַנען אַ סך גרעסערע סמיכת־הפּרשה ווי מאַנכע פילאָזאָפען מיינען? פאַרגעסט ניט, אַז די כאָלעריע האָט אַ טבע זיך צו צעפּענען מעהר צו די אביונים, ווי צו די רייכע; פערגעסט ניט, אַז יעדע פּאָליטישע רעוואָלוציאָן האָט אַן עקאָנאָמישען פונ־דאַמענט, וועלכעס בעדייט אויף פּראָסט אידיש, אַז ווען אַ פאָלק שטעהט אויף געגען אַ שלעכטע רעגירונג איז דאָס אימער, ווען

די נויט איז גרויס און ווען דער „וכי תאמר מה נאכל“ איז א קלאץ־קשיא. מען קען זאגען, אז דער מענש דערלאנגט זיך אלץ גיכער א הויב, וואס לייכטער (ווייל לײדיגער) זיין מאגען איז. היינט, פערשטעהט איהר, איז די מעשה אזוי; דיא כאלעריע בעוויזט דעם פאלק בעסער, ווי אלע מיינע געזאמעלטע שריפטען, אז דער ארימאן איז אומעטום די ערסטע כפרה און זי רייסט אויף זיינע (דעם פאלק׳ס) אויגען צו זעהן, ווי די גרענדע־פיהרערס וואיעוועץ איבער איהם. דערפון קומען ארויס די מיאטעזשען און די רעוואלוציעס און הגם זיי פערקריכען (וועניגסטענס זיינען זיי ביז איצט פערקראכען) אין האצע־פלאצע, איז זייער ערסטע סטאנציע פארט אימער געווען הונגעראווקע, אדער די נויט.

צוריק קומענדיג צו מיין בעשרייבונג, זאג איך אזוי: אין פוילען איז די עמיגראציע נאך יענער וועלט דורך די מגפה כאלעריע און נאך פראנקרייך און אנדערע לענדער דורך די מגפה־ניקאלאיי געווען מורא׳דיג גרויס. איך בין, ווי איהר זעהט, פון די כאלעריע וועניג וואס גערידהרט געווארען, און פון די אנדערע מגפה האב איך יעמאלט אזוי גוט ווי גאר ניט געוואוסט, אבער ווערים־קרויט האב איך איינגענומען רעגעלמעסיג יעדען ראש־חדש, צוועלף מאל אין יאהר, אדער דרייצעהן מאל, אויב דאס איז געווען א׳ן עבור־יאהר, וועלכעס איך קען אויף קלאר ניט זאגען.

איך האב איצט שוין געלערנט גמרא, און צו זיעבען יאהר האב איך שוין געוואוסט אלע דינים, וואס בעלאנגען צו די וויכטיגע פראגע מכוח דעם, וואס מען האט צו טאן מיט א׳ן אקס, וועלכער שטויסט א קוה מיט זיינע הערנער. אז דער דין האט געקענט האבען א שייכות מיט מיין רבי׳ן, וואס האט אלע ליעבע טאג געשטויסען זיין ווייב — האב איך דאמאלס ניט פערשטאנען. איך האב אבער געלערנט פיעל און פלייסיג און בין געווען א גרויסער קענער אין אונזער אלטע אידעשע אקסען־יוריספרודענץ, און דאס איז אזעלכע יונגע יאהרען, ווען א׳ן אנדער איינגעל רייט נאך אויף א הילצערנעם פערדיל און ברעכט זיין מוח אויף די פראגע, צו קומט

מילך פון הימעל אָדער פון געוויסע טייכען און צו וואַקסען מאַקאַ־ראָנען אויף בוימער אָדער אויף זאַנגען.

7.
אַ'ן אָבשטעל אין דעמזעלביגען קאַפּיטעל.

ווען איך בין אַלט געוואָרען אַ יאָהר עלף, האָב איך זיך גענומען צו שפּראַכען. מיר האָט זיך נעמליך געוואָלט לערנען פּויליש, און איך האָב זיך ווירקליך אין אַ קורצע צייט אויסגעלערנט לייענען. איהר וועט זיך וואונדערן, ווען איך וועל אייך דערצעהלען, ווי אַזוי; אָט איז די מעטאָדע! אויף פיעלע פון די ספרים אין בית־מדרש האָב איך געפונען אונטען אויפ'ן טיטעל־בלאַט דעם נאָמען פון'ם ספר איבערגעגעבען אין פּוילישע אותיות, זעהר אָפט דעם נאָמען פון דעם מחבר און דעם דרוקער אויך. דערפון האָב איך אויסגעפונען יעדען אות בעזונדער און מיט דער צייט בין איך דערגאַנגען צו אַזאַ הויכע מדרגה, אַז איך האָב לייכט געלייענט אויף די אַנדערע זייט פון טיטעל־בלאַט די פּוילישע ווערטער: „עס ווערט ערלויבט צו דריקען דעם ספר מיט דעם תנאי, אַז אַ געזעצליכער צאָהל עקזעמפּלאַרען זאָל צוגעשטעלט ווערען נאָכ'ן דרוקען אין דעם צענזורנעם קאָמיטעט" א. ז. וו. — נאַטירליך, האָב איך פיעלע פון די ווערטער ענטוועדער פאַלש פערשטאַנען אָדער גאָר ניט פערשטאַנען, אָבער געלייענט האָב איך. מיט יאָהרען שפּעטער האָב איך זיך אויף דעמזעלבען אופן אויסגעלערנט לייענען רוסיש, מעהר ניט דערצו האָב איך אויך בענוצט די שילדען פון די קראָמען, אָבגלייך ניט ד ע ם שילטען פון די קראָמען; מע שילט ניט אויף רוסיש אין אונזערע מקומות.

צו דרייצעהן יאָהר בין איך געוואָרען אַ חתן, צו פיערצעהן — אַ מאַן, צו פופצעהן — אַ טאַטע, צו זעכצעהן — אַ'ן אַלמן. איך וויים עד היום ניט צו דאָס איז געווען אַ שטראָף פאַר מיינע זינד, אָדער פאַר די פלונית'טעס זינד, אָדער פאַר די זינד פון כלל־ישראל, אָבער מיין ווייב איז נעבאָך אוועקגעגאַנגען פון דער וועלט, איידער זי האָט דערקאָנטשעט זויגען מיין טאָכטערל. און דאָ וועל איך

אין קורצע ווערטער דערצעהלען וואס איז געוואָרען פון מיין פאַ־מיליע.

אונזער טאַכטער האָט חתונה געהאַט אין דעם יאָהר 1858, האָט אָבגעלעבט אַ לאַנגע צייט מיט'ן מאַן אָהן קינדער, האָט זיך מיט'ן בעזודעטניק געגט און האָט מיט'ן צווייטען מאַן געהאַט אַ איינגעלע, זייענדיג איבער פיערציג יאָהר אַלט. פון דעם קינפּעט איז זי נעבאָך געשטאָרבען און ביי מיר איז געבליעבען איהר קינד.

דאָס איז מיין אייניקעל.

דער מאַן איהרער איז נעמליך פערשוואונדען געוואָרען ווייס איהם דער גוטער יאָהר אַ וואו. איצט ווערט איהר אַליין פערשטע־הען, וואָרום דער אייניקעל מיינער איז מיר אַזוי ליעב און טייער; ער איז ביי מיר, וואָס איך בין היינטיגען טאָג שוין פופציג יאָהר אַ'ן אַלמן און פערוואָגעלט אין ווייטע מדינות, מיין איינציגער טרויסט און מיין גאַנצע פאַמיליע.

8.

דיא וואונדערבאַרע ערשיינונג.

איך בין פערקראָכען צו ווייט. לאָמיר זיך צוריקקעהרען צו מיי־נע יונגע יאָהרען. איך מיין, נאַטירליך, ניט ווערען צוריק יונג, דאָס איז אַ שווערליכע מעשה. חוץ דאָקטאָר פויסטוס האָט דאָס קיין מענש ניט געקענט און אַפילו ער האָט דערפאַר מע'קויפט זיין נשמה צום טייוועל. וואָס דאָס וועל איך ניט טאָן, דאָס מוט, איבערהויפּט נור אַ טייטש, אָבער ניט אַ איד. והראיה, דאָס האָט אַפילו יעזוס כריסטוס ניט געטאָן, הגם דער שטן האָט זיך צו איהם צוגעצעפּעט ווי אַ פּיאַווקע, און האָט איהם אנגעבאָטען הרים וגבעות. אַלזאָ איך וואָלט אַזאַ מעשה ניט טאָן און יוען איך קעהר זיך אום צו מיינע יונגע יאָהרען מו איך דאָס אין מיין בעשרייבונג.

דאָס איז געווען אין דעם יאָהר 1838. איך בין אַקאָרשט געוואָ־רען בר־מצוה און אַ חתן, ביי מיר איז געווען תנאים און איך האָב צום ערסטען מאָל געזעהן מיין כלה. מיט אַ פרעהליכען הארצען בין איך געגאַנגען שלאָפען, דען דעם תנאים אָבצו'פּטר'ן איז אַליין גע־

ווען א שמחה. פלוצלונג איז פאר מיר ערשינען א בילד־שעהנע געשטאלט, עהנליך צו דעם פרייהייטס־גייסט, וועלכער האט זיך צו מיר אין שפעטערע יאהרען מעהר ווי איינמאל בעוויזען. ער האט אויסגעזעהען אונשולדיג ווי א קינד, שעהן ווי דער ליעבעס־גאט, קרעפטיג ווי א העלד און קלוג ווי א גרייז־גרויער חכם. ער האט געמעגט זיין אפאללא נאך די רונדקייט פון זיין קאפ און א מלאך נאך די שעהנהייט פון זיינע צוויי פליגלען. ווער ער איז געווען ווייס איך נים. ער האט געטראגען אין זיין רעכטע האנד א בלאנקען שווערד און אין זיין לינקע א פורפורנעם בינטעלע.

נים ריידענדיג א ווארט, האט ער אויפגעשניטען די לינקע זייט ביי מיר מיט'ן שווערד און האט געעפענט מיין הארץ. דאן האט ער פון בינטעלע ארויסגענומען עטליכע וואונדערבארע קערנער און האט זיי אריינגעשאטען אין הארצען ביי מיר, פריהער אבער האט ער אויפ'ן שפיץ שווערד עטוואס פון דארטען ארויסגעצויגען.

מיר האט געשווינדעלט פאר אימה, אבער איך האב געשוויגען, שמערצען האב איך נים געפיהלט. ער האט דאן אוועקגעלעגט דעם שווערד און דעם בינטעל און צונויפציהענדיג דעם שנים, האט ער דארויף ארויפגעגאסען א מין באלזאם, און דורך מיין גאנצען קער־פער איז דורכגעגאנגען א געפיהל פון ליעבליכקייט און פון פערג־ניגען.

מיט א שמייכעל אויף זיינע שעהנע רויטע ליפען האט ער זיך אבגערופען און האט געזאגט: „דאס וואס איך צושנייד, מאך איך ווידער גאנץ, און דאס, וואס איך פערוואונד, קען איך צוריק פערהיילען, איך קום מיט דיר מאכען א'ן אייביגען בונד און וויל מיט דיר שליסען א'ן אבמאה, וועלכער זאל דויערן ביז דיין לעצ־טען טאג אויף דער ערד. אבער צוערסט גיב אכט אויף מיינע ווער־טער און פערנעהם מיינע רייד.

„ביי דיר אין הארצען האט געבליהט א העסליכער געוואוקס, און זיינע געלע בלעטער האבען זיך שוין געהאט פערשפרייט אין אללע דריי ווינקעלעך. דער געוואוקס הייסט זעלבסט־זוכט, און עגאאיזמוס רופען איהם די מענשענקינדער. איך האב א טהייל פון

איהם אויסגעשניטען און האב אויף זיין ארט פערזייט א נייע זריעה. און דו וועסט פון איצט אז זיין א נייגעבארענער מענש און דו וועסט אין זיך פיהלען פרישע קרעפטען. און דו וועסט ניט קענען מעהר ליעבען נור זיך אליין, און גאר אין גאנצען פאר זיך אליין וועסטו ניט קענען מעהר לעבען.“

און דו וועסט געהן צווישען דיינע ברידער און דו וועסט רעדען מיט דיינע שטאמעס־גענאסען. און דו וועסט זיי לערנען רעדען און טאן, אבער דו וועסט זיי ניט נאך מעהר אבזונדערן פון די פעלקער. דו וועסט זיי, אדרבה, מיט אלע זייערע ברידער פעראייניגען, ווייל אין דיין הארצען האב איך פערזייט א הייליגע זריעה, און מענשען־ליעבע וועט פון איהר ארויסוואקסען, און איצט הער ווייטער.“

9.

מיין הייליגע שבועה

ער האט זיך אויף א רגע אבגעשטעלט. האט ארייגענומען מיין רעכטע האנד אין זיינע און האט צו מיר געזאגט:

„דו ביזט נאך יונג, מיין קינד, און דו וועסט נאך לאנג, לאנג וואנדלען אין דער וועלט. דו טארסט צוליעב דיינע פרישע געזונטע יוגענד ניט פערגעסען אז די אלטע קראנקע מענשהייט. שווער דא־רויף א'ן אייביגע שבועה!“

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט זעהן ליעבליכע יונג־פרויען און דיינע אויגען וועט־לען פערלאקט ווערען פון שעהנע געשטאלטען. ליעב, אבער דו טארסט ניט פון זייערטוועגען פערגעסען אז דעם ארימאן'ס טאכ־טער, וואס דיענט דעם רייכען צו דער ארבייט און צו זיין פערגני־גען, שווער דארויף אן אייביגע שבועה!“

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט ליעבען דייז פרוי, און דו מעגסט געניסען איהר ליעבע; אבער דו טארסט צוליעב איהר ניט פערגעסען אז דעם ארימאן'ס ווייב, וועלכע טרינקט גיפט און עסט איהר אייגענע

הארץ, וועלכע ליעבט אהן לעבען און לעבט אהן ליעבע. שווער דארויף א'ן אייביגע שבועה."

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט האבען א קינד און דאס וועט זיין די פרוכט פון דיין ליעבע, דיין טרויסט אויף דער עלטער. דו טארסט אבער ניט פערגעסען צוליעב דיין קינד אז די מיליאנען קינדער, וועלכע גע־העז אונטער איידער זיי בליהען אויף, וועלכע ראנגלען זיך מיט'ן טויט אין דער קינדהייט און מיט'ן לעבען ווען זיי ווערען גרעסער. שווער דארויף אן אייביגע שבועה!"

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט ערקוויקען דיין גייסט מיט די ווערקע פון פיעלע גרויסע קעפ און קונסטזאכען וועלען ערפרייען דיינע אויגען, דו טארסט אבער ניט פערגעסען צוליעב די קונסט און די ליטעראטור דעם מענשליכען שמערץ און די געצוואונגענע אונוויסענהייט פון דיינע ברידער. שווער דארויף א'ן אייביגע שבועה!"

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט זעהן דיין פאלק אין ליידען און דיינע שטאמעס־גענאסען אין נויט און פערפאלגונג. דו וועסט פיהלען זייער שמערץ, אבער דו טארסט ניט צוליעב זיי פערגעסען אז די נויט און די לייד־דען פון די איבעריגע מענשהייט; דו טארסט ניט ווערען א נאַ־ציאנאל־עגאאיסט. שווער דארויף א'ן אייביגע שבועה!"

און איך האב געשווארען.

„דו וועסט פרעדיגען און דו וועסט ניט פערשטאנען ווערען; דו וועסט געהאסט און בעשימפפט ווערען פון דיינע תלמידים, פון דיינע קינדער, דו טארסט אבער צוליעב דעם ניט אבווענדען פון זיי דיין הארץ און דו טארסט ניט פערצווייפלען אין דיין ארבייט. לאז דיין געקרענקטער „איך" דיר ניט שטערען אין דיין ליעבע צום פאלק. שווער דארויף אן אייביגע שבועה!"

און איך האב געשווארען.

ער האט מעהר ניט גערעט און איז פערשוואונדען געווארען.

איך האָב גשפּיהלט ווי ביי מיר איז הארצען האָט ביסלעכווייז גע־נומען וואקסען די פרוכט פון די געטליכע זריעה.

און דאַן האָב איך זיך אויפגעכאַפּט.

דאָס איז געוועזן א חלום, און א חלום איז עס געבליעבען אויף שעהנע צטליכע יאָהר.

10.

מען כראָמשקעט אין דער קאַפּאָטע.

אויב איהר לייענט מיט קאָפּ, געדענקט איהר אודאי (עס זיינען דאָ אידען וועלכע זאָגען בודאי — מיט א ב׳ — אָבער דאָס איז ניט גראַמאַטיקאַליש אידיש). אלזאָ געדענקט איהר, אז איך בין צו זעכצעהן יאָהר געוואָרען אן אלמן. דאָס איז געוועזן אין דעם יאָהר 1841. יענעם יאָהר איז אין דער וועלט געוועזן שטיל. אין בית המדרש אין מינסק, האָט זיך ניט געהערט פון מלחמות. שלומיאל דער פרוש איז געזעסען רוהיג ביי׳ן ספר, ר׳ חנה באַלבירישקער האָט געלייענט א בלאַט גמרא פאר׳ן עולם, ר׳ אבעלע סטויבצער האָט געזאָגט א פרק משניות, ר׳ צמח דער מגיד האָט גע׳דרש׳נט אין קלויז, און יונה דער וואסער־טרעגער האָט געזאָגט תהלים; אָבער דער רוס מיט׳ן טערק האָבען זיך גראָד דעם יאָהר ניט גע־שלאָגען און ניקאָלאיי האָט ניט געמאַכט קיין נייע גזירות.

אין דער פריה האָבען זיך ווי געוועהנליך די אָקסען מיט די קיה, מיט אלע אנדערע בהמות און חיות געזונגען שירה, און די פויגעלעך האָבען אונטערגעפּיפּצעט, און די בוימער האָבען געשאָ־קעלט מיט די קעפּ, און די שרצים האָבען צוגעבאָמקעט — יעדערער מיט א בעזונדערן פסוק, וואָס דאָס בעווייזט, אז די חיות און די בהמות און די פויגעלעך זיינען מעהר בעהאָוועגט אין תנ״ך, ווי א דאנציגער רב אָדער א בערלינער שמש.

דאָס בעווייזט איבריגענס אויך וואָס פאַר עמי־הארצים די חכמי אומות־העולם זיינען. עס איז דאָ א טייטש בעהם, וועלכער האָט אָנגעשריבען א גאַנץ ספרים עפּעס גאָר אין די צעהנדליגע אריין, רק וועגען חיות און בהמות, און דער נפש האָט קיין שום

ידיעה ניט דערפון, אז דער פראש (צפרדע — פרעה'ס צווייטע מכה) זינגט אלע אין דער פריה ש י ר ה! און אזא פערקרי־מענעם באפט זיך שרייבען נאטור־געשיכטע... איך, ניט זייענדיג קיין גרויסער זאָלאָג (אזוי רופען זיך, ביי זיי ביניהם, די ברואים, וועלכע ווייסען ניט פון שירה), קען מיר לייכט פאָרשטעלען ווי א פראש, למשל, דערלאנגט זיך א לעבעדיגע פאַרשקע אין זומפ, בלאזט זיך גוט אָן און זינגט:

קווא־קווא־קווא! קווא־קווא־קווא־
אדון עולם
קווא־קווא־קווא! קווא־קווא־קווא־
אשר מלך
קווא־קווא־קווא! קווא־קווא־קווא־
בטרם כל
קווא־קווא־קווא! קווא־קווא־קווא־
יציר נברא.

זינגענדיג מיט א שעהנעם ניגון, אבער אהן נאמען, ווי קליינשטעט־טילדיגע חזנים — ניט צוגלייכענדיג.

נחזור לענייננו. יענעם יאָהר איז, ווי געזאגט, געוועזען זעהר שטיל אין דער וועלט און שבת נאכ'ן דאווענען איז זיך דער עולם פאנאנדער געגאנגען אהן פאליטיק יעדער צו זיין טשאָלענט, צום קוגעל מיט די זמירות.

איין שבת, שבת נאך שבועות, געדיינק איך, בין איך געבליע־בען דער לעצטער אין בית־המדרש און שטעהענדיג ביי'ן אלמער האב איך זיך פערטראכט. מיט אמאל האט זיך מיר אבגעדוכט, אז ווער עס איז כראמשקעט עפעס־וואס מיט גרויס אפעטיט. איך האב זיך ארומגעקוקט און האב דערזעהען א גרויסע, ברייטע, אי־בערנאטירליכע קאפאטע און איבער איהר א געוואלדיגע שטריי־מעל.

פערשטעהענדיג, אז א קאפאטע מיט א שטריימעל, ווי גרויס זיי זאלען ניט זיין, קענען בשום אופן ניט כראמשקענען, בין איך

לייכט געקומען צום בעשלוס, אז אינעווייניג מוז זיין בעהאלטען ענטוועדער א מענש אדער אנאנדער בעשעפענים.

א־צט אין מיינע עלטערע יאהרען איז מיר א שטיקעל וואונדער, פאר וואס איך האב זיך ניט געקענט פארשטעלען דאמאלס, אז קליידער זאלען קענען קאייען, — דאמאלס ווען איך האב געגלויבט באמונה שלימה, אז די קליידער זיינען פארציימטען געוואקסען ביי אונזערע אבות אבותינו אויף די קערפערס אין מדבר פערציג יאהר נאך אנאנד, און איבערהויפט וויל איך האב שוין דאמאלס געדארפט וויסען, אז צווישען קאייען און וואקסען איז דא א גרויסע שייכות און... נאר לאז זיין, הגם מיר ווילט זיך אויספיהרען, אז ווען ארעמע קינדער וואלטען מעהר און בעסער קאייען, וואלטען זיי מעהר און בעסער וואקסען... אבער דאס איז ניט וויכטיג און איך וועל דאס אויספיהרען אנאנדערס מאל.

בקיצור הדבר, איך האב ביי זיך בעשלאסען (אין מינסק זאגט מען : גומר געווען, אבער איך האב האלט אריינצומישען א טייטשישען ווארט בכדי, אז מען זאל פאר מיר אביסעלע מעהר בושה האבען. אלזא) איך האב ביי זיך בעשלאסען... דערווייל האב איך פערלארען וואו איך האלט... איך האב בעשלאסען... בעשלאסען.... ווייסט איהר וואס ? לאז זיין בעשלאסען אנצוהויבען א נייעם קאפיטעל.

.11

ר׳ טרייטעל־פאר־זיך.

צוגעהענדיג נעהנטער, האב איך געזעהן, אז דער וואס עסט אין דעם גרויסען געצעלט אונטער׳ן דעבעל, וואס האט אויסגעזעהן ווי א קאפאטע מיט א שטריימעל, איז געווען דער וועלט־בעריהמטער (יעדענפאלס דער מינסקער־בעריהמטער) ר׳ טרייטעל־פאר־זיך.

דאס איז געווען א מאן אין גראף קליין מיבעל׳ס עלטער און אויף איהם האט מען געזאגט, אז ער האט אבגעלעבט זיינע יאהרען אין אדער ארום דעם בית־המדרש. ער האט געהאט א גרויסען

שטערן—פון וואנען מען האט דאס געוואוסט בעגרייף איך ניט, ווייל ר' טרייטעל האט קיינמאל ניט אויסגעטאהן די שטריימעל זיינע— און קליינע אויגען; זיין נאז איז געווען גרעסער ווי א געוועהנליכע אוגערקע און קלענער ווי א ניטדערוואקסענער ארבוז; זיין מויל, בעהאלטען אין א וואלד האאר ארום און ארום, האט געמעגט זיין גרוים, אבער אויף קלאהר קען איך ניט זאגען. אזוי פיעל ווייס איך נור, אז עס איז ניט געווען פון יענע זארט גרויסע מיילער, מיט וועלכע די מינסקער קרעמערקעס זיינען געבענשט און זייערע קונים פערשאלטען. דער בארד זיינער איז געווען לאנג און קאלטעוואטע, ווי יעדער בארד, וועלכען א קאם האט ניט בעריהרט פון ערב יום־כפור צו ערב יום־כפור און אפשר דאן אויך ניט. אלע איבריגע חלקים פון זיין הייליגען גוף האט פערדעקט די גרויסע קאפאטע. — א בגד אין וועלכען עס האבען געקענט ארייגעהן דריי ר' טרייטעלס מיט א צעהן יאהריגען מענדעלע, — א בגד, וועלכער האט געמעגט זיין א ירושה פון עוג מלך הבשן אין זיינע יונגע יאהרען.

— גוט־שבת, ר' טרייטעל! האב איך צו איהם געזאגט. ער האט ניט געענטפערט און האט אוועק געכראמשקעט אויף וואס די וועלט שטעהט. איך האב דאס ניט גענומען פאר־איבעל און וויטער גערעדט.

— איהר מאכט, משמעות, פארזיך שבת, ר' טרייטעל — האב איך צו איהם געזאגט.

„כראם כראם" — האט ער געמאכט, ארויסקנייפענדיג א שטיק ווייכע פון א דריי פונטיגען לעבעל ברויט, דאס אריינשטאפענדיג אין זיין ארימען מויל אהן ציינער, און עס אונטערשטופענדיג מיט זיין גראבען פינגער, וועלכער איז געווען שווארץ ניט אזוי פיעל פון אנגעוואקסענע בלאטע וויא פון שמעק־טאבאק. איך האב פערשטאנען, אז דא מוז מען ווארטען ביז ער וועט קאנטשענען די סעודה און איך האב געווארט. איך האב זיך אויך דערוואַרט.

ער האָט זיך אָבגערופען און האָט געזאָגט, עפּעס אזוי ווי אויסשפּייענדיג די ווערטער:

„מאַך שבת פאַר זיך, יוא! לעב פאַר־זיך, עס פאַר־זיך, טו אַלץ פאַר־זיך. . . . יוא! וואוין אין ׳תמדרש, דאַווען פאַר־זיך. . . . תפילה בצבור! אַ ניכּפּען אויפ׳ן צבור! א בהלה אויפ׳ן צבור! צבור? נימאָ קיין צבור! מענשען פיינט איינער צווייטען. יעדער פאַר־זיך ווי איך.

„קומען צונויף צו זיין צוטהיילט, דאַוונען בצבור צו בעטען פאַר־זיך. קיינעם האַרט ניט פאַר צווייטען. וואָלטען קענען וואָלטען אומברייגגען חיים ברוך׳ען, ברוך חיים׳ען.

יוא! פאַר־זיך אַללע, אַללע! שיכּעל־קרעמער — לאָז קענען — וואָלט מאַכען אַלעמען געהן אויף הייסע קוילען אבי ער לייזען פאַר שיך. . . . דראַפּקרעמער — לאָז קענען — וואָלט צינדען בגדים אויף לייבער, אבי ער פערדיען, מענשען דאַרפען נייע. . . . רופא — לאָז קענען — וואָלט אַללעמען קאָרמען מיט סם, אבי ער נעהם געלד היילענדיג.... תבואה־סוחר — לאָז קענען — וואָלט מאַכען האַלבע וועלט שטאַרבען. . . . הונגער; אַבי קאָרן טייער, ער פאַרדיען. . . . מגיד — לאָז קענען — מאַך מחלוקות, אבי ער קענען שטראָפען עולם און זיין רודף שלום. . . . רב פיינט מגיד — לאָז קענען — וואַרף איהם אונטער שיקסה, אבי ווייזען, ער, רב, אמת׳ער ירא־שמים, מגיד טרפה . . . . האַלצ־הענדלער — לאָז קענען — מאַכען קעלטען, פרעסט גאַנץ יאָהר, אבי ער לעבען . . . . דער, בויט הייזער — לאָז קענען — צינט אונטער שטאָדט, ברען ווער וויל, אבי ער פערדיען געלד . . . .

„אזוי אַלע, אַלע... רופען זיך צבור! אַ מגפה אויף צבור, א בהלה אויף צבור! עד־מיר צבור! אַ בינטעל קינעלעך איינע צינדען אונטער אַנדערע — צבור! חיות פרעסען בהמות — צבור! אַ פולק פליי אונטער איין העמד — צבור! אַ צעהנדליג מכות איז איין גוף — צבור! בלאָטיגע ריטער מיט אַ שטעקען אין מיטען פערבונדען מיט שטריק—צבור! פרעג קברות־מאַן וואָס וויל ער? אַלע שטאַרבען — ער לעבען. פרעג איסבאַרשציק וואָס וויל ער?

אלע קינדער אין פּולק, אַבי ער שטאַפּט זיך מיט גאָלד. פרעג חיים קצין וואָס וויל ער ? אלע מיידלעך שעהנע אָרעם, אבי ער קריג שעהן דיענסטמיידעל. פרעג יעדען איינציגען, פרעג זיי... ... וועלען זאָגען. זאָגען ? נייז, אבער דו פערשטעהן ... יעדער פאַר־זיך, יעדער פיינט צווייטען. צבור ? א מהומה אויף צבור !"

— „פון דעסטוועגען, ר' טרייטעל, לעבט איהר דאָך פון'ם צבור, איהר וואָלט נישט ...."

„שווייג שוטה ! גאוה גיט — איך נעהם — שילט נעהמענדיג. דאנק זיי נים. פיינט ! לעב פון צבור ? צבור לעב פון מיין פּלעמעננניק — האַלצהאַקער — עסט זיין פליישׁ ; צבור לעב פון זיין טאָכטער, דיענסט אָרעמע, אבגעשליסענע. צבור לעב פון מיין גאַנצע משפחה. צבור — א פגירה אויף צבור ! לעבט פון אָרעמע בעל מלאכות, לעבט פון מיר אויך. איינציגער, וואָס מתפלל פאר זיי א מאָל מיט ריין הארץ ... וואָס ווילסטו ? דו גיצט געה אין קאַליישע... א כלב וויא אלע, דבר־אחר, יוקס ! פיינט אייך אלעמען ... איך, טרייטעל, לעב פאר־זיך !"

ער האָט משמעות נים געהאַלטען שטאַרק פון מוקצה, וואָרום ער האָט געכאַפּט זיין שטעקען און האָט מיר געוואָלט דערלאַנגען א קלאַפּ. איך האָב זיך אבגעטראָגען.

פון יענעם טאָג אָן האָב איך אַפּט איבערגעטראַכט וועגען דעם וואָס דער האָלב־ווילדער ר' טרייטעל האָט מיט האַלבע ווער־טער מיר געזאָגט.

איז ער נים אפשר מאַקי גערעכט ?

12
איך בלייב אין מיטען דערינגען.

וועל ענדיגען נאָך מיין טויט. האָב לאַנגע, פילע יאָהרען צו בעשרייבען און וועל עס טאָן אליין.

אם אין אני לי מי לי ?